

การพัฒนาที่ยั่งยืน

(Sustainable Development)

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

ธรรมนูญเพื่อการศึกษาธรรม

กรกฎาคม ๒๕๖๑

การพัฒนาที่ยั่งยืน

(Sustainable Development)

© สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

ISBN 974-7092-09-3

พ.ศ. ๒๕๕๑ รางวัล TTF Award สาขาสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยา สำหรับผลงานทางวิชาการดีเด่น
หนังสือ *การพัฒนาที่ยั่งยืน* จาก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย

พิมพ์ครั้งแรก - ธันวาคม ๒๕๓๘

๓,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๒๑ (จัดปรับใหม่-เพิ่มเติม) - ก.ค. ๒๕๖๑

๓,๐๐๐ เล่ม

- ธรรมทานเพื่อการศึกษารวม

แบบปก: พระครูวินัยธร (ชัยยศ พุกอุริวโร)

พิมพ์เป็นธรรมทาน โดยไม่มีค่าลิขสิทธิ์

ท่านผู้ใดประสงค์จัดพิมพ์ โปรดติดต่อขออนุญาตที่

วัดญาณเวศกวัน ต.บางกระทึก อ.สามพราน จ.นครปฐม ๗๓๒๑๐

<http://www.watnyanaves.net>

พิมพ์ที่

อนุโมทนา

เมื่อ ๒ ปีก่อนนี้ ในช่วงเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๕๕ ได้รับแจ้งว่า พระนวกะ รุ่น ๑๓ ธ.ค. ๒๕๕๔ ประสงค์จะพิมพ์หนังสือ **การพัฒนาที่ยั่งยืน** แจกจ่ายเป็นธรรมทาน ก็อนุโมทนาด้วย แต่ปรากฏว่าไม่อาจพิมพ์ได้ เพราะที่วัดค้นหาไม่พบต้นฉบับข้อมูลหนังสือนั้น

นอกจากพระนวกะรุ่นที่กล่าวนั้นแล้ว ได้ทราบว่ามีผู้ประสงค์จะพิมพ์หนังสือนี้ ซึ่งได้แจ้งบุญเจตนาไว้ ก่อนพระนวกะรุ่นนั้นบ้าง ภายหลังต่อมาบ้าง ล้วนเป็นการเตือนให้หาโอกาสเร่งทำหนังสือออกมา

ล่าสุด เมื่อสองเดือนมานี้ ได้รับแจ้งว่า คุณบุญฤทธิ์ มหามนตรี ประธานกรรมการ บริษัท ไลอ้อน (ประเทศไทย) จำกัด และคุณจิราวัฒน์ มหามนตรี ประสงค์จะพิมพ์หนังสือ **การพัฒนาที่ยั่งยืน** ในโอกาสสมณวารคล้ายวันเกิด ณ วันที่ ๙ พฤษภาคม ๒๕๖๑ และวันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๖๑ เมื่อทราบว่ายังไม่มีต้นแบบหนังสือ ก็ได้พิมพ์หนังสือเล่มอื่นแจกไปก่อน โดยบอกกำกับไว้ว่า หนังสือดังกล่าวพร้อมเมื่อใด ก็จะพิมพ์เมื่อนั้น

บัดนี้ ทางพระได้สืบค้นพบต้นฉบับเก่าของหนังสือดังกล่าว พร้อมทั้งตรวจสอบความถูกต้องครบถ้วนของข้อมูล แล้วได้จัดปรับต้นแบบหนังสือ และเพิ่มเติมเนื้อหาสาระเพื่อให้ใช้ประโยชน์ได้สมวัตถุประสงค์ยิ่งขึ้น เป็นการฟื้นฟูหนังสือ **การพัฒนาที่ยั่งยืน** ขึ้นมาได้สำเร็จ ดังที่จัดพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งใหม่นี้

พร้อมกันนั้น ผู้ศรัทธาที่มีกัลยาณจิตที่ใฝ่ใจเรื่อยมาในการบำเพ็ญธรรมทานเพื่อประโยชน์แก่ประชาชน รวมทั้งกองทุนพิมพ์หนังสือธรรมทานวัดญาณเวศกวัน เมื่อทราบข่าวว่าจะมีการพิมพ์หนังสือนี้ ก็มีความยินดี ประสงค์จะร่วมพิมพ์หนังสือดังกล่าวเป็นธรรมทานด้วย

ขออนุโมทนาพระนวกะ รุ่น ๑๓ ฐ.ค. ๒๕๕๘ ที่มีธรรมทาน เจตนา อันเป็นจุดปรารถนาที่นำมาสู่การจัดทำต้นฉบับหนังสือครั้งนี้ และ อนุโมทนาคุณบุญฤทธิ์ และคุณจิราภรณ์ มหามนตรี ผู้ปรารภมงคลวาร คล้ายวันเกิด ให้เป็นโอกาสแห่งการเผยแพร่ธรรม อันหนุนย้าให้งาน หนังสือเดินทางมาจนสำเร็จในวาระนี้

การพิมพ์หนังสือเผยแพร่ธรรมนี้ จัดเป็นอัครทาน อันทำให้โอกาส สำคัญแห่งชีวิตของตน ส่งผลส่งเสริมความเจริญธรรมเจริญปัญญา อัน จะนำมาซึ่งประโยชน์สุขที่แท้และยั่งยืนแก่มหาชน เป็นมงคลที่แท้อันเกิด แต่ธรรม มีผลเลิศล้ำยั่งยืนนาน

ขอบุญกิริยาแห่งธรรมทานในการแผ่ขยายความรู้เข้าใจธรรม เป็น ปัจจัยอภิบาลท่านเจ้าของมงคลวาร พร้อมทั้งครอบครัว และมวลญาติ มิตร ให้เจริญด้วยสิริสวัสดิ์พิพัฒน์จตุรพิธพรชัย มีธรรมปราโมทย์ และ ปิติสุข และอำนวยผลให้เกิดความเกษมศานต์สภาพแก่ชุมชนจนถึง ประเทศชาติ ตลอดจนสันติสวัสดิ์ของมวลประชาชาวโลก ยินนานสืบไป

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

๓๐ มิถุนายน ๒๕๖๑

บันทึกการปฏิบัติงาน

เมื่อ ๒ ปีก่อนนี้ ในช่วงเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๕๙ ได้รับข่าวว่า พระนวกะ รุ่น ๑๓ ธ.ค. ๒๕๕๘ ประสงค์จะพิมพ์หนังสือ *การพัฒนาที่ยั่งยืน* แจกจ่ายเป็นธรรมทาน ก็อนุโมทนาด้วย แต่ปรากฏว่าไม่อาจพิมพ์ได้ เพราะที่วัดค้นหาไม่พบต้นฉบับข้อมูลหนังสือนั้น

การพัฒนาที่ยั่งยืน แม้จะเป็นหนังสือเก่านานมากแล้ว แต่เป็นหนังสือสำคัญเชิงตำราเล่มค่อนข้างหนา และได้มีการพิมพ์เผยแพร่มาแล้วมากครั้ง จึงน่าแปลกใจว่าต้นฉบับข้อมูลหายไปได้อย่างไร

แม้ว่าที่วัดไม่พบต้นฉบับดังที่ว่า แต่ไม่นานก่อนนั้น สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทองได้พิมพ์หนังสือดังกล่าว ใน พ.ศ. ๒๕๕๖ โดยบอกว่าเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๑๓ ของที่นั่น และยังได้แสดงสถิติการพิมพ์ในอดีตไว้ที่ต้นเล่มด้วย ทั้งสถิติการพิมพ์ของวัดญาณเวศกวันว่า พิมพ์ครั้งแรก ส.ค. ๒๕๓๗ และครั้งที่ ๒๐ เมื่อ พ.ย. ๒๕๕๕ และสถิติการพิมพ์ของสำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทองว่า พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๓๘ และล่าสุด ครั้งที่ ๑๓ มิ.ย. ๒๕๕๖ แต่ลำดับความเป็นมาในการพิมพ์ของวัดญาณเวศกวัน ที่แสดงไว้ นั้น น่าจะมีความสับสน อีกทั้งก็ไม่พบเล่มหนังสือตามสถิติการพิมพ์ดังกล่าว

เมื่อไม่พบต้นฉบับ ก็คิดว่าควรให้บุคคลฉันทะของคณะผู้ที่จะพิมพ์นั้นสำเร็จผล จึงตั้งใจว่าจะตรวจชำระทำ file ต้นแบบหนังสือ *การพัฒนาที่ยั่งยืน* ขึ้นใหม่ แต่แม้เวลาผ่านไป ๒ ปี ก็ยังไม่อาจเป็นไปได้ เพราะหมดเวลาไปกับงานสำคัญอย่างอื่นที่ค้างอยู่ก่อนบ้าง งานที่เร่งด่วนกว่าบ้าง งานแทรกเฉพาะหน้าบ้าง โอกาสเป็นอันไม่มี

นอกจากพระนวกะ รุ่น ๑๓ ธ.ค. ๒๕๕๘ นั้นแล้ว ได้ทราบว่า มีผู้ประสงค์จะพิมพ์หนังสือนี้ ซึ่งได้แจ้งบุญเจตนาไว้ ก่อนพระนวกะรุ่นนั้นบ้าง ภายหลังต่อมาบ้าง ล้วนเป็นการเตือนให้หาโอกาสเร่งทำออกมา

ล่าสุด เมื่อสองเดือนมานี้เอง ได้รับแจ้งว่า คุณบุญฤทธิ์ และคุณจิรารัตน์ มหามนตรี ประสงค์จะพิมพ์หนังสือ **การพัฒนาที่ยั่งยืน** ในโอกาสมงคลวารคล้ายวันเกิด ในเดือนเมษายน และเดือนพฤษภาคม ๒๕๖๑ เมื่อทราบว่ายังไม่มีต้นแบบหนังสือ ก็ได้พิมพ์หนังสือเล่มอื่นแจกไปก่อน โดยแจ้งไว้ด้วยว่า ข้อมูลต้นแบบเสร็จเมื่อใด ก็จะพิมพ์เมื่อนั้น

บัดนี้ ได้จังหวะเสร็จงานเร่งที่ทยอยเข้ามา ก่อนจะต้องงานใหญ่ที่พักค้างไว้ จึงหันมาทำ file ต้นแบบหนังสือ **การพัฒนาที่ยั่งยืน** ขึ้นใหม่ให้เสร็จ เป็นการต่ออายุหนังสือนั้นให้มีพร้อมที่จะพิมพ์ต่อไป

จะเริ่มงานได้ ก็ต้องมีข้อมูลเดิมเป็นฐาน เท่าที่สืบค้นหาได้ ต้นฉบับข้อมูลคอมพิวเตอร์ที่จะใช้งาน ก็มีแต่ฉบับที่พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ (ปัจจุบันคือพระมงคลธีรคุณ) พิมพ์ไว้เมื่อเดือนตุลาคม ๒๕๔๘ ซึ่งเมื่อตรวจสอบเนื้อใน ปรากฏว่า ก็คือหรือตรงกับฉบับที่มูลนิธิโกลบอลคิมของขออนุญาตพิมพ์ ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๔๐

เพื่อให้แน่ใจว่าได้เริ่มงานใหม่บนฐานข้อมูลเท่าที่ครบสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่มีอยู่ ได้ตกลงว่าจะตรวจสอบเทียบต้นฉบับปี ๒๕๔๘ นั้น กับฉบับที่มูลนิธิโกลบอลคิมของพิมพ์ครั้งล่าสุดใน พ.ศ. ๒๕๕๖

ในการนี้ ต่อมา พระครูสังฆวิจารย์ (พงศธรณ์ เกตุญาโณ) แจ้งว่าได้ตรวจสอบเทียบข้อมูลของฉบับทั้งสองนั้นด้วยตนเองตลอดทั้งหมดแล้ว ปรากฏว่าเหมือนกันเท่ากันตลอดเล่ม ผิดกันบ้างเพียงตัวสะกดในบางแห่ง และได้ตรวจสอบการสะกดคำต่างๆ ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ฉบับล่าสุด เป็นต้น ให้ด้วย กับทั้งกล่าวได้ติดต่อสอบถามไปทางมูลนิธิโกลบอลคิมถึงความจำเป็นมาเป็นที่ซึ่งทางมูลนิธิฯ บอกว่าได้รับต้นฉบับหนังสือไปครั้งแรกในปี ๒๕๓๘ และได้ใช้ฉบับนั้นอย่างเดียวเป็นต้นแบบตลอดมา ไม่เคยเปลี่ยนแปลง (ความที่วันหนึ่งชี้ด้วยว่า ถ้าผู้เขียนได้แก้ไขเพิ่มเติมอะไรในหนังสือนั้นหลังปีที่กล่าว ก็จะไม่พบในฉบับทั้งสองที่เทียบกันนั้น)

เมื่อได้ข้อยุติตั้งที่ว่า จึงใช้ต้นฉบับข้อมูลคอมพิวเตอร์ปี ๒๕๔๘ นั้นเป็นงานในการจัดทำต้นฉบับใหม่ โดยจัดปรับรูปแบบ หน้าหนังสือ เช่น ซอยย่อหน้า แยกข้อความ ให้ชัดเจน และดูง่ายอ่านง่าย กระชับ รัดกุม ตลอดจน แต่เนื้อหาแทบทั้งหมดคงไว้ได้อย่างเดิม มีการปรับปรุงถ้อยคำ และแทรกเพิ่มข้อความบางแห่งเพียงเล็กน้อย

แม้ว่าเนื้อความเก่าแทบทั้งหมดคงอยู่อย่างเดิม แต่สุดท้ายได้เพิ่มเติมส่วนใหม่ ๒ อย่าง คือ “บทต่อท้าย ก่อนตั้งต้น: การพัฒนาที่ยั่งยืน ของโลก มากับ การพัฒนาความสุขที่ยั่งยืน ของคน” และ “ภาคผนวก: ถิ่นมณีนีล คือกึ่งที่ตั้งต้นของพระพุทธศาสนา”

ในขั้นตอนการจัดพิมพ์ พระครูวินัยธร (ชัยยศ พุกธิวิโร) ได้ช่วยทำหน้าที่เหมือนเป็นศูนย์ประสานงาน รวมทั้งออกแบบปกให้ด้วย และดำเนินการจนหนังสือเสร็จเป็นเล่มออกมา

หนังสือเล่มนี้เกิดจากปาฐกถา ที่แสดงในปี ๒๕๓๖ ซึ่งพูดยืดยาวรวดเดียวราวสี่ชั่วโมงครึ่ง เมื่อพิมพ์เป็นหนังสือ จึงเป็นเล่มค่อนข้างหนา คราวนี้เพิ่มส่วนพ่วงท้าย จึงหนาขึ้นอีก และมีความบังเอิญคล้ายกันในขั้นเริ่มงานทั้ง ๒ คราว คือ ได้ทำในช่วงเวลาเดินทางไกลเพื่อแก้ไขปัญหาสุขภาพ ทั้งในการตรวจแก้บทลอกเพปคำปาฐกถาสำหรับการพิมพ์ครั้งแรกในปี ๒๕๓๘ ซึ่งไปรับการตรวจสภาพผิดปกติของเส้นเลือดในสมอง และในการจัดทำต้นฉบับใหม่ครั้งนี้ในปี ๒๕๖๑ ซึ่งไปในดินแดนที่เข้าใจว่ามีดีนฟ้าอากาศดีต่อการฟื้นฟูสุขภาพปอด คราวหลังนี้เริ่มงานเมื่อเดินทางถึงที่หมาย ในวันสุดท้ายของเดือนพฤษภาคม และเสร็จสิ้นในวันกลางเดือนมิถุนายน ๒๕๖๑ เมื่อจะเดินทางย้ายถิ่นต่อไป

ขออนุโมทนาทุกกรุปทุกท่านที่มีฉันทะร่วมแรงร่วมใจช่วยหนุนช่วยทำให้งานนี้เดินหน้ามาจนสำเร็จเป็นเล่มหนังสือดังปรากฏในบัดนี้

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

คำปรารภ

(ในการพิมพ์ครั้งแรก ของมูลนิธิโกมลคีมทอง)

ปาฐกถาเนื่องในมงคลกาลอายุครบ ๕ รอบ คือ ๖๐ ปี ของ อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เมื่อเดือนมีนาคม ๒๕๓๖ ซึ่งเป็นที่มาของ หนังสือเล่มนี้ ได้แสดงตามคำอาราธนาของคุณหมอประเวศ วะสี ผู้ ได้ตั้งชื่อหัวข้อปาฐกถานี้ให้ด้วย เป็นปาฐกถาที่นับว่ายาวมากเรื่อง หนึ่ง พูดอยู่นานรวดเดียวประมาณสี่ชั่วโมงครึ่ง เมื่อจบปาฐกถาแล้ว ทางผู้จัดงานฝ่ายหนึ่ง และมูลนิธิพุทธธรรมอีกฝ่ายหนึ่ง ได้แจ้งความ ประสงค์ที่จะตีพิมพ์เผยแพร่ ผู้เรียบเรียงยินดีสนองกุศลเจตนา แต่ จำเป็นต้องรอเวลา

ต่อมา มูลนิธิพุทธธรรม ได้ดำเนินการในเรื่องการคัดลอกคำ ปาฐกถาจากแถบบันทึกเสียงจนเสร็จแล้วส่งไปให้ผู้เรียบเรียงตรวจ แก้ตั้งแต่วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๗ แต่เนื่องจากมีงานค้างคั่งค้างอย่าง อื่นที่เร่งด่วนติดพันมาก ผู้เรียบเรียงจึงไม่มีโอกาสตรวจแก้

เวลาผ่านไปนานจนกระทั่งผู้เรียบเรียงเดินทางไปรับการตรวจ สภาพผิดปกติเกี่ยวกับเส้นเลือดในสมอง ในช่วงกลางเดือนเมษายน ต่อกับเดือนพฤษภาคม ๒๕๓๘ นี้ จึงได้ถือโอกาสในช่วงเวลาระหว่าง นั้น ตรวจแก้บทลอกเทปคำปาฐกถาจนเสร็จ แต่ก็ยังจะต้องรอ ตรวจสอบชำระข้อมูลและหลักฐานบางอย่างที่เมืองไทยอีกบ้าง

ครั้นเดินทางกลับเมืองไทยแล้ว ก็หาเวลาที่จะทำงานในเรื่องนี้ ให้ต่อเนื่องจนเสร็จสิ้นไปได้ยาก เรื่องจึงเรื้อรังเรื่อยมา ท่านเจ้าของ มงคลวารคืออาจารย์สุลักษณ์ ซึ่งได้ถามถึงความคืบหน้าเป็นระยะ ตามปกติก็แสดงความเห็นใจผู้เรียบเรียงอยู่เสมอตลอดมา เมื่อเช้า หนักเข้า ก็เงียบไป คงจะให้โอกาสแก่ผู้เรียบเรียงได้เบาใจ

แม้ว่าจะขยักขย่อน แต่บัดนี้ต้นฉบับก็สำเร็จพร้อมที่จะตีพิมพ์ได้ พอตีประจวบว่า อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้รับรางวัล The Right Livelihood Award ประจำปี 1995 ในฐานะเป็นแบบอย่างแห่งการบำเพ็ญเพียรเพื่อพิทักษ์ประชาธิปไตยและสิทธิมนุษยชน ซึ่งจะประกอบพิธีมอบ ณ รัฐสภาสวีเดน ในวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๕๓๘ เท่ากับช่วยให้ปาฐกถาเนื่องในวันเกิดของท่าน ได้มาเป็นหนังสือแสดงมุทิตาจิตในมงคลวารแห่งการได้รับรางวัล The 1995 Right Livelihood Award นี้ แม้หนังสือจะออกมาล่าช้า แต่ก็กลับเป็นความประจวบที่ดี

แต่เดิมคิดว่า ถ้าเป็นไปได้ จะนำเอาเนื้อหาปาฐกถาเรื่อง “นิเวศวิทยาตามหลักพระพุทธศาสนา” ซึ่งแสดงที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม ๒๕๓๖ และโดยเฉพาะปาฐกถาพิเศษชื่อเดียวกันที่แสดง ณ ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๖ ซึ่งได้พูดยาวถึง ๖ ชั่วโมง มาจัดรวบรวมเข้าด้วย จะได้มีเนื้อหาด้านนิเวศวิทยาเพิ่มเสริมเข้าอีก แต่ต้องระงับความคิดไว้ก่อน เพราะถ้าทำเช่นนั้น คงจะต้องเลื่อนเวลาที่ จะเสร็จไปอีกยาวไกล อย่างไรก็ตาม ในการตรวจชำระต้นฉบับครั้งนี้ ที่ล่าช้ามานาน ก็เป็นโอกาสให้ได้เพิ่มข้อมูลและเนื้อหาเข้าอีกไม่น้อย

ต้นแบบหนังสือนี้สำเร็จได้ด้วยริ้วแรงความพากเพียรและเสียสละของพระครูปลัดปิฎกวัฒน์ (อินศร จินตปาญโญ) ที่ได้จัดทำด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์อย่างขยันอดทน จึงขออนุโมทนาไว้ในที่นี้ ขออนุโมทนาทางมุลนิธิพุทธธรรม โดยคุณยงยุทธ์ และคุณชุตินา ธนะปุระ ที่ได้ส่งต้นฉบับคำลอกเทปปาฐกถาไปให้ตรวจแก้ และขออนุโมทนาทุกท่านที่มีส่วนกระตุ้นและผลักดันให้หนังสือเล่มนี้เกิดเป็นรูปเล่มได้ในที่สุด

ขออนุโมทนา ดร.กิตติยา พรสัจจา แห่งองค์การยูนิเซฟ (UNICEF) ที่ได้ถวายเอกสารสำคัญอันเป็นต้นเรื่องของการพัฒนาที่ยั่งยืน คือหนังสือ *Our Common Future* ของ The World Commission on Environment and Development แม้ว่าจะถวายไว้ก่อนนานแล้ว แต่ก็ถือว่าเป็นความประจวบพอดีกับเหตุการณ์ที่นำมาใช้ประโยชน์ได้โดยตรง

อนึ่ง ในการตรวจสอบหลักฐานบางอย่างเกี่ยวกับความเป็นมาเก่าก่อนในเมืองไทย เนื่องจากผู้เรียบเรียงพักอยู่ห่างไกลกรุงเทพฯ และอยู่ในภาวะที่ไม่คล่องตัวต่อการเดินทางไปในสถานที่ต่างๆ คุณวรเดช อมรรวพิพัฒน์ ได้ช่วยรับภาระไปติดต่อสถาบัน องค์กร และหน่วยราชการหลายแห่ง แล้วนำเอกสารหลักฐานที่ต้องการฝากส่งไปให้หลายอย่าง และอีกด้านหนึ่ง คณะของคุณบุบผา คณิตกุล ก็ได้ไปค้นหาเรื่องราวและเอกสารอีกส่วนหนึ่งส่งไปให้ในทำนองเดียวกัน เนื่องจากเวลากระชั้นชิดมาก และเป็นเรื่องเก่าๆ นานมาแล้ว อีกทั้งเป็นเอกสารที่หาได้ยาก จึงต้องใช้อุตสาหะวิริยะในการสืบหาและค้นคว้ากันอย่างมาก ผู้เรียบเรียงขออนุโมทนาไวยาว์วงการด้วยความเสียสละไว้ ณ ที่นี้ด้วย

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๔ พฤศจิกายน ๒๕๓๘

สารบัญ

ฮุสไมทมา	ก
นั้ร้ทักการที่้งาง	ค
คำปรารภ	ฉ
นำเรื่อง	ด
การพัฒนาที่ยั่งยืน	๕
ภาค ๑ ทางต้นของการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน	๗
เมื่อโลกเริ่มมีการพัฒนา	๙
พัฒนาอย่างไร จึงกลายเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน	๑๖
เมืองไทยเข้าสู่ยุคพัฒนา	๒๒
บ้านเมืองพัฒนา	
แต่ชีวิตและสังคมกลับหมักหมมปัญหา	๓๔
เมื่อธรรมชาติที่แวดล้อมเป็นปัญหา	
การพัฒนาก็มาถึงจุดวิกฤต	๔๐
สิ่งแวดล้อมแท้ของธรรมชาติ	
กับสิ่งแวดล้อมเทียมแห่งเทคโนโลยี	
ความขัดแย้งที่บีบบมนุษย์สู่ทางเลือกใหม่	๕๐
สองกระแสสู่การพัฒนาแบบใหม่:	
เอาคนนำ กับเอาธรรมชาติเป็นเป้าหมาย	
ประสาน หรือต่างคนต่างทำ	๕๘

อย่างไรเรียกว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน	๖๘
จะต้องทำอะไรเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน	๗๗
ไปๆ มาๆ จะพัฒนาสำเร็จได้ คนต้องมีจริยธรรม	๙๑
ถ้าได้แค่จริยธรรมแบบประนีประนอม การพัฒนาที่ยั่งยืนไม่ได้	๑๐๓
จะปฏิวัติครั้งใหม่ แต่ช่องทางที่จะไปยังติดตัน	๑๑๔
ก. ความติดตันด้านจริยธรรม	๑๑๖
ข. ความติดตันด้านฐานความคิด	๑๑๙
ภาค ๒ ต้นทางของการพัฒนาที่ยั่งยืน	๑๒๙
จะทำอย่างไร ในเมื่อสิ่งที่พาด้วมาเจอปัญหา ก็คือสิ่งที่พาด้วมาสู่ความเจริญ	๑๓๑
ความสำนึกผิด คือจุดเริ่มต้นของทางออกจากสภาพวิกฤต	๑๔๐
มนุษย์ชนะ แต่โลกหายนะ	๑๕๑
จะปฏิวัติโลกได้ ต้องปฏิวัติภายใน เพื่อสร้างฐานความคิดใหม่ขึ้นก่อน	๑๖๙
ความหวังในการแก้ปัญหา อยู่ที่การพัฒนามนุษย์ให้เป็นอิสระแท้จริงได้	๑๗๖

ข้างในมีสุขเป็นอิสระ ข้างนอกอยู่อย่างพึ่งพาอาศัย เกื้อกูลกันไปกับคนอื่นและธรรมชาติ	๑๘๓
ปรับวิถีแห่งอารยธรรมให้ถูกทาง บนฐานแห่งระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติที่ถูกต้อง	๑๙๑
กระแสการพัฒนาสองสายมาบรรจบประสาน เมื่อการพัฒนาคคนเดินไปถูกทาง	๑๙๙
วิธีแก้ปัญหาเบื้องต้น ที่เข้าสู่แนวทาง	๒๐๗
๑) ท่าที่ต่อธรรมชาติ	๒๐๘
๒) พฤติกรรมเศรษฐกิจ	๒๑๒
๓) การสร้างสรรค้ใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี	๒๑๔
ก้าวอย่างหนึ่งที่จะเข้าสู่ระบบการพัฒนา	๒๑๖
ก. พฤติกรรมเคยชินระดับบุคคล-วาสนา	๒๑๗
ข. พฤติกรรมเคยชินระดับสังคม-วัฒนธรรม	๒๒๑
ค. แนวทางแก้ปัญหาด้วยความเห็นแก่ตัว	๒๒๓
ตาเห็นข้างหน้าคือเหวใหญ่ แต่ใจยังคิดปายแดนสวรรค์	๒๒๘
๑) แนวคิดขั้นรากฐาน กับแนวคิดขั้นปฏิบัติการ ไม่สอดคล้องกัน	๒๓๒
๒) ความสับสนติดขัดในการเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ	๒๓๔
๓) ความไม่กระจ่างของการพัฒนาโดยเอาคนเป็นศูนย์กลาง	๒๔๓
๔) การพัฒนาแบบองค์รวมที่สมดุล จะเอาอะไรมาบูรณาการ	๒๔๖
๕) โลกกว้างไกลไร้พรมแดน แต่คนยังคับแคบและแบ่งแยก	๒๔๘

พัฒนาคนขึ้นมาเป็นแกนบูรณาการ ในระบบการพัฒนาที่เป็นองค์รวม	๒๕๒
๑) ระบบการพัฒนาคน	๒๖๐
๑. พฤติกรรม	๒๖๐
๒. จิตใจ	๒๖๓
๓. ปัญญา	๒๖๖
๒) ระบบการพัฒนาที่ยั่งยืน	๒๗๐
๑. มนุษย์	๒๗๑
๒. สังคม	๒๗๑
๓. ธรรมชาติ	๒๗๓
๔. เทคโนโลยี	๒๗๕

บทต่อท้าย ก่อนตั้งต้น:

การพัฒนาที่ยั่งยืน ของโลก มากับ การพัฒนาความสุขที่ยั่งยืน ของคน	๒๘๓
ภาคผนวก: ถิ่นธรรมณีย์ คือที่ตั้งต้นของพระพุทธศาสนา	๒๙๕
บรรณานุกรม	๓๑๑

นำเรื่อง

ท่านพระเถรานุเถระสหธรรมิกทุกท่าน

ขอเจริญพรท่านสาธุชนผู้ใฝ่รู้ใฝ่ธรรมทั้งหลาย

วันนี้ อาตมภาพได้รับนิมนต์มาในที่นี้ ถ้าพูดตามภาษาประเพณีของวัฒนธรรมไทย ก็เพราะว่าได้รับนิมนต์ให้มาเทศน์ในงานทำบุญวันเกิดของอาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ซึ่งเป็นวันเกิดพิเศษที่มีอายุครบ ๕ รอบ หรือ ๖๐ ปี ซึ่งมักเรียกกันว่า แซยิด

การที่ได้รับนิมนต์มาเทศน์ในวันนี้ ในสถานะหนึ่งก็เนื่องจากรู้จักอาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ มาเป็นเวลายาวนาน ความจริงอาจารย์สุลักษณ์ รู้จักอาตมามาก่อน ที่รู้จักอาตมานี้ไม่ใช่ว่าอาตมามีความสำคัญอะไร แต่เป็นไปในทางตรงกันข้าม คือตอนนั้นอาจารย์สุลักษณ์สำคัญอยู่แล้ว จึงรู้จักอาตมาซึ่งเป็นผู้ใหม่

เรื่องก็มีว่า อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เป็นลูกศิษย์ของหลวงพ่อเจ้าอาวาสวัดทองนพคุณ ตั้งแต่สมัยของท่านเจ้าคุณภทรมุนี (อิน) และเมื่อท่านเจ้าคุณภทรมุนี (อิน) สิ้นอายุไปแล้ว วัดทองนพคุณมีเจ้าอาวาสองค์ต่อมา ได้แก่ท่านเจ้าคุณพระธรรมเจดีย์ อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ก็เลยได้เป็นลูกศิษย์ของหลวงพ่อพระธรรมเจดีย์ด้วย และได้เป็นผู้ที่ช่วยเหลือกิจการงานของวัดทองนพคุณอยู่ ตอนนั้นก็จำเพาะพอดีว่าอาตมาบวชพระ ก็ได้หลวงพ่อพระธรรมเจดีย์ วัดทองนพคุณ เป็นคู่สวด ซึ่งนับว่าเป็นอาจารย์ ก็เลยเกิดความสัมพันธ์เป็นผู้ร่วมสำนักร่วมอาจารย์กันขึ้น

อาจารย์สุลักษณ์ ในฐานะที่อยู่วัดทองนพคุณ และเป็นผู้ที่มีความสำคัญอยู่ในกิจการของวัด เมื่อมีอะไรเกิดขึ้นในขอบข่ายของวัดก็ย่อมต้องรู้ด้วย จึงรู้เรื่องการบวชของอาตมา อาตมาเข้าใจว่าอาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ก็เลยมารู้จักอาตมาในสถานะนี้ ซึ่งในตอนนั้นอาตมายังอยู่ในฐานะเป็นเด็ก ที่กำลังเติบโตขึ้นมา ส่วนอาจารย์สุลักษณ์ก็มองดูเหตุการณ์นั้นอย่างผู้ใหญ่

เมื่อเวลาล่วงมา การที่อาตมามารู้จักอาจารย์สุลักษณ์จริง เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับงานทางด้านวิชาการ ซึ่งอาตมาก็เดาเอาเองไม่ได้ถามอาจารย์สุลักษณ์ คิดว่าเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทางวิชาการนี้อาจจะโยงมาจากความเกี่ยวพันทางส่วนตัวที่ว่าข้างต้นนั้นด้วย

อาตมาได้รู้จักอาจารย์สุลักษณ์ ได้ยินข่าวคราวความเป็นไปในฐานะที่ท่านเป็นนักคิด นักริเริ่ม ที่ได้รับรวมนักวิชาการ และปัญญาชนทั้งหลายมาระดมความคิดสติปัญญากัน มีการออกหนังสือ เช่นสังคมศาสตร์ปริทรรศน์ เป็นต้น นอกจากรวบรวมระดมความคิดของปัญญาชนทั้งหลายแล้ว ก็ยังเป็นสื่อให้นำพวกคนรุ่นใหม่ ได้มาพบปะสังสรรค์กันด้วย เป็นการเชื่อมโยงคนรุ่นใหม่กับคนรุ่นเก่า จึงเป็นผู้มีส่วนในการที่จะผลักดันสังคมไทย

นี่เป็นเรื่องราวความเป็นไปในอดีต ซึ่งอาตมาก็เข้าไปเกี่ยวข้องในกรณีที่ได้รับนิมนต์ไปประชุมบ้าง ให้เขียนหนังสือบ้าง เขียนบทความบ้าง ที่ว่านี้เป็นเรื่องเกี่ยวโยงในทางวิชาการ

บทบาทของอาจารย์สุลักษณ์ในทางวิชาการนี้ โยงเข้ามาทางพระพุทธศาสนาด้วย ในฐานะที่ท่านเป็นผู้ที่อยู่ในแวดวงของวัด เป็นลูกศิษย์วัดทองนพคุณอย่างที่กล่าวมาข้างต้น

ความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาของอาจารย์สุลักษณ์ มีความสัมพันธ์ทั้งในระดับวัด และขยายกว้างขวางออกไปจนถึงกิจการระหว่างประเทศอย่างเป็นที่รู้ๆ กัน ในการที่ได้มีความเคลื่อนไหว มีกิจกรรมต่างๆ แล้วก็โยงไปถึงเรื่องศิลปวัฒนธรรมไทยด้วย ซึ่งอาตมาก็รู้สึกว่าคุณครูสุลักษณ์มีความสนใจในเรื่องศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนความเป็นไทยโดยทั่วไป

นอกจากนี้ ในการแสดงออกทางการพูด การเขียน สิ่งหนึ่งที่อาจารย์สุลักษณ์ได้ทำออกมา ซึ่งมองเห็นเป็นลักษณะพิเศษของท่าน ก็คือบทบาทที่อาจจะเรียกว่าเป็นการทำงานในการเตือนสติสังคม การเตือนสตินี้ บางครั้งก็ดูเหมือนจะเป็นการกระตุ้นสติออกไป บางทีก็เป็นการกระตุ้นสติเอาไว้ แล้วก็แสดงผลเกิดขึ้นต่างๆ

อย่างไรก็ตาม เรื่องราวที่เกี่ยวกับอาจารย์สุลักษณ์ ในด้านวิชาการและบทบาทต่างๆ ที่ได้พูดมาข้างต้นนี้ อาตมาคิดว่าในวันนี้ซึ่งมีการประชุมมาตลอดเป็นเวลายาวนานนั้น หลายท่านก็คงได้พูดไว้แล้ว อาตมาจึงจะไม่ขอพูดเพิ่มเติมในเรื่องนี้ เพียงแต่เล่าให้ทราบความสัมพันธ์ที่เป็นมา

การที่มาพูดในวันนี้ เป็นการได้รับนิมนต์มาให้พรในฐานะที่เป็นพระภิกษุ เมื่อพระสงฆ์จะมาให้พร การให้พรที่ดีที่สุดก็คงไม่มีอะไรเกินกว่าให้ธรรมเป็นพร เพราะฉะนั้น วันนี้ก็จะเอาธรรมเป็นพร คือมอบพรแก่อาจารย์สุลักษณ์ด้วยธรรมะ

ธรรมะที่จะให้พูดในวันนี้ ท่านผู้จัดได้ตั้งชื่อเรื่องไว้ว่า **“พระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน”**

ชื่อเรื่องที่กำหนดให้เป็นปาฐกถาพิเศษนี้ ดูก็ไม่ค่อยเกี่ยวข้องกันหัวข้อของการประชุมในวันนี้ ที่อยู่ข้างหลังอาตมา ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับสามทศวรรษของปัญญาชนอะไรทำนองนั้น

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้หัวข้อจะไม่เกี่ยวข้องกัน แต่คำว่าการพัฒนานั้น เราก็อาจจะพูดไปให้ครอบคลุมเรื่องต่างๆ ได้ทุกอย่าง ในสังคมปัจจุบัน เพราะฉะนั้นจึงถือว่า เรื่องที่จะพูดต่อไป ก็เป็นส่วนหนึ่งของการประชุมในวันนี้ด้วย

ความจริง ถ้าว่าถึงการที่ได้รับนิมนต์มาพูดวันนี้ ก็เป็นเรื่องนานมาแล้ว คุณหมอบระเวศ วัชชี ท่านเป็นผู้นิมนต์ นิมนต์มานาน ตั้งเกินกว่าหนึ่งปีแล้ว และนิมนต์ว่าจะให้ไปพูดที่สยามสมาคม วันที่ ๒๗ มีนาคม แล้วก็เงียบไป จนกระทั่งอาตมาก็สงสัยว่า เอ...นี่ จะมีการพูดหรือเปล่า ในที่สุดก็ได้รับการบอกย้าว่าพูดแน่ๆ โดยเอามารวมกันเข้ากับการประชุมในวันนี้ จึงเป็นการเอามาสมทบกับการประชุมในวันนี้ จะเรียกว่าแปะเข้ามาก็ได้ แล้วก็เอามาไว้ในส่วนสุดท้ายของการพูด แต่ท่านก็บอกว่า ที่เอามาไว้ตอนท้ายนี้ ก็เพื่อให้อาตมาพูดได้เต็มที่ คือตั้งเวลาไว้ตั้งแต่บ่ายสามโมงครึ่งเป็นต้นไป กำหนดเวลาจบไว้ห้าโมงครึ่ง ก็กำหนดไว้อย่างนั้นเอง จะพูดต่อไปเท่าไรก็ได้ คือเปิดตลอดตามใจผู้พูด

ทีนี้ เมื่อตามใจผู้พูดแล้ว ก็ต้องตามใจผู้ฟังด้วย เพราะว่า จะตามใจผู้พูดฝ่ายเดียวนี้ก็ไม่ยุติธรรม ที่จะตามใจผู้ฟังก็คือจะต้องเปิดโอกาสว่าจะฟังแค่ไหนก็ได้ตามชอบใจ ไม่ต้องถือสา กัน คือเมื่อเห็นสมควรแก่ตนสำหรับเวลาในตอนไหนที่จะยุติการฟัง ก็ยุติได้ อันนั้นเป็นส่วนของผู้ฟัง ส่วนอาตมานั้นก็จะพยายามพูดไป ถ้าเป็นไปได้ก็พูดเสียให้จบ จะใช้เวลาเท่าไรก็ได้ และสำหรับอาตมาเองนั้นก็ได้เปรียบ เพราะว่าพระสงฆ์ไม่ต้องห่วงอาหารมือเย็น สำหรับญาติโยมก็คงจะต้องคิดเรื่องนี้ด้วย

เอาเป็นว่า นี่เป็นการเริ่มต้นเพื่อให้ทราบ เป็นการทำความเข้าใจกันไว้

การพัฒนาที่ยั่งยืน

(Sustainable Development)*

เริ่มต้นก็คือการที่ได้ตั้งหัวข้อให้พูดเรื่อง “พระพุทธศาสนา
กับการพัฒนาที่ยั่งยืน”

คำทั้งสองที่เอามาเกี่ยวข้องกันในกรณีนี้ คือคำว่า
“พระพุทธศาสนา” คำหนึ่ง กับคำว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน” คำหนึ่ง

คำว่า “พระพุทธศาสนา” นั้นถือว่าเราทั้งหลายรู้จักกันดี
พอสมควรอยู่แล้ว แต่เอาเข้าจริงก็ไม่ค่อยรู้เท่าไร ตอนนี้อาจารย์เป็น
ว่าโดยทั่วไปถือว่ารู้จักพอสมควร

ส่วนคำหลังคือคำว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน” นี้ อาจจะยังไม่
ค่อยเข้าใจกันเท่าไร เพราะเป็นคำสมัยใหม่ และว่าที่จริงก็เป็นคำ
มาจากเมืองนอก เพราะฉะนั้นจะต้องมาพูดเริ่มต้นจากการ
พัฒนาที่ยั่งยืนก่อน แล้วจึงวกเข้ามาหาพระพุทธศาสนา

ทีนี้ การจะพูดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น อาตมาคิดว่า
คงใช้เวลาไม่น้อยทีเดียว กว่าที่จะมาถึงพระพุทธศาสนาได้ คิดว่า
คงไม่ต่ำกว่าชั่วโมง เพราะฉะนั้นจะต้องขอเวลาท่านผู้ฟังไว้ก่อน
เหตุที่ต้องทำอย่างนี้ก็เพราะว่า เมื่อเราจะพูดเรื่องอะไรที่เกี่ยวกับ
ภายนอกหรือคนอื่น ที่อื่น เราต้องรู้จักเขาก่อน

* ปาฐกถาแสดงที่หอประชุมเล็ก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๑๙ มีนาคม ๒๕๓๖ เนื่อง
ในโอกาสอายุครบ ๕ รอบ อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ณ วันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๓๖

ภาค ๑

ทางตันของการพัฒนา
ที่ไม่ยั่งยืน

เมื่อโลกเริ่มมีการพัฒนา

การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นอย่างไร คนจำนวนมากยังไม่เข้าใจเท่าไร เพราะฉะนั้น พอพูดขึ้นมา ผู้ฟังก็อาจจะเดาความหมายกันไปต่างๆ แล้วก็อาจจะเดาไม่เหมือนกัน แต่อย่าเดาดีกว่า ทำไมจึงว่าอย่าเดาดีกว่า เพราะเดาไปไม่มีประโยชน์ เรามีความหมายของเขาอยู่แล้ว คือคำว่าพัฒนาที่ยั่งยืนนี้ เป็นคำของฝรั่ง เราแปลมาจากฝรั่ง คำฝรั่งที่แปลว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนก็คือ คำว่า sustainable development

ในเมื่อเป็นคำที่แปลมาจากฝรั่ง แทนที่เราจะมาเดาความหมายกันให้เสียเวลา เราก็ต้องไปดูกันว่าของเดิมเขาว่าอย่างไร เพราะฉะนั้น เราจึงต้องยอมเสียเวลาที่จะไปพูดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน ตามความหมายของฝรั่งผู้เป็นต้นคิดในเรื่องนี้ และต้องตั้งเป็นข้อสังเกตว่า ที่นำมาเป็นหัวข้อสำหรับปาฐกถานั้น ก็เข้ากับยุคสมัย เพราะเวลานี้ คำว่าพัฒนาที่ยั่งยืน หรือ sustainable development นั้น กำลังเป็นคำนิยมที่พูดติดปากกันมาก ไม่เฉพาะเมืองไทยเท่านั้น แต่เป็นคำนิยมที่พูดกันไปทั่วโลก

ที่จริงนั้น ไม่ใช่ว่า “ไม่นิยมเฉพาะเมืองไทย แต่นิยมไปทั่วโลก” แต่ควรพูดในทางกลับกันว่า “เพราะทั่วโลกเขานิยมพูดกัน เมืองไทยก็เลยนิยมตามไปด้วย” คือตามโลกตะวันตกที่เขาพูดกันมากมาย ตำรับตำราหนังสือหน้าต่าง ๆ เดียวนี้ไปไหนก็มีแต่ sustainable development

ไม่เท่านั้น ยังเอา sustainable ไปนำคำอื่นทั่วไปหมด เป็น sustainable society, sustainable future, sustainable economy, sustainable agriculture และ sustainable อะไรต่างๆ มากมาย ดูคำว่า sustainable จะเป็นคำที่ชื่นชมกันเหลือเกินในสมัยปัจจุบัน เพราะฉะนั้น เราควรจะรู้จักความเป็นมาของมันเสียก่อน

เริ่มแรก เมื่อมี sustainable development คือการพัฒนาที่ยั่งยืน ก็ชวนให้ต้องสงสัยว่า คงจะมีการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน แล้วก็เป็นจริงอย่างนั้น การที่เขาตั้งการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้นมา ก็เพราะว่าโลกนี้ประสบปัญหากับการพัฒนาที่เขาเรียกว่า “ไม่ยั่งยืน” ก็เลยต้องคิดแบบแผนการพัฒนาหรือวิธีการพัฒนาแบบที่ยั่งยืนขึ้นมา

หมายความว่า โลกของเรานี้ได้ประสบปัญหากับการพัฒนา โดยมีการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนมาเป็นเวลายาวนาน แล้วก็หาทางแก้ปัญหาการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนนั้น จนได้คิดวิธีการพัฒนาขึ้นใหม่ที่เรียกว่า sustainable development หรือการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้น

การพัฒนาที่ยั่งยืนนี้เกิดขึ้นอย่างไร จะต้องขอย้อนไปเล่าความเป็นมาในโลกนี้เสียก่อน เพื่อความเข้าใจร่วมกันให้เห็นว่าเรื่องราวเป็นมาอย่างไร และเขาเข้าใจความหมายกันอย่างไร

คนที่เก่า ๆ หรือ แก่ ๆ หน่อย คงจำได้ว่า เมื่อนานมาแล้ว เกินกว่า ๕๐ ปี ได้เกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งส่งผลกระทบต่อเพื่อนไปทั่วโลก ทำให้ประเทศทั้งหลายทุกประเทศต้องตื่นตัวขึ้นมา เพราะโดยมากก็ได้รับความบอบช้ำจากการสงครามนั้น

พอสงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลง ประเทศต่างๆ ก็มีการเคลื่อนไหวในการติดต่อกันหาทางแก้ปัญหาของโลก และได้มีการตั้งองค์การโลกขึ้นมา ที่เรารู้จักกันดีคือสหประชาชาติ ที่แต่ก่อนคนไทยนิยมเรียกกันว่า ยูโน (UNO) แต่สมัยนี้เรียกกันถูกต้องแค่ UN ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๔๘๘ (ค.ศ. 1945) ดังที่ยังมีการฉลองวันสหประชาชาติกันในวันที่ ๒๔ ตุลาคมทุกปี

ในการตั้งองค์การสหประชาชาติขึ้นมานี้ ก็มีความมุ่งหมายว่า จะให้ทั่วโลกมีการติดต่อสัมพันธ์กันในทางที่ดีงาม จะได้มีสันติภาพ ไม่ต้องมีสงครามใหม่อีก เพราะสงครามโลกครั้งที่ ๒ นั้นทำให้มนุษย์ทั้งหลายประสบความทุกข์ยากเดือดร้อนเป็นอย่างมาก ประเทศต่าง ๆ ที่ผ่านสงครามโลกกันมา ก็ได้รับบทเรียนอันยิ่งใหญ่ มีภาวะที่บอบช้ำกันอย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้น บางประเทศถูกภัยสงครามโดยตรง ก็มีความเสื่อมโทรมและประสบความพินาศต่างๆ เกิดขึ้นในประเทศมาก ส่วนประเทศอีกพวกหนึ่งแม้จะไม่ถูกภัยถึงตัวโดยตรง แต่ก็ได้รับความกระทบกระเทือนที่แผ่กว้างทั่วไป ทำให้มีการตื่นตัวไปทั่ว

หลายประเทศ แต่ก่อนนี้เป็นเมืองขึ้นที่เรียกว่า ประเทศอาณานิคม พอถึงระยะสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ก็มีการตื่นตัวที่จะดิ้นรนต่อสู้เพื่อกู้เอกราช ทำให้เกิดประเทศเอกราชใหม่ๆ ขึ้น ประเทศที่เคยเป็นอาณานิคมก็เกิดเป็นประเทศเอกราชกันใหญ่

เมื่อพูดรวมๆ ไม่ว่าจะประเทศที่ถูกภัยสงครามก็ดี ประเทศที่ตื่นตัวก็ดี ทุกประเทศเหล่านั้นก็อยู่ในภาวะที่ต้องมีการฟื้นฟูให้มีการสร้างสรรค์ความเจริญกันขึ้น

แต่การที่จะฟื้นฟูประเทศไทยให้เจริญมีความสุขสบายขึ้นมาได้ ก็จะต้องอาศัยการเงินเป็นเรื่องสำคัญ สหประชาชาติจึงได้ตั้งหน่วยงานสำคัญขึ้นมาเป็นองค์กรโลกสำหรับช่วยเหลือเรื่องการเงินแก่ประเทศต่างๆ เรียกกันว่า World Bank หรือ ธนาคารโลก มีชื่อทางการเป็นภาษาอังกฤษว่า International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) ซึ่งไทยเราเรียกในปัจจุบันว่า “ธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการบูรณะและพัฒนา”*

* ธนาคารโลก (The World Bank) นี้ เดิมมีสถาบันเดียวคือ ธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการบูรณะและพัฒนา (IBRD) นี้ แต่ต่อมามีการตั้งองค์กรต่างๆ ขึ้นมาเป็นกลไกการทำงานมากขึ้น คือ บรรษัทการเงินระหว่างประเทศ (The International Finance Corporation — IFC) ในปี ๒๔๙๙ (1956) องค์กรพัฒนาระหว่างประเทศ (IDA) ในปี ๒๕๐๓ (1960) และล่าสุดคือ องค์กรการพหุภาคีเพื่อค้ำประกันการลงทุน (The Multilateral Investment Guarantee Agency — MIGA) ในปี ๒๕๓๑ (1988) ปัจจุบันนี้ ถือว่าธนาคารโลกเป็นองค์กรการพหุภาคี ประกอบด้วยสถาบันทั้ง ๔ ข้างต้น (IBRD, IDA, IFC และ MIGA) ตามปกติ ถ้าพูดว่า ธนาคารโลก ก็หมายถึง IBRD หรือ IBRD และ IDA ถ้าพูดว่า กลุ่มธนาคารโลก (World Bank Group) ก็หมายถึงทั้ง ๔ สถาบันนั้น รวมทั้ง ICSID (The International Centre for Settlement of Investment Disputes) ที่ตั้งขึ้นในปี ๒๕๐๙ (1966) ด้วย

ไทยเข้าเป็นสมาชิกของธนาคารโลก ณ ๘ พ.ค. ๒๔๙๒ (1949) แต่ธนาคารโลกเพิ่งเข้ามาตั้งสำนักงาน โดยการอนุมัติของรัฐบาลไทย เมื่อ ๑๙ มิ.ย. ๒๕๐๔ (1961) ประกอบด้วยองค์กร ๒ คือ IBRD และ IDA ซึ่งปัจจุบันมีชื่อภาษาไทยอย่างที่กล่าวข้างต้น

ย้อนหลังไปก่อนหน้านั้น ชื่อภาษาไทยของธนาคารโลก (เฉพาะ IBRD) ยังไม่ลงตัว ชื่อที่ใช้ในกฎหมายและรายงานของราชการ พอลำดับได้ว่า ช่วงแรกตั้งแต่ไทยเข้าเป็นสมาชิกใน พ.ศ. ๒๔๙๒ เรียก “ธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการบูรณะและวิวัฒนาการ” (ในช่วงนี้ รายงานของกระทรวงการต่างประเทศเกี่ยวกับสหประชาชาติมีการใช้คำว่าพัฒนาการ ชยกุลแล้ว) พ.ศ. ๒๔๙๗ เรียก “ธนาคารระหว่างประเทศเพื่อฟื้นฟูและพัฒนาการ” พ.ศ. ๒๔๙๙ เป็นต้นมาเรียก “ธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการบูรณะและพัฒนาการ” แต่ภายหลังตัดสั้นลงเป็น “ธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการบูรณะและพัฒนา” อย่างที่เรียกในปัจจุบัน (ชื่อปัจจุบัน มีผู้เสนอเรียกตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๒๔๙๘ แต่ยังไม่ได้ใช้เป็นการ) โดยสรุป คำว่า “พัฒนาการ” ได้ใช้ในงานเกี่ยวกับสหประชาชาติมานานแล้ว ก่อนจะกลายเป็นคำสำคัญในนโยบายแห่งชาติของประเทศไทย

ก่อรูปขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๗ (ค.ศ. 1944) และตั้งขึ้นเป็นทางการในวันที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ (ค.ศ. 1945) ซึ่งเป็นปีที่ตั้งสหประชาชาตินั้นเอง

ที่เขาใช้คำแยกออกเป็น ๒ คำว่า reconstruction คือการบูรณะหรือปฏิสังขรณ์คำหนึ่ง และ development คือการพัฒนา คำหนึ่งนั้น เนื่องจากเจาะจงไปยังประเทศที่มีสภาพเป็น ๒ ฝ่าย คือ ประเทศพวกหนึ่งบอบช้ำจากการทำสงครามเอง ได้รับความเสียหายจากสงครามมาก พวกนี้มีสภาพที่เข้ากับคำว่า reconstruction คือต้องการฟื้นฟูหรือปฏิสังขรณ์ ส่วนอีกพวกหนึ่งเป็นประเทศที่ล้มล้าง ถึงแม้จะไม่ได้รับภัยจากสงครามโดยตรง ก็มีความไม่เจริญอยู่แล้ว โดยเฉพาะประเทศพวกนี้โดยมากเป็นประเทศเมืองขึ้น หรืออาณานิคมมาก่อนอย่างที่กำลังกล่าวแล้ว พวกนี้เหมาะกับคำหลัง คือคำว่า development คือการพัฒนา

นี่เป็นเรื่องของการตั้งองค์การโลกขึ้นมาเพื่อช่วยเหลือ และจากเหตุการณ์นี้เราก็ได้เห็นคำว่า development หรือการพัฒนาเกิดขึ้น และในตอนนั้นแหละที่มีการแบ่งประเทศต่างๆ ออกไป มีการเรียกประเทศพวกที่มีสภาพล้มล้างยังไม่เจริญว่า underdeveloped countries แปลว่าประเทศที่ด้อยพัฒนา ถือว่าเป็นศัพท์ที่เกิดขึ้นในช่วง ค.ศ. 1945 สมัยนั้นนิยมใช้คำนี้ คือคำว่า underdeveloped แปลว่า “ด้อยพัฒนา”

การพัฒนาในประเทศไทย มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับธนาคารโลก ทั้งโดยความเป็นมาและโดยคำศัพท์ที่ใช้เรียก ซึ่งแสดงอย่างชัดเจนถึงอิทธิพลของธนาคารโลกต่อการพัฒนาของประเทศไทย พร้อมทั้งจุดเริ่มที่มุ่งสนองวัตถุประสงค์ทางเศรษฐกิจ

เมื่อมีประเทศที่ด้อยพัฒนา ก็ต้องมีประเทศที่พัฒนาแล้ว หรือประเทศที่เจริญแล้ว ซึ่งเขาเรียกว่า developed countries แต่ประเทศที่ developed คือพัฒนาแล้วนี้ บางทีเขาก็เรียกว่า industrial countries บ้าง industrialized countries บ้าง คือ เป็นประเทศที่มีอุตสาหกรรมแล้ว

อย่างไรก็ตาม ประเทศที่เรียกว่าด้อยพัฒนานี้ บางครั้งเมื่อ เขาอยากเรียกให้สุภาพขึ้น เขาก็เรียกว่า less-developed countries คือประเทศที่พัฒนาน้อยหน่อย แล้วต่อมาก็มีคำอื่น ๆ มาใช้แทนมากขึ้น จนในที่สุดก็ค่อยๆ นิยมเรียกว่า developing countries แปลว่าประเทศที่กำลังพัฒนา

แต่โดยทั่วไปในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๑ (ค.ศ. 1967-1968) หนังสือส่วนมากยังใช้คำว่า underdeveloped คือด้อยพัฒนา จะมีคำ developing countries คือกำลังพัฒนานี้แทรก ซ้อนอยู่บ้าง ก็น้อย หลังจากนั้นแล้ว คำว่า developing countries หรือประเทศที่กำลังพัฒนาก็ใช้มากขึ้นๆ จนกระทั่งในปัจจุบันนี้ พูดได้ว่า คำว่า underdeveloped countries แทบไม่เห็นในที่ไหนเลย คือเขาไม่ใช้กัน จะใช้บ้างก็มีแต่ less-developed countries รวมความว่าใช้ developing countries (ประเทศที่กำลังพัฒนา) บ้าง less-developed countries (ประเทศที่พัฒนาน้อยหน่อย) บ้าง

ต่อมา ก็มีศัพท์ใหม่เกิดขึ้นอีกคือคำว่า Third World หรือ โลกที่ ๓ โดยมีการแบ่งเป็นโลกที่ ๑ ได้แก่พวกที่เป็นประเทศ อุตสาหกรรมในค่ายของสหรัฐอเมริกา โลกที่ ๒ คือค่าย คอมมิวนิสต์สังคมนิยม ที่มีโซเวียตเป็นผู้นำ ซึ่งล่มสลายไปแล้ว ส่วนโลกที่ ๓ ก็คือประดาประเทศที่กำลังพัฒนา

ที่ว่ามานี้คือความเป็นมาแต่เก่าก่อน ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการที่จะพัฒนา

องค์กรโลกในส่วนของธนาคารโลกนี้ ได้ให้ทุนแก่ประเทศต่างๆ ด้วยการให้กู้ยืมเงินไปในการที่จะพัฒนาประเทศชาติ ทำประเทศให้เจริญขึ้น โดยให้ทุนแก่ประเทศเหล่านั้น ที่จะไปดำเนินการกันเอง ไปสร้างสรรค์ความเจริญพัฒนาตัวเอง

ต่อมาองค์กรโลกคือสหประชาชาติเอง ก็ได้มีโครงการในการพัฒนา (development program) ขึ้นมาเองบ้าง

ตอนแรกสุดที่องค์การสหประชาชาติริเริ่มโครงการอย่างนี้ขึ้นมา คือใน พ.ศ. ๒๔๙๒ (ค.ศ. 1949) แล้วต่อมาในปี ๒๔๙๕ (ค.ศ. 1952) ก็มีการเสนอตั้งกองทุนที่เรียกว่า Special UN Fund for Economic Development แต่ไม่ได้รับการอนุมัติ

ถึงอย่างนั้นก็มีความคืบหน้าต่อมา คือได้ตั้งเป็นกองทุนเล็กๆ ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๒ (ค.ศ. 1959) เป็นการสอดคล้องหรือพ่วงกันกับอีกด้านหนึ่ง คือ ใน พ.ศ. ๒๕๐๓ (ค.ศ. 1960) ได้มีการตั้งองค์กรหรือหน่วยงานในสหประชาชาติขึ้น ซึ่งเป็นเครือข่ายของธนาคารโลก เรียกว่า International Development Association (IDA) ซึ่งไทยใช้ว่าองค์การพัฒนาระหว่างประเทศ เป็นโครงการที่เกิดขึ้นจากเหตุผลว่าการให้กู้ยืมเงินของธนาคารโลกที่ทำมานั้นไม่ค่อยสะดวก เป็นภาระแก่ประเทศที่ด้อยพัฒนามาก ก็เลยพยายามหาทางที่จะทำให้การกู้ยืมเงินตลอดจนการใช้เงินคืนอะไรต่างๆ ไม่เป็นภาระมากนัก

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๐๙ (ค.ศ. 1966) Special Fund ก็ได้ถูกรวมเข้ากับโครงการช่วยเหลือทางเทคนิคที่มีอยู่แล้ว โดยตั้งขึ้นเป็นองค์กรใหม่เรียกว่า UNDP หรือ United Nations Development Program ซึ่งเป็นองค์กรที่มีชื่อเสียงมาก

แล้วยังมีองค์กรอื่นๆ ที่เกี่ยวกับการพัฒนาอีก คือ United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) ตั้งเมื่อ ๒๕๐๗ (1964) พอถึงปี ๒๕๐๙ (1966) ก็มีองค์การ United Nations Industrial Development Organization (UNIDO) ขึ้นมา และเมื่อถึงปี ๒๕๑๙ (1976) ก็มีองค์การ International Fund for Agricultural Development (IFAD) หรือกองทุนนานาชาติเพื่อการพัฒนาการเกษตร ขึ้นอีก

พัฒนาอย่างไรจึงกลายเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน

อาตมาเอาเรื่องนี้มาพูดทำไมตั้งยาวนาน ที่พูดมาทั้งหมดนี้ ก็มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เห็นว่า การพัฒนานั้นเริ่มมาจากเรื่องเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นเรื่องการเงินการทอง เรื่องความเป็นอยู่ หรือเรื่องการอยู่การกิน เริ่มตั้งแต่การตั้งธนาคารโลก ตลอดจนองค์กรอื่นๆ ที่ให้กู้ยืมเงินไปช่วยเหลือในการพัฒนา

ตกลงว่า องค์กรของโลกที่เกิดขึ้น ซึ่งเกี่ยวกับการพัฒนานั้น เป็นเรื่องของพัฒนาในด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญทั้งสิ้น เรื่องเป็นมาอย่างนี้ เพราะฉะนั้นเราจะต้องเข้าใจว่า ที่เขาพูดถึงการพัฒนานั้น เขามุ่งหมายถึงการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (economic development) แทบทั้งนั้น จนกระทั่งมาตอนหลัง จึงมีการพัฒนาด้านสังคม และด้านอื่นๆ ขึ้นมา

เป็นอันว่า ที่เรียกว่าประเทศด้อยพัฒนา ประเทศกำลังพัฒนา และประเทศที่พัฒนาแล้วต่างๆ เหล่านี้ ก็วัดกันด้วยมาตรฐานทางด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก และปัจจัยที่จะทำให้เศรษฐกิจเจริญในเวลานั้น ก็ต้องมองกันที่อุตสาหกรรม

อุตสาหกรรมเป็นปัจจัยตัวสำคัญที่จะทำให้เศรษฐกิจเจริญ และสิ่งที่จะทำให้อุตสาหกรรมเจริญ ก็คือเทคโนโลยี เทคโนโลยีจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาอุตสาหกรรม

เราก็เลยวัดความเจริญของประเทศชาติต่างๆ ด้วยเรื่องความเจริญทางเทคโนโลยี เรื่องอุตสาหกรรม เรื่องเศรษฐกิจ เรื่องการผลิต เรื่องการบริโภค เรื่องการกระจายรายได้

แม้แต่เวลาให้คำจำกัดความ คำว่า ประเทศพัฒนาแล้ว (developed) กับประเทศด้อยพัฒนา (underdeveloped) หรือประเทศกำลังพัฒนา (developing) เขาก็จะให้คำจำกัดความที่วัดด้วยมาตรฐานทางด้านเศรษฐกิจ ที่เนื่องด้วยอุตสาหกรรม

ยกตัวอย่าง คำจำกัดความหนึ่งบอกว่า ประเทศด้อยพัฒนา (underdeveloped) หรือประเทศกำลังพัฒนา (developing) นั้นได้แก่ประเทศที่รายได้เฉลี่ยของคนต่ำกว่าประเทศอุตสาหกรรมเป็นอย่างมาก * สภาพเศรษฐกิจต้องอาศัยการส่งออกพืชพันธุ์ ัญญาหารจำนวนน้อย และการทำเกษตรกรรมต้องใช้วิธีการแบบโบราณ นี่คือการจำกัดความคำว่าประเทศที่กำลังพัฒนาหรือด้อยพัฒนาอย่างหนึ่ง

* อย่างนี้เป็นกรว่าตามหลักทั่วไปที่ให้วัดประเทศที่พัฒนาแล้ว และด้อยพัฒนา โดยดูที่รายได้ประชาชาติต่อหัว เช่น ถ้าประเทศใด ประชากรมีรายได้ต่อหัวต่ำกว่า ๕๐๐ เหรียญสหรัฐ ก็ถือว่าเป็นประเทศด้อยพัฒนา แต่ก็วัดได้ยาก ไม่เด็ดขาด เช่น ประเทศคานันมัน แม้คนจะมีรายได้สูง ก็อาจเป็นประเทศด้อยพัฒนาได้ (Encycl. Britannica, 1988, 17.909b)

แต่นั่งสี่ขาบางเล่มก็อาจให้คำจำกัดความง่ายๆ ว่า ประเทศที่กำลังพัฒนา ก็คือประเทศที่ยังไม่เป็นอุตสาหกรรม หรือยังเป็นอุตสาหกรรมน้อย

นี่คือมาตรฐานสำหรับวัดการพัฒนาในโลกเท่าที่เป็นมา เราจึงได้เห็นการใช้ศัพท์ที่แสดงความหมายของประเทศที่พัฒนาแล้ว ดิ้นหรือยืดหยุ่นได้ภายใต้มาตรฐานนี้ คือคำว่า ประเทศที่พัฒนาแล้ว (developed country) บางทีก็ใช้คำว่าประเทศอุตสาหกรรม (industrial country หรือ industrialized country) อันนี้จะมีทั่วไป คือไม่จำเป็นต้องใช้คำว่าประเทศที่พัฒนาแล้ว (developed country) นี่เป็นเรื่องของความเป็นมาจากอดีต

เป็นอันว่า เมื่อเอาเศรษฐกิจเป็นมาตรฐาน ก็เอาอุตสาหกรรมเป็นเครื่องวัด และในยุคที่ผ่านมานั้นวงการโลกก็มีความภูมิใจในเรื่องอุตสาหกรรมกันมาก แม้กระทั่งในปัจจุบันนี้ ประเทศที่กำลังพัฒนาทั้งหลายก็พยายามเป็นประเทศอุตสาหกรรมกันอยู่ ในขณะที่ประเทศที่พัฒนาแล้วบอกว่าเขาเป็นสังคมที่ผ่านพ้นอุตสาหกรรมไปแล้ว (post-industrial society)

ขอทบทวนอีกทีหนึ่ง โดยสรุปความว่า การพัฒนาเท่าที่เป็นมานี้ มีความหมายที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบและปัจจัยต่างๆ ในการทำให้เป็นประเทศพัฒนา โดยถือเอาอุตสาหกรรมเป็นตัวตัดสินที่สำคัญ คือการพัฒนาให้เป็นประเทศอุตสาหกรรม หรือพัฒนาให้เป็นอย่างประเทศอุตสาหกรรม

เนื่องจากการพัฒนานั้นต้องอาศัยเทคโนโลยี และเทคโนโลยีก็ต้องอาศัยความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นฐาน เพราะเทคโนโลยีจะพัฒนาได้ต้องอาศัยความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เพราะฉะนั้น วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็เลยเป็นตัวแกนกลาง หรือเป็นเจ้าบทบาทใหญ่ในการพัฒนา คือในการที่จะทำให้อุตสาหกรรมเจริญขึ้น

แล้วเป้าหมายของการพัฒนาที่จะทำให้อุตสาหกรรมเจริญขึ้น โดยมีวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นเจ้าบทบาทใหญ่นี้ ก็เพื่อสิ่งที่เขาเรียกว่า economic growth คือความเจริญเติบโตขยายตัวทางเศรษฐกิจ เพราะฉะนั้น ในโลกยุคที่ผ่านมานี้จึงถือ economic growth หรือความเจริญขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจ เป็นเรื่องสำคัญมาก

อย่างไรก็ตาม กระบวนการพัฒนา ถ้าพูดแค่นี้ก็ยังไม่ครบ เป็นการมองที่ไม่ทั่วตลอด การพัฒนาไม่ใช่แค่นี้ คือไม่ใช่แค่ว่า เอา พัฒนาให้เป็นอุตสาหกรรม โดยใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นฐาน แล้วเราจะได้มีความเจริญทางเศรษฐกิจ ไม่ใช่มองกันแค่นี้

พร้อมกันนั้น สิ่งหนึ่งที่ไม่ควรมองข้ามก็คือ อะไรเป็นตัวกรรมที่ถูกระทำ เพราะว่าในการที่จะเจริญอย่างนี้ได้ จะต้องมามีสิ่งที่ถูกระทำ สิ่งที่ถูกกระทำเพื่อจะเอามาสร้างความเจริญ หรือทำให้เกิดความเจริญทางอุตสาหกรรมนั้น ก็คือธรรมชาติ หรือสิ่งที่เราเรียกในปัจจุบันว่าธรรมชาติแวดล้อมนั่นเอง

ธรรมชาติเป็นตัวถูกระทำตลอดมาในการที่จะสร้างสรรค์ความเจริญ ที่เรียกว่าเป็นการพัฒนา หรือก้าวเข้าสู่อุตสาหกรรมนั้น

ยุคที่ผ่านมา นี้ เรียกได้ว่าเป็นยุคนิยมอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นยุคที่นิยมวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นอย่างมาก ยิ่งแม้ว่าในปัจจุบัน ความนิยมนี้จะจืดจางลงไปบ้างจากประเทศที่ใหญ่ๆ จนกระทั่งบางแห่งถึงกับมีความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ แต่ความนิยมนี้ก็หาได้ลดความสำคัญลงไปไม่ ดังปรากฏอยู่ว่าประเทศที่กำลังพัฒนาทั้งหลาย ก็ยังมุ่งหมายใฝ่ฝันถึงความเจริญแบบนี้อยู่

ขอเล่าต่อไปว่า ช่วงต่อมาตั้งแต่ปี ๒๕๐๓ องค์การสหประชาชาติได้เร่งรัดให้มีการพัฒนามากขึ้น โดยตั้งเป็นนโยบายที่เดียว ถึงกับประกาศให้ปี ค.ศ. 1960-1970 หรือเทียบเป็นพุทธศักราชคือ พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๑๓ เป็น Development Decade คือทศวรรษแห่งการพัฒนา เรื่องนี้ไม่ค่อยมีการพูดถึงในที่ไหน ที่จริงเป็นจุดสำคัญที่มาเกี่ยวข้องกับประเทศไทย

วัตถุประสงค์ในการตั้งทศวรรษแห่งการพัฒนานี้ขึ้นมา ก็ด้วยความมุ่งหมายเพื่อแก้ปัญหาสำคัญ ๓ อย่างที่ด่าขด้นอยู่ทั่วไปในประเทศที่กำลังพัฒนา หรือด้อยพัฒนาทั้งหลาย คือ

๑. ความยากจนข้นแค้น หรือภาษาฝรั่งเรียกว่า poverty
๒. ความไม่รู้หนังสือ หรือความโง่เขลาเบาปัญญา ที่เรียกว่า ignorance และ
๓. ความเจ็บไข้ได้ป่วย มีโรคภัยไข้เจ็บมาก ที่เรียกว่า disease

การขจัดปัญหาสามประการนี้เป็นเป้าหมายใหญ่ วัตถุประสงค์ต่อไปก็เพื่อเปิดช่องว่างในมาตรฐานการครองชีพระหว่างประเทศพัฒนาแล้ว กับประเทศที่กำลังพัฒนา

เป็นอันว่าทศวรรษแห่งการพัฒนาก็ได้เกิดมีขึ้น ซึ่งจะมีอิทธิพลมาถึงเมืองไทยด้วย ดังจะได้เล่าต่อไป

เมื่อสิ้นทศวรรษแห่งการพัฒนาที่ ๑ ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๓ - ๒๕๑๓ แล้ว ก็ตามมาด้วยทศวรรษแห่งการพัฒนา (development decade) อีกครั้งหนึ่ง เป็นช่วงที่ ๒

ระหว่างที่มีการพัฒนากันเป็นการใหญ่ โดยถือเป็นนโยบายสำคัญขององค์การโลก การพัฒนาตามนโยบายนั้นก็ได้รับการปฏิบัติโดยประเทศต่างๆ อย่างแพร่หลายไปทั่ว

พร้อมกันนั้น ในระหว่างที่เจริญกันใหญ่ในทางที่จะก้าวไปสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรมนั้น นอกจากมีผลในด้านบวกทำให้เกิดความเจริญทางวัตถุอะไรต่างๆ ขึ้นมากมายแล้ว ก็ปรากฏว่ามีผลในด้านลบเกิดขึ้นด้วย และตอนแรกผลด้านลบนี้ปรากฏเด่นชัดออกมาในประเทศที่พัฒนาแล้ว คือประเทศที่เจริญเป็นประเทศอุตสาหกรรมแล้วนั่นเอง คือมีปัญหาสังคม และปัญหาจิตใจต่างๆ เกิดขึ้นมากมาย จนกระทั่งท้ายที่สุด ก็มาพบกับปัญหาสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม

ตอนที่เกิดปัญหาสังคมและปัญหาจิตใจนั้น ก็ยังพอทนกันไหว แต่พอมาถึงปัญหาสภาพแวดล้อมซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ คือโลกนี้จะอาศัยอยู่ไม่ได้ จึงถือว่าเป็นเรื่องร้ายแรงที่ไม่อาจจะทนต่อไปได้ ทำให้มีการตื่นตัวกันขึ้น แล้วก็พิจารณาทบทวนการพัฒนาที่ผ่านมาว่า มันเป็นอย่างไรรกันแน่ จึงเกิดผลอย่างนี้

แล้วก็ลงมติกันว่า การพัฒนาที่ผ่านมา มีความผิดพลาดไม่ถูกต้อง จะต้องเปลี่ยนแปลงแนวการพัฒนากันใหม่ ซึ่งนำไปสู่การคิดริเริ่มแนวการพัฒนาใหม่ ที่เรียกชื่อในปัจจุบันว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) นั้น

นี่เป็นการเล่าโดยย่อ เดี่ยวจะต้องกลับมาเล่าอีกทีหนึ่งว่า ตัวการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) เกิดขึ้นได้อย่างไร

เมืองไทยเข้าสู่ยุคพัฒนา

ขอย้อนมาพูดถึงความเป็นไปในประเทศไทย ให้เห็นความเชื่อมโยงว่าประเทศไทยเราเข้าสู่ยุคพัฒนาอย่างไร ตอนนี่ ขอปิดรายการพัฒนาระดับโลกไว้ก่อน และเข้ามาหาเมืองไทยที่ใกล้ตัว

สำหรับประเทศไทยนั้น แต่ก่อนเราไม่มีคำว่า “พัฒนา” ในความหมายที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน จะเห็นหรือได้ยินก็แต่ในคำให้พรของพระบ้าง คำให้พรทั่วไปบ้าง ซึ่งมักจะใช้เป็น “วัฒนา” ว่าขอให้มีความวัฒนาสถาพรอะไรทำนองนี้ ซึ่งก็คือขอให้มีความสุขความเจริญนั่นเอง

ประเทศไทยเรามาเข้าสู่ยุคพัฒนาในช่วงทศวรรษแห่งการพัฒนาของสหประชาชาติที่พูดไปแล้ว คือ พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๑๓ และการพัฒนาของประเทศไทยนี้ก็เกี่ยวโยงกับธนาคารโลก หรือธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการบูรณะและพัฒนาที่พูดมาแล้วนั่นเอง (จะว่าเกิดจากการบีบหรือผลักดันของธนาคารโลก ก็ได้)

ขอย้อนไปพูดอีกนิดหนึ่งว่า ประเทศไทยเราก่อนหน้าที่จะเข้าสู่ยุคพัฒนา ก็ไม่ใช่ที่เราไม่มีการพัฒนา ความจริงเราก็ต้องมีการสร้างสรรค์ความเจริญอยู่แล้วเป็นเรื่องธรรมดา แต่เรายังไม่มีการใช้คำว่าพัฒนา เรามีการพัฒนาเศรษฐกิจมานานแล้ว แต่เราก็ไม่ได้ใช้คำว่าพัฒนา คำที่เรานิยมใช้กันมานานในอดีตก็คือ “ทำนุบำรุง” หรือ “ทะนุบำรุง” เช่นว่า ทำนุบำรุงบ้านเมืองให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข เราทำกันมาเรื่อยๆ โดยไม่ได้มีการวางแผน

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ รัฐบาล โดยทางกระทรวงมหาดไทย ได้กำหนด “แผนการบูรณะชนบท ๒๔๘๕” ขึ้น แต่พอถึงปีต่อมาคือ พ.ศ. ๒๔๘๖ ก็ต้องยุบเลิกไป เมื่อเปลี่ยนรัฐบาลใหม่

ต่อมาก็ได้มีความพยายามรื้อฟื้นงานนี้ขึ้นอีก โดยรัฐบาล ได้ประกาศใช้แผนการบูรณะชนบท ณ ๒๕ กรกฎาคม ๒๔๙๔ แต่เพราะความติดขัดด้านงบประมาณ แผนการนี้ก็มิได้มีการปฏิบัติ จนกระทั่งถูกระงับไป ใน พ.ศ. ๒๔๙๖

อย่างไรก็ตาม แผนการบูรณะชนบทนี้ นับว่าเป็นจุดเริ่มต้น หรือเป็นการตั้งเค้าของการพัฒนาในยุคต่อมา ดังปรากฏว่า อีก ๓ ปีต่อมา รัฐบาลได้มีมติเห็นชอบตามข้อเสนอของกระทรวงมหาดไทยให้ “โครงการพัฒนาท้องถิ่น” เป็นโครงการของชาติ เมื่อวันที่ ๖ มิถุนายน ๒๔๙๙ (สุวิทย์ ยี่งวรพันธุ์, ๗๘-๙๑)

ถึงตอนนี้ จะเห็นว่า คำว่า “พัฒนา” ได้เริ่มมีการใช้เป็นคำสำคัญขึ้นมาในราชการ ในระยะหัวเลี้ยวที่จะเข้าสู่ยุคพัฒนา (โครงการพัฒนาท้องถิ่นแห่งชาติ ได้ถูกรวมเข้าไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ซึ่งประกาศใช้ เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๓)

การเข้าสู่ยุคพัฒนาอย่างแท้จริง ซึ่งมีจุดเน้นอยู่ที่การพัฒนาเศรษฐกิจ โดยปรารภปัญหาทางเศรษฐกิจที่เป็นผลจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีความเป็นมาย้อนหลังกลับไปถึง พ.ศ. ๒๔๙๓ ซึ่งประเทศไทยได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติสภาเศรษฐกิจแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ปีนั้น อันแสดงว่าประเทศไทยมีการขยับเขยื้อนครั้งใหญ่ในการที่จะพัฒนาเศรษฐกิจ แต่ตอนนั้นยังไม่ใช้คำว่า “พัฒนา” เราเรียกหน่วยงานของชาติที่ตั้งขึ้นมาโดย พ.ร.บ.นี้คำว่า “สภาเศรษฐกิจแห่งชาติ”

ขอให้สังเกตว่า สภาเศรษฐกิจแห่งชาติตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ เวลาพูดถึงความมุ่งหมายอะไรต่างๆ ก็จะมีเพียงว่าเพื่อความก้าวหน้าในทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นคำธรรมดาสามัญ

ต่อมาก็ได้เริ่มมีความพยายามในการวางแผนเศรษฐกิจของประเทศ โดยรัฐบาลได้ตั้ง “คณะกรรมการดำเนินการวางแผนเศรษฐกิจของประเทศ” ขึ้น ใน พ.ศ. ๒๔๙๖ แต่ดำเนินการไปไม่ได้เท่าไร ก็ขาดตอนหายไป

พึงสังเกตว่า การวางแผนเศรษฐกิจใน พ.ศ. ๒๔๙๖ นั้น มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญคือ เพื่อเป็นเครื่องช่วยในการทำโครงการต่างๆ ที่จะเสนอขอรับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา

ครั้นมาถึงก้าวใหม่สู่ยุคพัฒนานี้ การเคลื่อนไหวครั้งใหม่ก็มาจากการที่จะเบิกทางในการขอกู้เงินจากธนาคารโลกมาพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ เพราะธนาคารโลกจะให้กู้เงิน ก็จะต้องพิจารณาโครงการขอกู้แต่ละโครงการก่อน ซึ่งทำให้สภาเศรษฐกิจแห่งชาติที่ได้รับมอบหมายให้พิจารณาเรื่องนี้ร่วมกับคณะกรรมการดำเนินการวางแผนเศรษฐกิจ มีมติให้ขอความร่วมมือจากธนาคารโลก ให้ส่งคณะผู้เชี่ยวชาญเข้ามาสำรวจสถานะเศรษฐกิจของประเทศไทย

นี่คือจุดเริ่มต้นที่แท้จริงแห่งการพัฒนาของไทย ซึ่งต้องนับเอา ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ที่เรียกกันว่า กิ่งพุทธรักษา ตามภาษาชาวบ้าน

ใน พ.ศ. ๒๕๐๐ นั้น แม้แต่ในคำแถลงนโยบายของรัฐบาลเมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๕๐๐ ก็มีข้อความว่า “. . . พัฒนาความเจริญทางเศรษฐกิจให้ถึงมือประชาชนโดยทั่วถึง”

พอถึงเดือนกรกฎาคม ๒๕๐๐ เราก็ได้รับความร่วมมือจากธนาคารโลกที่ว่าเมื่อกี่ ส่งคณะสำรวจสภาพเศรษฐกิจเข้ามา และได้สำรวจสภาพเศรษฐกิจของประเทศไทยเป็นเวลาหนึ่งปี จนถึงเดือนมิถุนายน ๒๕๐๑ แล้วออกรายงานที่ต่อมาแปลเป็นภาษาไทยชื่อว่า “โครงการพัฒนาการของรัฐบาลสำหรับประเทศไทย” (รายงานนั้นชื่อว่า A Public Development Program for Thailand) และกลับไปพร้อมกับได้ทิ้งข้อเสนอไว้ให้รัฐบาลไทยตั้งหน่วยงานส่วนกลางสำหรับวางแผนพัฒนาประเทศชาติขึ้น

ระหว่างนั้นก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองมาตามลำดับ จนถึงจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ปฏิวัติครั้งที่ ๒ และได้ขึ้นนำการปกครองเอง ในวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑

คณะปฏิวัติได้ปฏิบัติตามคำแนะนำของคณะสำรวจสภาพเศรษฐกิจขององค์การสหประชาชาตินั้น จึงปรากฏว่าในปี ๒๕๐๒ ได้มี “พระราชบัญญัติสภาพพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๒” เกิดขึ้น ซึ่งประกาศใช้เมื่อวันที่ ๔ กรกฎาคม ปีนั้น อันทำให้เกิดมี “สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ” นับเป็นครั้งแรกที่คำว่า “พัฒนา” ได้ขึ้นมาเป็นคำหลัก อันแสดงเป้าหมายและเป็นศูนย์กลางที่กำหนดทิศทางแห่งกิจการของประเทศชาติ

ขอให้สังเกตว่า ปี ๒๕๐๒ เกิดมี “สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ” ขึ้น ซึ่งเดิมเรียกว่า “สภาพเศรษฐกิจแห่งชาติ” คำว่า “พัฒนาการ” ซึ่งมีอยู่ในชื่อของธนาคารโลกมาก่อนแล้ว (ต่อมาตัดสั้นลงเป็น “พัฒนา”) ก็มาปรากฏขึ้นในชื่อกิจการระดับชาติของประเทศไทย นับว่าเป็นความเปลี่ยนแปลงสำคัญที่เกิดขึ้น

ผลงานชิ้นแรกของสภาพัฒน์ฯ คือ ทำให้ประเทศไทยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ ซึ่งประกาศใช้เมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๕๐๔

ขอให้สังเกตว่า ตอนนั้นมีแต่คำว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่มีคำว่า “และสังคม” ซึ่งเพิ่มเข้ามาตั้งแต่แผนฉบับที่ ๒ และแผนฉบับที่ ๑ นี้ไม่ใช่ ๕ แต่เป็น ๖ ปี เรียกกันว่าเป็นแผน ๖ ปี (พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๙) แบ่งเป็น ๒ ระยะ ระยะละ ๓ ปี ระยะแรก ๒๕๐๔-๒๕๐๖ และระยะที่สอง ๒๕๐๗-๒๕๐๙

นี่คือจุดเริ่มของการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างมีแผนชัดเจนจริงจังในประเทศไทย

พึงสังเกตด้วยว่า ในปี ๒๕๐๔ นี้เอง ธนาคารโลก คือ ธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการบูรณะและพัฒนา (IBRD) ที่ตั้งขึ้นในสหประชาชาตินานแล้วตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๘ (1945) พร้อมด้วยองค์กรพัฒนาระหว่างประเทศ (IDA) ที่ตั้งขึ้นใหม่ ใน พ.ศ. ๒๕๐๓ (1961) ก็ได้เข้ามาตั้งสำนักงานในประเทศไทย โดยรัฐบาลไทยได้อนุมัติเมื่อวันที่ ๑๙ มิถุนายน ๒๕๐๔ (1961)

นับแต่มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ แล้วประเทศไทยก็ก้าวเข้าสู่ยุคพัฒนาอย่างแท้จริง มีการระดมสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน และกิจการอุตสาหกรรม นอกจากถนนหนทาง เขื่อนต่างๆ ก็เกิดกันใหญ่ ประเทศไทยได้มีความเจริญเติบโตด้านวัตถุอย่างรวดเร็ว หัวหน้ารัฐบาลกล่าวแสดงความมุ่งมั่นว่า “การปฏิวัติครั้งนี้จะได้ผลสำเร็จหรือล้มเหลว ก็อยู่ที่เรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจนี้เอง...การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหัวใจของงานปฏิวัติทั้งหมด” (พิธิวงศลาภฯ, สภาพัฒน์ฯ ๒๑ ส.ศ. ๐๔)

มีคำขวัญของรัฐบาลออกมาทางวิทยุเช้า-ค่ำประจำวันว่า “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” คนยุคนั้นจำได้แม่นเพราะได้ยินกันทุกวัน และอีกคำหนึ่งว่า “ศึกษาดี มีเงินใช้ ไร้โรคพาให้สุขสมบูรณ์” ซึ่งจะเห็นว่าตรงกับเป้าหมายของทศวรรษโลกแห่งการพัฒนาที่พูดมาแล้วว่า จะแก้ปัญหาความยากจน ความโง่เขลา และโรคภัยไข้เจ็บ

ช่วงนั่นเอง ในวงวิชาการ ก็พอดีมีคำใหม่เกิดขึ้นคำหนึ่งคือ คำว่า “สัมมนา” มีการเคลื่อนไหวจัดสัมมนากันคึกคัก จนกระทั่ง คณะสงฆ์ก็พลอยมีไปด้วย

แต่พระสงฆ์ท่านเห็นว่าคำว่าสัมมนาไม่ค่อยถูกต้อง ท่านก็เลยคิดคำของท่านขึ้นมาใหม่เรียกว่า “สัมมนัตนา” และตอนนั้นเป็นยุคที่ยังมีคณะสังฆมนตรี ท่านก็เลยจัดงานสัมมนัตนาพระคณาธิการขึ้นมา เรียกว่า “โครงการประชุมสัมมนัตนา พระคณาธิการทั่วพระราชอาณาจักร พุทธศักราช ๒๕๐๓”

ในโอกาสนั้น ผู้นำของประเทศ คือท่านนายกรัฐมนตรี ก็ได้มีสาส์นไปถึงที่ประชุมสงฆ์ ขอความร่วมมือจากพระสงฆ์ไม่ให้อ่อนหลักธรรมเรื่อง “สันโดษ” เพราะจะเป็นการขัดขวาง ไม่เกื้อหนุนต่อนโยบายการพัฒนาประเทศ

ดังความตอนหนึ่งใน “สาส์นของนายกรัฐมนตรี ถึงที่ประชุมสัมมนัตนาพระคณาธิการทั่วราชอาณาจักร วันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๐๓” (แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๔๘ ภาค ๗, ๒๕ ก.ค. ๒๕๐๓, หน้า ๕๘๕) ว่า

“นี่เป็นเรื่องที่ทางรัฐบาลและกระผมเองร้องขอ เพราะเหตุว่า พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามี อยู่ทุกทาง ที่สามารถจะเลือกเอามาสอนหรืออจูงใจให้ คนประพฤติปฏิบัติ มีคำสั่งสอนให้คนมักน้อยสันโดษ ไม่ ออยากทำอะไร ไม่อยากได้อะไร อย่างที่เคยสอนกันว่า ไม่จำเป็นต้องขวนขวาย ตายแล้วก็เอาไปไม่ได้ คำสอน อย่างนี้อาจจะเหมาะสำหรับกาลสมัยหนึ่ง แต่จะไม่ เหมาะสำหรับสมัยปฏิวัติ ซึ่งต้องการความขวนขวาย หาทางก้าวหน้า จำต้องเลือกสรรเอาธรรมะที่สอนให้มี วิริยะอุตสาหะขยันหมั่นเพียร ประกอบสัมมาชีพ ไม่ ประมาท ไม่หวังพึ่งคนอื่น พึ่งแต่ตัวเอง และความ สามัคคี ร่วมแรงร่วมใจเหล่านี้ ซึ่งกระผมเข้าใจว่ามี พุทธภาสิตอยู่มากหลายที่จะนำมาสอนได้ จึงใคร่ ขอรับรองคณะสงฆ์ให้พยายามสอนคนไปในทางนี้ จะเป็น การช่วยแผนการเศรษฐกิจ และงานทุกอย่างที่รัฐบาล ปฏิวัติกำลังทำอยู่ โดยมุ่งความวัฒนาถาวรของ ประเทศชาติ ซึ่งจะเป็นความวัฒนาถาวรทางพระ ศาสนาเอง”

คงต้องยอมรับว่า ในการส่งสาส์นกล่าวคำเสนอแนะนี้ ผู้นำของรัฐมีเจตนาดี ต้องการให้เกิดประโยชน์สุขและความ เจริญก้าวหน้าแก่บ้านเมือง แต่ปัญหาอยู่ที่ความคิดเห็นและ ความรู้ความเข้าใจ โดยเฉพาะทฤษฎีที่เป็นฐานของความคิด

ผู้นำฝ่ายบ้านเมืองเวลานั้นเข้าใจว่า ถ้าประชาชนมีความ
อยากมากๆ คืออยากมีกินมีใช้ อยากร่ำรวย อยากมีสิ่งฟุ่มเฟือย
บำรุงบำเรอความสุขพรั่งพร้อม อยากได้เงินมากๆ ก็จะทำให้
ขยันขันแข็งทำงานทำการเป็นการใหญ่ บ้านเมืองก็จะเจริญ
พัฒนา แต่ถ้าประชาชนสันโดษ คือพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ รู้จักอิ่ม
รู้จักพอ ก็จะไม่กระตือรือร้นขวนขวาย หรือถึงกับเกียจคร้าน การ
พัฒนาบ้านเมืองก็จะไม่สำเร็จ

ความเข้าใจอย่างนี้ มองดูเผินๆ ก็คล้ายจะเป็นจริง แต่ที่แท้
เป็นความเข้าใจผิดซ้อนกันทีเดียว ๓ ชั้น คือ ผู้บริหารประเทศ
เป็นเช่นเดียวกับชาวบ้านหรือสังคมไทยทั่วไปที่มีความรู้เข้าใจ
เกี่ยวกับหลักธรรมที่กล่าวถึงนั้นเคลือบแคลงไม่ชัดเจนเพียงพอ
แล้วกลับมีความเห็นเป็นปฏิกิริยาต่อหลักการนั้น ที่ตนเข้าใจไม่
ถูกต้องอยู่แล้ว พร้อมกันนั้นหลักการในการพัฒนาที่ตนใช้เป็น
ฐานในการมอง ก็ไม่ถูกต้อง และในที่สุด ความเข้าใจ
ความสัมพันธ์เชิงเหตุผลระหว่างหลักการพัฒนาที่ตนจะนำมาใช้
กับผลที่ต้องการ ก็ไม่ถูกต้องอีก

ทั้งหมดนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อปมปัญหาในการพัฒนา
ทำให้เราเริ่มต้นยุคพัฒนาอย่างผิดพลาด แล้วเดินผิดทางสืบมา

เรื่องนี้ควรจะมีการพิจารณาถกเถียงกันให้เข้าใจจะแจ้ง
เพราะจนบัดนี้ก็ยังหาได้เข้าใจเรื่องนี้กันชัดเจนไม่ ถ้ายังไม่เข้าใจ
ชัดเจน และไม่เข้าถึงหลักการที่ถูกต้อง ก็จะเป็นปมปัญหาที่
ก่อให้เกิดการพัฒนาผิดพลาดต่อไป รวมทั้งการตามไปรับผลร้าย
จากการพัฒนาผิดพลาดของประเทศที่พัฒนาแล้ว ที่ตนเอง
แทนที่จะช่วยแก้ไข กลับไปซ้ำรอยผิดๆ

ตอนนั้น ประชาชนมีความรู้สึกว่าจะต้องพัฒนาสร้างสรรค์ความเจริญกันใหญ่ แต่การสร้างสรรค์ความเจริญนั้นเรามองที่วัตถุ เช่น การสร้างตึกรามบ้านช่องและถนนหนทางเป็นต้น ไปกันไกลจนมีความรู้สึกกันว่า ที่ไหนมีต้นไม้ ที่ไหนมีป่า ที่นั่นคือเครื่องหมายของความเถื่อน หรือไม่เจริญ ไม่พัฒนา เพราะฉะนั้นเราก็ตัดต้นไม้ตัดป่ากันเป็นการใหญ่

จนกระทั่งแม่แต่ในวัด พระสงฆ์ทั้งหลายก็มีความรู้สึกอย่างนี้ ตามวัดต่างๆ ก็เลยตัดต้นไม้สร้างอาคารสร้างเสนาสนะแบบตึกกันเป็นการใหญ่

ยกตัวอย่าง เช่นวัดแห่งหนึ่งที่ฝั่งธนฯ สมภารท่านก็อยากให้วัดของท่านพัฒนา วัดนั้นมีต้นไม้ในพุทธประวัติหลายอย่าง ท่านก็เลยตัดต้นไม้หมด เพราะเห็นว่าต้นไม้เป็นเครื่องหมายของป่า และป่าก็เป็นคำที่อยู่ด้วยกันกับคำว่าเถื่อน คือไม่พัฒนา เพราะฉะนั้น ก็เลยตัดป่า ตัดต้นไม้เป็นการใหญ่ วัดนั้นก็เลยหมดต้นไม้

แต่นั้นไม่พอ ท่านเห็นว่าคัมภีร์เก่าๆ อยู่ในตู้ ไม่มีประโยชน์ ทำให้วัดไม่สะอาดเรียบร้อย ไม่แสดงถึงการพัฒนา ก็เลยเอามาเผาทิ้งเสียด้วย

นี่เป็นตัวอย่างของความตื่นตัวในการพัฒนาประเทศในยุคนั้น ที่ได้เกิดขึ้นแล้ว

ทางฝ่ายบ้านเมือง หลังจากมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติในปี ๒๕๐๔ แล้ว ก็ได้ตั้งหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาขึ้นมาเรื่อยๆ

ตัวอย่างเช่นในปี ๒๕๐๕ ก็ตั้งกรมการพัฒนาชุมชน ต่อมา ๒๕๐๖ เดือนพฤษภาคม ก็ตั้งกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ ซึ่งเดี๋ยวนี้ไม่มีแล้ว ต่อมาปี ๒๕๐๗ ก็ตั้งสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท

แม้ในด้านการศึกษา ก็ให้ทุนการพัฒนาโดยได้ตั้งสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (NIDA) ขึ้น เมื่อเดือนมีนาคม ๒๕๐๙ และมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาคก็เริ่มเกิดขึ้นในยุคนี้

ต่อมา พ.ศ. ๒๕๐๙ สุดระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ ก็ต่อด้วยแผนฉบับที่ ๒ แต่ฉบับที่ ๒ นี้เปลี่ยนชื่อเพิ่มคำเข้าไปหน่อย อย่างที่บอกเมื่อที่แล้วว่าเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ คือมีคำว่า “และสังคม” เพิ่มเข้ามาด้วย และใช้เวลา ๕ ปี แผนต่อจากนี้มาทุกแผนมีกำหนดเวลา ๕ ปีทั้งนั้น

แผนฉบับที่ ๒ นี้มีระยะเวลาที่กำหนดคือปี ๒๕๑๐-๒๕๑๔ โดยเน้นความสำคัญของการพัฒนาสังคมควบคู่กันไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ดังที่ได้ตั้งความมุ่งหมายว่า เพื่อให้ระบบสังคมได้เจริญก้าวหน้าควบคู่กันไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจ

ด้วยเหตุนั้น ต่อมาในปี ๒๕๑๕ ก็ได้มีพระราชบัญญัติเปลี่ยนชื่อสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ เป็นคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติอย่างที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน เรารู้จักคณะกรรมการนี้มาโดยบางทีก็ติดชื่อเก่า ไปเรียกกันว่าสภาพัฒน์ ซึ่งที่จริงเปลี่ยนชื่อไปแล้ว สภาพัฒน์เวลานี้ไม่มี มีแต่คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ต่อจากนั้นก็ติดตามด้วยแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๑๕-๒๕๑๙ แล้วก็ฉบับที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๒๔ ฉบับที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๒๙ ฉบับที่ ๖ พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๔ แล้วก็มาฉบับที่ ๗ คือ ฉบับปัจจุบันนี้ พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๓๙

ในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาตินี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า ในแผนที่ ๒ ซึ่งมีคำว่าสังคมเพิ่มเข้ามานี้ ได้เริ่มมีการพูดถึงการพัฒนาด้านสังคม จึงมีการกล่าวถึงเรื่องศีลธรรมและวัฒนธรรมด้วย แต่ก็ไม่ได้มีการระบุไว้ชัดเจน ไม่มีข้อกำหนดวิธีการในเชิงปฏิบัติ

ตลอดเวลาช่วงนี้ การพัฒนาก็ดำเนินไป เวลาผ่านไป ประเทศไทยก็ตาม โลกก็ตาม ก็ได้ประสบปัญหาทางด้านจิตใจ และสังคมเพิ่มมากขึ้น

ถึงตอนนั้นแหละจึงทำให้มีการเปลี่ยนแปลงในนโยบายของรัฐบาลจริงจังขึ้น เท่ากับถูกเหตุร้ายบีบคั้นจึงทำให้ต้องแก้ไข โดยที่ว่าแม้เราจะไม่สนใจในเรื่องของการพัฒนาทางด้านจิตใจ แต่สภาพความเสื่อมโทรมที่เกิดขึ้นได้ปรากฏชัดมากในช่วง พ.ศ. ที่กล่าวมานั้น จนกระทั่งถึงแผนฉบับที่ ๖ พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๔ จึงได้มีการกล่าวชัดเจนให้มีแผนพัฒนาวัฒนธรรมด้านจิตใจ โดยที่ไม่ใช่เป็นเพียงกล่าวถึงนโยบายเฉยๆ หรือเป็นเพียงวัตถุประสงค์ แต่มีแผนในเชิงปฏิบัติการด้วย

พูดได้ว่ามีการพัฒนาทางด้านจิตใจ โดยถือเป็นเรื่องสำคัญอย่างจริงจัง ตั้งแต่แผนฉบับที่ ๖ ซึ่งมุ่งให้หน่วยงานหลายฝ่ายของรัฐบาลร่วมกันทำ โดยกำหนดยุทธศาสตร์ในการพัฒนาวัฒนธรรมด้านจิตใจขึ้นมาให้ชัดเจนด้วย

ส่วนอีกด้านหนึ่งก็คือสิ่งแวดล้อม ในระยะนี้ ปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมค่อยๆ ปรากฏขึ้น แต่ประเทศไทยยังไม่ตระหนัก เพราะฉะนั้น การคิดแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมจึงยังไม่มีชัดเจนขึ้นมา ต่างกับระดับโลกที่ระยะนั้นได้มีการเคลื่อนไหวในเรื่องปัญหาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมกันมากแล้ว

ในเรื่องสิ่งแวดล้อมนั้น เราเพิ่งเริ่มพูดถึงในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๒๔ แต่ก็เป็นเพียงเรื่องของการไปตามกระแส คือ ในฐานะที่ประเทศไทยเราเป็นสังคมหนึ่ง และเป็นประเทศที่กำลังพัฒนา เป็นประเทศเล็กๆ ที่อยู่ในกระแสการพัฒนาของโลก เราก็พลอยตามเขาไปด้วย โดยเฉพาะคนไทยเรากล่าวได้ว่ามีค่านิยมในการที่จะตามความเจริญของตะวันตก หรือประเทศอุตสาหกรรมอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น วิถีทางการพัฒนาของเราจึงดำเนินไปตามการพัฒนาของประเทศที่เป็นประเทศอุตสาหกรรม หรือประเทศที่พัฒนาแล้วในตะวันตก

แต่มีข้อสังเกตว่า แทนที่จะตามทันเขาในขณะนั้นๆ เรา กลับไปตามล้ำหลังเขาอยู่ในอดีตที่เขาละเลิกหรือจะทิ้งไปแล้ว เป็นไปได้หรือไม่ที่ประเทศไทยเราไม่ค่อยมีแนวความคิดที่จะเป็นผู้นำเองเลยในการที่จะทำการพัฒนา

เป็นอันว่ากระแสการพัฒนาของเราได้เป็นไปตามกระแสการพัฒนาของโลก และตามประเทศที่พัฒนาแล้วเรื่อยไป ชนิดที่ตามอยู่ห่างไกลออกไปในอดีต

นี่คือเรื่อง of ประเทศไทย ที่มาบรรจบกับการพัฒนาของโลก จึงขอยุติเรื่องประเทศไทยไว้แค่นี้ก่อน ถือว่ามาบรรจบกันแล้ว

บ้านเมืองพัฒนา

แต่ชีวิตและสังคมกลับหมักหมมปัญหา

ต่อไปนี่ก็ย้อนกลับมาพูดถึงเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ที่พูดให้ฟังคร่าวๆ ว่าเกิดขึ้นมาจาก การที่การพัฒนาของโลกได้ทำให้ผู้คนประสบปัญหาสังคม และจิตใจมาตามลำดับ จนกระทั่งมาเจอปัญหาสภาพแวดล้อม เข้าจึงทนไม่ไหว ทำให้ต้องคิดเปลี่ยนแปลงวิธีการและ กระบวนการพัฒนากันใหม่ แล้วก็เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ขึ้น ทั้งหมดนี้เป็นอย่างไร ถึงเวลา ที่จะต้องตอบ

เพราะฉะนั้น ในที่นี้จึงจะพูดถึงเรื่องของปัญหาที่นำมาสู่ การเกิดขึ้นของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development)

ในเรื่องการพัฒนานี้ เราก็รู้กันอยู่แล้วว่า ประเทศอุตสาหกรรมเป็นผู้นำ และในบรรดาประเทศเหล่านั้น ประเทศที่มีความเจริญทางด้านวัตถุพร้อมอย่างเห็นชัด โดยเฉพาะที่ ประเทศไทยเราตามอย่างอยู่มาก หรือเอาเป็นแบบอย่างมาก ก็คือประเทศสหรัฐอเมริกา

ประเทศสหรัฐอเมริกา พร้อมทั้งประเทศทั้งหลายที่ได้ พัฒนาแล้วนี้ เมื่อพัฒนากันไป ก็มาถึงจุดหนึ่งที่ได้ประสบ ปัญหาที่พูดไปแล้วข้างต้น คือปัญหาสังคมและปัญหาทางด้าน จิตใจเฝือ่มากขึ้นๆ

ในประเทศอเมริกานี้ ปัญหาสังคมไม่ได้ลดลงเลย กลับมีแต่มากขึ้น ทั้งเรื่องของความเสื่อมทางศีลธรรม ปัญหาเยาวชน เรื่องอบายมุข ปัญหาการติดสิ่งเสพติด ปัญหาความรุนแรงและอาชญากรรม การแบ่งแยกเชื้อชาติแบ่งผิว ปัญหาเหล่านี้ระบอบไปในประเทศต่างๆ จนทั่วโลก

ประเทศอเมริกาเองในปัจจุบัน ก็ย่ำแย่ทางเศรษฐกิจด้วย มีปัญหาเรื่องความยากจน และการไม่มีงานทำ ส่วนในหลายประเทศก็มีช่องว่างระหว่างคนมีกับคนจนห่างกันมาก และปัญหาทั่วไปขณะนี้ก็คือการก่อการร้าย การขัดแย้งระหว่างกลุ่มระหว่างชาติศาสนา ระหว่างผิวพรรณ ระหว่างประเทศ มีการสงคราม แม้ว่าสงครามในระดับนิวเคลียร์ตอนนี้คนจะกลัวน้อยลง แต่ก็มีสงครามย่อยในประเทศต่างๆ มากมาย

อันนี้เป็นปัญหาสังคมที่มีมากในยุคที่เป็นมา คือในยุคอุตสาหกรรมที่พัฒนาแล้ว

เมื่อมองแคบเข้ามา ก็เจอกับปัญหาของชีวิตของมนุษย์ โดยเฉพาะปัญหาในด้านจิตใจ ประเทศที่เจริญแล้วมีปัญหาจิตใจมาก คนทั้งหลายมีจิตใจเร่าร้อน มีความกระวนกระวาย มีความกั๊ก กังวล มีความเครียดสูง มีความเหงาความว้าเหว่ คนมากขึ้น แต่บุคคลโดดเดี่ยวยิ่งขึ้น มีความรู้สึกแปลกแยก เป็นโรคจิตโรคประสาทมากขึ้น ฆ่าตัวตายมากขึ้น จิตใจเปราะบาง ชีวิตไม่มีความหมาย นี้ก็ด้านหนึ่ง

หันมาดูทางด้านกาย ซึ่งเป็นอีกส่วนหนึ่งของชีวิต แม้ว่าจะมีการพัฒนามากขึ้น เรามีความสามารถในการบำบัดรักษา กำจัดโรคระบาดต่างๆ ไปได้มากมาย แต่ก็มีโรคใหม่ๆ เกิดขึ้นมาที่ร้ายแรง ซึ่งก็เป็นเรื่องที่ทำให้เกิดปัญหาแก่มนุษย์เป็นอย่างมาก

โรคแปลกๆ เหล่านั้นเกิดจากการใช้ชีวิตผิดธรรมชาติบ้าง เป็นโรคที่เกิดจากจิตใจที่มีความทุกข์บ้าง เกิดจากธรรมชาติแวดล้อมเสีย เช่นสารเคมีที่ปะปนในสิ่งแวดล้อมและในอาหารที่กินเข้าไปบ้าง จากความวิตกกังวลทางสังคมหรือศีลธรรมวัฒนธรรมบ้าง มีทั้งโรคหัวใจ โรคความดันโลหิตสูง ตลอดจนกระทั่งมะเร็ง ตับอักเสบ โรคแพ้อากาศ จนถึงโรคเอดส์ แล้วยังมีการฟื้นขึ้นมาของโรคที่เคยหายไปแล้ว หรือแทบจะไม่มีแล้ว ก็กลับฟื้นขึ้นมาอีก โรคอหิวาต์กลับมาอีก และที่ร้ายมากกำลังกลับมา ก็คือวัณโรค ซึ่งกลับไปเกิดในอเมริกาเสียด้วย เวลานี้อเมริกาหันมาวิตกปัญหาวัณโรคที่กลับฟื้นตัวขึ้นเข้ามาหนูนโรคเอดส์

ปรากฏการณ์ทั้งหลาย ที่แสดงถึงความเสื่อมโทรมทางศีลธรรม ทางจิตใจ พร้อมทั้งทางสังคมและทางวัฒนธรรม ตลอดจนการหาทางออกต่างๆ จะมีให้เห็นเป็นระยะ เช่นในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๔ ในประเทศอเมริกา และในประเทศตะวันตกทั่วไป ได้เกิดชุมชนฮิปปี้ (hippies) ขึ้นมา คนในยุคหลังๆ อาจจะไม่ค่อยได้พบ แต่อาจจะเคยได้ยิน

พวกฮิปปี้มีระบอบมากในอเมริกา เป็นปฏิกริยาต่อสภาพสังคมที่พัฒนาแล้ว ที่ไม่อาจให้ความหมายที่แท้จริงแก่ชีวิต ถึงแม้จะมีวัตถุเจริญพร้อมพร้อม แต่การหาความสุขทางวัตถุ ไม่ทำให้มีความสุขได้จริง ยิ่งเสเพลมาก เพื่อจะให้ถึงความสุขเต็มที่ ก็กลับจบลงด้วยความรู้สึกมัวหมอง เหมือนกินของหวาน เมื่ออร่อยมาก ก็กินเข้าไปจนเต็มที่ แต่แทนที่จะสุขเต็มที่ กลับจบลงด้วยความอืดเพื่ออืด

คนหนุ่มสาวจำนวนมากไม่พอใจ และเบื่อหน่ายต่อสภาพความเจริญแบบสมัยใหม่ เขามองไม่เห็นว่าจะเกิดความสุขที่แท้จริง ชีวิตไม่มีความหมาย วัฒนธรรมหรือระเบียบของสังคมที่แสวงวัตถุนั้น มีกันไปทำไม ยุ่งยาก ไม่เป็นธรรมชาติ ไม่ได้เรื่องได้ราว พวกนี้ปฏิเสธสังคม ละทิ้งสังคม เช่น เห็นว่าการแต่งตัวผูกเนคไท ใส่เสื้อสากล ไม่มีความหมาย เป็นทุกข์เดือดร้อนเปล่าๆ ถอดออกเสียก็หมดเรื่อง ไม่ต้องไปใส่มัน นอนกลางวันกินกลางทรายคลุกฝุ่นมีความสุขดีกว่า พวกฮิปปีมีปรัชญาแบบนั้น จึงปฏิเสธสังคมไม่เอาระเบียบแบบแผนอะไรทั้งนั้น เพราะฉะนั้นก็ปล่อยผมเผ้ายาวรุงรัง ไม่ต้องอาบน้ำ แล้วยกใส่เสื้อผ้าชะมุกชะมอม ไม่ต้องซักต้องรีด กินอยู่หลับนอนตามสบาย ตั้งกันขึ้นเป็นคอมมูน (commune)

ในปี ๒๕๑๗ มีสถิติว่า ในอเมริกาเหนือ มีชุมชนคอมมูนของพวกฮิปปีในชนบท ถึง ๑,๐๐๐ คอมมูน ส่วนในเมืองมี ๒ เท่า คือประมาณ ๒,๐๐๐ คอมมูน แล้วระบอบมาทางประเทศแถบตะวันออกด้วย ไปไหนก็เจอฮิปปีมากมายในระยะนั้น

อันนี้ก็เป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่งที่คนถึงกับปฏิเสธสังคม เรียกว่าไปสุดโต่งตรงข้าม ไม่เอาแล้วความเจริญทางวัตถุที่สร้างขึ้น อารยธรรมสมัยใหม่ไม่มีความหมาย พวกนี้ปฏิเสธสิ้นเชิง อยู่อย่างคนยุคโบราณสมัยบุพกาลดีกว่า มีความหมายเป็นจริงตามธรรมชาติและเป็นสุขกว่า นี่เป็นปฏิกิริยาที่เกิดขึ้นในสังคม

ต่อมา ปฏิกิริยาอย่างนี้ก็เกิดขึ้นเรื่อยๆ เช่นขบวนการทริกฤษณะ ซึ่งล้วนแต่เป็นหนุ่มสาวชาวอเมริกัน

พวกทริกฤษณะนี้จะแต่งตัวอย่างนักบวชฮินดู นุ่งผ้าคล้ายๆ โจงกระเบน หรือแบบโธตี เป็นผ้าบางๆ สีส้ม และโกนหัวไว้หางเปียยาว แล้วก็เขียนหน้าแปลกๆ เอากลองยาวห้อยคอเข้าแล้วก็พากันไปเดินตามสี่แยก หรือตามถนน ที่มีชุมชนขนาดใหญ่ มือตีกองยาวไป ปากก็ร้อง “หเร รามา ๆ ๆ”

พวกทริกฤษณะนี้เกิดจากอินเดีย โดยนักบวชฮินดูชื่อว่า ภักติเวทานตะ สวามี ประภุพทะ เข้ามาในสหรัฐอเมริกาเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๘ (ค.ศ. 1965) โดยมีเงินในกระเป๋า ๘ เหรียญดอลลาร์เท่านั้นเอง เมื่อเข้าไปแล้วก็สามารถเรียกร้องความสนใจจากฝรั่งหนุ่มสาวได้ จนกระทั่งมีรายได้ร่ำรวยมหาศาล ต่อมาวัดทริกฤษณะเกิดขึ้นประมาณ ๔๐ แห่ง มีสาธุศิษย์เป็นหมื่นนี้ เฉพาะในประเทศอเมริกา ประเทศอื่นๆ ไม่พูดถึง

พวกทริกฤษณะนี้เป็นขบวนการอันหนึ่ง ซึ่งเป็นตัวอย่างของความสนใจศาสนาตะวันออกที่เพิ่มขึ้นอย่างมากมา โดยเฉพาะการตื่นในเรื่องสมาธิ

หันมาดูประเทศไทยในยุคที่ผ่านมานี้ คนไทยเราหันไปหาความเจริญสมัยใหม่ โดยมองออกไปต่างประเทศแล้วก็หันมาดูถูกวัฒนธรรมของตนเอง คำว่า สมาธิ คำว่า สมณะ คำว่า วิปัสสนา นี้คร่ำครึ ไม่มีความหมายเลยสำหรับคนไทยในยุคนี้ แต่พอฝรั่งสนใจเรื่องสมาธิ เรื่องวิปัสสนาขึ้นมา คนไทยก็เอาบ้าง ตอนหลังนี้ คนไทยสนใจสมาธิ คำว่าสมาธิกลับมีความหมายเป็นคำสำคัญ มีคุณค่า หรือแม้กระทั่งโก้หรูขึ้นมาอีก

กลายเป็นว่า เรายึดตามฝรั่งกันมาตลอด แม้แต่จะสนใจเรื่องของตัวเอง ก็ยังต้องไปสนใจตามฝรั่ง

โยคะก็ได้รับความสนใจต่อเนื่องมาจนกระทั่งปัจจุบัน หรืออย่างมหาฤาษีเมเฮโยคี เข้าไปในประเทศอเมริกา ก็ทำให้เกิดขบวนการสมาธิใหม่เรียกว่า Transcendental Meditation หรือ TM ประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๒ (ค.ศ. 1959) แต่ดังขึ้นมาในปี พ.ศ. ๒๕๑๐ (ค.ศ. 1967) เพราะว่าพวก Beatles ซึ่งเป็นนักดนตรีนักร้องเพลงที่มีชื่อเสียงในระยะนั้น ซึ่งคนสนใจนิยมกันมาก พวกนี้ไปหา TM ก็ยิ่งทำให้คนทั่วไปพลอยนิยมไปด้วย นับว่าเป็นขบวนการอีกพวกหนึ่งที่ได้ไปจากตะวันออก

แม้แต่ศาสนาคริสต์ก็ยังไปจากตะวันออกก็มี สอนทางกับศาสนาคริสต์ของเดิม เป็นขบวนการศาสนาคริสต์นิกายใหม่ที่ศาสนาคริสต์ด้วยกันในประเทศตะวันตกไม่ยอมรับ ได้แก่ พวกซันยังมูน (Sun Myung Moon) ซึ่งยังมีอิทธิพลอยู่จนกระทั่งปัจจุบันนี้ เขาบอกว่าพวกซันยังมูนนี้เข้าไปทำรายได้เฉพาะในประเทศอังกฤษปีเดียว ใน พ.ศ. ๒๕๒๑-๒๕๒๒ มีรายได้ล้านปอนด์ ตัวซันยังมูนเองก็ไปถูกคดีติดคุกอยู่ในอเมริกากระยะหนึ่งแล้วแกก็ออกจากคุกมา มีรายได้มากมาย กิจการใหญ่โตขึ้นๆ

นอกจากนี้ก็มีลัทธิอื่นๆ เกิดมากมายเรื่อยมากระทั่งปัจจุบัน แม้แต่ประธานาธิบดีเคนเนดี (John F. Kennedy) ที่ถูกยิงเสียชีวิต ก็ทำให้เกิดลัทธิบูชาเคนเนดีขึ้นมา มีการเชื่อว่าลัทธินี้สามารถติดต่อกับวิญญาณของเคนเนดีให้มารักษาโรคร้ายแรงได้

ทั้งหมดนี้เป็นตัวอย่าง ให้เห็นว่าเรื่องอย่างนี้ไม่เป็นไปเฉพาะในประเทศไทย แต่ในประเทศตะวันตกก็ได้เป็นแล้ว เอามาเล่าให้ฟังเพื่อจะได้รู้จักประเทศตะวันตกบ้างว่าเป็นอย่างไร ปัจจุบันนี้ในประเทศอเมริกาที่กำลังเด่นก็คือพวกขบวนการหรือลัทธิ New Age ต่างๆ

เมื่อธรรมชาติที่แวดล้อมเป็นปัญหา การพัฒนาก็มาถึงจุดวิกฤต

ที่ว่ามานี้เป็นเรื่องของวิกฤตการณ์ด้านวัฒนธรรมหรือทางสังคมและด้านจิตใจ แล้วก็มาลงท้ายที่วิกฤตการณ์ทางสภาพแวดล้อม

อย่างที่บอกเมื่อก็แล้วว่า ปัญหาสังคมและปัญหาจิตใจมีขึ้นมา ก็ยังพออยู่กันไปได้ โลกยังพอเป็นที่อาศัยได้ เมื่อตรงนี้อยู่ไม่ได้ ก็ไปอาศัยตรงโน้นอยู่ต่อไป พอหลบเลี่ยงกันไป แต่พอมาถึงปัญหาสภาพแวดล้อมนี้ มันกลายเป็นว่า ตัวโลกเองที่เราอยู่อาศัยนี้มันจะพินาศ ก็เลยตกใจกันใหญ่ คราวนี้จึงรู้สึกว่าจะต้องเอาจริงเอาจัง ก็ตื่นตัวกันขึ้นมา

แต่ที่จริงปัญหาสภาพแวดล้อมเกิดมานานแล้ว และได้เคยพูดรายละเอียดไว้ที่อื่นบ้างแล้ว เพราะฉะนั้นในที่นี้ไม่จำเป็นต้องพูดอีก แต่จะไม่พูดเสียเลยก็ไม่ดี จึงจะพูดให้เห็นนิดหน่อย

โดยสรุป ปัญหาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมนี้ รวมแล้วก็เป็นปัญหา ๒ อย่าง คือ

๑. ของดีที่มีอยู่ในโลก ก็ถูกผลาญให้หมดไป อาจจะมีเรียกว่าเป็นปัญหาประเภทความร่อยหรอของทรัพยากรธรรมชาติ พูดง่ายๆ ว่า สิ่งดีที่มีอยู่ ก็หมดไป
๒. สิ่งที่เสีย ก็ถูกระบายใส่ให้แกโลก

หมายความว่า คนเรานี้เอาของดีที่มีอยู่ในโลกมาใช้ให้หมดไป และพร้อมกันนั้น กิน ใช้ ของเขาหมดไปไม่พอ ยังแถมระบายของเสียใส่ให้โลกเสียด้วย

ก็เลยเกิดปัญหา ๒ อย่าง คือ ของดีก็ผลาญให้หมดไป ของเสียก็ยัดใส่ให้แก่โลก

ปัญหาไม่อยู่แค่นั้น แต่มันไปเกี่ยวเนื่องกับองค์ประกอบที่ ๓ คือประชากรด้วย เพราะประชากรของโลกมากขึ้นเรื่อยๆ เมื่อประชากรยิ่งมาก ก็ยิ่งล้างผลาญทรัพยากรมากขึ้น และยังระบายของเสียใส่ให้โลกมากขึ้น

เพราะฉะนั้น เรื่องนี้ สรุปแล้วก็เป็นปัญหาสามเเล้า คือ

๑. ผลาญของดีให้หมดไป

๒. ระบายของเสียใส่ให้แก่โลก

๓. ประชากรยิ่งมากขึ้น ปัญหาทั้งด้านผลาญของดีและระบายของเสีย ก็ยิ่งแรงหนักขึ้น

ขอยกตัวอย่าง เขาให้สถิติว่า ป่าเป็นทรัพยากรสำคัญของโลก ป่านั้นหมดไปปีละ ๑๐๕ ล้านไร่ พื้นที่เพาะปลูกกลายเป็นทะเลทราย ปีละ ๓๖ ล้านไร่ พันธุ์สัตว์พันธุ์พืช สูญไปปีละประมาณห้าพันชนิด หรือ 5,000 species

เพราะป่าถูกทำลาย ก็มีอุทกภัยคือน้ำท่วมบ่อยขึ้น และรุนแรงขึ้น พร้อมกับที่เกิดภาวะขาดแคลนน้ำ บ่อยขึ้นและรุนแรงขึ้นด้วย เนื่องจากน้ำเหือดหาย แม่น้ำและแหล่งน้ำทั้งหลายแห้งไป หรือมีปริมาณน้ำน้อยลง มีภัยแล้งมากขึ้น อย่างประเทศไทยปัจจุบันนี้ แม้แต่ถิ่นที่เคยอุดมสมบูรณ์ ก็มีการขาดแคลนน้ำ ชนิดที่ไม่น่าจะเกิดมี ซึ่งคนไทยสมัยก่อนคงนึกไม่ออกว่าจะเกิดมีขึ้นได้

นี่เป็นตัวอย่างในด้านของการผลาญของดีที่มีอยู่

ปัญหาที่ ๒ คือการระบายของเสียแก่โลก ซึ่งเกิดขึ้นทั้งจากการผลิตและการบริโภค เวลาเราผลิตอะไร เช่นทำสินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรม นอกจากเอาทรัพยากรธรรมชาติมาทำลายแล้ว เราก็ปล่อยของเสียเช่นควันขึ้นไป เป็นการระบายของเสียให้แก่โลก พอถึงเวลาบริโภค ก็เกิดเป็นขยะเอาไปใส่ให้แกโลกอีก เป็นอันว่า ไม่ว่าจะมนุษย์จะผลิตหรือบริโภค โลกนี้ต้องถูกทำร้ายรับแต่ของเสียทั้งนั้น

คำว่า “ผลิต” ที่ถือว่าเป็นการสร้างในความหมายของมนุษย์ กลายเป็นการทำลายธรรมชาติ เพราะฉะนั้น เวลานี้เมื่อมนุษย์พูดว่าสร้าง ก็แปลว่าเขากำลังทำลาย จึงต้องเข้าใจความหมายของคำว่าสร้างกันใหม่ ว่าการผลิตที่เป็นการสร้างทางเศรษฐกิจนี้ มีความหมายอย่างหนึ่งว่าเป็นการทำลายด้วย โดยเฉพาะการทำลายธรรมชาติ เพราะนอกจากใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้หมดเปลืองไปแล้ว ก็ทำให้ของเสียเกิดขึ้นมากมาย มีมลภาวะ (pollution) มีสารเคมีที่เป็นพิษ เกิดช่องโหว่ในชั้นโอโซนที่อยู่เหนือโลกขึ้นไปโดยเฉพาะที่ขั้วโลก และมีปัญหาเรื่องขยะต่างๆ ตลอดจนจนวนกานิวเคลียร์

ของเสียพวกหนึ่งที่เป็นอันตรายมาก คือแก๊ส เช่นคาร์บอนไดออกไซด์ ซึ่งเมื่อปล่อยขึ้นไปในบรรยากาศ ก็ทำให้เกิดปัญหามากมาย ปัญหาหนึ่งคือ ทำให้เกิดฝนน้ำกรด

ฝนซึ่งเป็นธรรมชาติที่ดีที่เราเคยอาศัย แต่เดี๋ยวนี้ซั๊กจะอาศัยไม่ได้ กลายเป็นของไม่บริสุทธิ์ และมีอันตรายไปเสียแล้ว เพราะถูกแก๊สจากโรงงานอุตสาหกรรมและรถยนต์แล้ว กลายเป็นฝนน้ำกรด ที่ทำอันตรายแก่โลกมาก

ตามสถิติเก่า ในปี ๒๕๒๙ ฝนน้ำกรดทำให้ยุโรปเสียป่าไป ๑๙๐ ล้านไร่ ซึ่งเป็น ๑ ใน ๕ ของป่าทั้งหมดในยุโรป เฉพาะในเยอรมันตะวันตกหมดป่าไปเกินครึ่งหนึ่ง และฝนน้ำกรดก็ทำให้ทะเลสาบกลายเป็นทะเลสาบตาย คือเป็นทะเลสาบที่ไม่มีสัตว์มีชีวิตอาศัยอยู่ได้ ในสหรัฐอเมริกาภาคตะวันออก ทะเลสาบตายไป ๒๐๐ แห่ง ในประเทศแคนาดา ทะเลสาบตายไป ๒๔๐ แห่ง ในสวีเดน ตายไป ๑,๘๐๐ แห่ง ชั้นโอโซนก็เกิดช่องโหว่ขึ้นมา รวดเร็ว ๒ เท่าของที่นักวิทยาศาสตร์ได้ประมาณหรือคาดไว้

การเกิดช่องโหว่ของชั้นโอโซนในบรรยากาศนี้ ก็จะทำให้เกิดปัญหาโรคภัยไข้เจ็บ และปัญหาการเกษตร ทำให้ชีวิตทั้งหลายถูกรบกวนกระทบกระเทือน เช่นในเรื่องโรคภัยไข้เจ็บ ก็จะเป็นโรคมะเร็งผิวหนัง ในสหรัฐฯ อีกครั้งศตวรรษ ประมาณกันว่า จะมีคนเป็นโรคมะเร็งผิวหนัง ๒๐๐,๐๐๐ ราย อย่างนี้เป็นต้น

อีกปัญหาหนึ่งที่สำคัญ ก็คือปัญหาขยะ ซึ่งมากขึ้นจนกระทั่งโลกนี้จะเต็มไปด้วยขยะ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐ (ค.ศ. 1987) เรือขนขยะลำหนึ่งชื่อ Mobro ออกจากเกาะ Long Island ในเมืองนิวยอร์ก วิ่งเที่ยวหาที่ทิ้งขยะประมาณเกือบ ๑๐,๐๐๐ กิโลเมตร กว่าที่จะทิ้งได้ (เขาบอกไว้จำนวนถั่วๆ ว่า ๙,๖๐๐ กิโลเมตร) เป็นครั้งแรกที่ทำให้ประเทศอเมริกาเริ่มต้นคิดว่า บัดนี้ภัยขยะร้ายแรงถึงอย่างนี้แล้ว

แล้วก็ไม่สิ้นสุดแค่นั้น ในปีต่อมา ๒๕๓๑ เรืออีกลำหนึ่งชื่อ Pelicano บรรทุกขี้เถ้ามีพิษจากเมืองฟิลาเดลเฟีย (Philadelphia) ในประเทศอเมริกา ไปหาที่ทิ้งขยะ ๑๓ ล้านกิโลกรัม ในประเทศต่างๆ แต่ไม่มีใครรับ หาอยู่ ๒ ปีจึงทิ้งได้แล้ว กลับมาประเทศของตัวเอง

ปีเดียวกันนั้น Al Gore คือรองประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา ปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๓๖) เขียนแล้วว่า เรือชื่อ Khian Sea บรรทุกซีเมนต์ ๑๕,๐๐๐ ตัน จากเมืองฟิลาเดลเฟียเหมือนกัน เทียวร่อนเร่ไปในทะเลแคริบเบียน (Caribbean) และแอฟริกาตะวันตก แล้วก็มาถึงประเทศในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Southeast Asia) คือดินแดนแถบประเทศไทยของเรา นี่เดินทางร่อนอยู่ ๒ ปี จึงกลับไปประเทศอเมริกา ทิ้งขยะสำเร็จ แต่ไม่บอกว่าทิ้งที่ไหน หวังว่าคงไม่ใช่ประเทศไทย นี่ก็เป็นตัวอย่าง

เวลานี้ ในอเมริกา ปัญหาเรื่องขยะกำลังร้ายแรงมาก อเมริกาจึงได้ไปทำสัญญากับหมู่เกาะมาร์แชลล์ (Marshall) ในมหาสมุทรแปซิฟิก (Pacific) ให้เป็นที่ทิ้งขยะแห่งหนึ่ง หมู่เกาะมาร์แชลล์นี้ยากจน ก็รับเงิน

ขอเล่าซ้ำอีกทีหนึ่งคือ เรื่องที่กรีนพีซ (Green Peace) หรือองค์การสันติภาพเขียว ซึ่งเป็นองค์การรักษาสภาพแวดล้อม ได้เปิดเผยว่า ประเทศอเมริกาได้ไปทำสัญญาตกลงกับประเทศจีน จะเอาขยะไปทิ้ง ประเทศจีนก็ตกลง แต่ให้เอาไปทิ้งที่ประเทศทิเบต ที่อยู่ใต้การปกครองของตน เมื่อกรีนพีซเปิดเผยออกมาอย่างนี้ ประเทศอเมริกาก็เลยอาย ต้องถอย ไม่ได้ไปทิ้ง

ปัญหาขยะนี้มากมายใหญ่โต ถึงกับต้องจัดเป็นการประชุมระดับโลก พวกประเทศในแอฟริกา ก็เป็นแดนหนึ่งที่ได้รับขยะจากประเทศพัฒนาแล้ว เคยมีการประชุมระดับนักการเมือง ผู้ใหญ่ในแอฟริกา ซึ่งได้มีการต่อว่าประเทศที่พัฒนาแล้ว ว่าการส่งออก (export) ขยะนี้ไม่ดี

เวลานี้ก็มีคำว่า waste export เกิดขึ้น คือการส่งขยะเป็นสินค้าออก ซึ่งเป็นสินค้าออกชนิดใหม่ ผู้นำชาติในแอฟริกา บางท่านได้ประณามการกระทำอย่างนี้ว่าเป็นจักรวรรดินิยมขยะ (waste-imperialism) นับว่าเป็นจักรวรรดินิยมชนิดใหม่

ปัญหาขยะนี้กำลังเป็นเรื่องที่หนักอกหนักใจมากแก่ประเทศอย่างอเมริกา ซึ่งยังคิดหาทางไม่ออกว่าจะทำอย่างไร เพราะว่าที่ทิ้งขยะในอเมริกามีประมาณ ๒๐,๐๐๐ แห่ง (เรียกว่า landfill) ก็เต็มไปแล้ว ๑๕,๐๐๐ แห่ง เหลืออีก ๕,๐๐๐ แห่ง และ ๕,๐๐๐ แห่งที่เหลืออยู่นั้น ก็ไม่อยู่ในสภาพที่ว่าเพิ่งเริ่มทิ้ง แต่ทิ้งกันมานาน อีกไม่ช้าก็จะเต็ม แล้วก็จะไม่มีที่ทิ้ง ปัญหาต่างๆ เหล่านี้มีแต่เพิ่มขึ้น และเพิ่มในอัตราความเร็วที่มากยิ่งขึ้นด้วย

อนึ่ง เรื่องของภัยจากสารเคมีต่างๆ จากโรงงานทั้งหลาย ก็มากขึ้น ซึ่งเราได้ยินกันอยู่เป็นระยะๆ บางเรื่องก็เป็นเหตุการณ์ใหญ่ อย่างเรื่องเรือ Exxon Valdez ซึ่งเป็นเรือบรรทุกน้ำมัน ได้ไปชนหินโสโครกแล้วอัปปางที่อลาสกา (Alaska) นั้น ทำให้เกิดความสูญเสียต่อสภาพแวดล้อมเป็นอย่างมาก

อีกเหตุการณ์หนึ่ง ซึ่งเป็นอุบัติเหตุครั้งใหญ่คือ ใน พ.ศ. ๒๕๒๗ ที่เมืองโฆปาล (Bhopal) ประเทศอินเดีย มีแก๊สพิษรั่วจากโรงงานยูเนียน คาร์ไบด์ (Union Carbide) ที่อเมริกาไปตั้งเป็นโรงงานผลิตยาฆ่าแมลง แต่ได้กลายเป็นสถานที่ฆ่าคนตายไป ๕,๐๐๐ คน ตาบอดเป็นต้นอีก ๒๐๐,๐๐๐ คน

อีกกรณีหนึ่ง คือ ๒ ปีต่อมา ใน พ.ศ. ๒๕๒๙ โรงงานปฏิกรณ์นิวเคลียร์ที่เชอร์โนบิล (Chernobyl) ได้ระเบิดขึ้น ทำให้คนต้องอพยพทิ้งถิ่นไป ๑๕๐,๐๐๐ คน

ครานั้น รัฐประกาศให้บริเวณโดยรอบเป็นที่ประชาชนอยู่อาศัยไม่ได้ ๑๐,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร เมื่อระเบิดแล้ว กัมมันตภาพรังสีก็กระจายไปกับกระแสลมไกลถึง ๑,๕๐๐ กิโลเมตร ทำให้ประเทศทั้งหลายในยุโรปพากันเดือดร้อน คนไม่สามารถอาบน้ำ และต้องระวังเรื่องเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม อาหารการกิน จนกระทั่งต้องห้ามสินค้าจากยุโรปตะวันออก นอกจากนั้นยังประมาณกันว่า คนในยุโรปตะวันตก ที่ติดพิษภัยจากกัมมันตภาพรังสีนี้ จะเป็นมะเร็งตาย ๒๑,๐๐๐ คน

เนื่องจากภัยอย่างนี้ ในปัจจุบันจึงเกิดมี refugees คือผู้ลี้ภัยชนิดใหม่ขึ้นมา แต่ก่อนนี้เรามีผู้ลี้ภัยสงคราม ผู้ลี้ภัยการเมือง และผู้ลี้ภัยอะไรต่างๆ แต่เดี๋ยวนี้มีผู้ลี้ภัยชนิดใหม่ เขาเรียกว่า environmental refugees แปลว่าผู้ลี้ภัยสภาพแวดล้อมเสีย อันนี้ก็เป็นสิ่งใหม่ ที่โลกในสมัยก่อนไม่รู้จัก แต่นับวันสิ่งร้ายเหล่านี้ก็จะทวีขึ้นทุกที

นอกจากนั้น ในด้านความเป็นอยู่ของผู้คนที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อม เช่นอากาศ เวลานี้อุณหภูมิในโลกก็สูงขึ้น ดินฟ้าอากาศฤดูกาลก็ผันผวนปรวนแปร กระแสลมก็เปลี่ยนทิศ อย่างขณะนี้ก็เกิดเป็นฤดูฝนขึ้นมาท่ามกลางฤดูร้อนในประเทศไทย เป็นต้น ผู้คนที่สุขภาพเสื่อม มีโรคภัยไข้เจ็บ อากาศเสีย น้ำเสีย และมีสารปะปนในอาหารเป็นอันมาก

ทั้งหมดนี้ก็เป็นปัญหาที่รวมอยู่ในเรื่อง ๒ อย่างเมื่อปีที่จัดหมวดหมู่ไว้ คือ ของดีที่มีอยู่ในโลก ก็ถูกผลาญหมดไป และของเสียที่ไม่เคยมีมาก่อน ก็ถูกคนเอามาระบายใส่ให้แก่โลก

ปัญหาสองอย่างนี้เกิดจากใคร ก็เกิดจากคน เพราะฉะนั้น องค์ประกอบที่ ๓ ของปัญหาสภาพแวดล้อม ก็คือปัญหาประชากร ที่ฝรั่งเรียกว่า population แต่เขามักมองกันในแง่ที่ประชากรเพิ่มมากขึ้นรวดเร็ว จะล้นโลก แต่ที่จริงปัญหาประชากรนั้น มี ๒ อย่าง ในที่นี้จึงขอแยกให้ดู ปัญหาประชากรมี ๒ อย่าง ตามประเภทของประชากร ๒ พวก คือ

๑) ประชากรในประเทศฝ่ายที่กำลังพัฒนา หรือขอใช้ศัพท์เก่าว่าด้อยพัฒนา ที่ยากจน พวกหนึ่ง ซึ่งเป็นฝ่ายโลกที่ ๓

๒) ประชากรในประเทศฝ่ายที่พัฒนาแล้ว หรือที่ร่ำรวย พวกหนึ่ง โดยเฉพาะพวกที่เรียกว่าโลกที่ ๑

ประชากร ๒ พวกนี้ ที่จริงมีปัญหาในการก่อความเสียหายแก่สภาพแวดล้อมด้วยกันทั้งนั้น แต่ในปัจจุบัน พวกอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและหนังสือตำรับตำรา ซึ่งเป็นของประเทศที่พัฒนาแล้ว จะพุ่งเล็งไปที่ประชากรในประเทศยากจนที่กำลังพัฒนาว่า มีการเพิ่มปริมาณมาก ทำให้เกิดปัญหาทรัพยากรเสื่อมโทรม แต่ไม่ค่อยได้ดูตัวเองว่าประชากรทั้ง ๒ ฝ่ายรวมทั้งพวกตัวเองด้วยนี้ ล้วนทำให้เกิดความเสื่อมเสียแก่ธรรมชาติของโลกทั้งสิ้น

ฝ่ายที่หนึ่ง คือประเทศที่กำลังพัฒนา หรือประเทศที่ยากจนในโลกที่ ๓ นั้น เป็นประเภทที่คนมาก แต่ว่าแต่ละคน บริโภคน้อย และถ่ายของเสียน้อย จึงจะเอาแต่ปริมาณคนอย่างเดียวเป็นเกณฑ์ไม่ได้

พูดในทางกลับกันว่า ฝ่ายที่หนึ่ง ประเทศยากจน แต่ละคน บริโภคน้อย ถ่ายของเสียน้อย แต่คนมาก เพิ่มมาก เพิ่มเร็ว เมื่อรวมแล้ว จึงกลายเป็นบริโภคมาก และถ่ายของเสียมาก

ส่วนฝ่ายที่สอง คือประเทศที่พัฒนาแล้ว ร่ำรวย แม้ว่าคนจะน้อย แต่ว่าแต่ละคนบริโภคมาก ถ้าย่อยของเสียมาก ผลรวมก็ออกมาอย่างเดียวกันคือ บริโภคมาก และถ่ายเทของเสียมาก

Al Gore รองประธานาธิบดีสหรัฐฯ นั้น ก็เป็นนักอนุรักษ์สภาพแวดล้อม (environmentalist) คนหนึ่ง Al Gore ได้เขียนหนังสือชื่อว่า *Earth in the Balance* ในหนังสือเรื่องนี้ท่านผู้นี้ได้เล่าให้ฟังถึงตัวอย่างหนึ่งว่า เด็กที่เกิดในประเทศพัฒนาแล้วที่ร่ำรวย แต่ละคนบริโภคและถ่ายของเสียให้แก่โลก มากกว่าเด็กที่เกิดในประเทศยากจนหลายคนรวมกัน หมายความว่า คนในประเทศพัฒนาแล้ว แต่ละคนกินมากใช้มากถ่ายของเสียมากกว่าคนในประเทศที่ด้อยพัฒนาหลายเท่า

เพราะฉะนั้นก็เลยกลายเป็นว่า ทั้งสองฝ่ายนี้ ต่างก็ระดมสร้างปัญหาด้วยกัน ประเทศที่ยากจน คนก็มาก ถึงแม้แต่ละคนกินน้อยถ่ายเทของเสียน้อย แต่เมื่อเอามารวมกันเข้า มันก็มาก ส่วนประเทศที่ร่ำรวย คนน้อยก็จริง แต่ละคนกินมากบริโภคมาก ก็ซ้ำเข้าไป รวมแล้วก็มากด้วยกันทั้งสองฝ่าย

ที่นี้พูดเป็นปัญหารวมก็คือ ประชากรของโลกปัจจุบันนี้ มี ๕,๕๐๐ ล้านคน โดยมีอัตราเพิ่มปีละ ๙๒ ล้านคน ในบรรดา ๙๒ ล้านคน ที่เพิ่มในแต่ละปีนี้ ประเทศที่พัฒนาแล้วคุมประชากรอยู่ (population control) โดยมีการวางแผนครอบครัวอย่างดี ก็เลยไม่ค่อยมีประชากรเพิ่ม ปรากฏว่าในจำนวนประชากรที่เพิ่มปีละ ๙๒ ล้านคนนั้น ไปเพิ่มในประเทศที่กำลังพัฒนา ๘๘ ล้านคน เพราะฉะนั้นเขาจึงเพิ่งเกิดความสนใจปัญหาประชากรมาที่ประเทศที่กำลังพัฒนา

ทั้งนี้ก็เพราะว่า คนที่เกิดมากในประเทศที่ยากจนนั้น เมื่อไม่มีอะไรจะกิน ก็ต้องไปบุกรุกธรรมชาติ หาที่ทำกิน ตัดไม้ ทำลายป่าเพื่อจะหาเลี้ยงชีพ ทำให้สภาพแวดล้อมเสียหาย อันนี้ก็ เป็นปัญหาที่มีอยู่ในปัจจุบัน

แต่ยังมีปัญหาที่ซับซ้อนต่อไปอีก ตอนนี้จะพูดเพียงแค่นี้ เห็นสภาพทั่วไปในแง่ตัวเลขก่อน ถ้าคน ๕,๕๐๐ ล้านคน ยังมีปัญหาขนาดนี้ แล้วอีก ๕๐-๖๐ ปี ประชากรในโลกจะเพิ่มเท่าตัว เป็นหนึ่งหมื่นล้านคน จะอยู่กันอย่างไรร

ที่นี้ ก็ต้องพูดต่อไปว่า การลดอัตราเพิ่มประชากรก็ไม่ใช่ หลักประกันที่จะแก้ปัญหาก็ได้ เพราะคนน้อยบริโภคมากถ่ายของเสียมาก คือประเทศที่ด้อยพัฒนาหรือยากจนนั้น พอมีอัตราคนเกิดน้อยลง พร้อมทั้งมีฐานะดีขึ้น รวยขึ้น ก็กินมากขึ้น ถ่ายเทของเสียมากขึ้น มันก็กลับไปมีความหมายเกือบเหมือนเดิม

เพราะฉะนั้น ปัญหาธรรมชาติแวดล้อมนี้ ถ้าใช้วิธีเก่า การแก้ปัญหาก็ไม่เห็นความหวังที่จะแก้ได้สำเร็จ เพราะอะไร? เพราะว่า แม้แต่ในขณะนี้ ในจำนวนประชากรทั่วโลกเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน ไม่ต้องเพิ่มขึ้นเลย ถ้าให้มนุษย์ทุกคนบริโภคและถ่ายเทของเสียเท่ากับคนอเมริกัน ทรัพยากรธรรมชาติก็ไม่พอ สภาพแวดล้อมก็ทนไม่ไหว โลกก็ไปไม่รอด คนก็อยู่ไม่ได้ จะเหมือนอย่างที่นาย Alan Durning เขียนไว้ว่า

“...จะเอาอย่างความเป็นอยู่แบบบริโภคมากนะรี กว่า ประชาชาวโลกจะบรรลุฝันอเมริกัน (American dream) กันทั่ว พวกเราก็คงจะทำให้โลกนี้กลายเป็น แผ่นดินร้างไปเสียก่อนนานแล้ว” (Durning, 16)

สิ่งแวดล้อมแท้ของธรรมชาติ กับสิ่งแวดล้อมเทียมแห่งเทคโนโลยี ความขัดแย้งที่บีบบุคคลสู่ทางเลือกใหม่

นอกจากนั้น เมื่อพูดถึงฝ่ายทั้งสอง คือ ทั้งฝ่ายธรรมชาติ
แวดล้อม ที่มีปัญหาเรื่องของดีหมดไป ของเสียเพิ่มเข้ามา และ
ฝ่ายประชากร ที่เป็นผู้ก่อปัญหาทำลายของดี และสร้างของเสีย
แล้ว ก็จะต้องพูดถึงอีกสิ่งหนึ่งด้วย ไม่อาจมองข้ามไปได้ ถ้าลืมน
เรื่องนี้ไปเสีย ก็จะไม่ขาดสิ่งสำคัญทีเดียว

สิ่งที่ว่านี้ บางทีเรามองไม่เห็น เพราะมันอยู่นอกขอบเขต
ของธรรมชาติแวดล้อม และมันก็ไม่ใช่คน แต่สิ่งนี้แหละเป็น
ตัวกลางระหว่างคนกับธรรมชาติ ก็คือเทคโนโลยี จึงมีปัญหา
เทคโนโลยีขึ้นมาเป็นข้อที่ ๔

เทคโนโลยีเป็นตัวกลางที่มนุษย์ใช้จัดการกับธรรมชาติ จะ
เห็นได้ว่า การที่โลกจะสูญเสียของดีไป และจะมีของเสียเพิ่มเข้า
มานั้น ก็เป็นเพราะเทคโนโลยี ที่มนุษย์เอาไปใช้จัดการกับ
ธรรมชาตินั่นเอง

เทคโนโลยี เป็นทั้งอุปกรณ์ของมนุษย์ในการจัดการกับ
ธรรมชาติแวดล้อม และตัวมันเองก็เป็นสภาพแวดล้อมใหม่
สำหรับมนุษย์ด้วย แต่มันเกิดเป็นสภาพแวดล้อมใหม่ที่
แปลกปลอมแทรกซ้อนขึ้นมาบังทับธรรมชาติ

อย่างไรในห้องประชุมวันนี้ แทบจะเรียกได้ว่าเราอยู่ใน
สภาพแวดล้อมใหม่ที่เดียว ไม่มีสิ่งที่เป็นธรรมชาติสักเท่าไรเลย
เราอยู่ในสภาพแวดล้อมใหม่ที่เรียกว่าสภาพแวดล้อมเทคโนโลยี
แทบทั้งนั้น

เทคโนโลยีนี้เป็นตัวก่อปัญหา ทั้งในแง่ที่ว่าทำลายของดี คือผลาญทรัพยากรที่มีอยู่ให้หมดไป และในการสร้างของเสียให้เกิดขึ้น เช่น โรงงานอุตสาหกรรม และรถยนต์ที่ปล่อยของเสียคือ คาร์บอนไดออกไซด์ขึ้นไป อันนี้เราก็เห็นกันอยู่ชัดๆ

แล้วบางทีมันก็เป็นปัญหาต่อตัวมนุษย์ด้วย คือนอกจากเป็นเครื่องมือที่จะใช้จัดการกับธรรมชาติแล้ว เทคโนโลยีบางอย่างก็เป็นเครื่องมือในการจัดการกับมนุษย์ด้วยกันเองด้วย เช่นอาวุธสงคราม ยาพิษ และสิ่งเสพติดทั้งหลาย

เทคโนโลยีบางชนิด แม้ว่ามนุษย์จะมุ่งผลิตมุ่งใช้เพื่อประโยชน์ของตัวเอง โดยไม่ได้ตั้งใจจัดการกับธรรมชาติเลย แต่ก็ก่อปัญหาแก่ธรรมชาติแวดล้อมโดยมนุษย์ไม่รู้ตัว

ตอนนี้เราไม่พูดถึงด้านประโยชน์ ที่จริงต้องยอมรับว่าเทคโนโลยีมีประโยชน์มาก ที่เราเจริญมาปัจจุบันนี้ ก็ด้วยประโยชน์ของมัน แต่พร้อมกันนั้น เราจะต้องไม่มองข้ามโทษของมันด้วย และโทษในแง่หนึ่งก็คืออันตรายต่อวิถีชีวิต

เทคโนโลยีหลายอย่าง นอกจากก่อปัญหาแก่สิ่งแวดล้อมแล้ว ก็ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของบุคคล และการดำเนินกิจการหรือระบบแบบแผนของสังคมไปหมด และการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนไปอย่างผิดธรรมชาตินั้น ก็ก่อให้เกิดปัญหาตามมาอีก ๒ ประการ คือ

๑. ปัญหาต่อสุขภาพร่างกาย

๒. การสูญเสียอิสรภาพ เช่นทำให้มนุษย์ไม่สามารถอยู่ดีมีสุขได้เองโดยลำพัง แต่ชีวิตต้องขึ้นต่อเทคโนโลยี

ในแง่สุขภาพ เช่น พิษภัยโดยตรงจากสารหรือจากรังสีของ มันทึ่มนุษย์ใช้มา โดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ หรือมีความรู้ไม่พอ ตัวอย่างเช่น สาร CFC ที่พุดถึงบ่อยๆ ซึ่งกำลังเป็นปัญหามาก เพราะมันทำลายชั้นโอโซนในบรรยากาศ

มนุษย์เคยมีความมั่นใจอย่างสูง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ (ค.ศ. 1930) สาร CFC ได้รับการชื่นชมอย่างยิ่งว่าเป็นสารที่ปลอดภัย ไร้อันตราย ทั้งไม่มีพิษ และไม่ลุกไหม้ สาร CFC (chlorofluorocarbons) นี้ ถูกนำมาใช้ในตู้เย็น ในเครื่องปรับอากาศ เครื่อง กระจกป้อง เครื่องสเปร์ยฉีดอากาศให้หอม เป็นต้น ก็ใช้กันมา จนกระทั่งปี ๒๕๑๙ (1976) จึงได้พบว่า มันเป็นตัวร้ายที่ทำให้ชั้น โอโซนในบรรยากาศแหวงโหวไป ซึ่งจะเป็นอันตรายต่อโลกมาก

ชั้นโอโซน (ozone layer) เป็นเหมือนฉากที่กันรังสีอุลตรา ไวโอเล็ตจากดวงอาทิตย์ไม่ให้ลงมาทำอันตรายสัตว์โลก ถ้าชั้น โอโซนแหวงโหวไป รังสีนี้ที่ลงมาถึงพื้นโลก สามารถทำให้มนุษย์ สัตว์และพืชทั้งปวงพินาศไปหมดสิ้น เริ่มแต่ทำให้เป็นโรคมะเร็ง ผิวหนัง (คนอเมริกันตายเพราะโรคนี้นี้ละ ๑๒,๐๐๐ คน) กดชะงัก ระบบภูมิต้านทานโรคในร่างกาย ทำให้ตาเป็นต้อกระจก เป็นอันตราย ต่อชีวิตของพืชและสัตว์น้ำในทะเลมากมายหลายประเภท

เมื่อสิ่งมีชีวิตเหล่านี้เป็นอันตราย ก็ทำให้เสียระบบวงจร อาหารในน้ำ ทำลายคุณภาพในระบบชีวิตของสัตว์พืชทั้งหลาย ตลอดจนทำให้อุณหภูมิบนผิวโลกสูงขึ้น

มีการประชุมกันในระดับโลกหลายครั้ง เกี่ยวกับเรื่อง โอโซนเลเยอร์ ที่เกิดภัยอันตรายจากสาร CFC ตัวสำคัญนี้

อันนี้เป็นตัวอย่างให้เห็นว่า การทำและใช้เทคโนโลยีของมนุษย์นั้น บางทีก็เป็นไปโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ หรือมีความรู้ไม่พอ สมัยหนึ่งนึกว่ามันมีประโยชน์มาก มีแต่ความดี ต่อมาอีกนานจึงรู้ว่ามันมีโทษมาก จึงเป็นเครื่องเตือนมนุษย์ในปัจจุบันนี้ ให้ไม่ประมาท

อีกตัวอย่างหนึ่งคือยาทาลิโดไมด์ (thalidomide) ซึ่งในวงการแพทย์ ในตอนแรกที่ยานี้ผลิตออกมา พวกนักไวใจอย่างมากว่าได้พิสูจน์ทดลองกันแล้วว่า เป็นยากล่อมประสาทที่ปลอดภัยอย่างที่สุด จนกระทั่งแม้แต่ประเทศที่เคร่งครัดในการขายยา อย่างประเทศตะวันตก ซึ่งเวลาไปซื้อยาต้องมีใบสั่งแพทย์ แต่ยาทาลิโดไมด์ (thalidomide) นี้ เขาปล่อยให้ซื้อได้เลย โดยไม่ต้องมีใบสั่งแพทย์ เพราะมีความรู้สึกปลอดภัยว่าได้พิสูจน์ทดลองกันเต็มที่แล้ว จึงให้ขายได้ซื้อได้โดยไม่ต้องมีใบสั่งแพทย์

แต่ต่อมาไม่กี่ปี ก็ปรากฏว่า เด็กที่เกิดใหม่ ขากุด แขนกุด พิการกันไปต่างๆ มากมาย แล้วก็พบว่า เป็นเพราะยาทาลิโดไมด์ (thalidomide) จึงได้กวาดล้างหรือห้ามกันไป ปัญหาแบบนี้มาเรื่อยๆ รวมทั้ง DDT ก็เหมือนกัน

แม้แต่การสร้างเขื่อน แต่ก่อนนี้เราก็นึกว่ามีแต่คุณอย่างเดียว ประเทศไทยเรามีเขื่อนแรก คือเขื่อนยันฮี เรียกชื่อเป็นทางการว่าเขื่อนภูมิพล ตอนที่กำลังสร้างนั้น อาจารย์ท่านหนึ่งเป็นช่างใหญ่ที่เขื่อนยันฮี ในกรมชลประทาน ท่านเล่าเรื่องการสร้างให้ฟัง ตอนนั้นตื่นเต้นกันมากกว่าเราจะมีเขื่อนแล้วนะ เขื่อนที่ยิ่งใหญ่ มีประโยชน์อย่างยิ่ง

แต่ต่อมาเดี๋ยวนี้ก็กลายเป็นว่า เชื้อนทำให้มีปัญหาต่างๆ ที่เป็นการทำลายสภาพแวดล้อม ทำให้มนุษย์ในสมัยปัจจุบันนี้เกิดปัญหาอดลักเอื้อกันมาก เพราะบางที่เป็นเรื่องที่จะต้องเลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง ระหว่างประโยชน์กับโทษ ที่จะไม่เลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง ระหว่างประโยชน์กับโทษ ที่จะไม่เลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง มีแต่ต้องเลือกเอาว่าประโยชน์มาก-ประโยชน์น้อย หรือโทษมาก-โทษน้อย มีทางเลือกกันเท่านั้น

สำหรับมนุษย์ในปัจจุบัน เมื่อตกลงกันไม่ได้ โดยฝ่ายหนึ่งว่าเรื่องนี้มีโทษมาก หรือโทษอันนี้สำคัญสำหรับฉัน อีกพวกหนึ่งก็ว่าเรื่องนี้เป็นประโยชน์ หรือโทษที่แกว่ำนั้นไม่สำคัญสำหรับฉัน ก็ทะเลาะกันด้วยปัญหาเรื่องสภาพแวดล้อมชนิดใหม่นี้

เทคโนโลยีจึงกลายเป็นที่มาแห่งการทะเลาะวิวาทของมนุษย์ในยุคปัจจุบัน และมันจะเข้มข้นขึ้นทุกที โดยที่แต่ก่อนเราไม่มีปัญหาแบบนี้เลย

อย่างเรื่องโรงงานไฟฟ้านิวเคลียร์ก็เหมือนกัน ก็เป็นปัญหาให้คนทะเลาะกันมาก ต่อไปอีกไม่ช้า เมืองไทยถ้าไม่เตรียมคิดให้ดี ก็จะต้องทะเลาะกันด้วยเรื่องนี้

ฝ่ายหนึ่งก็จะตั้งโรงงานไฟฟ้านิวเคลียร์ เพราะว่าไฟฟ้าไม่พอใช้ อีกฝ่ายหนึ่งก็บอกว่าอย่าไปตั้ง มันทำลายสภาพแวดล้อม และเป็นอันตราย ดูกรณีเชอร์โนบิล (Chernobyl) ซิ เป็นอย่างไร มันร้ายแค่ไหน อีกฝ่ายหนึ่งก็บอกว่าถ้าไม่ตั้ง คุณจะเอาไฟฟ้าที่ไหนมาใช้ น้ำมัน แก๊สและถ่านหินก็จะไม่พอ เชื้อนต่างๆ ก็ไม่พอแล้ว นอกจากปริมาณไม่พอใช้แล้วยังแถมบางทีก็มีภัยแล้งอีก ทางเลือกระหว่างน้ำที่ใช้ในการปั่นไฟฟ้า กับน้ำที่ใช้ในการเกษตรจะเอาข้างไหน

ทั้งหมดที่ว่ามา ล้วนเป็นปัญหาที่มนุษย์ยุคนี้จะต้องทะเลาะกันทั้งนั้น

ต่อไปก็จะต้องเข้าใจตัวเองด้วยว่า นี่เราทะเลาะกันไปทำไม เรามีความเห็นอกเห็นใจกันแค่ไหน นับว่าเป็นกรรมของมนุษยชาติ ที่มาทำเรื่องเหล่านี้ขึ้น โรงงานไฟฟ้านิวเคลียร์นี้คิดว่าไม่ช้าคงจำใจจำยอมต้องมี เพราะว่าเรื่องราวต่างๆ ทั้งๆ ที่รู้ว่าเป็นปัญหา เราก็ไม่ยอมแก้ อันนี้เป็นเรื่องที่จะต้องพูดกันต่อไป

มีท่านที่รู้จักซึ่งทำงานในองค์การที่เกี่ยวกับพลังงานของชาติ ได้มาเล่าให้ฟังว่า ศูนย์การค้าแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ นี้ ใช้ไฟฟ้ามากกว่าจังหวัดหนึ่งทั้งจังหวัด แต่อาดมาขอไม่บอกว่าศูนย์การค้าไหน เพียงแต่พูดให้เห็นตัวอย่าง ลองคิดดูว่า ถ้าเราใช้ไฟฟ้ากันอย่างนี้ เราจะไม่ต้องโรงงานนิวเคลียร์ได้อย่างไร

ทั้งหมดที่พูดมานี้ เป็นปัญหาที่มนุษย์ทุกคนต้องรับผิดชอบ ประชาชนทุกคนจะต้องช่วยกันคิดแก้ปัญหาดังๆ เหล่านี้ ซึ่งนำมาสู่การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน (unsustainable development) ที่ว่านั้น พอปัญหาเกิดมากขึ้นๆ มนุษย์ก็ทนไม่ไหว

ได้บอกแล้วว่า ประเทศพัฒนาแล้ว ที่เป็นประเทศเจริญนั้นแหละประสบปัญหานี้ก่อน เพราะฉะนั้น ประเทศอย่างอเมริกา จึงได้เจอปัญหานี้มานานแล้ว แต่ปัญหามันค่อยๆ เข้มขึ้น เมื่อยังไม่ถึงจุดเดือด สังคมส่วนใหญ่ก็ยังไม่ลุกขึ้นมา มีแต่ประชาชนบางกลุ่มบางส่วนตั้งกันขึ้นเป็นขบวนการค่อยๆ มากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม ประเทศอเมริกานี้ ก็ยังนับว่าไวก่อนที่มีการตื่นตัวในการแก้ไขปัญหาสภาพแวดล้อม เพราะเจอปัญหามาก

ปัญหาสัตว์สูญพันธุ์ไป เกิดภัยแล้งครั้งใหญ่ มีอากาศเสียอย่างรุนแรง มาเป็นระลอก เช่นปี ๒๔๙๑ นานมากแล้ว ที่เมืองโดโนรา (Donora) รัฐเพนซิลเวเนีย (Pennsylvania) อากาศเสียครั้งเดียว คนตาย ๒๐ ป่วย ๑๔,๐๐๐ คน และต่อมาอีกในปี ๒๕๐๙ เกิดสภาพอากาศอับ ที่เมืองนิวยอร์ก ซึ่งเป็นเมืองอุตสาหกรรมเมืองหนึ่งของอเมริกา ตอนนั้นการเคลื่อนไหวในการตั้งมาตรการแก้ปัญหายังไม่ค่อยมี และในเมืองฝรั่ง บางที่เกิดสภาพอากาศอับ ไม่เคลื่อนไหว อากาศเสียก็อยู่กับที่ ปรากฏว่าครั้งนั้น คนในนิวยอร์ก ตายไปภายในเวลา ๔ วัน ๘๐ คน

เรื่องอากาศเสียคนตายอย่างนั้นบ้าง เรื่องน้ำเสีย ป่าถูกทำลาย น้ำมันรั่วไหลลงทะเล เรือขยะไม่มีที่ทิ้ง ของเสียขึ้นมาสกปรกตามชายหาดต่างๆ ต้องปิดชายหาดในทะเลสาบใหญ่ที่เรียกว่า Great Lakes ไปมากมาย

ปัญหาทั้งหลายทยอยเกิดขึ้นๆ ทำให้มีการเคลื่อนไหวกันมากขึ้นๆ ในอเมริกาจึงเกิดมีการพยายามพิทักษ์สิ่งแวดล้อมเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ โดยมีประสบการณ์ที่ได้เริ่มทำมานานแล้ว

อย่างอุทยานแห่งชาติ (national park) อเมริกาก็ได้จัดตั้งขึ้นเป็นแห่งแรกของโลกที่เยลโลว์สโตน (Yellowstone) ตั้งแต่ปี ๒๔๑๕ และในปี ๒๔๓๔ ก็เริ่มมีการสร้างป่าสงวนแห่งชาติ ต่อมาปี ๒๔๓๘ ก็มีการตั้งสมาคมพิทักษ์ทัศนียภาพขึ้น พอถึงปี ๒๔๕๓ ก็ได้เกิดระบบกิจการอุทยานแห่งชาติ (National Park Service) แต่ตอนแรกยังมุ่งไปในแง่สุนทรียภาพ คือในแง่ความงาม เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจของประชาชนเป็นสำคัญ ต่อมาจึงมีการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแง่ของการคุ้มครองธรรมชาติโดยตรงมากขึ้น

เมื่อภัยเกิดมากขึ้น ประชาชนก็เรียกร้องมากขึ้น จนกระทั่งรัฐบาลต้องออกกฎหมาย พ.ศ. ๒๕๐๖ นับว่าเป็นปีที่เริ่มงานระดับชาติขึ้นจริงจัง คือ ได้เกิดมีกฎหมาย Clean Air Act คือ รั้วบัญญัติอากาศสะอาด เป็นฉบับแรก

ต่อมาปี ๒๕๐๗ ก็เกิด Wilderness Act คือ รั้วบัญญัติพิทักษ์ป่า ปี ๒๕๐๘ เกิด Water Quality Act คือ รั้วบัญญัติคุณภาพน้ำ นี่ติดๆ กัน ๓ ปีเลย พอถึงปี ๒๕๑๒ ก็เกิดองค์การกรีนพีซ (Green Peace) แปลว่า สันติภาพสีเขียว

ตอนนี้ประชาชนเคลื่อนไหวกันมาก เป็นเหตุให้รัฐต้องเอาจริงจังมากขึ้น ปรากฏว่าในปีเดียวกับที่เกิดกรีนพีซ (Green Peace) นั้น รัฐบาลก็ตั้งหน่วยราชการที่เกี่ยวกับการรักษาสสิ่งแวดล้อมขึ้นเป็นหน่วยแรก คือ Council on Environmental Quality หรือสภาคุณภาพสิ่งแวดล้อม

ปีต่อมา ๒๕๑๓ ฝ่ายประชาชนมีการฉลองวันโลก (Earth Day) เป็นครั้งแรก จะเรียกว่าวันเจ้าแม่ปฐพี หรือวันแม่ปฐพี หรืออะไรก็แล้วแต่ แล้วปีเดียวกันนั้น ฝ่ายรัฐบาลอเมริกันก็ออกรั้วบัญญัติใหม่ ชื่อว่า National Environmental Policy Act (รั้วบัญญัตินโยบายสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ) แล้วก็ตั้งหน่วยราชการที่เรียกชื่อว่า Environmental Protection Agency (หน่วยงานพิเศษเพื่อพิทักษ์สิ่งแวดล้อม) ขึ้นมา ซึ่งเป็นคู่กับ Council on Environmental Quality (สภาคุณภาพสิ่งแวดล้อม) ที่ว่าเมื่อกี้

นี่คือการเคลื่อนไหวในประเทศอเมริกา ถึงปี ๒๕๑๓ (1970) ซึ่งเป็นปีที่มีการตั้งสภาปกป้อง หรือสภาป้องกันทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resource Defense Council) ขึ้น

แล้วต่อจากนั้น ก็เกิดกฎหมายต่างๆ ที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทยอยออกมาเรื่อยๆ ตามลำดับ แสดงให้เห็นความเป็นไปในประเทศอเมริกา ที่เป็นผู้นำของประเทศพัฒนา ซึ่งได้เกิดการเคลื่อนไหวในเรื่องของการรักษาสภาพแวดล้อมอย่างนี้

สองกระแส สู่การพัฒนาแบบใหม่:

**เอาคนนำ กับ เอาธรรมชาติเป็นเป้าหมาย
ประสาน หรือ ต่างคนต่างทำ**

ถึงตอนนี้ก็เริ่มมีการเคลื่อนไหวในระดับโลก และตอนนี้แหละ จะมาถึงเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) คือพอมาถึงตอนนี้ ในระดับโลกก็เคลื่อนไหวบ้าง เพราะปัญหาได้ขยายไปทั่วโลก

จุดเริ่มสำคัญคือปี ๒๕๑๕ (1972) ซึ่งมีสมาชิกประเทศต่างๆ ๑๑๓ ประเทศ (แต่บางตำราเป็น ๑๑๔ ชาติ) มาเข้าร่วมการประชุมของสหประชาชาติ ที่ชื่อว่า “การประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสภาพแวดล้อมของมนุษย์” (United Nations Conference on the Human Environment) ที่กรุงสตอกโฮล์ม (Stockholm) เขาถือกันว่า นี่คือการเริ่มยุคสภาพแวดล้อมนานาชาติ โดยถือปีนี้เป็นปีเริ่มต้น คือปี ๒๕๑๕ ได้แก่ ๒๐ ปีมานี้เอง

ต่อมา เมื่อครบ ๒๐ ปี คือปีที่แล้วนี้ ในเดือนมิถุนายน ๒๕๓๕ (1992) ก็ได้มีการประชุมสุดยอดในเรื่องของโลก (Earth Summit) ที่กรุงริโอเดจาเนโร (Rio de Janeiro) ประเทศบราซิล เป็นการประชุมครั้งที่ ๒ เรียกชื่อว่า “การประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา” (UN Conference on Environment and Development)

ในการประชุมครั้งนี้ มีหัวหน้ารัฐบาลมาร่วม ๑๑๘ ประเทศ และเมื่อสิ้นสุดการประชุม ๑๕๓ ประเทศได้ลงนามในสนธิสัญญา ๒ ฉบับ ว่าด้วยการป้องกันแก้ไขปัญหาอุณหภูมิผิวโลกสูงขึ้น (global warming) และว่าด้วยการอนุรักษ์สภาพหลากหลายทางชีวภาพของโลก (biological diversity) นอกจากนี้ ยังได้มีมติเห็นชอบออกประกาศหลักการแห่งสิ่งแวดล้อม และร่างแผนปฏิบัติการสำหรับทศวรรษ 1991-1999 และศตวรรษที่ ๒๑ เพื่อดำเนินการให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ที่เรียกว่า Agenda 21 มีความยาวถึง ๘๐๐ หน้า

ที่เล่ามานี้ต้องใช้เวลานานหน่อย เพราะต้องการให้เกิดความกระจ่างชัดเจน เป็นอันว่าปัญหาต่างๆ ค่อยๆ เข้มข้นขึ้นมาตามลำดับ จนกระทั่งองค์การโลกต้องให้ความสนใจ และเป็นปัญหาถึงจุดยอด ที่ทำให้โลกมนุษย์ต้องพิจารณาทบทวนกระบวนการพัฒนากันใหม่

ในที่สุด องค์การโลกและประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลาย เมื่อได้ประชุมกันพิจารณาเรื่องปัญหาที่เกิดขึ้นและเป็นมาแล้ว ก็ลงมติร่วมกันว่า ที่เกิดปัญหามากมายอย่างนี้ ก็เพราะการพัฒนาที่ผ่านมามีผิดพลาด เป็นการยอมรับครั้งใหญ่ทีเดียว ว่าการพัฒนาทั้งหมดที่ทำมาผิดพลาด เพราะฉะนั้นจะต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลง ให้ดำเนินการพัฒนากันด้วยวิธีใหม่

นี่คือจุดเริ่มต้นที่ทำให้ต้องมีการพัฒนาแบบใหม่ เพราะการพัฒนาแบบเก่าที่เป็นมา ใช้ไม่ได้

รวมแล้ว การพัฒนาแบบใหม่นี้มีต้นกำเนิดเป็นมา ๒ กระแส ซึ่งมีข้อพิจารณาว่าจะมาบรรจบกันอย่างไร

กระแสที่ ๑ คือ เมื่อปี ๒๕๒๖ (1983) สมัชชาใหญ่องค์การสหประชาชาติได้ตั้งกรรมาธิการขึ้นคณะหนึ่ง เรียกว่า World Commission on Environment and Development อาจจะไม่แปลว่า คณะกรรมาธิการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา เป็นหน่วยงานอิสระ ไม่อยู่ในควบคุมของรัฐบาลใด แม้แต่องค์การสหประชาชาติเอง

กรรมาธิการคณะนี้ได้ประชุมกันครั้งแรกเมื่อเดือนตุลาคม ๒๕๒๗ (1984) แล้วต่อมาก็ได้พิมพ์รายงานออกมา รายงานนี้เสร็จเมื่อเดือนเมษายน ๒๕๓๐ (1987) เป็นรายงานฉบับสำคัญซึ่งเขาไปพิมพ์เป็นหนังสือชื่อว่า *Our Common Future* (อนาคตร่วมกันของเรา) หลังปกตีตัวแดงว่า

“This is the most important document of the decade on the future of the world.”

(นี่คือเอกสารสำคัญที่สุดแห่งทศวรรษ ว่าด้วยอนาคตของโลก)

แต่น่าสงสัยว่า เอกสารสำคัญที่สุดของโลกในทศวรรษนี้ เราได้อ่านกี่คน จะสำคัญจริงหรือไม่ก็แล้วแต่ ข้อสำคัญอย่างหนึ่งก็คือ ในรายงานนี้แหละที่คำว่า sustainable development ได้เกิดขึ้นอย่างจริงจัง และมีการให้คำจำกัดความ อธิบายความหมาย ตลอดจนวางหรือเสนอแนะแนวทางและมาตรการในการที่จะสร้าง sustainable development ให้สำเร็จ

ต่อมาคำว่า sustainable development เข้ามาเมื่อไทยเราก็แปลกกันไปต่างๆ จนในที่สุดดูเหมือนจะมายุติกันที่คำว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน” ไม่ทราบว่ามีใครเป็นผู้คิดขึ้น

เป็นอันว่า เรามาถึงการพัฒนาที่ยั่งยืนกันแล้วตรงนี้เอง เจอกันที่หนังสือรายงานของคณะกรรมการมาธิการโลกว่าด้วยสภาพแวดล้อมและการพัฒนา ซึ่งได้พิมพ์เป็นเล่มหนังสือในปี ๒๕๓๐ ชื่อว่า *Our Common Future*

กระแสที่ ๒ เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๕๒๙ ตามข้อเสนอขององค์การยูเนสโก (UNESCO — องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมของสหประชาชาติ) โดยอนุมัติของสมัชชาใหญ่ ได้มีมติให้ประกาศปี พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๔๐ (ค.ศ. 1988-1997) เป็นทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม (World Decade for Cultural Development) ซึ่งเป็นก้าวใหม่ เหตุผลที่แถลงได้บอกชัดเจนว่าการพัฒนาที่ผ่านมาผิดพลาดอย่างไร

ขอให้สังเกตว่า ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาครั้งนี้เปลี่ยนชื่อใหม่ เมื่อก็ได้แล้วได้ว่า ได้มีทศวรรษแห่งการพัฒนาของโลกอยู่แล้ว ตั้งแต่ปี ๒๕๐๓-๒๕๑๓ (1960-1970) ในตอนที่ประเทศไทยเข้าสู่ยุคพัฒนา อันนั้นเรียกว่า ทศวรรษแห่งการพัฒนา (Development Decade) ไม่มีเชิงวัฒนธรรม (Cultural) อยู่ด้วย ตอนนั้น การพัฒนามุ่งแต่ในด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ แต่มาตอนนี้ โดยยูเนสโก (UNESCO) เป็นผู้เสนอ ซึ่งสมัชชาใหญ่ลงมติประกาศตั้งทศวรรษโลก ให้มีลักษณะจำเพาะเป็นการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม ซึ่งเป็นระยะเวลาที่คลุมถึงขณะที่เรามานั่งประชุมกันอยู่ด้วย ซึ่งจะสิ้นสุดในอีก ๔ ปีข้างหน้า นี่เป็นอีกกระแสหนึ่ง

เมื่อถึงตรงนี้ก็เลยเกิดข้อสังเกตขึ้นมา เหมือนกับว่าใน UN คือองค์การสหประชาชาติเอง ได้เกิดแนวคิดขึ้นมา ๒ แบบ คือ

สายที่ ๑ ของคณะกรรมการโลกว่าด้วยสภาพแวดล้อมและการพัฒนา ที่ชื่อเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development)

สายนี้ที่ออกมาเป็นหนังสือรายงานชื่อว่า *Our Common Future* นั้น ให้ความสำคัญแก่สิ่งแวดล้อมเป็นตัวแทนที่สุด แต่ก็มีเหตุผลทำนองเดียวกันกับสายที่ ๒ คือ การพัฒนาที่ผ่านมานั้น มุ่งแต่พัฒนาเศรษฐกิจ จนทำให้เกิดผลร้ายต่อธรรมชาติแวดล้อม เป็นการพัฒนาที่ไม่สมดุล ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติ ร่อยหรอและเกิดมลภาวะ ซึ่งเนื่องกันกับปัญหาประชากร เพราะฉะนั้นจะต้องพัฒนาให้เกิดความสมดุล มีผลยั่งยืน ผลยั่งยืนนี้แหละ เป็นที่เกิดของศัพท์ว่า sustainable ซึ่งมีความหมายว่า เพื่อให้ทั้งเศรษฐกิจก็ดี ธรรมชาติก็อยู่ได้ คือเป็นการพัฒนาที่ได้ทั้งเศรษฐกิจเจริญ และพร้อมกันนั้นก็รักษาธรรมชาติแวดล้อมไว้ได้ด้วย เพราะฉะนั้น การพัฒนาจะต้องคู่กับสิ่งแวดล้อม จึงเกิดมีคำคู่ขึ้นมา คือคำว่า development (การพัฒนา) กับคำว่า environment (สิ่งแวดล้อม)

เพราะฉะนั้นควรจำไว้ทั้ง ๒ “-ment” ที่สำคัญมากนี้ แม้แต่ชื่อคณะกรรมการนี้เขาก็ตั้งไว้อย่างนั้นอยู่แล้วว่า World Commission on Environment and Development (คณะกรรมการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา)

เป็นอันว่า ๒ “-ment” คือ development (การพัฒนา) กับ environment (สิ่งแวดล้อม) ต้องคู่กัน และต้องไปด้วยกัน โดยทำ development-การพัฒนา ให้เอื้อแก่ environment-สิ่งแวดล้อม

สายที่ ๒ มาทางยูเนสโก (UNESCO) ที่เล่าให้ฟังแล้ว คือ ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม (World Decade for Cultural Development) ในปี ๒๕๓๑-๒๕๔๐

สายที่ ๒ นี้ให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรม ถึงกับวาง วัตถุประสงค์ข้อที่หนึ่งว่า ให้ความสำคัญของมิติทาง วัฒนธรรมในการพัฒนา เนื่องจากการพัฒนาที่ผ่านมา นั้น ผิดพลาด เพราะไปมุ่งความเจริญทางวัตถุ โดยมีวัตถุประสงค์ให้ เกิดการขยายตัวเติบโตในด้านปริมาณหรือด้านเศรษฐกิจ ที่ใช้ ตัวเลขเป็นเครื่องวัด และเอาวิทยาศาสตร์กับเทคโนโลยีเป็น พระเอก หรือเป็นเจ้าบทบาทใหญ่

พูดสั้นๆ ว่า การพัฒนาที่ผ่านมา นี้ เอาวิทยาศาสตร์และ เทคโนโลยีเป็นปัจจัยสำคัญ โดยมุ่งผลที่เศรษฐกิจ

ที่ว่าผิดพลาด ก็เพราะไม่นำองค์ประกอบมาใส่ให้ครบใน กระบวนการพัฒนา เพราะฉะนั้น องค์ประกอบหรือปัจจัยใน กระบวนการพัฒนาที่ขาดไป จะต้องเติมเข้ามาให้ครบ องค์ประกอบหรือปัจจัยในกระบวนการพัฒนาที่ขาดไปอย่าง สำคัญ ก็คือวัฒนธรรม เพราะฉะนั้นจะต้องเติมวัฒนธรรมเข้ามา เป็นปัจจัยหรือองค์ประกอบสำคัญในการพัฒนา นี้ โดยถือว่าเป็น องค์ประกอบที่ขาดมิได้ในกระบวนการพัฒนาที่ถูกต้อง

ต่อไปนี้ ให้เอาวัฒนธรรมเป็นแกนกลางของการพัฒนา ให้ ถือคุณค่าของมนุษย์และวัฒนธรรมเป็นหัวใจสำคัญของการ พัฒนา ในการกำหนดวิธีดำเนินการพัฒนา จะต้องคำนึงถึง ปัจจัยด้านมนุษย์ ให้คุณค่าทางวัฒนธรรมนั้นรวมอยู่ในกิจกรรม ทางเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมด้วย

อันนี้คือข้อเสนองานของยูเนสโก (UNESCO) ที่ได้ประกาศเป็นทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม

รายงานในสายของคณะกรรมการโลกฯ ที่เกิดของการพัฒนาที่ยั่งยืน-sustainable development แทบไม่พูดถึงวัฒนธรรม (culture) เลย จึงดูคล้ายกับว่า ๒ สายนี้ไม่ค่อยตรงกัน

แล้วผลก็ปรากฏว่า ใน ๒ สายนี้ สายที่สอง คือ สายการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม-cultural development ไม่ติด ไม่ค่อยมีใครได้ยินชื่อ ไม่มีคนพูดถึง ทั้งๆ ที่เดี๋ยวนี้เราก็อยู่ในทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาเชิงวัฒนธรรมนั้น แต่แทบจะไม่มีใครรู้จัก ไม่ใช่เฉพาะในประเทศไทย แม้แต่ในระหว่างชาติก็ไม่ค่อยมีใครพูดถึง จะเป็นเพราะสาระสำคัญของมัน คือด้านวัฒนธรรมนี้ คนไม่ค่อยอยากเอาใจใส่ หรืออาจจะเป็นเพราะองค์การยูเนสโกไม่ค่อยมีอิทธิพล เนื่องจากองค์การยูเนสโกตอนหลังนี้อ่อนกำลัง ประเทศอเมริกาก็ถอนตัวไม่สนับสนุน

จะเป็นอย่างนี้หรือไม่ก็แล้วแต่ แต่รวมความ ผลสุดท้ายก็คือการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม-cultural development ไม่มีใครใส่ใจ

แต่ฝ่ายที่ติดก็คือ การพัฒนาที่ยั่งยืน-sustainable development หรือการพัฒนาแบบยั่งยืน หรือการพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งเน้นที่สภาพแวดล้อม มาเข้าคู่กับการพัฒนา

ที่ว่ามานี้ขอถือว่าเป็นการบรรจบของเหตุผล และความ เป็นมาที่ได้เกิดคำว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน/sustainable development ขึ้น และเป็นอันว่า เราเพิ่งมาถึงจุดเริ่มต้นของการพัฒนาที่ยั่งยืน

นี่คือการเล่าความเป็นไปเป็นมาให้รู้จักคำว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งได้กินเวลาที่ประชุมไปเสียมากมาย แต่เห็นว่าจำเป็นต้องรู้ เพราะถ้าจะพูดเรื่องอะไร เราจะต้องรู้จักเรื่องนั้นให้ดีเสียก่อน แล้วจึงจะพูดกันต่อไปว่าจะเอาอย่างไร

อย่างไรก็ตาม ข้อสังเกตตรงนี้ที่บอกว่าการพัฒนา ๒ สาย ที่มาเกิดขึ้นระยะเดียวกัน แต่ดูเหมือนแยกกันอยู่นี้ จะเอาอย่างไรกันดี

ที่จริง ทั้งสองสายมีจุดร่วมตรงที่ ต่างก็ถือว่าการพัฒนาในยุคที่ผ่านมาเป็นความผิดพลาด ก่อให้เกิดปัญหามากมาย และต่างก็เห็นว่าความผิดพลาดนั้นเกิดจากการที่มุ่งแต่จะสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ทำให้เกิดความมั่งคั่งทางวัตถุอย่างเดียว เป็นความเจริญที่เสียดุล ไม่บูรณาการ จะต้องแก้ไขปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนาใหม่

แต่ในการแก้ไขเปลี่ยนแปลงนั้น สายที่ ๑ หันไปเน้นความสำคัญขององค์ประกอบด้าน สิ่งแวดล้อม ส่วน สายที่ ๒ หันไปเน้นความสำคัญของปัจจัยด้าน *ตัวคน*

เป็นไปได้ไหมว่าทั้งสองแบบไม่สมบูรณ์ ทั้งการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม (cultural development) ก็ไม่สมบูรณ์ การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ก็ไม่สมบูรณ์ มีทางที่จะเอามาประสานกันใหม่ ถ้า ๒ อย่างประสานกันจะสมบูรณ์หรือไม่หรือทั้งๆ ที่ประสานกันแล้วก็ยังไม่สมบูรณ์อีก เราจะเติมอะไรเข้าไป

ในการตอบคำถามเหล่านี้ ย่อมมีข้อที่จะต้องพิจารณาหลายอย่าง เช่น

- ปัญหาการพัฒนาผิดพลาดที่เป็นมานี้ มนุษย์เราจับจุดของปัญหาและสาเหตุของมันได้ถูกต้องแน่นอนแล้วหรือ? ข้อเสนอตามกระแสความคิด ๒ สาย ของหน่วยงานของสหประชาชาติทั้งสองนั้น บอกแจ้งเหตุปัจจัยต่างๆ ได้ถูกต้องและครบถ้วน หรือเพียงพอ หรือไม่?

- ที่บอกว่าจะต้องแก้ปัญหาโดยเน้นมิติทางด้านวัฒนธรรม หรือต้องเน้นการพัฒนาจิตใจนั้น ก็จะต้องชัดเจนว่าวัฒนธรรมและจิตใจที่ถูกต้องหรือควรจะเป็นนั้นเป็นอย่างไร เช่นต้องมีความเข้าใจเกี่ยวกับระบบจริยธรรมอย่างถูกต้อง ถ้าจัดการไม่ตรงจุด ก็แก้ปัญหาไม่สำเร็จอีก

- ข้อเสนอในการแก้ปัญหา นั้น ได้วางไว้อย่างกว้างๆ เมื่อจะใช้ในแต่ละสังคมหรือแต่ละประเทศ จะต้องจัดปรับให้เข้ากับสังคมหรือประเทศนั้นๆ ซึ่งมีเหตุปัจจัยปลีกย่อยซับซ้อนที่ต่างกันออกไป เพราะฉะนั้น การใช้วิธีการตามข้อเสนอนี้ในการแก้ปัญหาของสังคมไทย ก็จะต้องรู้เข้าใจเหตุปัจจัยพิเศษในสังคมไทย และแก้ไขให้ตรงกับเหตุปัจจัยพิเศษนั้นๆ ด้วย

อนึ่ง ควรตั้งข้อสังเกตไว้ด้วยว่า ถึงแม้ทั่วโลกจะตื่นตัวลุกขึ้นมาแสดงความเอาใจจริงเอาใจที่จะแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมกัน ดังที่ได้มีการประชุมระดับโลกครั้งแรกที่กรุงสตอกโฮล์ม เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ แต่หลังจากเวลาผ่านไปจนถึง ๒๐ ปี จนกระทั่งมีการประชุมใหญ่ครั้งที่ ๒ ที่กรุงริโอเดจาเนโร ใน พ.ศ. ๒๕๓๕ สถานการณ์สิ่งแวดล้อมก็หาได้ดีขึ้นไม่ ดังที่สถาบันยามเฝ้าโลก (Worldwatch Institute) ได้เขียนรายงานไว้ตอนหนึ่งว่า

“แต่ว่าโดยรวม แนวโน้มด้านสภาพแวดล้อมของโลก หาได้ทำให้เกิดความมั่นใจไม่ ระหว่างเวลา ๒๐ ปี นับแต่การประชุมที่สตอกโฮล์มเป็นต้นมา สุขภาพของโลกได้เสื่อมโทรมลงๆ อย่างน่ากลัวอันตราย”

(Brown, 1992, 174)

ตำราอีกเล่มหนึ่งก็ว่า

“เมื่อเราคืบใกล้เข้าไปจะถึงสิ้นศตวรรษที่ ๒๐ วิกฤตการณ์สภาพแวดล้อมก็ยิ่งแผ่ขยายตัวทะมึนมัว ยิ่งขึ้น และยิ่งร้ายแรงน่ากลัวมากขึ้นกว่ากาลสมัยใดๆ ...” (Skolnick, ix)

นี่คือตัวอย่างของปัญหาที่ควรจะพิจารณา ซึ่งจะโยงเข้ามาสู่หัวข้อปาฐกถานี้ ที่ตั้งชื่อว่าจะพระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน แต่เนื่องจากเวลาในการพูดมีจำกัด การพูดในแง่ของพระพุทธศาสนาคงจะได้แค่พอเป็นบทนำหรือเป็นแนวทางเท่านั้น

ตอนนี้ถือว่าได้พูดมาถึงส่วนแรกของเรื่อง คือการพัฒนาที่ยั่งยืน แต่ยังหาได้ถึงจริงแท้เท่านี้ไม่ เพราะมาถึงตัวมัน ก็ได้แต่ถึงชื่อมันเท่านั้นเอง

เรา仍将ต้องเรียนรู้เกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) อีกว่า มันมีความหมายอย่างไร ตามที่องค์การโลกเขาให้ไว้

อย่างไรเรียกว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน

ต่อไปนี่เราก็จะเริ่มต้นด้วยการเรียนความหมายของคำว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development)

บอกว่าอย่าเถา เพราะมันไม่ใช่คำของเรา แต่เขาเป็นผู้ให้ความหมาย เพราะฉะนั้นต้องไปดูว่าเขาให้ความหมายว่าอย่างไร ผู้ให้ความหมายก็คือ คณะกรรมาธิการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (World Commission on Environment and Development) ที่ได้เขียนรายงานไว้ ซึ่งเรียกว่า *Our Common Future* นั้น

ปรากฏว่า ไปๆ มา การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) นี้ ก็ไปเน้นเป้าหมายอย่างเก่าอันเดิมนั้นแหละ คือเป้าหมายทางเศรษฐกิจ แต่ตั้งเงื่อนไขขึ้น โดยเอาสิ่งแวดล้อมเข้ามาเป็นตัวคุมความเจริญทางเศรษฐกิจอีกทีหนึ่ง หมายความว่าให้ความเจริญทางเศรษฐกิจอยู่ภายใต้เงื่อนไขของการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม คือมีปัจจัยอีกตัวหนึ่งเสริมเข้ามา ได้แก่ สภาพแวดล้อม จึงมีการพัฒนา (development) คู่กับสิ่งแวดล้อม (environment) ต้องให้การพัฒนาหรือความเติบโตทางเศรษฐกิจนั้น อยู่ในภาวะที่สิ่งแวดล้อมรองรับไหวด้วย หรือพูดอีกภาษาหนึ่งว่า เจริญไปโดยไม่รังแกธรรมชาติ

เพราะฉะนั้นจึงมีอีกศัพท์หนึ่งเข้ามาคู่กัน คือ ให้เศรษฐกิจคู่กับธรรมชาติแวดล้อมหรือระบบนิเวศ ได้คำที่เข้ามาคู่กันอีกคู่หนึ่ง ซึ่งในรายงานนี้ใช้คำพูดว่า ให้ทั้ง ๒ อย่างมาแต่งงานกัน ศัพท์ทั้ง ๒ ที่แต่งงานกัน คือคำว่า economy (เศรษฐกิจ) กับ ecology (นิเวศวิทยา) จำง่ายมาก

เมื่อก็ได้คู่หนึ่งมาก่อนแล้วคือ environment (สิ่งแวดล้อม) กับ development (การพัฒนา) เป็น ๒ “-ment” จำไว้ให้แม่นยำ แล้วก็สบายใจได้ การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ไม่หนีไปไหน อยู่ทีสิ่งแวดล้อม-environment กับ การพัฒนา-development

ตอนนี้มีอีกคู่หนึ่ง ซึ่งอาจจำง่ายกว่าสำหรับบางท่าน คือให้จำว่า เศรษฐกิจ (economy) คู่กับนิเวศวิทยา (ecology) ถ้า เศรษฐกิจ-economy คู่กับ นิเวศวิทยา-ecology ไปกันได้ตราบใด ก็ยังเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) อยู่ตราบนั่น

ถึงตอนนี้ ถ้าสังเกตดูจากคำ ๒ คู่นี้ จะยังเห็นชัดว่าแนวคิดใหม่นี้ก็เน้นการพัฒนาในความหมายว่าพัฒนาเศรษฐกิจอย่างเดิม เพียงแต่เอาธรรมชาติแวดล้อมมาเป็นตัวคุม เพราะคำ ๒ คู่ นั้น เมื่อเอามาจับประสานกัน environment (สิ่งแวดล้อม) คือ ecology (นิเวศวิทยา) และ development (การพัฒนา) ก็มุ่งที่ economy (เศรษฐกิจ)

เป็นอันว่า สิ่งที่ต้องเข้าใจ คือ การพัฒนา ซึ่งแต่เดิมคือการพัฒนาเศรษฐกิจ ตอนนี้เต็มปัจจัยเคียงคู่เข้ามาคุม คือสิ่งแวดล้อม ได้ ๒ คู่อย่างที่พูดไปแล้ว นี่คือหัวใจของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development)

แต่เมื่อพูดอย่างนี้ ก็ต้องมาคิดกันต่อไปว่า เราจะเห็นด้วยไหมว่า เพียงแค่ ๒ คู่นี้ คือ เพียงให้เศรษฐกิจ (economy) กับ นิเวศวิทยา (ecology) มาคู่กัน หรือการพัฒนา (development) กับสิ่งแวดล้อม (environment) มาคู่กัน มันจะยั่งยืน (sustainable) จริงหรือเปล่า

นี่เป็นข้อพิจารณาที่ทุกคนมีสิทธิจะคิด แต่ก่อนที่จะคิดอย่างไรต่อไป ขอให้มาดูความหมายของเขา

หน่วยงานที่องค์การสหประชาชาติตั้งขึ้น คือ คณะกรรมาธิการโลกนี้ (UN Commission on Environment and Development) ได้เขียนจำกัดความคำว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน” (sustainable development) ไว้ด้วย ดังนี้ (p.43)

“Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs.”

แปลว่า: การพัฒนาที่ยั่งยืน คือการพัฒนาที่สนองความต้องการของปัจจุบัน โดยไม่ทำให้คนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดความสามารถของเขาในการที่จะสนองความต้องการของเขาเอง

พอแปลอย่างนี้ บางท่านก็ยังไม่เข้าใจว่าประนีประนอมอย่างไร เราจะแก้ปัญหามาให้เขาพ้นจากการที่จะต้องประนีประนอมอย่างไร

ที่ว่าประนีประนอมก็คือ ถ้าพวกเราในปัจจุบันทำลายสิ่งแวดล้อมให้เสื่อมโทรมเสียหาย ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติลดน้อยร่อยหรอลงไป คนรุ่นหลังในอนาคต ซึ่งก็มีความต้องการของเขาอยู่ ก็จะไม่สามารถสนองความต้องการของเขาได้เต็มที่ เขาก็จะต้องประนีประนอมความต้องการของเขา คือยอมลดความต้องการของเขา

ที่นี้เราทำอย่างไรจะช่วยเขาได้ เราก็ต้องคำนึงถึงประโยชน์ของคนในอนาคต โดยไม่ทำลายธรรมชาติแวดล้อม ไม่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติร่อยหรอ แต่รักษาสิ่งแวดล้อมนั้นให้อยู่ในสภาพที่ดี เมื่อถึงอนาคต คนรุ่นหลังจะสนองความต้องการของเขาอย่างไร เขาก็ทำของเขาไปได้เต็มทีอย่างนั้น อย่างนี้เรียกว่าไม่ต้องประนีประนอม

แต่ปัญหาปัจจุบันก็คือ การพัฒนาแบบที่เราทำอยู่ขณะนี้ จะทำให้อุณหภูมิร้อนต่อไปในอนาคต (future generations) ต้องยากลำบากแยะแต่ และเขาจะต้องประนีประนอมคือจำใจยอมลดความต้องการของเขาอย่างแน่นอน

การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) เป็นการพัฒนาที่จะช่วยให้คนรุ่นต่อไปในอนาคตไม่ต้องประนีประนอมความสามารถที่จะสนองความต้องการของเขา

หนังสือ *Global Ecology Handbook* ให้ความหมายที่ง่ายกว่านี้ คนทั่วไปอาจจะเข้าใจได้ดีขึ้น เขาบอกว่า

“การพัฒนาที่ยั่งยืน คือนโยบายที่สนองความต้องการของประชาชนในปัจจุบัน โดยไม่ต้องทำลายทรัพยากรซึ่งจะเป็นที่ต้องการในอนาคต” (Corson, 54)

ในหนังสือนี้เขามีคำว่า “สังคมที่ยั่งยืน” (sustainable society) ด้วย ซึ่งมีความสัมพันธ์กันว่า เราพัฒนาแบบยั่งยืน ก็เพื่อสร้างสังคมที่ยั่งยืนนั่นเอง สังคมที่เป็นเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ก็จึงเป็นสังคมที่ยั่งยืน (sustainable society)

จึงควรมาดูคำจำกัดความของคำว่า “สังคมที่ยั่งยืน” (sustainable society) ซึ่งเขาก็ให้คำจำกัดความไว้ว่า

“สังคมที่ยั่งยืน คือสังคมที่สนองความต้องการของ
ตนได้ โดยไม่ทำให้สัตว์จำพวกอื่นและประชาชนรุ่นต่อไป
ในอนาคต ต้องประนีประนอมยอมลดความต้องการ
ของเขา” (Chiras, end leaf)

หนังสือนี้ก็ใช้คำว่าประนีประนอม แต่ให้สังเกตว่า
ความหมายนี้กว้างขึ้นไปอีกหน่อยหนึ่ง คือความหมายของ
องค์การโลกที่ออกมาใน *Our Common Future* นั้นเขาคิดถึง
ประชาชนในอนาคตอย่างเดียว ไม่คิดถึงสัตว์ประเภทอื่น ส่วนคำ
จำกัดความใหม่นี้ คิดถึงสัตว์ทั้งหลายอื่นด้วย คือ ปลา นก สัตว์
บิน สัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์ป่า สัตว์บ้าน ทั้งหมด ก็มีความ
ต้องการของมันที่จะต้องสนองเหมือนกัน ถ้ามนุษย์ใช้
ทรัพยากรธรรมชาติมากเกินไป สัตว์เหล่านั้นก็แย่ เรียกว่ามัน
จะต้องประนีประนอมจำใจยอมลดหย่อนความต้องการของมัน
ลงไป เราจึงต้องช่วยสัตว์เหล่านั้นด้วย โดยให้สัตว์เหล่านั้นไม่
ต้องประนีประนอมลดหย่อนความต้องการของมัน

เมื่อว่าอย่างนี้ ความหมายก็กว้างขึ้นไป เพราะไม่คิดถึงแต่
มนุษย์ด้วยกันเท่านั้น ยังคิดถึงสัตว์อื่นที่ร่วมโลกด้วย

มีคำจำกัดความอีกอย่างหนึ่งว่า

“สังคมที่ยั่งยืน (sustainable society) ได้แก่สังคม
ที่กิจกรรมทุกอย่างของมนุษย์ เกิดขึ้นและดำเนินสืบ
ทอดต่อไปได้ ภายในขีดจำกัดที่สภาพแวดล้อม
กำหนดให้” (Chiras, end leaf)

ขีดจำกัดที่สภาพแวดล้อมกำหนดให้คืออะไร ก็คือความสามารถของสภาพแวดล้อมที่จะดูดกลืนของเสียหรือขยะ แล้วก็ช่วยอำนวยความสะดวกแหล่งทรัพยากรทั้งหลายให้ นั่นคือขีดจำกัดของธรรมชาติ

การที่ยอมเสียเวลากับความหมายต่างๆ ก็เพื่อให้เรามีความชัดเจนกับเรื่องของ “การพัฒนาที่ยั่งยืน” (sustainable development) เท่าที่จะทำได้

จะเห็นว่า ความหมายเหล่านี้มีลักษณะที่จะให้มนุษย์ทั้งหลายไม่เห็นแก่ตัวมากนัก โดยให้รู้จักคำนึงถึงคนรุ่นหลังบ้าง ตลอดจนให้คำนึงถึงสัตว์ทั้งหลายอื่นที่ร่วมโลกกับเราด้วย แต่ที่จริงก็เพื่อประโยชน์ของตนเองนั่นแหละ เพราะที่จริงนั้น มนุษย์คิดถึงตัวเอง ที่กำลังประสพภัยจะเอาตัวไปไม่รอด ถูกความจำเป็นบีบคั้น ก็จึงคิดหาทางแก้ไข

ศัพท์สำคัญในที่นี้ก็คือ คำว่า compromise ที่แปลว่า ประนีประนอม ซึ่งต่อไปจะต้องพูดถึงอีก แต่ก่อนที่จะพูดเรื่องนี้ ซึ่งเป็นศัพท์ที่สำคัญในแง่ของรากฐานทางความคิด จะขอพูดถึงลักษณะของการพัฒนาที่เรียกว่า เป็นแบบยั่งยืน หรือ sustainable เล็กน้อย

การพัฒนาที่ยั่งยืนนี้ มีลักษณะเป็นการพัฒนาที่เป็นบูรณาการ (integrated) คือทำให้เกิดเป็นองค์รวม (holistic) หมายความว่า องค์ประกอบทั้งหลายที่เกี่ยวข้องจะต้องมาประสานกันครบองค์ และมีลักษณะอีกอย่างหนึ่งคือ มีดุลยภาพ (balanced)

ลักษณะที่ว่าเป็นบูรณาการ หรือทำให้เกิดองค์รวม เป็นอย่างไร เขายกตัวอย่าง เช่น เอกภพกรกิจในการคุ้มครองแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ มาบูรณาการเข้ากับภารกิจในการแก้ไขบรรเทาปัญหาความยากจน ถ้าสองอย่างมาบูรณาการกันได้ ก็ถือว่าเป็นลักษณะของการพัฒนาที่ยั่งยืน

นี่หมายความว่า ภารกิจหนึ่งได้แก่การพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติ และภารกิจอีกอย่างหนึ่งคือการแก้ไขกำจัดความยากจน เราก็ทำการพัฒนากันไปโดยที่ทั้งสองอย่างนี้ไปด้วยกันได้ ไม่ใช่อย่างหนึ่งได้ อย่างหนึ่งเสีย ถ้าเราแก้ปัญหาโดยกำจัดความยากจนได้ แต่ธรรมชาติแวดล้อมเสีย ก็ใช้ไม่ได้ หรือธรรมชาติแวดล้อมอยู่ แต่คนยากจนอยู่อย่างเก่า ก็ใช้ไม่ได้เหมือนกัน ต้องให้ได้ทั้งคู่ อย่างนี้เรียกว่าบูรณาการ เรียกว่าเกิดเป็นองค์รวม

เพราะฉะนั้นจึงบอกว่า ธรรมชาติแวดล้อมกับเศรษฐกิจจะต้องถูกบูรณาการเข้าด้วยกัน อันนี้ก็คือการบูรณาการธรรมชาติแวดล้อมกับเศรษฐกิจ แล้วก็จะทำให้เกิดสภาพที่เรียกว่าเป็นภาวะยั่งยืนทั้งในทางเศรษฐกิจและในทางสภาพแวดล้อม การคุ้มครองธรรมชาติแวดล้อม ควบคู่กันไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ก็คือการผูกสิ่งแวดล้อม (environment) กับการพัฒนา (development) เข้าด้วยกัน อย่างที่ได้พูดข้างต้น

พูดอีกความหมายหนึ่ง หรือใช้คำพูดอีกแบบหนึ่งก็คือ การทำให้กิจกรรมของมนุษย์ สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ อันนี้เป็นความหมายที่ซ่อนลึกลงไป ซึ่งเป็นตัวรากฐานของการพัฒนาแบบที่ยั่งยืน

ที่ว่ามานี้เป็นความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่องค์การโลกเขาให้ไว้ เราจะต้องรู้ความหมายของเขาก่อน เราจะเห็นด้วยหรือไม่ ก็ต้องเริ่มจากจุดนี้ ต่อไปเราอาจจะบอกว่าไม่เห็นด้วย เพราะถ้าทำขึ้นทำอย่างนี้ จะไม่ยั่งยืน (unsustainable) แน่

แต่เฉพาะตอนนี้ขอสรุปว่า เป็นอันว่าองค์การโลก โดยเฉพาะประเทศพัฒนาทั้งหลาย ได้เห็นร่วมกันว่า การพัฒนาแบบเดิมนั้นมีปัญหา มาก จะนำโลกไปสู่หายนะแน่นอน ไปไม่รอด เพราะฉะนั้นความหมายของการพัฒนาจะต้องเปลี่ยน และไม่เฉพาะความหมายเท่านั้น แม้กิจกรรมและกระบวนการในการพัฒนาจะต้องเปลี่ยนหมด

การพัฒนาในความหมายเดิมนั้น จะพูดอย่างไรก็ไม่พ้นเรื่องเศรษฐกิจ เรื่องอุตสาหกรรม เรื่องวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จนกระทั่งบางคนให้ความหมายของการพัฒนา (development) อย่างง่ายๆ ว่า คือการเปลี่ยนสังคม จากสังคมก่อนอุตสาหกรรม มาเป็นสังคมอุตสาหกรรมเท่านั้นเอง พูดง่ายๆ ก็คือการทำให้เป็นอุตสาหกรรม เขาจึงใช้คำว่า ประเทศอุตสาหกรรม (industrial country หรือ industrialized country) แทนคำว่าประเทศพัฒนาแล้ว (developed country) ได้ คือ คำว่าประเทศพัฒนาแล้ว ก็มีความหมายเท่ากับประเทศอุตสาหกรรมนั่นเอง

ถึงตรงนี้ก็ยังมีแง่คิดเป็นข้อสังเกตอีกนิดหน่อยว่า ในเมื่อเราบอกว่าการพัฒนาที่ผ่านมาทั้งหมดผิดพลาดก่อปัญหา ก็เท่ากับบอกว่าใครมาพัฒนาแบบเดิม ก็จะต้องเป็นการพัฒนาที่ผิดพลาด ถ้าประเทศใดพัฒนาแบบที่ผ่านมา การพัฒนาของประเทศนั้น ก็ย่อมเป็นการสร้างปัญหา เป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน

ที่ว่ามานี้คือทัศนะขององค์การโลกตามความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) เพราะฉะนั้นสังคมใดจะพัฒนาไปเป็นประเทศอุตสาหกรรมแบบเดิม ก็ถือว่าผิดพลาดตามความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ที่องค์การโลกได้ประกาศขึ้นมา

ยุคอุตสาหกรรมที่เริ่มจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมเกิดขึ้นมาในโลกได้ ๒๕๐ ปี บัดนี้ความเจริญทางอุตสาหกรรมนั้นก็ยังแผ่ขยายไปไม่ทั่วทั้งโลก แม้กระนั้นมันก็ยังก่อปัญหาขนาดนี้ ถ้าความเจริญแบบอุตสาหกรรมขยายไปทั่วโลก จะก่อปัญหาสร้างความพินาศย่อยยับขนาดไหน อันนี้ก็ขึ้นอยู่กับความคิดจากความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ซึ่งไม่ใช่เป็นความคิดของเราเอง แต่เป็นความคิดตามตรรกวิทยา ที่เราได้คิดได้จากความหมายขององค์การโลก เพราะเขาบอกแล้วว่าการพัฒนาที่แล้วมานี้ผิด

นอกจากนี้ หนังสือรายงานขององค์การโลกยังบอกว่า การพัฒนาที่ดำเนินไปอยู่เป็นอันมากในปัจจุบันในประเทศทั้งหลาย มีแนวโน้มที่จะทำให้คนจนลง และเสี่ยงภัยมากขึ้น คือคนยากจนมีจำนวนเพิ่มขึ้น และสภาพแวดล้อมก็เสื่อมลงไป เราจะต้องสำรวจว่าเป็นอย่างนั้นหรือไม่ในสังคมของเรา คือพัฒนาไปแล้วมีจำนวนคนจนมากขึ้น และโลกก็เสี่ยงภัยมากขึ้น เพราะสภาพแวดล้อมเสื่อมลงไปด้วย

แล้วเขาก็บอกว่า ถ้าการพัฒนาเกิดปัญหาอย่างนี้แล้ว เมื่อถึงศตวรรษหน้า โลกที่มีสิ่งแวดล้อมอันเดียวกันนี้ ซึ่งเสื่อมลงไปกว่านี้ จะอยู่ดีได้อย่างไร อันนี้ก็เป็นเรื่องของรายงานขององค์กรในสหประชาชาติ หรือที่สหประชาชาติตั้งขึ้น ก็ขอผ่านไป

จะต้องทำอะไร เพื่อให้เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

ที่พูดมาแล้วเป็นความหมายและข้อสังเกตบางอย่างของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ต่อไปนี้ก็ถึงเนื้อหา เริ่มด้วยประเด็นการแก้ปัญหา ในเมื่อเราจะมีการพัฒนาที่ยั่งยืน เราจะแก้ปัญหาคือทำให้มันไม่ยั่งยืนกันอย่างไร

เมื่อถือว่าการพัฒนาที่ผ่านมาแล้วผิดพลาด ก็ต้องจับจุดความผิดพลาดให้ได้เสียก่อน ความผิดพลาดนั้นมี ๒ ส่วน คือ ความผิดพลาดในการพัฒนาอย่างหนึ่ง และความผิดพลาดในการจัดการกับสิ่งแวดล้อมอย่างหนึ่ง ๒ อย่างเท่านี้ ไม่นับไปไหน เพราะเขาบอกไว้แล้วว่าศัพท์สำคัญมี ๒ ศัพท์ คือ การพัฒนา (development) กับสิ่งแวดล้อม (environment)

เพราะฉะนั้น ความผิดพลาดที่เป็นมา ก็เป็นความผิดพลาดใน ๒ เรื่อง เรื่องหนึ่งเขาเรียกว่า ความผิดพลาดของการพัฒนา (failure of development) อีกเรื่องหนึ่งเรียกว่า ความผิดพลาดในการจัดการสิ่งแวดล้อม (failure in the management of our environment)

จุดที่เป็นปัญหาคืออะไร ก็นำจุดนั้นมาเป็นเป้าของการแก้ปัญหา เป้าของการแก้ปัญหาตามปกติ ก็ต้องตั้งไปที่ ๓ ส่วนของปัญหาที่ได้พูดถึงมาแล้ว คือ

๑. เรื่องสิ่งที่ดีหมดไป คือทรัพยากรธรรมชาติร่อยหรอลง ซึ่งใช้ตามภาษาอังกฤษว่า depletion
๒. เรื่องของเสียที่คนใส่เข้าไปให้แก่โลก จะเป็นสารพิษหรืออะไรก็ได้ เป็นต้นว่าขยะ เรียกว่า pollution
๓. เรื่องคนที่เป็นผู้ก่อปัญหาเหล่านี้ คือ population

ตกลงได้ตัวปัญหา มี ๓ “-tion” จำง่าย แต่เขาถือว่า ปัญหาในด้านประชากร (population) สำคัญที่สุด จึงยกขึ้นเป็น ข้อที่หนึ่ง เพราะฉะนั้นจึงเรียงลำดับใหม่ว่าเป็นปัญหาเกี่ยวกับ

๑. population (ประชากร)
๒. depletion (ทรัพยากรร่อยหรอ)
๓. pollution (การก่อกมลภาวะ)

สาม “-tion” จำไว้ได้แล้วก็สบายใจ การแก้ปัญหาจะต้อง พุ่งเป้าไปที่ ๓ อย่างนี้

๑. population โดยเฉพาะ overpopulation คือปัญหา ประชากรที่มากจะล้นโลก ซึ่งจะต้องลดหรือควบคุมด้วยการ วางแผนครอบครัว เป็นต้น

๒. depletion คือ การร่อยหรอสูญเสียไปของทรัพยากร ซึ่ง จะต้องหยุดยั้งการทำลายทรัพยากร และฟื้นฟูให้กลับอุดม สมบูรณ์ขึ้นมา

๓. pollution คือมลภาวะ ของเสีย ซึ่งจะต้องกำจัด ทำให้ ลดให้น้อยลง หรือทำให้หมดไป

จะแก้ปัญหาได้อย่างไร ก็ต้องค้นหาเหตุปัจจัย แล้วจัดการ ที่นั่น

ปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบในการแก้ปัญหามีอะไรบ้าง ก็ดูที่ การพัฒนาเดิมว่าทำกันมาอย่างไร ได้บอกแล้วว่า แกนกลางของ การพัฒนาแบบเดิมก็มีวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กับเศรษฐกิจ เราก็เอาปัจจัยเหล่านี้แหละเป็นแกนกลางในการแก้ปัญหา กล่าวคือ

๑. วิทยาศาสตร์

๒. เทคโนโลยี

๓. กิจกรรมทางเศรษฐกิจ

วิทยาศาสตร์ ก็ต้องค้นหาความรู้ ที่จะเอามาใช้ป้องกัน แก้ปัญหา เปลี่ยนจากแต่ก่อนนี้ที่มุ่งแต่ค้นหาความรู้ ที่จะเอามาสร้างเทคโนโลยีสำหรับทำการผลิต เพื่อจะใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ เพื่อจะเอาทรัพยากรมาใช้ ที่เรียกว่าวิทยาศาสตร์แบบรับใช้อุตสาหกรรม ต่อไปนี้จะแก้ปัญหา ก็เอาวิทยาศาสตร์มาใช้ใหม่ ด้วยการค้นหาความรู้ในทางที่จะป้องกันและแก้ไขปัญหา

เทคโนโลยี ก็ต้องมีทิศทางใหม่ คือทั้งผลิตและใช้ในความมุ่งหมายอย่างใหม่ ที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม แต่ให้เกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อม รวมทั้งที่ผลิตขึ้นมาเพื่อใช้แก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยตรง

เศรษฐกิจ หมายถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจ มีการผลิตและการบริโภคเป็นต้น จะต้องเป็นไปในแนวทางที่ไม่ทำลายทรัพยากร ไม่ก่อของเสียมากเกินไป และมีการแบ่งปันเฉลี่ยรายได้ให้สม่ำเสมอ เพราะถ้าคนในโลกนี้ มีรายได้ไม่เสมอกัน เช่น ในโลกที่ด้อยพัฒนา ถ้าคนยากจนมากนัก ก็จะต้องไปบุกรุกทำลายทรัพยากรธรรมชาติให้หมดไป เช่น ทำลายป่า เป็นต้น แต่ถ้ามีการกระจายรายได้เฉลี่ยให้ประชาชนมีความเป็นอยู่เสมอกัน ก็จะแก้ปัญหาได้ดีขึ้น

ตกลงว่า องค์ประกอบที่เป็นแกนกลางของการพัฒนาแบบเดิมที่เป็นปัญหานั้นแหละ เราก็นำมาใช้เป็นองค์ประกอบในการแก้ปัญหาทั้งวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ให้หันเหไปในทิศทางใหม่ที่ถูกต้อง อันนี้เป็นขั้นที่หนึ่ง

จะต้องทำความเข้าใจกันด้วยว่า วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สามอย่างนี้ เป็นแกนกลางที่เราใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาแบบย้อนกลับ เหมือนเอาหนามบ่งหนาม แต่ในการดำเนินการแก้ปัญหา ยังต้องอาศัยองค์ประกอบอื่นด้วย โดยเฉพาะการเมือง เช่น นโยบายของรัฐ การออกกฎหมาย การเก็บภาษี และงบประมาณ เป็นต้น และที่สำคัญที่สุด คือการศึกษา ดังเคยเน้นมาแล้ว และจะพูดถึงต่อไปอีก

ที่นี่ เราก็มามองดูว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนนี้เขาจะทำอย่างไรรัน ปราบกฏว่าในระหว่างนี้ มีคนที่คิดกันต่างๆ โดยมีทั้งพวกหัวเก่าและหัวใหม่

พวกที่เป็นหัวเก่าก็ยังยืนยันความคิดในแนวทางการพัฒนาแบบเดิมว่า มนุษย์เรามีความสามารถที่จะแก้ปัญหาได้ ไม่ต้องกลัว เพราะฉะนั้น ก็ทำไปตามวิถีการพัฒนาแบบเดิม คือผลิตและบริโภคต่อไปอย่างเดิมนั้นแหละ ตามความปรารถนา เพราะมีความหวังว่า เมื่อเรารู้ปัญหาอย่างนี้แล้ว เราจะสามารถผลิตเทคโนโลยีที่แก้ปัญหาได้ทั้งหมด โดยผลิตเทคโนโลยีใหม่ที่ไม่ทำลายสภาพแวดล้อม และเอาเทคโนโลยีบางอย่างมาแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นแล้ว เช่น ปัญหามลพิษ ต่อไปไม่ยาก เราก็ใช้เทคโนโลยีปริวรรต (recycle) เสีย ทำให้มันกลายเป็นของดีไป

นอกจากนี้ ด้วยเทคโนโลยีทางชีววิทยา (biotechnology) ที่กำลังเจริญมากขณะนี้ ซึ่งเป็นความหวังอันหนึ่งของมนุษยชาติที่สามารถเปลี่ยนยีนของมนุษย์สัตว์พืชได้ เราก็จะสร้างพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ชนิดใหม่ขึ้นมา ให้มีพืชชนิดที่มีผลผลิตเหลือเพื่อเหลือกินต่อไป แล้วก็ไม่ต้องไปกลัวปัญหาหมอกภาวะ เราจะใช้เทคโนโลยีแก้ไขได้ เพราะฉะนั้นก็กินใช้กันต่อไปตามเดิม

ถึงแม้ว่าถ้าต่อไปโลกนี้มันอยู่ไม่ได้ เทคโนโลยีเราเจริญมาก เราก็สามารถอพยพคนไปสร้างที่อยู่ต่างดาวได้ อย่างตอนนี้ก็มีคนพวกหนึ่งกำลังคิดที่จะไปพัฒนาโลกพระอังคาร ถ้าโลกนี้พินาศไป อยู่ไม่ได้ เราก็ไปสร้างโลกพระอังคารอยู่ หรือไม่ก็สร้างอาณานิคมในอวกาศ (space colony) ขึ้นมา ก็จะสามารถอยู่ได้สบาย นี่เป็นทัศนะของพวกเขาหัวเก่า

สำหรับพวกหัวเก่านี้ เราไม่ต้องตอบกันยาว เพราะมีหนังสือที่เขาตอบเรื่องนี้กันมากแล้ว ก็ให้ไปอ่านเอง หรือหลายท่านอาจจะอ่านมาแล้ว แต่พูดสั้นๆ ว่า ที่บอกว่าเทคโนโลยีแก้ปัญหาได้หมดนั้น ก็ตอบได้ว่า ถึงทำได้จริง โลกนี้ก็พินาศไปแล้วก่อนที่จะทำได้สำเร็จ คือมันไม่ทัน และก็ไม่มีพอที่จะแก้ปัญหา แม้แต่แค่ลงทุนก็ไม่ไหวอยู่แล้ว อย่างที่เห็นๆ กันในปัจจุบัน แม้แต่ประเทศอเมริกาที่เจริญล้ำหน้าสุดนี้เป็นอย่างไร ลองมาดูตัวเลขกันนิดหนึ่ง

สังคมอเมริกันที่เป็นสังคมพัฒนาเจริญมาก มีวัตถุมี่เครื่องกินเครื่องใช้ค่อนข้างจะฟุ่มเฟือยสะดวกสบายอย่างยิ่งนี้ เขาเป็นอยู่กันอย่างไร ขอให้มองดูตามที่ฝรั่งบอกไว้เองว่า ประเทศอเมริกาที่เป็นอยู่ที่นี่ บริโภคทรัพยากรจากแหล่งอื่นนอกประเทศ คิดเป็นทรัพยากรของโลกทั้งหมด ๔๐ เปอร์เซ็นต์ ประเทศอเมริกามีประชากรเพียง ๕ เปอร์เซ็นต์ของประชากรโลก แต่ประชากร ๕ เปอร์เซ็นต์ของโลกที่อยู่ในอเมริกานั้น บริโภคทรัพยากรของโลก ๔๐ เปอร์เซ็นต์ และใช้พลังงานทั้งหมดของโลก ๓๐ เปอร์เซ็นต์ แล้วยังหาที่ทิ้งขยะอุ่นอยู่อย่างที่เราเมื่อปีที่ทิ้งในประเทศรองรับไม่ไหว ต้องเทียวนไปทิ้งนอกประเทศ ไม่ต้องพูดถึงเรื่องอื่น แค่นี้ก็ไปไม่รอดแล้ว

ถ้าทุกประเทศพัฒนาให้เป็นอย่างอเมริกา ประชากร ๕ เพอร์เซ็นต์ ต้องกินทรัพยากรของโลก ๔๐ เพอร์เซ็นต์ ถ้าอย่างนั้นประชากร ๑๒.๕ เพอร์เซ็นต์ ก็กินทรัพยากรของโลกหมด ๑๐๐ เพอร์เซ็นต์ แล้วคนที่เหลืออีก ๘๗.๕ เพอร์เซ็นต์ จะเอาอะไรมากิน อันนี้ก็เป็นปัญหาในปัจจุบันอยู่แล้ว ถ้าประเทศอื่นจะเจริญอย่างอเมริกา ก็ต้องบริโภคทรัพยากรที่ไปครอบงำเบียดเบียนเอาจากประเทศอื่น ไม่มีทางไป ไปไม่รอด ทรัพยากรไม่พอแน่ๆ

เพียงแค่นี้ก็ตันแล้ว ไม่ต้องพูดถึงเรื่องเสี่ยง เช่นเทคโนโลยีทางชีววิทยา ที่ว่าจะสร้างพันธุสัตว์ พันธุ์มนุษย์ พันธุ์พืชใหม่ ซึ่งเป็นเรื่องที่น่ากลัวมาก ขณะนี้ประเทศอเมริกากำลังหวั่นหวาดต่อปัญหาเรื่องนี้ ทะเลาะกันวุ่นอยู่ว่าจะเอาอย่างไรดี

มันก็เหมือนกับเรื่องเมื่อกี้ เช่น CFC (chlorofluorocarbons) ที่เมื่อ ๖๓ ปีมาแล้ว ใน ค.ศ. 1930 บอกว่าปลอดภัยเหลือเกิน ไม่มีพิษไม่มีภัย ไม่ลูกไหม้ ให้ใช้กันตามสบาย แต่พอถึงปี 1976 (๒๕๑๙) ค้นพบว่าเป็นตัวร้ายทำลายโอโซนเลเยอร์ จะทำให้โลกหายนะ อะไรทำนองนี้ คือความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ขณะนี้ยังไม่สมบูรณ์ เพราะมองเห็นปัจจัยต่างๆ ไม่ทั่วตลอด จึงปรากฏว่าสิ่งที่ในอดีตเคยบอกว่าดี แต่ต่อมาอีก ๒๐ ปี กลับค้นพบว่ามันร้าย ยิ่งกว่านั้น พอเกิดปัญหา บางทีก็แก้ไม่ทัน เพราะฉะนั้นจึงทำให้คนในประเทศอเมริกาที่ได้รับบทเรียนมา มาก พากันไม่สบายใจกับชีวเทคโนโลยี (biotechnology) ว่าจะเอาอย่างไรดี ก็เกิดปัญหามาก

ที่ว่าเกิดปัญหานั้น ไม่ใช่เพียงเรื่องภัยที่เกิดขึ้นแล้วจากตัวเทคโนโลยีเอง แต่ปัญหาขยายลงไปถึงสภาพจิตใจที่หวาดกลัวไม่แน่ใจต่อเทคโนโลยี จนกระทั่งแม้แต่ยังไม่ได้เริ่มใช้เทคโนโลยีนั้น ก็ทำให้มนุษย์ทะเลาะกัน นี่เป็นตัวอย่าง

รวมความว่า ส่วนมากเห็นว่าวิธีของพวกหัวเก่าไปไม่รอด แม้แต่การอพยพไปสร้างที่อยู่ในดาวพระอังคาร หรือสร้างอาณานิคมในอวกาศ พวกนี้จะทำได้ ก็ต้องทำแบบเห็นแก่ตัว คือต้องแย่งกันไป ต้องคัดเอาพวกพ้องไป คงต้องแย่งกันขึ้นยานอวกาศแบบที่คนในเวียดนามแย่งกันขึ้นเครื่องบินหนีจากไซ่ง่อนตอนกรุงไซ่ง่อนแตกนั้น แต่ที่จริงก็คือไม่มีทุนที่จะไปสร้าง

ไม่ต้องพูดถึงจะเอาคนไปเป็นพันเป็นหมื่นเป็นแสน แม้แต่ไปแค่คนสองคน ก็ต้องลงทุนไม่รู้กี่ร้อยล้านเหรียญ และเมื่อไปอยู่ ก็ต้องใช้เงินในการที่จะรักษาสถานีอวกาศ วันหนึ่งไม่รู้กี่ล้านเหรียญ เฉพาะค่ารักษาที่อยู่ก็ไม่ไหวแล้ว และในประเทศอเมริกาเอง ทุนก็น้อยลง ปัจจุบันก็เป็นหนี้เป็นสินเขา จะเอาตัวไม่รอดอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นความหวังนี้ไม่ต้องพูดถึง พวกหัวเก่าไปไม่ตลอดแน่

ส่วนวิธีที่ยอมรับกันทั่วไป ได้แก่วิธีของพวกนักอนุรักษ์สภาพแวดล้อม (environmentalists) และนักอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (conservationists) ซึ่งมีวิธีการต่างๆ อย่างที่พูดแล้ว

ข้อที่ ๑ เรื่องคน ก็ต้องวางนโยบายประชากร (population policy) ให้ดี เช่น ควบคุมจำนวน ด้วยการวางแผนครอบครัว เป็นต้น

ประเทศไทยเราก็เป็นตัวอย่างของการวางแผนครอบครัว ที่ได้ผลมาก อัตราเพิ่มประชากรปี ๒๕๓๕ เหลือร้อยละ ๑.๔๗ ต่อมาปี ๒๕๓๖ ลดลงอีก เหลือร้อยละ ๑.๔๓ (ถึงปี ๒๕๓๗ ลดลงอีกเหลือร้อยละ ๑.๓๙) กะว่ากว่าจะถึงปี ๒๕๓๙ ซึ่งเป็นปีสุดท้ายของแผน ๗ จะลดเหลือ ๑.๒ ซึ่งจะเป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ ได้ผลจนกระทั่งนักเรียนจะไม่มีในโรงเรียนหลายแห่งแล้ว

ขอยกตัวอย่างเช่น โรงเรียน กทม. วัดพระพิเรนทร์ เคยมีนักเรียนเพิ่มขึ้นๆ จนกระทั่งต้องรื้ออาคารเก่า สร้างอาคารใหม่ แต่ก่อนนี้เป็นอาคารไม้ แล้วก็รื้อสร้างเป็นอาคารคอนกรีต ๔ ชั้น เพื่อรองรับการขยายเพิ่มจำนวนของนักเรียน นักเรียนเพิ่มขึ้นไปๆ ถึงพันคน พอตึกเสร็จ จำนวนนักเรียนเริ่มลด เมื่อ ๓-๔ ปีที่แล้วนี้ นักเรียนลดลงมาๆ เหลือร้อยละกว่าคน แต่ตึกใหญ่ตั้ง ๔ ชั้น จึงโหรงเหรง เวลาเดินผ่านเข้าวัด เจียบจนทำให้สงสัยว่า วันนี้ นักเรียนอยู่กันหรือเปล่า ที่แท้เขาก็เรียนกันตามปกติ แต่นักเรียนน้อย ตึกใหญ่ ก็เลยไม่ได้ยินเสียง ไม่รู้ว่าเขาเรียนกันหรือเปล่า

อีกตัวอย่างหนึ่ง ที่วัดมหาธาตุ เดียวนี้ก็ได้ยินข่าวว่า มีปัญหาขัดแย้งกันอยู่ คือโรงเรียน กทม. ที่นั่น เคยมีนักเรียนเพิ่มขึ้นไปถึง ๗๐๐ แต่ปัจจุบันเหลือ ๒๐๐-๓๐๐ ก็เลยมีผู้คิดจะเอาตึกไปใช้อย่างอื่น ทำให้มีการรื้อเรียนกัน

ไปบ้านนอกก็แบบเดียวกัน ที่อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี ที่อาตมาเกิด เมื่อเกือบ ๓๐ ปีมาแล้ว หลวงพ่อท่านเห็นว่านักเรียนเพิ่มขึ้นมาก ก็คิดว่าจะต้องช่วยให้นักเรียนมีโรงเรียนใหญ่ๆ ต่อไปคนเกิดเพิ่มมากขึ้นก็จะได้มีที่เรียน จึงสร้างตึกเสียยาวยืด ทำให้อาคารเรียนโรงเรียนประชาบาลเมธีธรรมสาร ที่วัดบ้านกร่าง ยาวที่สุดในอำเภอศรีประจันต์

ที่นั่น เมื่อเปิด ร.ร.ใน พ.ศ. ๒๕๑๓ มีนักเรียนมากถึง ๖๐๐ คน (ตอนนั้นมีถึง ป. ๗ ปัจจุบันมีแค่ ป. ๖) แต่แล้วก็ลดลงๆ จนปัจจุบันเหลือ ๒๐๐ คน (ปี ๒๕๓๘ แม้จะมีนักเรียนระดับอนุบาลนับรวมเข้าด้วย ประมาณ ๓๐ คน ก็มีนักเรียนทั้งหมดเพียง ๑๙๘ คน)

ไปโรงเรียนอื่นๆ ถามครูอาจารย์ ก็เหมือนกัน ลดไปหมด จนกระทั่งทางกระทรวงศึกษาธิการต้องมีนโยบายว่า โรงเรียนไหนครูใหญ่คนเดิมเกษียณแล้ว ไม่ต้องตั้งครูใหญ่คนใหม่ ให้ครูใหญ่อีกโรงเรียนรักษาการตำแหน่งที่โรงเรียนนั้นด้วย อย่างนี้เป็นต้น คล้ายกับว่ากลายเป็นโรงเรียนเมืองขึ้นหรือโรงเรียนในเครือ แม้ว่าจะมีเหตุปัจจัยอื่นๆ ด้วยที่ทำให้จำนวนนักเรียนลดลง แต่อัตราการเพิ่มประชากรที่ลดลง เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่ง

ที่ว่่านี่แสดงว่า การวางแผนครอบครัวของไทยเราได้ประสบความสำเร็จเป็นอย่างมาก จนอาจถึงจุดที่ต้องถามว่าจะเกินไปหรือไม่ และภายใต้ความสำเร็จนั้น มีอะไรวิปริตผิดสังเกตรหรือผลร้ายอะไรแฝงซ่อนอยู่บ้าง

อย่างไรก็ตาม การแก้ปัญหาประชานั้น มิใช่เพียงควบคุมจำนวนหรืออัตราเพิ่มเท่านั้น แต่ต้องทำด้านอื่นควบคู่ไปด้วย โดยเฉพาะการแก้ปัญหาความยากจน เพราะความยากจนเป็นเหตุสำคัญอย่างหนึ่งที่ผลักดันและบีบให้ประเทศโลกที่สามจำนวนมาก ต้องทำลายทรัพยากรธรรมชาติของตน ตลอดจนบีบให้คนยากจนไปรุกรานเบียดเบียนเอาปัจจัยสี่และวัตถุดิบจากธรรมชาติ

นอกจากนั้น ปัญหาความยากจนนี้มีความซับซ้อนหลายอย่าง เช่น ยิ่งเศรษฐกิจของโลกเจริญเติบโตขึ้น ประเทศรวย ก็ยิ่งรวยมากขึ้น ประเทศยากจน ก็ยิ่งจนหนักลงไป ประเทศโลกที่สามก็ยิ่งเสียเปรียบประเทศอุตสาหกรรมมากขึ้น ดังเช่นคำของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสิ่งแวดล้อมของประเทศอินโดนีเซีย ที่หนังสือ *Atlas of the Environment* ยกมาอ้างว่า

“เวลานี้ เราต้องส่งออกไม้แปรรูปมากกว่าเดิมเป็น ๓ เท่า เพื่อจะซื้อรถแทรกเตอร์ได้คันหนึ่งเท่ากับที่เราเคยซื้อในช่วงทศวรรษ 1970-1979” (Lean, 48)

ปัญหาความยากจนโยงต่อไปถึงปัญหาสุขภาพและโรคภัยไข้เจ็บ เมื่อยากจน สุขภาพก็ยิ่งทรุดโทรม และไม่มีเงินรักษา บำบัดโรค เมื่อสุขภาพไม่ดี เจ็บป่วยมาก ก็ยิ่งทำให้ยากจนลง การแก้ปัญหาประชากร จึงรวมทั้งการแก้ปัญหาด้านสาธารณสุข และการแพทย์ด้วย

การแก้ปัญหาประชากรที่เป็นพื้นฐาน ทั้งลึกลงไป และยาวไกล ก็คือ การให้การศึกษา ซึ่งครอบคลุมการแก้ปัญหาด้านอื่นๆ ทั้งหมด ทั้งปัญหาความยากจน ปัญหาด้านสาธารณสุข ตลอดจนการให้ความรู้และฝึกอบรมประชาชนเกี่ยวกับการแก้ปัญหาและการอนุรักษ์ธรรมชาติ

ที่สำคัญยิ่งก็คือ การศึกษาหมายถึงการพัฒนาคน ซึ่งได้ยอมรับกันแล้วว่า จะให้เป็นแกนกลางของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development)

เรื่องการศึกษาหรือพัฒนาคนนี้ มีข้อที่จะต้องพิจารณาทำความเข้าใจกันอีกมาก

ข้อพิจารณาที่มากมายนั้น เช่นอาจตั้งข้อสังเกตว่า ถ้าการศึกษาที่จะให้ ยังหมายถึงการศึกษาในความหมายที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน การศึกษานั้นก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การพัฒนาไม่ยั่งยืน และจะทำให้ไม่อาจแก้ปัญหาได้เลย เพราะด้วยการศึกษาแบบที่เป็นอยู่นี้ การที่คนร่ำรวยมั่งมีสุขภาพดีขึ้น ก็หมายถึงการที่จะบริโภคผลลาภูทรัพย์ากรธรรมชาติและระบายนของเสียให้แก่สิ่งแวดล้อมมากขึ้น อย่างที่เคยกล่าวแล้วนั่นเอง เพราะฉะนั้นเรื่องนี้จึงจะต้องยกขึ้นพูดเป็นพิเศษข้างหน้า

ข้อที่ ๒ เรื่องธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อม ก็ใช้วิธีการอนุรักษ์ธรรมชาติ หรือการสงวนทรัพยากร (conservation) ข้อนี้แยกได้เป็น ๒ ด้านใหญ่ๆ คือ การพิทักษ์รักษาบำรุงส่งเสริมสภาพธรรมชาติอย่างหนึ่ง และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างประหยัดและอย่างมีประสิทธิภาพอย่างหนึ่ง

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (conservation) นี้ สหภาพนานาชาติเพื่อการสงวนธรรมชาติและทรัพยากรธรรมชาติ (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources) ได้ให้คำจำกัดความไว้ เมื่อปี ๒๕๒๓ (ค.ศ. 1980) ในเอกสารชื่อยุทธศาสตร์พิทักษ์โลก (World Conservation Strategy) ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันมากที่สุดว่า หมายถึง

“การจัดการให้มนุษย์ใช้ประโยชน์จากชีวภาพ อย่าง
 อำนวยคุณประโยชน์ที่ยั่งยืนได้มากที่สุด พร้อมทั้งธำรง
 รักษาไว้ซึ่งศักยภาพของชีวภาพนั้นให้คงสามารถสนอง
 ความต้องการและความไม่ปรารถนาของมนุษย์รุ่นต่อไป
 ในอนาคตได้สืบไปด้วย” (Encycl. Britannica, 1988,
 16.663)

การอนุรักษ์ทรัพยากรนี้ ด้านหนึ่งเป็นการป้องกันการใช้อย่างล้างผลาญหรือการใช้อย่างเห็นแก่ตัว การทำให้เกิดมลภาวะ การทำลายหรือการปล่อยปละละเลย และอีกด้านหนึ่งเป็นการทำให้เกิดความมั่นใจว่าจะมีทรัพยากรใช้ในอนาคต

วิธีการในการอนุรักษ์ธรรมชาติ และสงวนทรัพยากร มีมากมายหลายอย่าง เริ่มตั้งแต่การออกกฎหมายคุ้มครองป้องกันการจัดตั้งสถาบัน หน่วยงานและองค์กรต่างๆ ขึ้นมาดูแลดำเนินงาน การจัดเป็นเขตคุ้มครองป้องกัน เช่น จัดตั้งป่าสงวนวนอุทยาน อุทยานแห่งชาติ เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า การฟื้นฟูแหล่งธรรมชาติที่เสื่อมโทรม การรักษาดิน น้ำ อากาศ ให้ปลอดสารเคมีและมลภาวะ การผลิตเทคโนโลยีใหม่ๆ เพื่อวัตถุประสงค์ในการแก้ปัญหาโดยตรง เช่น เครื่องกำจัดน้ำเสีย ตลอดจนการปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้ชีวิต (lifestyle) เสียใหม่ ไม่กินอยู่อย่างสุรุ่ยสุร่ายฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย

โดยเฉพาะในยุคสมัยปัจจุบัน ที่ถือว่าสังคมมนุษย์ได้กลายเป็นสังคมบริโภคไปแล้วนี้ วิธีปฏิบัติที่เน้นกันมาก ก็คือการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การตัดการบริโภคที่ไม่จำเป็น การใช้รถยนต์ที่ประหยัดพลังงาน การซื้อสินค้าที่ทนทานและประหยัด การใช้อุปกรณ์ที่มีประสิทธิภาพสูงใช้เชื้อเพลิงน้อย การใช้สิ่งของต่างๆ อย่างมีประสิทธิภาพ อะไรที่ใช้ได้อีก ก็นำมาใช้ใหม่ (reuse) เมื่อหมดประโยชน์จากภาวะนี้แล้ว ก็เอาไปใช้ประโยชน์อื่นต่อไป

วิธีที่ว่านี้ คงจะเหมือนกับที่พระอานนที่ได้เคยทำมาแล้วดังที่ในพระสูตรเล่าไว้ว่า

พระเจ้าแผ่นดินพระนามว่าพระเจ้าอุเทน ตอนนั้นไม่ค่อยนับถือพระพุทธศาสนา คราวหนึ่งมีการถวายผ้าจีวรให้แก่พระอานนท์ตั้ง ๕๐๐ ผืน พระเจ้าอุเทนคงทรงคิดว่าพระนี่โลก จะเอาไปทำไมตั้งมากมาย จึงตรัสถามพระอานนท์ว่าผ้านี้ท่านจะเอาไปทำไมมากมาย ท่านจะปฏิบัติอย่างไรกับผ้าเหล่านั้น พระอานนท์ก็ทูลตอบว่าจะนำไปแจกจ่ายให้แก่พระที่ขาดแคลนผ้า

พระเจ้าอุเทนก็ตรัสถามต่อไปว่า เมื่อได้ผ้าใหม่มาแล้ว ผ้าเก่าท่านจะทำอย่างไร พระอานนท์ก็ทูลตอบว่า ผ้าเก่าที่เล็กลงแล้วก็เอาไปทำเป็นผ้าคาดพาดาน ถ้ามันเก่าขึ้นไปอีกท่านก็ว่าเอาไปใช้เป็นผ้าปูผ้าห่อของอะไรต่ออะไรเรื่อยไป จนกระทั่งในที่สุดก็เป็นผ้าขี้ริ้ว ต่อจากผ้าขี้ริ้วพระอานนท์ยังไม่หยุด ท่านว่าจะเอาไปปดดำ สมัยก่อนเขาใช้ผสมดิน ดังที่อินเดียปัจจุบันก็ยังใช้อยู่ คือเอาดินเป็นส่วนผสม แล้วก็ทาผาผ้าง พระเจ้าอุเทนได้ทรงฟังคำชี้แจง ก็ทรงเลื่อมใส ว่า พระอานนท์มีความคิดประหยัดดีเหลือเกิน ไม่ใช่จะฟุ่มเฟือย ก็เลยถวายผ้าจีวรเพิ่มขึ้นอีก

อันนี้เป็นตัวอย่างของ reuse คือการรู้จักใช้สิ่งที่ใช้แล้วให้เป็นประโยชน์ต่อไปอีก

วิธีใช้ใหม่อีก (reuse) ที่เอาใจใส่กันอย่างยิ่งในขณะนี้ ได้แก่การบริวรรต หรือหมุนเวียนใช้ (recycling) คือการนำเอาสิ่งที่เสียแล้วไปผลิตกลับมาใช้ใหม่ หรือหมุนเวียนกลับมาใช้ใหม่ เช่น กระดาษที่ใช้แล้ว ก็เอาไปเข้าโรงงาน ผลิตเป็นกระดาษใหม่ขึ้นมาใช้ได้อีก เป็น กระดาษหมุนใช้ (recycled paper) ขวดที่ใช้แล้ว กระจกแก้วที่ใช้แล้ว ก็เอาไปเข้าโรงงานหลอมหลอมออกมาทำเป็นภาชนะใหม่ แม้กระทั่งน้ำที่ใช้แล้วเสียแล้ว ก็เอาไปผ่านเครื่องทำให้เป็นน้ำดีกลับมาใช้ใหม่ อย่างนี้ เรียกว่าการหมุนใช้

การหมุนใช้ หรือการเวียนใช้ (recycling) นี้ เป็นทางออกที่สำคัญอย่างหนึ่งในการแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ และเป็นวิธีที่ประหยัดพลังงานด้วย คือใช้พลังงานน้อยลง เพราะกระบวนการในการจะที่ผลิตของนั้นเหลือชั้นเดียว คือชั้นเอาของที่ใช้แล้วนี้ไปเข้าโรงงานหลอมหล่อขึ้นใหม่ แทนที่จะต้องทำเต็มทุกชั้นตอนอย่างเดิม ซึ่งจะต้องมีการขนส่ง ไปเอาวัตถุดิบมาเข้าโรงงานเป็นต้น เสียพลังงานเสียทรัพยากรสิ้นเสียเงินทองไปมากมาย ก็ตัดตอนไปหมด เป็นการสงวนทรัพยากรธรรมชาติ พิทักษ์ป่า และสร้างงานให้คนทำเพิ่มเติมด้วย นอกจากนี้ ชั้นตอนของการผลิตที่ลดลงไปนั้น ก็เป็นการลดมลภาวะลงไปด้วย

วิธีหมุนใช้/เวียนใช้ (recycling) นี้กำลังเป็นที่นิยมมาก ในประเทศอเมริกาเราจะเห็นว่าสินค้าต่างๆ มีการตีตราบอกไว้ เช่น บอกว่าหนังสือเล่มนี้พิมพ์ด้วย recycled paper คือกระดาษใช้แล้วที่หมุนเวียนผลิตมาใช้ใหม่ กระจกนี้ทำจาก recycled plastic คือพลาสติกใช้แล้วที่หมุนเวียนผลิตมาใช้ใหม่

อีกวิธีหนึ่งที่ยากันมากเช่นเดียวกัน ก็คือการใช้ทรัพยากรที่กลับฟื้นตัวใหม่ได้ (renewable resources) เช่น กระจก เป็นทรัพยากรที่หมุนเวียนกลับไปกลับมาอยู่ ไม่หายไปไหน เราก็เอามาใช้ทำกังหันลมสำหรับวิดน้ำหรือผลิตไฟฟ้า หรือผลิตไฟฟ้าด้วยพลังงานแสงแดด น้ำ และผลิตภัณฑ์จากพืชและสัตว์ ตลอดจนผ้า แก้ว กระดาษ เป็นต้น เป็นของฟื้นตัวใหม่ได้ (renewable) ดีกว่าพวกทรัพยากรชนิดที่ฟื้นกลับไม่ได้ เช่น น้ำมัน ถ่านหิน พลังงานนิวเคลียร์ เป็นต้น ซึ่งเมื่อหมดแล้ว ก็หมดไปเลย

นี่เป็นวิธีการต่างๆ ที่เขาจะแก้ปัญหาสภาพแวดล้อม และการที่จะแก้ปัญหาอย่างนี้ได้ ก็ด้วยการพัฒนาเทคโนโลยีที่เชื่อม ต่อสภาพแวดล้อม และใช้มันในความหมายใหม่ เพื่อ วัตถุประสงค์ใหม่ เพราะฉะนั้นจึงต้องหันมาผลิตเทคโนโลยีที่เป็น ฝ่ายสร้างสรรค์ หรือเทคโนโลยีในฝ่ายบวก ที่จะเอามาช่วยใน การแก้ปัญหาทรัพยากร รวมความว่า ให้เบนทิศทางของการ ผลิตและการใช้เทคโนโลยีมาในสภาพแบบนี้

ไปๆ มาๆ จะพัฒนาสำเร็จได้ คนต้องมีจริยธรรม

อย่างไรก็ตาม ก็มีปัญหาว่า การปฏิบัติเหล่านี้ล้วนแต่เป็น นิสัยของมนุษย์ในยุคปัจจุบันที่อยู่ในสังคมบริโภคนิยมอย่างมาก ตอนนี้อยู่ในวงการของการแก้ปัญหาสภาพแวดล้อม จึงเริ่มมีความ เคลื่อนไหวที่สำคัญในการรื้อฟื้นเรื่องจริยธรรม ทำให้คำว่า จริยธรรมกลับโดดเด่นขึ้นมาอีก

ในการแก้ปัญหาของโลก เวลานี้ หนังสือที่เกี่ยวกับ สภาพแวดล้อมทั้งหลาย จึงมักจะพูดถึงเรื่องจริยธรรมโดยยก ความสำคัญให้เป็นบทๆ เลยทีเดียว บางเล่มมี ๒ บท หรือ ๓ บท บางเล่มก็เป็นเรื่องจริยธรรมเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม (environmental ethics) ทั้งเล่ม ล้วนแต่ให้ความสำคัญกับเรื่อง จริยธรรม (ethics) กันทั้งนั้น พูดได้ว่าจริยธรรมกำลังคืนชีพ

ในระยะเวลาที่ผ่านมา ทั้งที่มนุษย์ก็ประสบปัญหาสังคมและ ชีวิตจิตใจมากมาย แต่ก็ไม่ค่อยเอาใจใส่ในเรื่องจริยธรรม จนกระทั่งมาถึงตอนนี้เกิดมีปัญหาสภาพแวดล้อมขึ้น คนจึงเห็น ความสำคัญของจริยธรรม บอกว่ามนุษย์จะต้องมีจริยธรรม ต้อง ฟื้นฟูจริยธรรม

อย่างไรก็ตาม ฝรั่งเศสก็ประสบปัญหาเรื่องจริยธรรมมากว่าจะฟื้นฟูจริยธรรมได้อย่างไร เพราะปัญหาเกี่ยวกับเรื่องจริยธรรมของฝรั่งเศสมีข้อขัดข้องยุ่งยากหลายอย่าง เริ่มตั้งแต่พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ เพราะฉะนั้น พอลคิดจะฟื้นฟูจริยธรรมขึ้นมา ก็ไปเจอเข้ากับปัญหาอื่นต่อไปอีก เป็นลูกโซ่ซ้อนกันไปๆ แต่ตอนนี้จะยังไม่พูดถึงปัญหานั้น

รวมความว่า โลกปัจจุบันตอนนี้ได้มองเห็นความสำคัญของจริยธรรม และเห็นว่าจะต้องเอาจริยธรรมมาช่วยแก้ปัญหาอย่างจริงจัง แม้แต่ธุรกิจ ก็ต้องมีจริยธรรมธุรกิจ (business ethics) เช่นในมหาวิทยาลัย Harvard ก็เปิดสาขาวิชาใหม่เรียกว่า business ethics คือจริยธรรมธุรกิจ มหาวิทยาลัยชั้นนำของโลกพากันเปิดสอนวิชาเหล่านี้ ดังที่หนังสือ *Ethics and Higher Education* กล่าวไว้ว่า

“...ในช่วง ๒ ทศวรรษที่ผ่านมา ในวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยทั้งหลาย ได้มีการระดมเปิดสอนรายวิชาและโครงการต่างๆ เกี่ยวกับจริยธรรมกันเป็นการใหญ่ ทั้งจริยธรรมในด้านสาธารณสุขศาสตร์ ด้านธุรกิจ ด้านการบัญชี ด้านวิศวกรรมศาสตร์ และด้านนิติศาสตร์”
(May, 1)*

* หนังสือเล่มนี้เขียนไว้อย่างนี้ โดยต้องการบอกต่อไปว่า ทั้งๆ ที่วิทยาลัยและมหาวิทยาลัยทั้งหลายเปิดสอนจริยธรรมกันมากมาย แต่สภาพจริยธรรมในหมู่ครูอาจารย์และบุคลากรในสถาบันการศึกษานั้นๆ เอง กลับเสื่อมทรามมาก

ที่เป็นอย่างนี้ก็เพราะปัญหาจริยธรรมกลายเป็นเรื่องที่สังคมอเมริกันทั่วประเทศเห็นความสำคัญกันทั่ว อย่างที่หนังสืออีกเล่มหนึ่งว่าไว้

“เหตุการณ์ในช่วงใกล้ๆ นี้ ได้ทำให้จริยธรรมขึ้นมาอยู่แถวหน้า โดยกลายเป็นหัวข้อของการถกเถียงอภิปรายกันไปทั่วทั้งประเทศของเรา” (Richardson, iv)

เมื่อเร็วๆ นี้ John Naisbitt ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ในหนังสือ *Global Paradox* ซึ่งเป็นหนังสือขายดีที่สุดในอเมริกาเล่มหนึ่งว่า

“ความประพฤติผิดจริยธรรมก็ยังมีต่อมาเรื่อยๆ ถึงแม้ว่าเวลานี้จะมีการสอนวิชาจริยธรรมธุรกิจ ในมหาวิทยาลัยอเมริกัน มากกว่า ๕๐๐ รายวิชา”

“วารสาร *Harvard Business Review* กล่าวว่า ขณะนี้ คณะวิชาธุรกิจของประเทศเต็มร้อยละ ๙๐ จัดให้มีการฝึกอบรมในด้านจริยธรรมธุรกิจนี้ ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง มีตำราด้านนี้กว่า ๒๕ เรื่อง และมีวารสารทางวิชาการจำเพาะเรื่องนี้ ๓ ฉบับ ศูนย์วิจัยจริยธรรมธุรกิจที่ดำเนินงานอยู่ขณะนี้ มีอย่างน้อย ๑๖ แห่ง” (Naisbitt, 1994, 230)

อนึ่ง ควรสังเกตด้วยว่า การที่จริยธรรมด้านต่างๆ เพียงพูนขึ้นมา นั้น มีปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยผลักดันที่สำคัญ ดังเช่นจริยธรรมธุรกิจ (business ethics) ก็มีเรื่องความรับผิดชอบต่อปัญหาการอนุรักษ์ธรรมชาติหรือพิทักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นหัวข้อใหญ่มาก

มีการสอนกันว่าจะต้องมี restraint ที่ภาษาพระเรียกว่าสังวร หรือสำรวมระวัง เหนียวรั้งตัวเอง ต้องมี moderation คือมัตตัญญูตา หรือความรู้จักประมาณ ต้องมี responsibility คือความรู้สึกรับผิดชอบ ต้องมี self-control คือรู้จักยับยั้งควบคุมตนเอง ต้องเปลี่ยนนิสัยการบริโภค ต้องเปลี่ยน lifestyle คือวิถีดำเนินชีวิตใหม่ และอะไรต่างๆ ทำนองนี้ แต่ยังมีสิ่งที่ลึกซึ้งกว่านี้อีก เดี่ยวคงจะพูดต่อไป

ขอย้อนกลับไปพูดอีกนิดเกี่ยวกับข้อติดขัดในการที่จะแก้ปัญหาเหล่านี้ นอกจากปัญหาจริยธรรมระดับบุคคลและเอกชนแล้ว ยังมีข้อติดขัดที่เป็นปัญหาจริยธรรมในวงกว้างระดับสังคมประเทศชาติ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันที่กระทบต่อธรรมชาติอีกมากมาย

เมื่อนี้ได้พูดไปทีหนึ่งแล้วว่า ปัญหาประชากรนี้เป็นเรื่องใหญ่ ประเทศที่พัฒนาแล้ว คนน้อยก็จริง แต่บริโภคมาก ระบายของเสียมาก ส่วนประเทศที่กำลังพัฒนา ยากจน คนมาก แต่แต่ละคนกินใช้ถ่ายของเสียน้อย แต่รวมแล้วก็มากอีกนั่นแหละ เป็นอันว่า ทั้งฝ่ายประเทศที่เจริญร่ำรวย ก็มีปัญหามาก ทั้งฝ่ายประเทศที่ยากจน ก็มีปัญหามากด้วยกัน คือ ทั้งคนรวย ทั้งคนจนก็ซ้ำเติมปัญหาสภาพแวดล้อมด้วยกันทั้งคู่

ยิ่งกว่านั้น ปัญหายังพันกันไปอีก คือมันเป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกัน หมายความว่า นอกจากประเทศเจริญรวยจะก่อปัญหาด้วยตัวเอง และประเทศจนก็ก่อปัญหาด้วยตนเองแล้ว ทั้งสองฝ่ายยังมาเป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกันในการสร้างปัญหาอีก

ที่ว่านั่นคือ เมื่อคนในประเทศที่เจริญบริโภคมมาก ก็ต้องการวัตถุดิบหรือต้องการทรัพยากรมาก ในเมื่อประเทศของตัวเอง ทรัพยากรมีไม่พอ ก็ต้องไปเอาทรัพยากรจากประเทศที่ด้อยพัฒนา ประชาชนในประเทศที่ด้อยพัฒนาต้องการเงินอยู่แล้ว เพราะอยากเจริญแบบประเทศพัฒนา ก็เลยเที่ยวไปบุกรุกทำลายทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเอามาป้อนให้ประเทศพัฒนา จึงกลายเป็นว่า ประเทศพัฒนานี้แหละเป็นเหตุให้ประเทศที่ด้อยพัฒนาทำลายทรัพยากรธรรมชาติ แล้วก็ก็เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ประเทศพัฒนาแล้วปล่อยไม่ได้ จะต้องพยายามครอบงำประเทศด้อยพัฒนาไว้ เรียกว่าเป็นธรรมชาติของมนุษย์อย่างหนึ่ง

เรื่องจึงกลายเป็นว่า คนในประเทศที่พัฒนาแล้วนี้ ทำลายธรรมชาติ ๒ ชั้น คือ ทั้งตัวเองก็บริโภคทรัพยากรมาก ถ้ายาทของเสียมาก และยังเป็นเหตุให้คนในประเทศด้อยพัฒนาไปบุกรุกทำลายทรัพยากรธรรมชาติอีกด้วย

ที่นี้ฝ่ายประเทศที่ด้อยพัฒนา พอพัฒนาดีขึ้น มีการวางแผนครอบครัวได้ผล คนเกิดน้อยลง แต่ละคนก็บริโภคมากขึ้น และถ้ายาทของเสียมากขึ้นอย่างที่ว่าเมื่อกี้แล้ว เพราะฉะนั้นถึงคนจะน้อยลง ก็ก่อปัญหามากขึ้นเหมือนเดิม

ต่อไป อีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ติดขัดแก้ปัญหาได้ยาก ก็คือการแข่งอำนาจกันระหว่างประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจ ซึ่งต่างฝ่ายก็คิดว่าจำเป็นจะต้องรักษาสุขภาพของตนไว้ เพื่อจะยิ่งใหญ่ ก็จำเป็นจะต้องแสวงหาทรัพยากรมากมาย เพราะความยิ่งใหญ่มีสถานะเป็นมหาอำนาจต้องอาศัยความเจริญมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ เมื่อต้องแสวงหาทรัพยากรมากมาย ก็ลดตัวไม่ลง ทำให้แก้ปัญหาไม่ได้

เมื่อเป็นเช่นนี้จะทำอย่างไร เพราะทั้งๆ ที่รู้ว่ามันเป็นอันตราย แต่ก็แก้ไม่ได้ เพราะจำเป็นต้องแสวงหาทรัพยากรมาป้อนประเทศของตัวเอง ให้ดำรงรักษาความมั่งคั่งยิ่งใหญ่ทางเศรษฐกิจไว้ ไปๆ มาๆ มันก็ไปลงที่ประเทศด้อยพัฒนาอยู่นั่นเอง คือ เพื่อรักษาสถานะของประเทศพัฒนาแล้ว ที่เป็นผู้เจริญมีอำนาจมากเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจ ก็ต้องเอาประเทศด้อยพัฒนาเป็นแหล่งป้อนทรัพยากร

เรื่องไม่จบเท่านั้น นอกจากเอาประเทศกำลังพัฒนาเป็นแหล่งป้อนทรัพยากรแล้ว พร้อมกับนั้น ประเทศพัฒนาแล้วก็เอาประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายเป็นแหล่งระบายมลภาวะอีกด้วย เพราะตัวเองได้ประสบปัญหา เนื่องจากอุตสาหกรรมหนักทำให้เกิดมลภาวะมาก เช่น โรงงานปล่อยควันเป็นต้น ก็คิดว่าทำอย่างไร จะให้ปัญหามลภาวะนั้นผันไปหรือห่างตัวหน่อย ถึงแม้จะรู้ว่าปัญหามลภาวะนั้นมันไม่อยู่เฉพาะที่ มันแผ่กระจายไปทั่วโลก แต่ก็เอาให้มันห่างตัวไว้ก่อน เพราะฉะนั้น ประเทศพัฒนาแล้วที่ร่ำรวยเหล่านี้ ก็ยินดีที่จะสนับสนุนให้ประเทศที่กำลังพัฒนาทั้งหลายรับเอาอุตสาหกรรมหนักไปตั้งโรงงานในประเทศของตนเอง

โดยนัยนี้ ประเทศด้อยพัฒนาก็รับเอาอุปกรณ์ เทคโนโลยี และโรงงานอุตสาหกรรมที่ระบายของเสียไปไว้ในประเทศของตัวเองให้มากๆ ประเทศที่เจริญพัฒนาแล้วก็สร้างก็ผลิตแต่ hi-tech คือ เทคโนโลยีขั้นสูง เพราะฉะนั้น ในที่สุด ปัญหาก็มาลงที่ประเทศด้อยพัฒนาตามเดิม

นอกจากนั้น การแข่งขันระหว่างประเทศเล็กๆ น้อยๆ ทั้งหลาย ก็ทำให้แต่ละประเทศเหล่านั้นต้องนำเอาทรัพยากรมาใช้พัฒนาเศรษฐกิจของตนเอง โดยไม่คำนึงถึงปัญหาสภาพแวดล้อม หรือบางที่รู้อยู่ ก็บอกว่าจำเป็นจะต้องมองข้ามไป จึงเป็นอุปสรรคในการที่จะแก้ปัญหาธรรมชาติแวดล้อมตลอดเวลา

ปัญหาอีกอย่างหนึ่งที่สำคัญไม่น้อย คือประเทศกำลังพัฒนา ที่ยากจน บางประเทศมีหนี้ท่วมตัว เมื่อไม่มีเงินแม้แต่จะชำระดอกเบี้ยได้ทัน และหาทางอื่นไม่ได้ หรือมีความเพียรพยายามน้อย ภาระในการชำระหนี้ และชำระดอกเบี้ยนี้ ก็กลายเป็นเหตุบีบบังคับตัวให้ทำลายทรัพยากรธรรมชาติเพื่อหาเงินให้ทันใช้เขา

นอกจากนี้ ประชาชนในประเทศที่ด้อยพัฒนา หรือประเทศที่กำลังพัฒนาเหล่านั้น ก็อยากจะมีเจริญด้วยอุตสาหกรรมบ้าง อยากจะมีวัตถุเครื่องใช้อำนวยความสะดวกสบายแบบเมืองฝรั่ง หรือแบบเมืองตะวันตก พร้อมกันนั้นก็ไม่มีความรู้เพียงพอ การศึกษาก็น้อย ไม่รู้ว่าอุตสาหกรรมจะนำมาซึ่งพิษภัยอย่างไรบ้าง มีแต่ความอยากเจริญ อยากจะมีวัตถุใช้สอยมาก เรียกว่า ตัณหาก็มาก ปัญญาก็ไม่มี

ที่ว่านี้รวมทั้งนักการเมืองด้วย เพราะนักการเมืองเอง บางท่านก็ไม่รู้ต้องแก้ถึงภัยอันตราย ไม่รู้ความเคลื่อนไหวเป็นไปในโลกเกี่ยวกับปัญหาธรรมชาติแวดล้อมเสีย บางท่านถึงรู้จักจำเป็นต้องมองข้าม เพราะจะต้องเอาอกเอาใจประชาชน

เมื่อประชาชนเขาอยากจะทำเจริญ มีวัตถุประสงค์เรื่องบำรุงบำเรอ
อำนวยความสะดวกสบาย ถ้าตนพัฒนาอุตสาหกรรมได้สำเร็จ
สร้างความเจริญแบบนั้นได้สำเร็จ ก็สนองความอยากของ
ประชาชน ประชาชนก็ชอบใจ (แถมบางที่ตนเองก็อาจจะได้
ผลประโยชน์จากอุตสาหกรรมนั้นด้วย) ถ้าขึ้นไม่ทำตามใจ
ประชาชน ประชาชนก็ไม่ชอบ

เมื่อเป็นอย่างนี้ ผลออกมาจะเป็นกรรมของใคร จะว่า
นักการเมือง ก็เป็นเพราะประชาชนนั้นแหละ แต่จะว่าประชาชน
ก็เป็นเพราะไม่มีนักการเมืองที่สามารถเป็นผู้นำมาชักจูงออกจาก
ความเลื่อมใสนั้น ผลที่สุดก็เรียกว่าเป็นกรรมของสังคม ก็
วนเวียนไปมา จะแก้ไขอย่างไร

เมื่อการณเป็นไปอย่างที่ว่ามานี้ ก็ทำให้เกิดภาวะอีกอย่าง
หนึ่งในปัจจุบัน ซึ่งทั้งที่ไม่น่าจะเกิดก็เกิดขึ้น คือ ธรรมชาติของ
ประเทศชาติสังคม โดยปกตินั้น ประเทศชาติสังคมไหนมี
ทรัพยากรมาก ประเทศนั้นก็อยู่ในฐานะได้เปรียบมีกำลังมากมี
อิทธิพลมาก ส่วนประเทศไหนสังคมใดมีทรัพยากรน้อย ประเทศ
นั้นก็อ่อนแอ มีอิทธิพลน้อย มีอำนาจน้อย

แต่ในสภาพปัจจุบันนี้ มันกลับเป็นไปในทางตรงข้าม
ประเทศที่มีทรัพยากรน้อย กลับเป็นประเทศที่ได้เปรียบ ส่วน
ประเทศที่มีทรัพยากรมาก กลับเป็นประเทศที่เสียเปรียบ ก็ต้อง
ยอมรับว่าประเทศที่เจริญเหล่านั้นเขามีความสามารถพัฒนา
บ้านเมือง ทำให้ประเทศของตนที่มีทรัพยากรน้อย กลายเป็น
ประเทศที่ได้เปรียบ และทำให้ประเทศที่มีทรัพยากรมาก
กลายเป็นประเทศที่เสียเปรียบ อย่างที่เห็นกันอยู่ในปัจจุบัน

สำหรับประเทศไทยนี้ อยู่ในสภาพไหน ก็ฝากไว้ให้พิจารณาเอง

นี่คือปัญหาของโลก ที่แก้ยาก ทั้งที่รู้ปัญหาและรู้วิธีแก้ไข ก็ไม่รู้ว่าจะแก้อย่างไร เพราะต่างก็ไม่ยอมแก้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นอุปสรรคหรืออาจเป็นความติดตันของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) นี้ ที่ยังไม่เห็นความหวังชัดเจนว่าจะเป็นจริงขึ้นมาอย่างไร

ไปๆ มาๆ การแก้ปัญหาการพัฒนาทุกอย่าง จะเป็นไปได้หรือไม่ ก็เป็นเรื่องของปัญหาจริยธรรมทั้งนั้น เป็นปัญหาทางจริยธรรมตั้งแต่ระดับบุคคลไปจนถึงระดับประเทศและระดับสังคม แล้วมนุษย์ก็ทำท่าจะมาอัปเดตที่ปัญหาจริยธรรมนี้แหละ แต่ปัญหาไม่ได้ เพราะขาดจริยธรรมอย่างเดียว

มองในแง่หนึ่ง มันก็เป็นเรื่องความปรารถนาของมนุษย์ที่โม้รู้จักก็มี โม้รู้จักพอ แล้วก็โลกต้องการทรัพยากรยิ่งขึ้นไป ต้องการความมั่งคั่งร่ำรวยและสะดวกสบายบำรุงบำเรอความสุขของตนที่เรียกว่า ตัณหา แล้วก็ต้องการอำนาจความยิ่งใหญ่ แข่งขันเอาชนะกันคือ มานะ และยึดมั่นคลั่งไคล้ในลัทธิศาสนา หรืออุดมการณ์ คือ ทิฏฐิ

สรุปว่า ปัญหาที่ปรากฏตอนนี้ ที่ขัดขวางการแก้ปัญหาธรรมชาติแวดล้อม ทำให้การแก้ปัญหาการพัฒนาไม่สำเร็จ ทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ไม่ได้ ก็เพราะปัญหากิเลส ๓ อย่างที่เป็นตัวขัดขวางจริยธรรม คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ

๑. **ตัณหา** ความอยากเสพ อยากบำรุงบำเรอตัว อยากได้ อยากเอาให้แก่ตัว แรงออกมาเป็นความใฝ่หาผลประโยชน์
๒. **มานะ** ความต้องการยิ่งใหญ่ ต้องการเหนือผู้อื่น อยากมีอำนาจครอบงำเขา แรงออกมาเป็นความใฝ่อำนาจ
๓. **ทิฏฐิ** ความยึดมั่นจนถึงคลั่งไคล้ในค่านิยม แนวคิด ลัทธิ ศาสนา อุดมการณ์ต่างๆ ข้อนี้เป็นตัวร้ายที่สุดที่รองรับ ลำทับปัญหาให้เหนียวแน่นยึดเยื้อและแก้ยาก

เวลานี้ ความขัดแย้งระหว่างอุดมการณ์สองค่าย คือ ค่ายไซเวียตสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ กับค่ายทุนนิยมตลาดเสรีหมดไป เพราะพวกไซเวียตค่ายสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ล่มสลายแล้ว เหลือฝ่ายเดียว คุณคล้ายกับว่าปัญหาเรื่องอุดมการณ์จะเบาลงหรือหมดไป แต่ที่จริงปัญหาหาได้หมดไปไม่ กลับร้ายแรงยิ่งขึ้น เพราะมนุษย์มีทิฏฐิที่ลึกซึ้งยิ่งกว่านั้นอีก เรื่องนี้จะพูดต่อไปข้างหน้า เพราะเป็นปัญหาใหญ่ที่สุด หนักกว่าตณหามานะ และตรงนี้แหละจะต้องมาถึงพระพุทธศาสนา แต่จะค่อยๆ พูดต่อไป

ถ้าจะให้คนมีจริยธรรม ก็ต้องพัฒนาคน นี่ก็คือการที่จะต้องพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ คู่ขนานไปกับการพัฒนาคน ให้มีจริยธรรม เราจึงจะเข้าสู่ภาวะพัฒนาโดยไม่เพิ่มปัญหา แต่จะทำได้อย่างไร อย่างน้อยก็ต้องทำให้ได้ตามวิธีแก้ปัญหของพวกเขา นักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (environmentalist) ในข้อสำคัญ คือ

๑. population policy (นโยบายประชากร เช่น ควบคุมจำนวนหรืออัตราการเพิ่ม และพัฒนาคุณภาพประชากร)

๒. conservation (การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม) ซึ่งในยุคของสังคมบริโภค จะต้องเน้น

- recycling (การหมุนเวียนใช้)

- renewable resources (ทรัพยากรที่ฟื้นตัวใหม่ได้)

ถ้าคนมีจริยธรรม ก็ปฏิบัติตามวิธีการเหล่านี้ได้สำเร็จ ถ้าพัฒนาคนถูกต้อง คนก็มีจริยธรรมได้ จริยธรรมนี้ต้องมีทั้งระดับบุคคลและระดับชาติระดับสังคม

การพัฒนาคนให้มีจริยธรรม จะสำเร็จได้ก็ด้วยการศึกษา อย่างน้อยต้องรู้เท่าทันปัญหา รู้ว่าอะไรเกิดขึ้นในสังคมของเรา รู้ว่าอะไรเกิดขึ้นในโลก รู้ว่าอะไรเป็นปัญหา อะไรเป็นภัยอันตรายต่อมนุษย์ เช่นในด้านปัญหาสภาพแวดล้อมเสีย จะต้องรู้แม้แต่ปัญหาขยะ ซึ่งเดี๋ยวนี้ไม่มีที่จะทิ้ง ทำให้ต้องไม่ซื้อสัตย์และทำร้ายคนอื่น อย่างที่อเมริกาทำอยู่ และในขั้นสุดท้ายจะต้องแก้ไข ลึกลงไปถึงรากฐานทางความคิดหรือภูมิปัญญา ซึ่งเป็นต้นตอของการคิดว่าเราจะพัฒนากันอย่างไร เมื่อแก้ปัญหาลงไปถึงขั้นนี้ จึงจะทำให้การแก้ปัญหาในการพัฒนาหนักแน่นจริงจัง ถึงรากถึงโคนพอที่จะสำเร็จได้ การแก้ไขถึงขั้นนี้เรียกว่าขั้นทฤษฎี

ในที่สุด ไม่ว่าจะแก้ปัญหามาตามสายความคิดในการพัฒนาที่ยั่งยืนก็ดี ในการพัฒนาเชิงวัฒนธรรมก็ดี ก็มาลงที่จริยธรรมทั้งนั้น ทั้งสองสายบอกว่าจะต้องให้คนมีจริยธรรม จึงจะแก้ปัญหาได้สำเร็จ จริยธรรมจึงเท่ากับเป็นจุดบรรจบของแนวคิดในการพัฒนาทั้งสองกระแส เพราะฉะนั้นเวลานี้ ฝรั่งจึงพูดกันถึงจริยธรรมด้านใหม่ที่เรียกว่า จริยธรรมสิ่งแวดล้อมขึ้นมา (environmental ethics) แล้วก็ย้ำเน้น และถกเถียงกันในเรื่องนี้

อย่างไรก็ตาม ในการที่จะเอาจริยธรรมมาใช้แก้ปัญหา ก็มี ปัญหาซ่อนอยู่อีกหลายอย่างในเรื่องจริยธรรมนั่นเอง ซึ่งทำให้ การแก้ปัญหายากลงไปอีก

เรื่องจริยธรรมตามความเข้าใจของฝรั่งนั้น ต่างจาก จริยธรรมในความหมายของพระพุทธศาสนา มาก ทำให้เขาต้อง ถกเถียงกันในเรื่องที่เราเห็นว่าไม่เป็นเรื่อง (ขอให้ดูตัวอย่าง ประเด็นที่เขาถกเถียงกัน เช่นในหัวข้อ “Ethics: Environmental Ethics” ใน *Encycl. Britannica, 1988, 18.647F*)

อย่างน้อยฝรั่งก็มองกิเลสของคน เช่น โลภะ โทสะ ตัณหา มาณะ ว่าเป็นธรรมชาติของมนุษย์ แก้ไขไม่ได้ จริยธรรมจึงเป็น เรื่องของความจำใจ ต้องหักห้ามยับยั้งไม่ตามใจตัว ก็เลยเป็น เรื่องฝืนใจ เพราะเป็นทางเลือกในการปฏิบัติที่จะต้องตัดสินใจ ยอมทำเพื่อผลดีบางอย่าง โดยฝืนความปรารถนาของตน

พระพุทธศาสนาก็มองว่ากิเลสเป็นธรรมชาติของมนุษย์ แต่ เป็นธรรมชาติที่แก้ไขได้ เพราะธรรมชาติของคนเป็นสัตว์ที่ฝึกฝน พัฒนาได้ แก้ไขปรับปรุงได้ เมื่อพัฒนาคนขึ้นไป ก็เปลี่ยนจาก กิเลสไปเป็นคุณธรรมและปัญญาได้ จริยธรรมจึงไม่จำเป็นต้อง เป็นเรื่องที่จำใจฝืนใจ แต่จริยธรรมที่แท้ ต้องเป็นจริยธรรมแห่ง ความพอใจและความสุข

ถ้าฝึกฝนพัฒนาถูกต้อง มนุษย์จะเอาชนะธรรมชาติภายใน ตัวเองได้ดี และเป็นจริงยิ่งกว่าการเอาชนะธรรมชาติภายนอก อย่างที่ตะวันตกได้พยายามมาจนเป็นปัญหาแก่ตัวมนุษย์เอง ดังที่เป็นกันอยู่

ถ้าได้แค่จริยธรรมแบบประนีประนอม

การพัฒนาก็ยั่งยืนไม่ได้

ก่อนจะพูดเรื่องปัญหาจริยธรรม ขอย้อนกลับมาพูดถึง ศัพท์ที่ค้างไว้ เมื่อกี้ได้พูดคำว่า compromise ที่เราใช้ในการให้ คำจำกัดความของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) คำว่า compromise นี้เป็นศัพท์ที่น่าสังเกตใน แนวความคิดของตะวันตก ไทยเราไม่ใช่สังคมที่มีแนวความคิด ยุติปัญหาแบบ compromise ที่แปลว่าการประนีประนอม

การประนีประนอม (compromise) คือการที่สองฝ่ายต่าง ต้องยอมลดหย่อนความต้องการของตน เพื่อให้แต่ละฝ่ายต่างก็ได้สิ่งที่ตนต้องการบ้าง คือสองฝ่ายขัดแย้งกัน ไม่มีใครที่จะได้ โดยสมบูรณ์ ถ้าขึ้นให้ฝ่ายหนึ่งได้ อีกฝ่ายหนึ่งก็ต้องอด หรือต้อง ระบาย่าฟันกันพินาศไป เมื่อจะตกลงกัน ก็ต้องประนีประนอม โดยทั้งสองฝ่ายยอมลดลดความต้องการของตนเอง แล้วแต่ละ ฝ่ายก็ได้บ้าง แต่ได้ไม่เต็มที่ที่ต้องการ อย่างนี้เรียกว่า compromise หรือประนีประนอม*

* ที่จริงนั้น คำว่า ประนีประนอมของไทย อาจมีความหมายไม่ตรงกันเท่ากับคำว่า compromise ของฝรั่ง แต่เรายังหาคำอื่นที่ดีกว่ามาแปลคำว่า compromise นั้นไม่ได้ และได้ตกลงให้แปล compromise ว่าประนีประนอม

Compromise มีความหมายเชิงลบมากกว่า คือ การที่ทั้งสองฝ่ายมุ่งจะเอา แต่จะ เอาตามที่ตนต้องการไม่ได้ จึงต้องยอมลดความต้องการของตน ให้อีกฝ่ายหนึ่งได้ด้วย คล้ายกับที่พูดว่าพบกันครึ่งทาง ส่วนประนีประนอม มีความหมายเชิงบวกมากกว่า โดย ให้ความรู้สึกแบบหันเข้าหากัน เลิกลดความขัดแย้งเสีย เป็นทางของการประสาน กลมกลืนกันต่อไป; compromise มีจุดเน้นที่สิ่งที่ต้องการ ซึ่งจะอดหรือไม่ได้ คือยอม อด ยอมไม่เอาเต็มตามที่ต้องการ ส่วนประนีประนอม มีจุดเน้นที่คนที่ขัดแย้งกัน คือให้ คนยอมลดละข้อขัดแย้ง เพื่อให้เข้ากันได้

แนวความคิดของฝรั่งในการแก้ปัญหาของมนุษย์ รวมทั้ง การปฏิบัติตามหลักจริยธรรม โดยทั่วไปจะมาติดอยู่ที่การ ประนีประนอม (compromise) นี้ โดยเอาการประนีประนอม (compromise) เป็นจุดยุติ โดยเฉพาะปัญหาที่สำคัญที่สุดของโลก คือปัญหาธรรมชาติแวดล้อมเสีย นั้น ได้มาถึงจุดนี้ คือจุดที่จะแก้ปัญหาด้วยวิธีการที่จะไม่ต้องประนีประนอม (compromise) ได้หรือไม่ และวิธีการอันนี้จะเป็นตัวตัดสินที่จะทำให้การพัฒนาที่ยั่งยืนได้จริงหรือไม่

แต่ที่ฝรั่งให้คำจำกัดความมานั้น เรายังไม่มั่นใจ เพราะ เห็นว่าการประนีประนอม (compromise) เป็นจุดติดตันของ ชาวตะวันตก ซึ่งเป็นสังคมที่มีวัฒนธรรมที่เน้นการแข่งขัน ตัวใครตัวมัน ในสังคมแบบนี้ เมื่อมีความขัดแย้งเกิดขึ้น จะยุติปัญหาได้ อย่างดีก็ด้วยการประนีประนอม และอันนี้แหละเป็นเหตุให้ต้อง ขอย้อนกลับไปว่าการประนีประนอม (compromise) ที่ คณะกรรมาธิการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา ได้นำมาใช้ในการให้คำจำกัดความการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ซึ่งกำหนดว่า ให้คนปัจจุบันสนอง ความต้องการของตนได้โดยไม่ไปทำให้คนในอนาคตต้อง ประนีประนอม (compromise) การสนองความต้องการของเขา คือ ให้คนในอนาคตสามารถสนองความต้องการของเขาได้เต็มที่ ตามที่เขาปรารถนา

เพราะฉะนั้น จึงต้องทำความเข้าใจกันไว้ก่อนว่า ในเรื่องนี้เราใช้คำว่า ประนีประนอม ตามความหมายของคำว่า compromise ดังที่ได้แสดงความหมายไว้ในที่นี้ และเมื่อพบ คำว่า ประนีประนอม ที่ใดในหนังสือนี้ ให้เข้าใจว่าหมายถึง compromise

ที่จริง แม้แต่ในแง่ของการประนีประนอม (compromise) ที่ว่าจะไม่ทำให้คนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดความต้องการของเขา (future generations' needs) เท่านั้น ก็ยังไม่พอ ต้องไม่ทำให้สัตว์และพืชพันธุ์อื่นต้องประนีประนอมยอมลดความต้องการของมัน (other species' needs) ด้วย อย่างคำจำกัดความของนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมผู้หนึ่ง ที่ขยายเรื่องไม่ประนีประนอมนี้ ลงไปถึงสัตว์ทั้งหลายอื่นที่อยู่ในธรรมชาติร่วมโลกเดียวกันกับเรา แต่ไม่ใช่เท่านั้น จะต้องไม่ประนีประนอมความต้องการของมนุษย์ยุคเดียวกันในต่างถิ่นต่างแดนกับตัว (other peoples' needs) ด้วย อันนี้เขาไม่ได้พูด

จะเห็นว่า มนุษย์ด้วยกันนี้แหละ เมื่อประเทศหนึ่งสังคมหนึ่งเจริญมาก สังคมนั้นก็มักสนองความต้องการของตนตามปรารถนา โดยทำให้ประเทศอื่นต้องประนีประนอมความต้องการของตน

ยกตัวอย่างง่ายๆ กรณีอเมริกาเห็นว่าไปเมื่อก็ อเมริกามีประชากร ๕ เพอร์เซ็นต์ของประชากรโลก แต่บริโภคทรัพยากรของโลก ถึง ๔๐ เพอร์เซ็นต์และบริโภคใช้พลังงาน ๓๐ เพอร์เซ็นต์ของโลกทั้งหมด ยิ่งกว่านั้น เมื่อประเทศของตัวเองไม่มีที่ทิ้งพอจะระบายขยะ ก็ต้องขนย้ายขยะไปทิ้งทั่วโลก ทั้งแอฟริกา ทั้งหมู่เกาะใน Pacific ทั้งทวีปเอเชีย เมื่อประเทศกำลังพัฒนาต้องการเงินช่วยเหลือ ประเทศอเมริกาก็อาจจะให้เงิน แต่แถมขยะให้ด้วย โดยบอกว่า คุณรับเงิน ก็ขอให้คุณรับขยะด้วย วิธีการอย่างนี้ก็ทำให้ประเทศทั้งหลายต้องประนีประนอมยอมลดความต้องการของเขาใช้หรือเปล่า

ถ้าการพัฒนาจะยั่งยืนแท้จริง ก็จะต้องขยายความคำว่า ไม่ประนีประนอม มาถึงอันนี้ด้วย คือไม่ทำให้ประเทศอื่นสังคมอื่นต้องยอมประนีประนอมลดหย่อนความต้องการของเขา

กรณีของประเทศอเมริกาเป็นตัวอย่างในเรื่องนี้ และเป็น การแสดงถึงจุดตายที่ว่า จะทำอย่างไรให้ประเทศอเมริกามี ความสุขสมบูรณ์อยู่ได้ตลอดไป ถ้าอยู่กันในสภาพอย่างนี้ ประเทศอเมริกาก็ยั่งยืน (sustainable) อยู่ไม่ไหว และประเทศ อื่นก็เข้าสู่สภาพยั่งยืน (sustainable) ไม่ได้ เพราะถ้าเจริญอย่าง อเมริกาแล้วจะทำอย่างไร ในเมื่อคนที่เหลืออีก ๙๕ เปอร์เซ็นต์ แต่ละ ๕ เปอร์เซ็นต์จะต้องบริโภคทรัพยากร ๔๐ เปอร์เซ็นต์ของโลก แล้วจะอยู่กันได้อย่างไร ไม่มีทางเป็นไปได้เลย

เพราะฉะนั้นจึงได้บอกว่าเป็นจุดตายของการพัฒนาอย่างนี้ ซึ่งไม่อาจจะเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable) ประเทศ อเมริกาไม่ใช่เป็นตัวอย่างของการพัฒนา แต่เป็นตัวอย่างของการ ก่อปัญหาที่ทำให้การพัฒนาไม่ยั่งยืน

เรื่องนี้ ถ้ามีเวลาพอ ก็อาจจะเอามาพูดกันให้เห็นชัดว่า อเมริกาเกิดและก่อปัญหาการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนอย่างไร แต่ ตอนนี้อาจไม่มีเวลาพอ จึงพูดสั้นๆ ว่าลองให้ประเทศอเมริกาพัฒนา ประเทศของเขา ให้บริโศกกันอยู่อย่างสะดวกสบายได้อย่างเดิม โดยใช้ทรัพยากรทั้งหมดเฉพาะที่มีอยู่ในประเทศของตนเอง เท่านั้น ไม่ใช้ทรัพยากรที่อยู่นอกประเทศ เช่น ใช้พลังงานที่มีแค่ ในประเทศของตนเองเท่านั้น แล้วก็ทิ้งขยะกำจัดขยะให้เสร็จสิ้น อยู่ในประเทศของตนเอง ไม่ต้องไปใช้ดินแดนของประเทศอื่น ถ้า ประเทศอเมริกาทำได้อย่างนี้ จะเป็นตัวอย่างให้ทุกประเทศ พัฒนาแบบยั่งยืนได้สำเร็จ

แต่การพัฒนาของอเมริกาในแบบที่เป็นอยู่^{นี้} ไม่มีทาง
ยั่งยืนได้ เพราะฉะนั้นจึงบอกว่าการนี้เป็นจุดตาย

นอกจากนั้น ประเทศอเมริกาเองขณะนี้ก็ไม่สามารถรักษา
ระดับความเจริญทางเศรษฐกิจไว้ได้แล้ว ดังที่รู้กันอยู่^{ว่า} เขากำลัง
ประสบปัญหาทางเศรษฐกิจยอบแบบขนาดไหน จนทำท่าจะไป
ไม่รอด การสูญเสียฐานะมหาอำนาจทางเศรษฐกิจให้แก่ประเทศ
ญี่ปุ่น (1993/๒๕๓๖) ก็ชัดเจนแล้ว ความเสื่อมโทรมนี้ชาวอเมริกัน
ต้องปลอบใจตัวเองอยู่^{ด้วย} การที่ได้ชนะประเทศอิรัก แล้วก็ชนะ
ไซเวียต เกิดความภูมิใจตนเอง เมื่อค่ายสังคมนิยมคอมมิวนิสต์
ฝ่ายไซเวียตล่มสลายลง

ตอนที่นายคลินตันขึ้นรับตำแหน่งประธานาธิบดี ก็พูดใน
คำปราศรัยเข้ารับตำแหน่ง (Inaugural Speech) เมื่อปฏิญาณ
ตนเป็นประธานาธิบดีว่า ภูมิปัญญาอเมริกัน หรือ American
idea ได้รับความนับถือเป็นที่ยอมรับไปทั่วโลก อันนี้ประธานาธิบดี
คลินตัน พูดออกมาด้วยความภูมิใจ แต่ที่จริงน่าจะมองว่าเป็น
การปลอบใจ คือประธานาธิบดีคลินตันพยายามปลุกปลอบใจ
คนอเมริกัน เพราะถ้าเราศึกษาจะรู้ว่า คนอเมริกันกำลังสูญเสีย
ความมั่นใจในสังคมของตนเองเป็นอย่างมาก เขากำลังมีความ
หดหู่ท้อถอยมาก ด้วยเหตุ^{นั้น} ในฐานะเป็นผู้นำของประเทศ จึง
ต้องปลุกใจคนในประเทศของตน ในแง่หนึ่งเราก็ต้องยอมรับว่า
ประธานาธิบดีคลินตันก็ฉลาด ท่านยกเอาส่วนดี หรืออาจจะไม่ดี
นัก แต่เด่น ของอเมริกัน มาปลุกใจเพื่อนร่วมชาติของท่าน ว่าภูมิ
ปัญญาอเมริกันได้รับการยอมรับนับถือไปทั่วโลก

ภูมิปัญญาของอเมริกา หรือ American idea ที่สำคัญที่
ประธานาธิบดีคลินตัน อ้างไว้ คือ

๑. democracy (ประชาธิปไตย)

๒. free-market economy (เศรษฐกิจแบบตลาดเสรี)

ตอนนี้ภูมิปัญญาอเมริกัน หรือแนวความคิดอเมริกัน สอง
อย่างนี้ กำลังแพร่ขยายไปทั้งในตะวันตกและตะวันออก สังคม
โซเวียตที่แตกสลายเป็นประเทศเล็กประเทศน้อย ก็หันมารับเอา
แนวความคิดนี้ไป คือกำลังพัฒนาตัวเองเป็นประเทศที่มีเศรษฐกิจ
แบบตลาดเสรี (free-market economy) คือแบบทุนนิยม พร้อม
กันนั้นก็พัฒนาไปสู่ระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย
(democracy) แต่เบื้องหลังความภูมิใจนั้น ก็คือการขาดความ
มั่นใจ ที่ทำให้ถ้อยคำนั้นกลายเป็นการปลอบใจอย่างที่ว่าแล้ว

ยิ่งกว่านั้น สิ่งที่ยกขึ้นมาสร้างควมภูมิใจหรือปลอบใจนั้น
ก็ขัดกันในตัวกับวิถีทางการพัฒนาที่ต้องการหรือกำลังแสวงหา
เพราะเศรษฐกิจแบบตลาดเสรี (free-market economy) เป็น
ตัวการก่อปัญหาสภาพแวดล้อมที่กำลังเป็นเรื่องร้ายแรงของ
ปัจจุบัน ที่เราจะต้องวิเคราะห์กันต่อไป แต่พูดสั้นๆ รวมๆ ได้ว่า
จากปัญหาที่เป็นเหตุปัจจัยโยงกันนี้ ก็แสดงอยู่ในตัวว่าเศรษฐกิจ
แบบตลาดเสรี ก็จะไปไม่รอดด้วย

ส่วนด้านประชาธิปไตย (democracy) ขณะนี้ในอเมริกาก็
ประสบปัญหาหนัก โดยเฉพาะการแบ่งแยกเชื้อชาติแบ่งแยกสีผิว
ก็ทวีความรุนแรง การปกครองด้วยกฎหมาย การถือกฎหมาย
เป็นบรรทัดฐาน (rule of law) ที่เป็นหลักการใหญ่ของสังคม
ประชาธิปไตย ก็ชักจะเข้าไปให้มีการหาผลประโยชน์จากกฎหมาย

ปัญหาจำพวกนี้ทวีมากขึ้นๆ ไม่รู้ว่าจะพากันไปรอดหรือเปล่า แต่ตอนนี้ เขาเฉพาะเรื่องการประนีประนอมก่อนว่า ในการแก้ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นจะต้องให้ครบ

๑. ไม่ประนีประนอม (compromise) ความต้องการของประชาชนที่เป็นคนรุ่นต่อไปในอนาคต คือไม่ทำให้อุณหภูมิต้องประนีประนอมยอมลดความต้องการของเขา

๒. ไม่ประนีประนอม (compromise) ความต้องการของสัตว์และพืชชนิดอื่นที่อยู่ร่วมโลกเดียวกันกับมนุษย์ ไม่ทำให้อุณหภูมิและพืชพันธุ์เหล่านั้นต้องยอมลดความต้องการของมัน

๓. ไม่ประนีประนอม (compromise) ให้ประชาชนในสังคมอื่น ที่อยู่ในโลกเดียวกัน ที่เป็นมนุษย์ด้วยกัน ต้องยอมลดหย่อนความต้องการของเขา

อันนี้จึงจะเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ที่แท้จริงในความหมายที่ยังใช้แนวคิดแบบประนีประนอม (compromise)

แต่ปัญหาติดตันข้อใหญ่ที่จะต้องเผชิญต่อไป ก็คือว่า ถึงจะทำสำเร็จในการไม่ประนีประนอม (compromise) ทั้ง ๓ ประการนั้น แต่ในที่สุดเจ้าตัวแนวคิดประนีประนอม (compromise) นี้แหละจะกลับมาเป็นปัญหาแก่ตนเอง เพราะว่าเมื่อไม่ไปประนีประนอมความต้องการ (compromise needs) ของคนอื่น เราก็ต้องหันกลับมาประนีประนอมยอมลดความต้องการ (compromise needs) ของตนเอง ตรงนี้มักจะลืมนึกกันไป

ลองคิดดู เมื่อเราไม่ไปประนีประนอมลดความต้องการ (compromise needs) ของคนอื่น คือไม่ไปทำให้ประชาชนในอนาคต ไม่ไปทำให้สัตว์พืชประเภทอื่น ไม่ไปทำให้ประชาชนในสังคมอื่น ต้องประนีประนอมยอมลดความสามารถที่จะสนองความต้องการของเขา แล้วเราจะทำอย่างไร เราก็ต้องประนีประนอมยอมลดความต้องการของตัวเองนะสิ ไปๆ มาๆ คำจำกัดความของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ก็มาตันที่จุดนี้

อย่างไรก็ตาม การประนีประนอม (compromise) นี้ เป็นความจำเป็นทางจริยธรรมในแนวคิดของตะวันตก

เพื่อความชัดเจน ขอพูดแทรกเข้ามาว่า จริยธรรมของตะวันตกไปได้แค่ประนีประนอมลดความต้องการ เพราะถือว่ามนุษย์มีความต้องการที่แก้ไขไม่ได้ เมื่อจำเป็น จุดยุติจึงอยู่ที่ว่าจะทำอย่างไรให้คนประนีประนอมยอมลดความต้องการ (compromise needs) ได้ เช่นยอมลดความสุขสะดวกจากการเสพบริโภค

แต่จริยธรรมแบบนี้ไปไม่รอด เพราะมนุษย์ต้องสนองความต้องการของตนเองให้มีความสุข และต้องการมีอิสรภาพ เมื่อต้องประนีประนอม ก็คือการไม่ได้สมปรารถนา ไม่บรรลุความสุขสมหวัง ซึ่งเป็นการบั่นทอนจิตใจให้เกิดความคับข้อง

เมื่อเป็นเช่นนี้ มนุษย์จะทำอย่างไร ทางออกอยู่ที่ไหน เพราะการประนีประนอม (compromise) นั้น นำไปสู่ปัญหา กลืนไม่เข้าคายไม่ออก หรือความติดตันไปไม่ได้ทั้งสองทาง คือ

๑. ถ้าไม่สามารถประนีประนอมยอมลดความต้องการ (compromise needs) ของตนเอง ก็ต้องเบียดเบียนกันหรือทำลายสภาพแวดล้อมต่อไป แล้วก็ทำให้คนอื่นสัตว์อื่นหรือมนุษย์ในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดความต้องการ (compromise needs) ของเขา

๒. ถ้าสามารถประนีประนอมยอมลดความต้องการ (compromise needs) ของตนเองได้ ตัวเองก็ไม่สุขสมหวัง เพราะต้องอยู่ด้วยความจำใจฝืนใจทนทุกข์ และยังมีผลตามต่อมาอีกว่า เมื่อมนุษย์ต้องจำใจฝืนใจทนทุกข์ จริยธรรมก็ไม่ยั่งยืน เพราะจริยธรรมจะยั่งยืนเป็นจริงได้ต้องให้มนุษย์อยู่ด้วยความสุข

จริยธรรมที่แท้ต้องทำให้มนุษย์มีความสุข ถ้ามนุษย์ไม่มีความสุข จริยธรรมนั้นก็ไม่มียั่งยืน และเป้าหมายของมนุษย์ก็จะไม่สำเร็จด้วย เพราะมนุษย์ไม่สามารถยอมทนอยู่ได้อย่างนั้นทั่วไปตลอดไปได้ ดังนั้น เมื่อต้องยอมทนทุกข์ไม่สมหวัง ไม่สำเร็จสมปรารถนา มันก็ไม่ยั่งยืนนั่นเอง คืออาจจะยอมทนอยู่ได้ระยะหนึ่ง แต่ในที่สุดการพัฒนาแบบนี้ก็ไม่ยั่งยืน (unsustainable) จึงไม่ใช่ทางออกที่สมบูรณ์ เรื่องก็เลยมาติดตันอยู่ที่นี้

เพราะฉะนั้นจึงได้บอกว่า ตะวันตกมาเจอปัญหาจริยธรรมแบบประนีประนอมที่ว่า แม้แต่เพียงจะทำให้คนยอมประนีประนอมความต้องการของตนเอง ก็ปฏิบัติได้ยากเต็มที่อยู่แล้ว ครั้นทำตามจริยธรรมนั้น โดยยอมประนีประนอมความต้องการของตน ก็เจอทุกข์ ไม่สมหวัง ไม่สุขสมอีก ก็เลยแย่ทุกทาง จริยธรรมก็ยากอยู่แล้ว แม้ทำได้ตามจริยธรรมนั้น ก็ไปไม่รอด

เรื่องนี้ ขอให้ดูสภาพสังคมอเมริกันจากรายงานข่าวของวารสารสำคัญฉบับหนึ่งว่า

“ผลการหยั่งเสียงประชาชนทั่วประเทศครั้งใหม่ของวารสารวอลล์สตรีต และสำนักข่าว NBC แสดงออกมาว่า ความหวังใยและความตระหนักรู้ต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้นมีเต็มที่แล้ว เหลือแต่จะทำให้ทั่วทุกคนเท่านั้น ชาวอเมริกัน ๘ ใน ๑๐ คน ถือว่าตนเป็นนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และครึ่งหนึ่งของจำนวนนั้นบอกว่าตนเป็นนักอนุรักษ์ชนิดแข็งกล้าด้วย...คนอเมริกันพูดว่าตนเต็มใจจะยอมเสียสละเพื่อให้มีสภาพแวดล้อมที่ดีขึ้น แต่สิ่งที่เขาทำกลับเป็นคนละเรื่อง พอถึงตอนตัดสินใจซื้อของเข้าจริงๆ คนอเมริกันจำนวนมากหาได้เป็นนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างที่ตัวเองเอ่ยอ้างไม่...ประธานห้างวิจัยตลาดแห่งนิวยอร์กแห่งหนึ่งกล่าวว่า ‘มีคนจำนวนน้อยที่ใส่ใจหวังใยอย่างแรงกล้า และยอมให้ตนเองขาดความสะดวกสบาย เพื่อจะทำอะไรที่เกื้อกูลต่อสภาพแวดล้อม’” (Gutfeld, A1)

ที่นี้ ตามความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ของคณะกรรมการวิชาการ ที่ว่ามานั้น จะให้คนปัจจุบันนี้สนองความต้องการของตนได้โดยไม่ทำให้คนในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดหย่อนความสามารถที่จะสนองความต้องการของเขา ก็เท่ากับว่าจะให้คนปัจจุบันก็ไม่ต้องประนีประนอมยอมลด (compromise) ความต้องการของตนด้วย

แต่อันนั้นจะทำได้อย่างไร ถ้าคนยุคปัจจุบันยังคิดแต่จะหาความสุขให้มากที่สุด ด้วยการหาสิ่งเสพมาบำรุงบำเรอตัวให้มากที่สุด เหมือนอย่างคนอเมริกันที่เป็นอยู่ ถ้าคนปัจจุบันยังคิดและมีทัศนคติต่อโลกและชีวิตอย่างนี้ เขาก็ต้องมาลงเอยที่การประนีประนอมความต้องการ (compromise needs) ไม่ของตัวเอง ก็ของคนอื่น อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งก็จะต้องไม่ยั่งยืน

เพราะฉะนั้นจึงบอกว่า เป็นปัญหาที่ต้องแก้ถึงลงไปถึงรากฐานความคิด คือแก้ที่ทฤษฎี ดังที่ได้พูดว่าเรื่องนี้เป็นปัญหาทฤษฎี และมันไม่ใช่แค่ทฤษฎีชั้นอุดมการณ์แบบค่ายประชาธิปไตย และค่ายคอมมิวนิสต์สังคมนิยมเท่านั้น มันลึกกว่านั้น

มาถึงตอนนี้จะต้องบอกว่า ทั้งค่ายเสรีประชาธิปไตยทุนนิยม และค่ายสังคมนิยมคอมมิวนิสต์นั้น ต่างก็อยู่บนรากฐานความคิดอันเดียวกัน

โดยมากคนเข้าใจว่าสองฝ่ายนี้เป็นคนละค่าย เป็นพวกตรงข้าม แต่เดี๋ยวนี้เราศึกษาถึงขั้นฐานความคิด ปรากฏว่าสองพวกนี้เป็นอันเดียวกัน มาจากฐานความคิดเดียวกัน ฝรั่งเดี๋ยวนี้เริ่มยอมรับแล้ว เดียวจะยกตัวอย่างมาให้ฟัง

เมื่อเป็นอย่างนี้ จะทำอย่างไรละ ตอบว่า ก็ต้องไม่ประนีประนอมความต้องการ (compromise needs) ของคนอื่น แล้วก็ไม่ต้องไม่ประนีประนอมความต้องการ (compromise needs) ของตนเองด้วย คือต้องมีความสุขได้โดยไม่ต้องเอาทรัพย์สินภรรยามาบริโภคน้ำใจให้มากขึ้นๆ หรือมากมายอย่างคนอเมริกันในปัจจุบัน ซึ่งเท่ากับบอกว่า จะต้องให้ความต้องการ (needs) ที่จะต้องสนองนั้น ไม่หนักหนาเกินไป

อันนี้จึงจะเป็นคำตอบหรือทางออกที่สมบูรณ์ และอย่างนี้ การพัฒนาจึงจะยั่งยืนได้

สรุปว่า

- จะประนีประนอม (compromise) ไม่ได้เลย ทั้งความต้องการ (needs) ของคนอื่น และความต้องการของตนเอง
 - ความต้องการ (needs) นั้นต้องมีขอบเขตแห่งความพอดี หรือชอบธรรม กับทั้ง
 - จะต้องมีห่วงใยกับการสนองความต้องการ (needs) ภายในขอบเขตนั้น (มีความสุข) ด้วย
- ถ้าไม่เช่นนั้น การพัฒนาก็ไม่ยั่งยืน เพราะยั่งยืนไม่ได้

การที่จะไม่ต้องประนีประนอม (compromise) ได้จริง ก็คือต้องไปแก้ปัญหาที่รากฐานทางความคิดจิตใจ นี่เป็นประเด็นที่หนึ่ง และตรงนี้แหละจึงมาถึงจุดที่ฝรั่งว่า ต้องปฏิวัติครั้งที่ ๓

จะปฏิวัติครั้งใหม่ แต่ช่องทางที่จะไป ยังติดตัน

โลกนี้ปฏิวัติมาแล้ว ๒ ครั้ง คือครั้งที่ ๑ เมื่อ ๑๐,๐๐๐ ปี มาแล้ว เรียกว่า การปฏิวัติเกษตรกรรม (Agricultural Revolution) ทำให้มนุษย์ตั้งหลักแหล่งอยู่กับที่ แล้วก็มีวัฒนธรรมอารยธรรมเกิดขึ้น

จนกระทั่งต่อมาเมื่อ ๒๕๐ ปีที่แล้ว จึงมีการปฏิวัติครั้งที่ ๒ เรียกว่าปฏิวัติอุตสาหกรรม (Industrial Revolution) ขณะนี้การปฏิวัติครั้งที่ ๒ ยังขยายไปไม่ทันทั่วโลกเลย มนุษย์ก็มาประสบปัญหาที่ทำท่าจะไปไม่รอด จึงต้องมีการปฏิวัติครั้งที่ ๓ ซึ่งจะเป็นการพลิกความคิดใหม่อย่างที่ว่าเมื่อกี้ ฝรั่งตอนนี้กำลังร่ำร้องกันให้ปฏิวัติครั้งที่ ๓

การปฏิวัติครั้งที่ ๓ นี้จะเป็นการปฏิวัติครั้งยิ่งใหญ่และต้องใช้เวลารวดเร็วมาก ถ้าทำไม่เสร็จภายในอีก ๒-๓ ทศวรรษ โลกนี้จะพินาศ นี่เป็นคำของฝรั่งเขาว่าอย่างนี้ ขณะนี้เราก็เดินทางมาถึงวาระที่จะต้องทำการปฏิวัติครั้งที่ ๓ ของโลกที่กำลังร่ำร้องกันอยู่นั้นแล้ว ปัญหาอยู่ที่ว่าเราจะทำได้ไหม

การปฏิวัติครั้งนี้ ยังเรียกชื่อต่างกันอยู่ บางตำราเรียกว่า การปฏิวัติเพื่อความอยู่ได้ยั่งยืน (sustainability revolution) คือ เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) บางพวกก็เรียกง่าย ๆ ว่า การปฏิวัติทางสภาพแวดล้อม (environmental revolution) ซึ่งก็เป็นการก้าวเข้าสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) เช่นเดียวกัน และชาวตะวันตกเหล่านี้ก็บอกว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนจะเป็นไปไม่ได้ ถ้าไม่มีการปฏิวัติครั้งที่ ๓ นี้

ว่าถึงจุดกำเนิด การปฏิวัติครั้งที่ ๓ นี้ เกิดขึ้นจากความสำนึกผิดของตะวันตก ซึ่งเป็นไปใน ๒ ระดับ คือ

๑. ความสำนึกผิดในระดับปฏิบัติการ ชื่อนี้ง่ายเพราะเห็นชัดจากปัญหาที่สืบเนื่องจากการพัฒนา ซึ่งได้ปรากฏผลร้ายต่างๆ ออกมาแล้ว อย่างที่รู้เห็นและพูดกันอยู่ทั่วไป

๒. ความสำนึกผิดในระดับฐานความคิด หรือในระดับภูมิปัญญา ชื่อนี้เกิดจากการสืบสาวหาเหตุปัจจัยลึกลงไป ในวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ตลอดเวลายาวนาน ดังที่ปราชญ์ตะวันตกหลายคนเริ่มมองเห็นว่ารากฐานทางความคิดของอารยธรรมตะวันตกทั้งหมดที่ผ่านมานี้ ผิดหมด และเป็นตัวการที่ทำให้กระแสการพัฒนาผิดพลาด จะต้องเปลี่ยนฐานความคิดกันใหม่

ที่นี้เราก็มารู้กันว่าฝรั่งคิดอย่างไร ตอนนี้อย่างไม่ถึง พระพุทธศาสนา เพราะจะต้องพูดของเขาให้หมดก่อน คือในเรื่องเดียวกันนี้ ก่อนที่เราจะทำอะไร ต้องรู้ว่าเขาทำอย่างไรมาก่อน จึงมาสำรวจกันดูว่า ตะวันตกเขาก้าวกันมาอย่างไร

สรุปตอนนี้ก่อนว่า ฝรั่งหรือตะวันตกยุคนี้ นอกจากเน้นความสำคัญของจริยธรรม คือ ethics ทั้งในระดับชีวิตประจำวันของบุคคล และในระดับประเทศชาติ ตลอดจนถึงค่านิยมมนุษย์ทั้งหมดแล้ว หลายคนกำลังลงไปถึงรากฐานทางความคิดในอารยธรรมของเขา เพื่อสืบสาวค้นหาสาเหตุ และหาหลักที่จะมาใช้ในการพัฒนาใหม่ เพราะเห็นว่าการพัฒนาแบบใหม่ที่ต้องการจะเป็นไปไม่ได้ ถ้าไม่เปลี่ยนรากฐานทางความคิด

ก. ความติดตันด้านจริยธรรม

ได้บอกแล้วว่า เพียงแค่ระดับจริยธรรม (ethics) เขาก็แย่อยู่แล้ว ปัญหาที่ตะวันตกหรือฝรั่งกำลังประสบในเรื่องจริยธรรมมีมากมาย เริ่มตั้งแต่ข้อติดขัดที่ว่า ทั้งที่รู้ตระหนักรู้ว่าขณะนี้เขาต้องการและต้องใช้จริยธรรมแน่นอน แต่มีปัญหาว่าจะเอาจริยธรรมจากที่ไหนมาใช้ เพราะจริยธรรมในสังคมตะวันตกนั้นได้ถูกตีตกไปแล้ว

แรกสุดคือจริยธรรมของศาสนานั้น ถูกตีตกไปนานแล้ว โดยเฉพาะในสังคมอเมริกัน และฝรั่งก็เคืองคว้าง แล้วก็เกิดความแตกแยกกันในเรื่องศาสนาด้วย แม้จะเป็นศาสนาคริสต์ด้วยกันตลอดจนแม้จะเป็นนิกายเดียวกัน ก็ลงกันไม่ได้ว่าจะตีความคำสอนอย่างไร

ทั้งที่รู้ว่าต้องใช้คัมภีร์ไบเบิล แต่ก็มีปัญหาว่าจะใช้คัมภีร์ฉบับไหน ตกลงกันไม่ได้ถึงกับสอนในโรงเรียนไม่ได้ ต้องแยกศาสนากับรัฐ (church and state) ออกจากกัน ในอเมริกาไม่ใช่เพราะปัญหาเกี่ยวกับศาสนาอื่น หรือระหว่างศาสนาหนึ่งกับอีกศาสนาหนึ่ง แต่ปัญหาเกิดจากการที่ว่า เป็นศาสนาคริสต์ด้วยกัน แต่ต่างนิกายกัน ก็ลงกันไม่ได้ สอนไม่เหมือนกัน

อาตมาเคยไปที่ตำบลฮอลแลนด์ (ไม่ใช่ Holland ที่เป็นชื่อประเทศในทวีปยุโรป แต่เป็นตำบลหนึ่งหรืออำเภอหนึ่งในอเมริกา) มีคนไทยสามสี่เป็นชาวอเมริกันอยู่那儿 ลูกชายไปโรงเรียน คราวหนึ่งถึงวันคริสต์มาส (Christmas) หรือวันอีสเตอร์ (Easter) หรืออะไรจำไม่แม่นแล้ว เด็กไปโรงเรียนก็มาเล่าให้พ่อแม่ฟังว่า เกิดเรื่องแล้ว ที่โรงเรียนครูไปพูดอธิบายความหมายของวันสำคัญนั้นเข้า ครูก็พูดไปตามภูมิของครู แต่ปรากฏว่า เด็กๆ ไปเล่าให้พ่อแม่ฟัง บางคนก็ยอมรับ แต่บางคนนับถือคนละนิกาย ก็มาประท้วง ต่อว่าโรงเรียนว่าทำไมถึงสอนอย่างนั้น

เพราะอย่างนี้แหละ ในเมืองอเมริกาจึงสอนศาสนาคริสต์ในโรงเรียนไม่ได้ เพราะเขาทะเลาะกันเอง ไม่มีเอกภาพในทางศาสนา เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เขาแยกศาสนากับรัฐ (church and state) กระทั่งไม่ให้เอาเรื่องศาสนาเข้าไปสอนในโรงเรียน เป็นปัญหามาจนปัจจุบันนี้

เรื่องอย่างนี้ คนในประเทศอื่นบางประเทศที่ไม่เข้าใจเหตุผลไม่รู้ความเป็นมา นึกว่าเรื่องศาสนากับเรื่องรัฐไปด้วยกันไม่ได้ นึกว่าจะมีเสรีภาพจะต้องทำอย่างอเมริกัน นี่คือไม่รู้ภูมิหลังของเขา ที่จริงเขาทะเลาะกันเอง นี่เป็นปัญหาตัวอย่างอันหนึ่ง

ปัจจุบัน เมื่อปัญหาสังคมชีวิตจิตใจรุนแรงมากขึ้น คนหันมาต้องการศาสนามากขึ้น คนอเมริกันขณะนี้จำนวนมากมีความเห็นในทางที่ว่าให้มีการจัดสวดมนต์ในโรงเรียน ที่เขาใช้คำว่า organized prayer ก็เป็นปัญหาว่า จะจัดได้หรือไม่ ผิดกฎหมายหรือไม่ ต้องขึ้นโรงขึ้นศาลกันอีก

ถลึงลงไปกว่านั้นก็คือ ในตะวันตกนั้น จริยธรรมเดิมของเขาก็มาจากศาสนา แต่จริยธรรมในศาสนาของเขาเป็นแบบเทวบัญชา คือคำสั่งจากฟ้าหรือโองการจากสวรรค์ เมื่อวิทยาศาสตร์เจริญขึ้นมา ก็มองว่าจริยธรรมนั้นไม่มีเหตุผล ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ แล้วคนก็เลยมองต่อไปว่า จริยธรรมเป็นเพียงของสมมติ คือมนุษย์ในสังคมต่างๆ ตกถ่วงกันบัญญัติขึ้น การกระทำอย่างเดียวกัน สังคมหนึ่งว่าดี อีกสังคมหนึ่งอาจว่าไม่ดี เพราะฉะนั้น จริยธรรมจึงไม่ใช่เป็นของมีจริง ตะวันตกก็เลยไม่เห็นความสำคัญของจริยธรรมมานาน พอเกิดมีความต้องการจะใช้จริยธรรมอีก ก็เลยเคว้งคว้าง รวมความว่า เขาหาจริยธรรมที่จะนำมาใช้ ก็ยาก

เมื่อไม่ยอมรับจริยธรรมจากศาสนา แต่ก็ต้องการจริยธรรม ก็เลยมีพวกนักปรัชญาและนักวิชาการมาคิดหา ethics กันขึ้นใหม่ ในปัจจุบัน ดังเช่นพวกนักการศึกษา อย่างที่มีโกลเบิร์ก (Lawrence Kohlberg) และซิมมอน (Sidney B. Simon) เป็นต้น เกิดขึ้นมา พยายามคิดหาจริยธรรมที่มีเหตุผล

ภาพรวมก็คือ เวลานี้ฝรั่งนับวันนิยมมากในเรื่องจริยธรรม คือ รู้ปัญหาว่าต้องการจริยธรรม แต่ไม่รู้ว่าจะเอาจริยธรรมแบบไหนมาใช้ และมีความไม่เป็นเอกภาพมาก

ปัญหาการหาจริยธรรมของตะวันตก ไม่จบเท่านั้น ถึงแม้ว่าเขาตกลงกันได้ว่าจะเอาจริยธรรมอย่างไร เขาก็มาดันอีกตรงที่ว่า จริยธรรมของตะวันตกทั้งหมดมีความหมายตามหลักการประนีประนอม (compromise) ที่จะต้องประพฤติกฎปฏิบัติด้วยความจำใจฝืนใจหรือทนทุกข์ อย่างที่ว่าแล้ว

ข. ความติดตันด้านฐานความคิด

ต่อจากนั้นก็อย่างที่ว่ามาแล้วอีกนั่นแหละ คือ การแก้ปัญหาในระดับจริยธรรม ยังไม่พอ จะต้องลงไปถึงรากฐานความคิดด้วย จึงจะแก้ปัญหาได้ถึงจุด ในเรื่องนี้ตอนนี้จะขอพูดไปตามที่ฝรั่งเขาต่อว่ากันเอง

เรื่องรากฐานความคิดของตะวันตกนี้ เวลานี้เขาพูดกันมากในตำราเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม ว่ารากฐานทางความคิดของตะวันตกนั้นผิดพลาดมาตลอด ๒,๐๐๐ ปี ซึ่งเป็นเหตุให้ตะวันตกจัดการกับธรรมชาติแวดล้อมอย่างผิดทางเรื่อยมา ในเรื่องนี้ แม้ฝรั่งจะมีความเห็นลงเป็นแบบเดียวกัน แต่ก็มีแง่มุมรายละเอียดที่ถกเถียงกัน ซึ่งในที่นี้ขอแยกเป็น ๓ พวก คือ

พวกที่ ๑ เห็นว่า รากฐานทางความคิดหรือภูมิปัญญาตะวันตกนั้นผิดพลาดตลอด และความผิดพลาดนี้สอดคล้องกันหมด ทั้งปรัชญา ทั้งศาสนา ทั้งวิทยาศาสตร์ ตลอดจนสายวิชาการทุกอย่างของตะวันตก ล้วนผิดพลาดแบบเดียวกันทั้งนั้น ยกตัวอย่างเช่น นาย Clive Ponting ที่เขียนไว้ในหนังสือ *Green History of the World*

นายคนนี้สาธยายยกมาให้ดูหมดเลย ตั้งแต่ Socrates Plato Aristotle มาตามลำดับ มีทั้งนักปรัชญา คำสอนของศาสนาของเขา นักวิทยาศาสตร์ นักเศรษฐศาสตร์ จนกระทั่งนักจิตวิทยา ทุกคนมีความเห็นแบบเดียวกันที่ถือว่าผิด เพราะฉะนั้น ตอนนี้นำบรรพบุรุษของฝรั่งตะวันตกทั้งหมด กำลังถูกอนุชนของเขาโจมตีมาก และบางทีก็ใช้ภาษารุนแรงด้วย

แนวความคิดที่กำลังถือกันว่าผิดนี้ คือแนวความคิดที่มองมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ และถือว่ามีมนุษย์เป็นผู้ที่จะพิชิตและเข้าครอบครองจัดการกับธรรมชาติได้ตามชอบใจ อันนี้คือแนวความคิดที่เขายอมรับกันทั้งหมดว่าเป็นรากฐานของอารยธรรมตะวันตก

ที่ว่าอย่างนั้น จะต่างกันก็เพียงว่า พวกที่ ๑ เห็นว่าเป็นอย่างนี้สอดคล้องกันหมด ทั้งปรัชญา ศาสนา วิทยาศาสตร์ และวิชาการทุกสาขา ดังที่นาย Ponting ยกมาให้ดู ซึ่งอาตมาจะเอามาอ่านให้ฟังบ้าง แต่เคยอ่านให้ฟังในที่ประชุมอื่นไปมากแล้ว เพราะฉะนั้นวันนี้จะอ่านเพียง ๒-๓ ตัวอย่าง

สาระสำคัญคือ นาย Ponting ได้สรุปจากการค้นคว้าของเขาว่า นักปราชญ์ของตะวันตกหรือบุคคลสำคัญและแหล่งความรู้ที่เป็นผู้สร้างภูมิปัญญาและความเจริญให้แก่ตะวันตกนั้น มีความรู้สึกต่อธรรมชาติแบบเป็นปฏิปักษ์ โดยที่บางคนใช้คำที่รุนแรงทีเดียว แต่บางคนก็เบาหน่อย เช่น (Ponting, 142ff.)

Socrates บอกว่า สัตว์ทั้งหลายถูกสร้างขึ้นมา และบำรุงเลี้ยงไว้เพื่อประโยชน์ของมนุษย์

Ponting ยกคำสอนจากคัมภีร์ Genesis ในคัมภีร์ไบเบิล (Bible) มาให้ดูด้วย แต่อันนี้จะไม่พูดในที่นี้

ต่อมา Descartes ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญทั้งในทางปรัชญา และใน modern science คือในวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ด้วย บอกว่า วัตถุประสงค์ของวิทยาศาสตร์นั้น ก็เพื่อให้

“พวกเราเหล่ามนุษย์จะสามารถเอาความรู้ใน วิทยาศาสตร์ และความรู้ที่เพิ่มพูนขึ้นในหมู่มนุษย์ มาใช้ ประโยชน์ แล้วก็ผันตัวเราขึ้นเป็นเจ้าเป็นนายเป็น เจ้าของครอบครองธรรมชาติ”

ต่อไป Francis Bacon มหากวีของอังกฤษบอกว่า

“เมื่อเรารู้จักธรรมชาติแล้ว ธรรมชาตินั้นจะถูก ครอบงำจัดการใช้เพื่อให้บริการแก่มนุษย์”

ต่อไป John Stuart Mill ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญในวงการ เศรษฐศาสตร์ตะวันตก ได้เขียนไว้ในหนังสือชื่อ *Three Essays on Religion* ว่า

“พลังอำนาจของชาตินั้น มักจะมีต่อมนุษย์ใน ลักษณะที่เป็นศัตรู ซึ่งเราจะต้องปลุกปล้ำกับมัน ทั้ง ด้วยกำลังและปริชาสามารถเท่าที่จะทำได้ เพื่อเอามัน มาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่เรา”

ต่อไป Sigmund Freud นักจิตวิทยาผู้ยิ่งใหญ่ ในด้านจิต วิเคราะห์ ผู้เป็นหัวหน้าจัดตั้งสถาบันสำนักจิตวิเคราะห์ ท่านผู้นี้ ได้พูดไว้ว่า

“อุดมคติของมนุษย์ ก็คือการทำดี ดำเนินการบุก
โจมตีธรรมชาติ บังคับให้ธรรมชาติเชื่อฟังเจตนา
ของมนุษย์ ภายใต้การนำทางของวิทยาศาสตร์”

อีกคนหนึ่งเป็นนักประวัติศาสตร์โซเวียต ชื่อ M.N. Pokrovskiy ยกมาให้ดูเป็นตัวอย่างแสดงสายความคิดของสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ เขียนไว้ในหนังสือ *Brief History of Russia* ว่า

“เมื่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีบรรลุถึงความ
สมบูรณ์แล้ว ธรรมชาติก็จะกลายเป็นเหมือนขี้ผึ้งอัน
อ่อนเหลวในกำมือของมนุษย์ ซึ่งเขาจะสามารถปั้นแต่ง
ให้เป็นรูปใดก็ได้ตามปรารถนา”

อีกคนหนึ่งเป็นกวีชื่อ Matthew Arnold ท่านผู้นี้ก็พูดไว้ไม่
เบาเหมือนกันว่า

“ธรรมชาติ กับมนุษย์ ไม่สามารถเป็นมิตรแท้กันได้
เจ้าโจ้! ถ้าเจ้าไม่สามารถเอาชนะมัน ก็จงยอมเป็นทาส
ของมันเสียเถิด”

นี่คือตัวอย่างวาทะของนักปราชญ์ของตะวันตก ซึ่งนักคิด
ในสมัยปัจจุบันของตะวันตกเองบอกว่า เป็นความคิดที่ผิด
Ponting ผู้เขียน *Green History of the World* บอกว่า ตะวันตก
ได้ใช้ความคิดนี้จัดการกับธรรมชาติมานาน ๒,๐๐๐ กว่าปีแล้ว

พวกที่ ๒ เช่น Al Gore (เป็นรองประธานาธิบดีอเมริกัน
ซึ่งได้บอกแล้วว่าเป็น environmentalist คือเป็นนักอนุรักษ์
ธรรมชาติด้วย)

Al Gore คงจะเห็นว่าศาสนาคริสต์ถูกโจมตีมาก เพราะเมื่อใครพูดถึงอารยธรรมตะวันตก ก็ต้องไปเอาศาสนาคริสต์มารวมเข้าด้วย เช่น Ponting ยกคัมภีร์ไบเบิลมาเพื่อดูว่า ใน Genesis ได้เล่าไว้ถึงการสร้างโลกว่า พระเจ้าสร้างมนุษย์ สร้างสัตว์ สร้างพืชบนแผ่นดิน แล้วก็สั่งไว้เสร็จให้มนุษย์มี dominion คือมีอำนาจครอบครองเหนือสรรพสัตว์ หรือสรรพสิ่ง ที่เคลื่อนไหวอยู่บนพื้นโลก ให้สิ่งเหล่านั้นเป็นอาหารของมนุษย์ อะไรทำนองนี้

Mr. Al Gore เห็นว่า การที่คริสต์ศาสนาถูกโจมตีมากนั้น ไม่ถูกต้อง แล้วท่านก็แสดงทัศนะว่า ที่คัมภีร์ศาสนาคริสต์เขียนไว้ นั้น ที่จริงไม่ได้มีความหมายอย่างนี้ การที่คัมภีร์บอกว่าพระเจ้าสร้างมนุษย์ขึ้นมาก่อนแล้ว จึงสร้างธรรมชาติ แล้วก็บอกให้มนุษย์มีอำนาจครอบครองเหนือธรรมชาติ นั้น ไม่ใช่หมายความว่า จะให้มนุษย์จัดการกับธรรมชาติตามชอบใจตัว แต่ทรงมอบหมายให้มนุษย์เป็นผู้คอยดูแลทรัพย์สินสมบัติของพระเจ้าเป็นเจ้า

ที่ว่านี้หมายความว่า ธรรมชาตินั้นเป็นสิ่งที่พระเจ้าทรงสร้างขึ้นเป็นสมบัติของพระองค์ ส่วนการที่ทรงบัญชาให้มนุษย์มี dominion คืออำนาจครอบครองเหนือธรรมชาติ นั้น ก็เพื่อให้มนุษย์ช่วยดูแลทรัพย์สินสมบัติของพระองค์ ไว้ให้พระองค์ อันนี้เป็นทัศนะแบบที่สอง ไม่เหมือนทัศนะแบบที่หนึ่งที่ตีรวดเลยว่า ตะวันตกตลอดสายไม่มีดี

อย่างไรก็ตาม Al Gore ก็ยอมรับในภาพรวม เพียงแต่แยกเอาศาสนาคริสต์ออกมา ดังที่เขาได้กล่าวไว้ว่า

“ถึงแม้จะเป็นความจริงอย่างแน่นอนว่า อารยธรรมของเรา (ชาวตะวันตก - ผู้เรียบเรียง) ถูกสร้างขึ้นมา ด้วยการยึดถือทฤษฎีที่ว่า เราสามารถใช้ธรรมชาติเพื่อสนองวัตถุประสงค์ของเรา โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบที่จะมีต่อมัน แต่ก็ไม่ใช่การยุติธรรมที่จะกล่าวหาศาสนาสำคัญของโลกไม่ว่าศาสนาใดก็ตาม ว่าเป็นตัวส่งเสริมทัศนคติที่เป็นอันตรายนี้” (Gore, 243)

ด้วยเหตุนี้ เมื่อ Al Gore แก้วตัวแทนศาสนาคริสต์แล้ว ก็ต้องไปตีกรีก ดังที่ปรากฏว่า Al Gore หันไปโจมตีปรัชญากรีกภายใต้อิทธิพลของเพลโตอย่างแรง (ในเรื่องนี้ Al Gore ยกย่องอริสโตเติล)

ท่านผู้นี้กล่าวว่า เพลโตนี้แหละเป็นตัวเหตุที่ทำให้ศาสนาคริสต์ในยุคหลัง คือพวกสถาบัน องค์กร บาทหลวง และผู้เผยแพร่ศาสนาคริสต์ทั้งหลาย หันมาสอนให้มนุษย์จัดการกับธรรมชาติได้ตามชอบใจ การที่เป็นอย่างนั้นก็เพราะไปรับอิทธิพลปรัชญากรีกของเพลโตเป็นต้นมา เพราะฉะนั้น สถาบันศาสนาคริสต์ที่สอนกันมาในระยะหลังตลอดประวัติศาสตร์ของตะวันตกนั้น ก็สอนมาโดยไม่เป็นตัวของตัวเอง แต่สอนมาภายใต้อิทธิพลของปรัชญากรีกทั้งสิ้น

อันนี้เป็นทัศนะของ Al Gore ซึ่งมีคนอื่นบางคนร่วมด้วย พวกนี้ถือว่า พระผู้เป็นเจ้าของมนุษย์มาให้มีหน้าที่เป็นผู้ดูแลต่างตัวของพระองค์ (steward — คือผู้ดูแลทรัพย์สินสมบัติให้คนอื่น ที่ไม่ใช่ทรัพย์สินสมบัติของตนเอง) แนวความคิดนี้เรียกว่า แนวความคิดแบบการทำหน้าที่ผู้ดูแลต่างตัว (stewardship)

อย่างไรก็ตาม Al Gore ก็โจมตีพวกนักบวชศาสนาคริสต์และผู้เผยแพร่ศาสนาคริสต์ทั้งหลาย ว่าพวกนี้เที่ยวไปสอนตามอย่างปรัชญากรีกกันหมด ทำให้มนุษย์คิดแต่จะจัดการกับธรรมชาติตามชอบใจ

เวลานี้ แนวคิดแบบที่ถือว่ามีมนุษย์ควรมีสถานะเป็นผู้ดูแลธรรมชาติ หรือเป็นผู้พิทักษ์ธรรมชาติ ที่เรียกว่า stewardship นี้ กำลังเป็นที่ยอมรับหรือนิยมนำไปใช้กันมากขึ้น ดังเช่นที่กล่าวถึงในหนังสือที่พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๗ ชื่อ *Global Paradox* ว่า

“บริษัททั้งหลายกำลังเริ่มมองความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมของตนว่าเป็นการทำหน้าที่ผู้ดูแล/พิทักษ์โลก (stewardship of the earth) และในทำนองเดียวกันนั้น บริษัททั้งหลายก็กำลังเริ่มยอมรับความรับผิดชอบของตนต่อมนุษยชาติด้วย...”

“Weiner กล่าวว่า แนวคิดแบบผู้พิทักษ์นี้แหละจะมาเป็นเจ้าของเสียงคลอคู่กับลัทธิทุนนิยมในอนาคตนี้ หากใช้ลัทธิมาร์กซ์ สังคมนิยม หรือคอมมิวนิสต์ไม่”
(Naisbitt, 1994, 231)

ควรสังเกตว่า การถือว่ามีมนุษย์ควรมีสถานะเป็นผู้ดูแลหรือพิทักษ์ธรรมชาติ (steward) นั้น เวลานี้ก็อาจจะแยกออกไปอีกเป็น ๒ แบบ คือ

- สำหรับกลุ่มที่ดีความใหม่ตามหลักศาสนาคริสต์ ก็ให้มองว่ามีมนุษย์เป็นผู้ดูแลธรรมชาติ ซึ่งเป็นสมบัติขององค์พระผู้เป็นเจ้า

- แต่สำหรับคนอื่น ๆ หนึ่ง ก็มองง่ายๆ เพียงว่า มนุษย์แต่ละคนนั้นควรทำหน้าที่ดูแลรักษารวมชาติไว้ให้แก่มนุษยชาติส่วนรวม ทั้งในปัจจุบันและที่เป็นอนุชนในอนาคต

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะให้เป็นผู้ดูแลรวมชาติ ก็มีข้อสังเกตที่ควรพิจารณาอีก ๓ ประการ คือ

ประการแรก ทัศนะนี้ก็ยังเป็นการมองฐานะของมนุษย์ที่แยกตัวต่างหากจากธรรมชาติอยู่นั่นเอง

ประการที่สอง มีความเคลือบแคลงสงสัยว่ามนุษย์มีคุณสมบัติพิเศษอะไร ที่จะขึ้นไปอยู่ในฐานะเป็นผู้คุมครองดูแลธรรมชาติ และ

ประการที่สาม การที่ธรรมชาติจะดำรงอยู่ด้วยดีได้นั้น มีความจำเป็นอะไรหรือที่จะต้องให้มีมนุษย์ไว้คอยดูแล (อาจต้องถามเลยต่อไปอีกด้วยว่า มนุษย์เคยช่วยดูแลอะไรให้ธรรมชาติดีขึ้นบ้าง)

พวกที่ ๓ มีแนวความคิดปลีกย่อยที่แตกไปหน่อยหนึ่ง คือพวกนี้จะวิจารณ์พวกที่โจมตีศาสนาคริสต์ โดยบอกทำนองนี้ว่าการคิดพิชิตธรรมชาตินั้น เป็นความโน้มเอียงตามสัญชาตญาณของสัตว์ทุกชนิดอยู่แล้ว คือสัตว์ทุกชนิดเกิดมา ก็มีความโน้มเอียงโดยธรรมชาติ หรือมีสัญชาตญาณที่ทำให้คิดจะไปครอบงำจัดการกับธรรมชาติอื่นให้อยู่ในอำนาจของตนเอง มนุษย์เหล่านี้เพียงแต่ยอมรับเอาคำสอนในศาสนาอิสลามและคริสต์มาเสริมย้ำแนวความคิดตามสัญชาตญาณเดิมนั้นเท่านั้น แต่แนวความคิดนี้เกิดจากสาเหตุทางจิตวิทยาของมนุษย์เองด้วย

เท่าที่ว่่ามานี้ เป็นแนวความคิดต่าง ๆ โดยสรุป แต่รวมความว่า ทุกคน ไม่ว่าสายไหนใน ๓ พวกนี้ ต่างก็ยอมรับร่วมกันทั้งหมดว่า แนวความคิดตะวันตกเป็นอย่างเดียวกัน ในแง่ที่ว่า มนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ และให้มนุษย์จัดการกับธรรมชาติหรือพิชิตธรรมชาติ อย่างแรงก็ให้จัดการกับธรรมชาติ เอาจานองรับใช้ความปรารถนาของตนตามชอบใจ

ถึงเวลานี้ ฝรั่งยุคปัจจุบันถือว่า แนวคิดของตะวันตกที่เป็นมาอย่างนั้น เป็นรากฐานทางความคิดที่ผิด ซึ่งนำมาสู่ปัญหาในปัจจุบัน

ภาค ๒

ต้นทางของการพัฒนา

ที่ยั่งยืน

จะอย่างไร ในเมื่อสิ่งที่พาตัวมาเจอปัญหา ก็คือสิ่งที่พาตัวมาสู่ความเจริญ

ปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาที่ผิดพลาดนั้น มิใช่เป็นเพียงเรื่องของสภาพความเป็นไปที่ปรากฏเป็นรูปธรรมในปัจจุบันเท่านั้น แต่เป็นเรื่องของอารยธรรมทั้งหมดของมนุษย์ หมายความว่า เป็นเรื่องที่สืบเนื่องมาจากเหตุปัจจัยต่างๆ ในกระแสนวมของอารยธรรมนั้น โดยเฉพาะภูมิธรรมภูมิปัญญาที่เป็นรากฐานของอารยธรรมนั่นเอง เพราะฉะนั้น การแก้ปัญหาคการพัฒนาจึงหมายถึงการแก้ปัญหของอารยธรรมทั้งหมดด้วย และด้วยเหตุนี้เราจึงต้องยอมเสียเวลาสืบค้นเหตุปัจจัยของปัญหาลงไปถึงรากฐานทางความคิด หรือทฤษฎี ที่เป็นฐานก่อกำเนิดและกำกับกระแสอารยธรรมนั้น ดังได้บรรยายมาแล้วในตอนก่อน

เมื่อจับตัวแนวความคิดหรือทฤษฎีที่เป็นรากฐานได้แล้ว ก็เท่ากับมองเห็นลู่ทางของการแก้ปัญห อย่างน้อยก็รู้ว่าจะต้องแก้ไขอะไรตรงไหน หรือให้ถึงไหน แต่จะแก้ไขอย่างไร เปลี่ยนแปลงให้เป็นอย่างไร และจะแก้ไขได้หรือไม่ ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง

ทั้งนี้พูดได้ว่า การเข้าใจเหตุปัจจัยให้ชัดเจน เป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งของการแก้ปัญห เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงตัวแนวความคิดหรือทฤษฎีที่เป็นฐานแล้ว ก็จะต้องโยงให้เห็นว่าแนวความคิดหรือทฤษฎีนั้นส่งผลออกมาจนถึงขั้นปฏิบัติการอย่างไร เพื่อเป็นข้อพิจารณาในการแก้ปัญหต่อไป

แนวความคิดหรือทฤษฎีที่มองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเป็นคนละฝ่าย และมนุษย์อยู่ในฐานะเป็นผู้มีอำนาจครอบครองดังกล่าวมาแล้วนั้น ได้ก่อตัวเป็นสภาพจิตใจของชาวตะวันตก ซึ่งมีลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งที่บางตำราเรียกว่า “frontier mentality” (ขอแปลว่า สภาพจิตแบบบุกฝ่าวรรมแดน) ซึ่งมีสาระสำคัญ ๓ ส่วน คือ (Chiras, 455)

๑. มองว่า ทรัพยากรในโลกนี้มีอยู่เหลือล้นมากมาย ไม่ต้องกลัวหมด
๒. ถือว่า มนุษย์เป็นต่างหากจากธรรมชาติ
๓. มุ่งหมายว่า มนุษย์จะต้องพิชิตครอบครองและจัดการกับธรรมชาติให้เป็นไปตามความปรารถนา

ความรู้สึกนึกคิดมุ่งหมายไฝ่ฝันอย่างนี้ได้กลายเป็นสภาพจิตที่ปรากฏเด่นเป็นพิเศษในสังคมอเมริกัน ซึ่งชาวอเมริกันภูมิใจมาก ถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ประเทศอเมริกาเจริญก้าวหน้าพัฒนามาอย่างที่เป็นอยู่นี้ จึงเป็นสิ่งที่น่าศึกษาและ frontier mentality คือ สภาพจิตคิดบุกฝ่าวรรมแดนนี้ ยังโยงไปถึงคติและค่านิยมที่สำคัญอย่างอื่นด้วย โดยเฉพาะ American dream หรือฝันอเมริกัน

แนวคิดหรือทฤษฎีข้อสำคัญที่ทำให้มนุษย์มองตัวเองแยกต่างหากจากธรรมชาติ และมีสถานะอำนาจที่จะครอบครองจัดการกับธรรมชาติได้ตามชอบใจ พร้อมทั้งแนวความคิดที่จะพิชิตธรรมชาตินี้ มีบทบาทสำคัญยิ่งในการบันดาลความเป็นไปของอารยธรรมตะวันตก หรืออารยธรรมปัจจุบันของโลก

อย่างใน *Encyclopaedia Britannica* ในหัวข้อว่า “ประวัติแห่งวิทยาศาสตร์” กล่าวไว้ มีใจความว่า แต่เดิมนั้นวิทยาศาสตร์ของตะวันตกเจริญล้ำหน้าตะวันตกมาก แต่ด้วยแนวความคิดที่จะพิชิตธรรมชาติ และจะจัดการกับธรรมชาติให้ได้ตามปรารถนานี้แหละ จึงทำให้ตะวันตกเจริญเลยหน้าตะวันออกไปได้ในการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาใช้จัดการโลกนี้ (*Encycl. Britannica*, 1988, 27.33, 37) ตะวันตกจึงมีความภูมิใจในเรื่องนี้และในแนวความคิดนี้

แต่ตอนนี้ ความรู้สึกภูมิใจนั้นกำลังจะหมดไป กลายเป็นสลดหดหู่หรือถึงกับรังเกียจว่าแนวความคิดหรือทฤษฎีนี้แหละที่เป็นตัวการก่อปัญหาแก่มนุษยชาติในปัจจุบัน

เอาเป็นว่า ไม่ว่าจะเถียงกันอย่างไรก็ตาม ทุกคนในตะวันตกเท่าที่อ่านมาถึงตอนนี้ มีความเห็นแนวเดียวกันว่า อารยธรรมตะวันตกของมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ และเป็นผู้มี *dominion* คืออำนาจครอบครองเหนือธรรมชาติ ตั้งแต่อำนาจในฐานะผู้พิทักษ์รักษาดูแล จนถึงอำนาจในฐานะผู้ที่จะจัดการเอาธรรมชาติมาสนองความต้องการของตนได้ตามชอบใจ นี่เป็น *ประการที่หนึ่ง* คือยอมรับความผิดที่มีมาเก่า

ประการที่สอง ให้เปลี่ยนความคิดกันใหม่ คือ ทุกคนพูดเหมือนกันว่า การที่จะแก้ปัญหาให้การพัฒนาเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน (*sustainable development*) ได้ จะต้องเปลี่ยนความคิดเสียใหม่ คือต่อไปนี้จะต้องมองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

เพราะฉะนั้น เวลาอ่านตำราฝรั่งเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมตอนนี้ ถ้าสังเกต จะเห็นเรื่อย ฝรั่งจะย้ำที่โน่นที่นี้แทรกอยู่ประปรายว่า ต้องมองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เป็นคำสำคัญที่พูดกันอยู่เสมอ

อย่างไรก็ตาม เมื่อเรามองเขาซ้อนเข้าไป จะเห็นว่า แนวความคิดของฝรั่งนั้น แม้จะเปลี่ยนไปอย่างไร ไม่ว่าจะอันใหม่ก็ตาม ก็ยังเป็นความคิดแบบมองออกไปข้างนอกตัวอยู่นั่นเอง เป็นความคิดนึกที่มองแค่ว่าจะเอาอย่างไรกับธรรมชาติ ไม่ได้มองว่าจะเอาอย่างไรกับตัวเอง คือคิดแต่ว่าจะเล่นงานธรรมชาติ หรือไม่เล่นงานมัน แล้วจะทำอย่างไรกับธรรมชาตินั้น ไม่มองดูตัวเองว่า แล้วเราจะทำอย่างไรกับตัวของเราเอง

ฝรั่งแม้จะก้าวมาถึงขนาดนี้แล้ว ก็ยังไม่มอง เขาก้าวมาได้ขั้นหนึ่ง เอาแค่เปลี่ยนให้มองตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แนวคิดแบบนี้ เราถือว่ายังอยู่ใต้อิทธิพลของสัญชาตญาณเดิม ไม่ช่วยให้มนุษย์พัฒนาตนพ้นจากสัญชาตญาณเดิมไปได้

เมื่อนักคิดตะวันตกปัจจุบันหันไปตีเียนบรรพบุรุษของตนแล้ว ก็หันมาหาศาสนาตะวันออก ดังเช่น Ponting ที่เขียนไว้ว่า ศาสนาตะวันออกทั้งหลาย เช่น หยิน หยาง ของเต๋า หรือคำสอนของพระพุทธศาสนา และศาสนาฮินดู จะเคารพธรรมชาติ และให้คนมองตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

ตอนนี้ฝรั่งก็หันมายกย่องศาสนาตะวันออกกันใหญ่ ยกย่องแม้กระทั่งอินเดียนแดง ที่ตนเองเคยเล่นงานเขามาเสียยับเยิน จะหาอ่านได้ในหนังสือฝรั่งหลายเล่มเลยทีเดียว

ขอยกตัวอย่าง เช่น มีการยกซีแอตเติล (Seattle) หัวหน้าเผ่าชาวอินเดียนแดงพวกหนึ่งขึ้นมาอ้าง (ชื่อที่วานี้ เป็นที่มาของชื่อเมืองซีแอตเติล/Seattle ซึ่งเป็นเมืองใหญ่เมืองหนึ่งในรัฐวอชิงตัน/Washington แถบตะวันตกเฉียงเหนือของสหรัฐอเมริกา)

เรื่องมีว่า เมื่อปี ค.ศ. 1855 (พ.ศ. ๒๓๙๘) ประธานาธิบดี แฟรงคลิน เพียร์ซ (Franklin Pierce) แถลงว่าจะขอซื้อผืนแผ่นดินของคนอินเดียนแดงเผ่าของซีแอตเติล และซีแอตเติลก็ได้เขียนตอบมา

ถ้อยคำของอินเดียนแดงคนนี้ แม้กระทั่ง Al Gore รองประธานาธิบดีสหรัฐฯ ก็ยังไปคัดเอามา คือ เดียวนี้วาทะของพวกอินเดียนแดงกลายเป็นที่ยกย่องเชิดชู เพราะพวกนี้เคารพเทิดทูนธรรมชาติ ไม่เฉพา Al Gore เท่านั้น หนังสืออื่นก็อ้างเหมือนกัน

ส่วนที่อาตมาจะนำมาอ่านนี้ คัดจากหนังสือของรองประธานาธิบดี Al Gore (*Gore, 259*) กับหนังสือชื่อ *Environmental Science* (วิทยาศาสตร์ธรรมชาติแวดล้อม) ของนาย Daniel D. Chiras (*Chiras, 462*) ซึ่งเขียนแล้วว่า ซีแอตเติลหัวหน้าเผ่าอินเดียนแดงได้เขียนจดหมายตอบมาถึงฝ่ายอเมริกันขออ่านบางตอนดังนี้

“ท่านจะซื้อหรือขายผืนฟ้าและแผ่นดินได้อย่างไร
ความคิดนี้เป็นของแปลกประหลาดแก่พวกเรา...ท่าน
จะต้องบอกลูกหลานของท่านว่า ผืนแผ่นดินภายใต้
เท้าของเราทั้งหลายนี้เป็นเจ้าอธิปไตยของบรรพบุรุษปู่ย่า
ตายายของเรา ดังนั้น ลูกหลานของท่านจะต้องเคารพผืน
แผ่นดิน จงบอกลูกหลานของท่านว่า ผืนแผ่นดินนี้มั่งคั่ง
ไปด้วยชีวิตของญาติพี่น้องของเรา จงสอนลูกหลานของ
ท่าน เหมือนดังที่เราสอนลูกหลานของเราว่า โลกนี้เป็น
แม่ของเรา สิ่งใดก็ตามที่บังเกิดแก่โลก ก็จะมีบังเกิดแก่
ลูกหลานของโลกนี้ด้วย ถ้ามนุษย์ถ่มน้ำลายรดพื้นโลก
เขาก็ถ่มน้ำลายรดตัวเอง”

แล้วยังมีพูดต่อไปอีก เช่น บอกว่า

“โลกนี้มีผู้ใช้เป็นของมนุษย์ มนุษย์ก็เป็นสมบัติของโลก สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีความสัมพันธ์กัน เสมือนเลือดซึ่งสามารถรวมครอบครัวให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทุกสิ่งทุกอย่างมีความสัมพันธ์กันทั้งสิ้น สิ่งใดที่เกิดขึ้นแก่ผืนแผ่นดิน ก็ย่อมเกิดขึ้นแก่ลูกหลานของผืนแผ่นดิน มนุษย์ไม่ได้ทอโยงใยสร้างระบบสายสัมพันธ์แห่งชีวิตนี้ เขาเป็นเพียงสายใยเส้นหนึ่งในโยงใยนี้เท่านั้น สิ่งใดที่มนุษย์ทำแกโยงใยนี้ ก็คือทำแก่ตัวเขาเอง”

นี่เป็นภูมิปัญญาของอินเดียแดง ซึ่งตอนนี้ฝรั่งหันกลับไปชื่นชม ปราบกฏในหนังสือฝรั่งบ่อยๆ ไม่รู้ว่าทำไมฝรั่งชอบกันนัก เจอหลายเล่มแล้ว เล่มโน้นก็ยกมา เล่มนี้ก็ยกมา คงเป็นเพราะคำพูดของอินเดียแดงนี้แสดงความรู้สึกนึกคิดที่แปลกสะดุดใจฝรั่งมาก เช่นเดียวกับที่ความคิดความรู้สึกของฝรั่งก็เป็นของแปลกประหลาดสำหรับพวกอินเดียแดงนั้น ทำให้เห็นว่ามนุษย์สองพวกนี้มองเห็นภาพของโลกต่างกันไปตามคนละทิศละทางอย่างไร

โดยเฉพาะเมื่อฝรั่งหันกลับมามองธรรมชาติด้วยจิตสำนึกใหม่ ก็หวนกลับไประลึกถึงคำพูดของอินเดียแดงเด่นชัดขึ้นมาอีก แต่คราวนี้คำพูดนั้นมีคุณค่าและความหมายพิเศษต่างไปจากเดิม

เป็นอันว่า ตอนนี้ ทางตะวันตก นักคิดรุ่นใหม่มีความไม่สบายใจกับแนวความคิดของอารยธรรมตะวันตก ลึกลงไปจนถึงรากฐานทางความคิดอย่างที่ว่ามานี้

อย่างไรก็ตาม ดังที่บอกเมื่อกี้ว่า ฝรั่งเศสแม้จะคิดมาและ
ล้ำนีกได้ถึงขนาดนี้แล้ว แต่ก็ยังมองไม่เห็นสิ่งหนึ่ง คือเขายังมอง
ออกไปนอกตัวว่า จะเอาอย่างไรกับธรรมชาติ ยังไม่ได้พูดถึงว่า
จะเอาอย่างไรกับตัวมนุษย์ คือยังไม่ได้พูดถึงแนวความคิดในการ
พัฒนามนุษย์ ตัวมนุษย์ก็ยืนเด่นที่ได้อยู่ ได้แต่มองออกไปนอกตัว
ว่าจะเอาอย่างไรกับธรรมชาติ

ข้อสรุปก่อนที่จะจบตอนนี้ก็คือ โดยรากฐานที่แท้แล้ว ลัทธิ
ทุนนิยม กับสังคมนิยม นั้น ไม่ต่างกัน แต่เป็นอันเดียวกัน
หมายความว่า เป็นอุดมการณ์หรือเป็นลัทธิที่ตั้งอยู่บนรากฐาน
ความคิดอันเดียวกัน คือทฤษฎีหรือแนวความคิดที่มองมนุษย์แยก
ต่างหากจากธรรมชาติ และถือว่ามนุษย์มีสิทธิเข้าครอบงำ
จัดการเอาธรรมชาติมารับใช้สนองความต้องการของตนได้ตาม
ชอบใจ Ponting ยอมรับข้อสรุปนี้ ดังได้ยกตัวอย่างความคิด ใน
คำกล่าวหรือวาทะของนักประวัติศาสตร์โซเวียตเมื่อกี้

เพราะฉะนั้น แนวความคิดของตะวันตกที่ผ่านมา จึงทำให้
เกิดการประลองกำลังระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

ถ้าเรามองในฐานะคนนอก จะเห็นว่ามนุษย์กำลังประลอง
กำลังกับธรรมชาติดูซิว่าใครจะแน่กว่ากัน โดยมนุษย์มีรากฐาน
ทางความคิดของอารยธรรมตะวันตกว่า มนุษย์เก่งกว่า และ
มนุษย์จะเข้าครอบงำจัดการกับธรรมชาติได้ ความสำเร็จของ
มนุษย์ก็คือการเอาธรรมชาติมารับใช้สนองความต้องการของตน
ได้ตามปรารถนา

แต่เมื่อมนุษย์พิชิตธรรมชาติได้ ความหมายหนึ่งที่มนุษย์
ไม่ได้มองคืออะไร

เมื่อมองดูจากข้างนอก เหมือนเราไปยืนนอกโลกมองเข้ามา ความหมายของความสำเร็จของมนุษย์ในการพิชิตธรรมชาติ ก็คือการพรวดธรรมชาติออกจากดุลยภาพของมัน พูดยุให้ยาวขึ้น อีกหน่อยว่า การพิชิตธรรมชาติ คือการพรวดธรรมชาติจากภาวะสมดุล ทำให้ธรรมชาติเสียดุลยภาพไป นั่นคือความสำเร็จของมนุษย์

เพราะฉะนั้น ความสำเร็จนี้ จึงกลับถูกมองในแง่ลบอีกครั้งหนึ่ง และความสำเร็จนั้น ก็กลายเป็นความพินาศ

มีคำถามว่า ที่ว่าเป็นความพินาศนั้นเป็นอย่างไร คำตอบก็คือ เมื่อธรรมชาติถูกพรวดออกจากดุลยภาพ ธรรมชาติก็พยายามปรับตัวกลับเข้าสู่ดุลยภาพตามเดิม

การที่ธรรมชาติพยายามปรับตัวกลับเข้าสู่ดุลยภาพนี้ ก็อาจจะแสดงออกมาซึ่งอาการต่างๆ ที่มนุษย์ไม่ชอบใจ เช่น ดินฟ้าอากาศแปรปรวนวิปริต อากาศร้อนขึ้น เป็นต้น อันนั้นก็คือความพยายามของธรรมชาติที่จะปรับตัวของมันกลับเข้าสู่ดุลยภาพ เพราะในระยะยาว ธรรมชาติจะต้องปรับตัวกลับเข้าสู่ดุลยภาพได้เสมอ

เมื่อธรรมชาติปรับตัวกลับเข้าสู่ดุลยภาพได้ในที่สุด ดุลยภาพนั้นอาจจะเป็นดุลยภาพที่ไม่มีมนุษย์อยู่ในระบบของธรรมชาติก็ได้ หมายความว่าธรรมชาติก็ยังคงอยู่ต่อไป เพียงแต่ไม่มีมนุษย์อยู่ร่วมด้วยในธรรมชาตินั้น

ถ้าอย่างนี้ ในขั้นสุดท้าย ลองคิดดูว่าใครจะชนะ

แต่ในแง่ของภาพรวมใหญ่ที่สุดก็คือ ธรรมชาติจะพยายามปรับตัวเข้าสู่ดุลยภาพแน่นอน และดุลยภาพนี้ เมื่อมองในแง่ของธรรมชาติ ไม่ได้มีความจำเป็นว่าในธรรมชาตินั้นจะมีมนุษย์อยู่หรือไม่ และถึงแม้ว่าจะไม่มีมนุษย์อยู่ด้วย ธรรมชาติก็จะมีดุลยภาพของมันอยู่นั่นเอง

นี่หมายความว่า แทนที่จะพูดว่า มนุษย์เป็นเจ้าของธรรมชาติ ธรรมชาติมีอยู่เพื่อมนุษย์ หรือธรรมชาติถูกสร้างขึ้นเพื่อมนุษย์ ความจริงจะกลายเป็นว่า ธรรมชาติมีอยู่โดยตัวของมันเอง และมีอยู่ได้โดยไม่ต้องมีมนุษย์

เพราะฉะนั้น ดุลยภาพจึงต้องแยกออกเป็น ๒ อย่าง คือ ดุลยภาพที่มีมนุษย์อยู่ร่วมด้วย กับดุลยภาพของธรรมชาติที่ไม่มีมนุษย์อยู่ร่วมด้วย โดยที่มีแต่สิ่งแวดล้อมซึ่งไม่เรียกว่าสิ่งแวดล้อม เพราะมันไม่ได้แวดล้อมใครอีกต่อไป

เวลานี้ ตัวเราคือมนุษย์เป็นผู้มอง เราก็มองเอาตัวเองเป็นที่หนึ่ง หรือเป็นศูนย์กลาง แล้วก็มองสิ่งอื่นๆ ทุกอย่างนอกตัวเราว่าเป็นสิ่งแวดล้อม หรือธรรมชาติแวดล้อม มองแยกตัวเองออกไปเสียใก้ทีเดียว แต่คำว่า “สิ่งแวดล้อม” นั้น เป็นคำสมมติ ซึ่งถ้าไม่รู้เท่าทัน ก็กลายเป็นคำลวงความคิด ที่หลอกตัวเองอย่างแรง

ที่จริงนั้น ถ้ามองในแง่ของสภาพแวดล้อม มันไม่ได้รู้สึกว่ามันแวดล้อมเราอยู่หรือเปล่า มนุษย์จะมีอยู่ด้วยหรือเปล่า มันก็ไมู้ด้วย เพราะมันก็เป็นธรรมชาติอยู่นั่นแหละ ธรรมชาติของดวงอาทิตย์ก็มีอยู่ได้โดยไม่ต้องมีมนุษย์ ธรรมชาติของโลกในยุคต่อไป ก็คงมีดุลยภาพของมันอยู่นั่นแหละ โดยที่อาจจะไม่มีมนุษย์อยู่ร่วมด้วย

สิ่งที่เราต้องการก็คือ คุณภาพของธรรมชาติทั้งหมด ที่มีมนุษย์อยู่ร่วมอย่างดีด้วย

รวมความว่า ทางตะวันตกได้มาถึงจุดหักเหที่ว่า จะต้องเปลี่ยนแปลงรากฐานทางความคิดกันใหม่ โดยถือว่าภูมิปัญญาของตนที่สร้างมา ๒,๐๐๐ กว่าปีนั้น ผิดพลาดไปเสียแล้ว

นั่นเป็นรากฐานของการพัฒนาที่ออกผลในปัจจุบัน ที่เสียหายก่อความพินาศ เพราะฉะนั้น สภาพจิตใจที่ตั้งอยู่บนฐานของแนวความคิดนี้ก็ผิดด้วย

ความคิดที่มองมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ และเข้าใจว่ามนุษย์มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่จะจัดการกับธรรมชาติได้ตามชอบใจนี้ ได้เป็นรากฐานเดิมที่ก่อตั้งสังคมสภาพจิตบุกฝ่าวรรมแดน (frontier mentality) ที่มีในคนอเมริกันเป็นพิเศษ ซึ่งเป็นรากฐานความคิดที่ผิด แต่ได้ทำให้อเมริกามีความเจริญอย่างที่ปรากฏในปัจจุบัน

ความสำนึกผิด

คือจุดเริ่มต้นของทางออกจากสภาพวิกฤต

ถึงตอนนี้ ขอแทรกเรื่องสภาพจิตและแนวคิดของตะวันตกอีกนิดหน่อย เพื่อจะได้เข้าใจอารยธรรมปัจจุบันได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

เวลานี้ นักคิด นักเขียน ปัญญาชน ตลอดจนคนที่มีสนใจปัญหาของโลกมนุษย์จำนวนมากในตะวันตก ไม่ค่อยมีความภูมิใจในอารยธรรมของตนเหมือนคนยุคก่อนๆ แต่ตรงข้าม กลับแสดงความผิดหวัง ไม่พอใจ และหันไปติเตียนอารยธรรมของตน อย่างที่เรียกได้ว่าก่นถึงรากเหง้า หรือตัดพ้อบรรพบุรุษของตัวเอง

สาระสำคัญของความผิดพลาดหรือความเลวร้ายของอารยธรรมของเขาที่คนปัจจุบันเหล่านี้มองก็คือ สภาพจิตและแนวความคิดของตะวันตกนั้น มิใช่เพียงมุ่งจะพิชิต รุกราน และครอบงำธรรมชาติเท่านั้น แต่การมุ่งเอาชนะและใฝ่ที่จะรุกรานนั้น เป็นพื้นฐานที่ทำให้มีความโน้มเอียงอยู่เป็นประจำทีเดียว ซึ่งหมายถึงการที่จะรุกราน และเอาชนะมนุษย์ด้วยกันด้วย

แนวความคิด ความเชื่อ และอุดมการณ์ต่างๆ ที่ตะวันตกเคยยึดถือหรือมีความภาคภูมิใจว่าเป็นปัจจัยแห่งความเจริญรุ่งเรืองของอารยธรรมจนถึงบัดนี้ นอกจากสภาพจิตแบบบุกฝ่าพรมแดน (frontier mentality) อย่างที่กล่าวแล้ว ยังมีอีกหลายอย่าง เช่น อุดมคติแห่งความก้าวหน้า (ideal of progress) ด้ลัทธิปัจเจกนิยม (individualism) การแข่งขัน (competition) และอิสรภาพ, เสรีภาพ (freedom) ซึ่งบางอย่างก็เป็นคติที่มีเป็นพิเศษในวัฒนธรรมอเมริกัน รวมทั้งคติเบ้าหลอม (melting pot)

คติและแนวความคิดเหล่านี้ ถูกคนรุ่นปัจจุบันติเตียนว่าเป็นความผิดพลาด ที่เป็นต้นเหตุแห่งความเสื่อมความพินาศอย่างน้อยก็เกิดความเห็นขัดแย้งกัน หรือถือว่าที่ผ่านมามีได้มองความหมายผิดไป จะต้องแก้ไข หรือเคยใช้ได้ แต่บัดนี้ถ้าสมั้ยต้องเปลี่ยนแปลงใหม่

เพื่อให้ชัดเจนและไม่เินแย้ง จะขอยกถ้อยคำของชาวตะวันตกยุคปัจจุบันที่มองสังคมและวัฒนธรรมของเขาเองมาดูกันเป็นตัวอย่าง

“...คติแห่งความก้าวหน้า (idea of progress) เป็นองค์ประกอบสำคัญพื้นฐานของภูมิปัญญาสมัยใหม่...”
(Ponting, 149)

“จนกระทั่งปลายศตวรรษที่ ๑๗ นั้นแหละ การมีความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และเทคโนโลยีที่ก้าวหน้ายิ่งขึ้นอย่างต่อเนื่อง... จึงเริ่มทำให้นักคิดบางพวกเกิดความมั่นใจว่า ประวัติศาสตร์จะเป็นตำนานแห่งความเจริญก้าวหน้า (progress)...ศตวรรษที่ ๑๘ เด่นขึ้นมา ด้วยกระแสคลื่นแห่งการมองอนาคตในแง่ดีงามสดใส และจะมีแต่ความเจริญก้าวหน้า (progress) ในทุกด้านทุกแดนอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้” (idem, 150)

“คติแห่งความก้าวหน้า (myth of progress) นี้เป็นความคิดหมายของศตวรรษที่ 19 เกิดขึ้นสืบเนื่องจากลัทธิปวกฏวาท (positivism) ส่วนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งเกิดจากการขยายความหมายอย่างไม่ถูกต้องของหลักวิวัฒนาการ...”

“...ในยุควิทยาศาสตร์เอง ทุกๆ ศตวรรษ ก็ได้เห็นว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์มีแต่กว้างขวางเพิ่มพูนยิ่งขึ้นๆ และเทคโนโลยีก็ขยายแดนอำนาจกว้างใหญ่ออกไปเรื่อยๆ มิใช่หรือ? ยิ่งหลายปีผ่านไป เราก็ยิ่งมีความรู้มากขึ้นและดีขึ้น มีสิ่งประดิษฐ์หรือเครื่องมือเครื่องใช้ที่ใหญ่ขึ้นและดีขึ้น พวกนิยมลัทธิปวกฏวาท พวกนักปล้ำ ยิ่งนักกับภาพแห่งความก้าวหน้านี้ พร้อมทั้งความฝันถึง

อนาคตที่ความก้าวหน้านี้จะบังเกิดขึ้น... แต่...
 ข้อยกเว้น สำคัญ ๒ ประการอันไม่เป็นไปตามกฎแห่ง
 ความก้าวหน้าในกิจการของหมู่มนุษย์...ทำให้ความคิด
 หมายในความก้าวหน้าอย่างสากลและนิรันดรนั้น
 กลายเป็นภาพมายาที่หลอกลวง” (Adler, 70-71)

“ด้วยเหตุที่มนุษย์ถูกมองอย่างเป็นผู้มีเพียงการ
 ดำเนินชีวิตเยี่ยงสัตว์เดรัจฉานเท่านั้น ไม่มองในฐานะ
 เป็นผู้มีพลังสร้างสรรค์อนาคตแบบมนุษย์ ผลประโยชน์
 และการปรับตัวเข้าหาผลประโยชน์จึงเข้ามาแทนที่วินัย
 และการปลูกฝังคุณธรรม ในฐานะเป็นเป้าหมายหลัก
 ของนโยบายการศึกษา จุดหมายทั้งหมดของการศึกษา
 เปลี่ยนไป เพราะการปรับตัวเข้าหาผลประโยชน์นั้น
 นำไปสู่ลัทธิลัทธิความสำเร็จ (cult of success) อัน
 ได้แก่ อุดมคติแห่งการขึ้นหน้าเขาไป ด้วยการฟันเพื่อน
 บ้านของคุณลงเสีย...” (idem, 77)

“พร้อมกับการเจริญขึ้นเป็นอุตสาหกรรม ก็ได้เกิดมี
 อุดมคติแห่งความก้าวหน้า ("Ideal of Progress") คือ
 ความคิดความหวังว่า ความเจริญก้าวหน้าทาง
 วิทยาศาสตร์ จะทำให้ชีวิตมีแต่ดีงามยิ่งขึ้นๆ เรื่อยไป...
 อุดมคติแห่งความก้าวหน้านี้ได้ถูกกระแทกแตก
 สลายเสียแล้ว ในเมื่อปรากฏชัดเจนว่าเทคโนโลยี
 สามารถสร้างนรกได้เช่นเดียวกับที่มันสร้างสรรค์”
 (Naisbitt, 1990, 295)

“เรื่องราวของมนุษยชาติอาจจะลงเอยโดยเป็นเรื่องตลกที่โหดร้าย ถ้าเราใช้ความชาญฉลาดทางเทคโนโลยีของเรามาทำลายล้างเผ่าพันธุ์มนุษย์เสีย หรือมีฉะนั้น เราอาจจะเจริญสูงส่งอย่างไม่เคยคิดฝัน จนบรรลุถึงความล้าเลิศประเสริฐเยี่ยมเกือบจะเทียบเท่าทวยเทพ” (Inglehart, 433)

“สิ่งหนึ่งที่นักวิทยาศาสตร์ทั้งหลายมีความแน่ใจอย่างเด็ดขาดสิ้นเชิง ก็คือ เขาถือว่าโลกแห่งธรรมชาตินี้ว่าโดยพื้นฐานแล้ว เป็นโลกแห่งความเห็นแก่ตัว การก้าวร้าวรุกราน และการต่อสู้เพื่ออยู่รอด...ดั่งนี้มิใช่หรือ?...

“พร้อมกับที่มีความเข้าใจกว้างๆ ตามหลักวิวัฒนาการ สังคมทั้งหมดก็ได้เริ่มเกิดความยึดถือแค้นไปทั่วว่า การแข่งขันและการดิ้นรนต่อสู้เพื่ออยู่รอดเป็นฐานทางชีววิทยาอย่างหนึ่งอย่างเดียว สำหรับพฤติกรรมของสัตว์ทั้งหลาย รวมทั้งมนุษย์ด้วย ในภาวะที่อยู่ตามธรรมชาติ...

“ความยึดถืออย่างนี้ได้แทรกตัวเข้าในวัฒนธรรมของเรา ทุกแง่ทุกด้าน เริ่มตั้งแต่วิธีการอบรมเลี้ยงดูลูก โดยสอนเด็กให้ก้าวร้าว ให้ได้เปรียบเหนือคนอื่นไว้ก่อนที่เขาจะขึ้นไปอยู่เหนือเรา เราสอนเด็กว่าชีวิตคือกฎป่า และกฎป่าก็คือ “ให้เลือดแดงฉานทั้งที่ฟันและกรงเล็บ” กฎป่านี้เลี่ยมสอนทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ การตลาด และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของเรา...และความเชื่อมั่นนี้

ได้ลงลึกจนกระทั่งว่าเราได้บิดเบือนให้มันกลายเป็น คุณธรรมอย่างหนึ่งไป บุคลิกแบบก้าวร้าวได้รับการยกย่องนับถือให้มีค่าสูง...ในบรรดาอุดมการณ์หลากหลายที่เป็นพลังชักจูงสังคมสมัยใหม่นั้น คติแห่งความก้าวหน้าด้วยการแข่งขัน (the idea of progress through competition) และคุณธรรมโดยธรรมชาติแห่งความเห็นแก่ตัว ได้กลายเป็นอุดมการณ์หลัก ซึ่งอ้างเอาวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องยืนยัน...

“...บัดนี้ ความประสานกลมกลืน (ที่มีอยู่ในธรรมชาติ)* ได้ถูกทำลายลงเสียแล้วด้วยความโง่เขลาที่หยาบทรามแห่งสภาพจิตที่มุ่งหาความก้าวหน้า (progress mentality)” (Hayward, 273-278)

“ชาวยุโรปมองมนุษย์ว่ามีสถานภาพพิเศษเหนือโลก ธรรมชาติที่แยกต่างหากจากตัวเขา อันพวกเขาสามารถนำไปใช้หาประโยชน์ได้โดยไม่มี ความผิดความเสียหายแต่อย่างใด อิทธิพลของความคิดแบบวิทยาศาสตร์นั้น จะเห็นได้จากการที่ความคิดแบบแบ่งซอยแยกส่วนได้เด่นขึ้นมาครอบงำผู้คน...ชาวยุโรปรู้ดีว่าสถานภาพทางวัตถุและระดับความรู้ของเขายิ่งใหญ่กว่าของบรรพบุรุษของตน และได้เรียกภาวะนี้ว่า “ความก้าวหน้า” (progress) ระดับการบริโภควัตถุที่เพิ่มสูงขึ้น และการมีความสามารถเปลี่ยนแปลงโลกธรรมชาติได้มากขึ้น

* คำในวงเล็บ เป็นของผู้เรียบเรียง

คือสิ่งที่พวกเขาถือว่าเป็นความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ ความก้าวหน้า (progress) มีความหมายในทางที่เป็นคุณ และเป็นสิ่งที่ทุกสังคมมนุษย์พึงมุ่งหมายในอนาคต และเหนือสิ่งอื่นใด ความก้าวหน้านั้น ย่อมพ่วงมากับ ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (economic growth)... วิธีคิดนี้ช่วยให้พวกคนยุโรปมีเหตุผลเข้าข้างตัวที่จะสร้างความชอบธรรมให้แก่กรรมที่เขาทำต่อโลก ธรรมชาติ แก่การที่พวกเขาไปเปลี่ยนแปลงรูปร่างสังคมอื่นๆ ให้เป็นไปตามความปรารถนาของตน และแก่การที่พวกเขาจะเอาทรัพยากรธรรมชาติไปใช้ประโยชน์” (Ponting, 159-160)

“(อ้าง Henderson) เศรษฐศาสตร์ได้ยกเอากิเลสบางอย่างที่น่ารังเกียจที่สุดของมนุษย์ขึ้นเทิดทูนไว้บนแท่น กล่าวคือ ความเห็นแก่ได้ในวัตถุ การแข่งขัน ความตะกละตะกลาม ความลำพองตัว ความเห็นแก่ตัว ความเห็นแก่ประโยชน์ใกล้ตา และความโลภธรรมดๆ” (idem, 159)

“กระบวนการคืบเคลื่อนจากสังคมก่อนอุตสาหกรรมมาเป็นสังคมอุตสาหกรรม ได้รับการขนานนามว่า การพัฒนา (development)” (idem, 398)

“การแผ่ขยายอำนาจของยุโรปอาจมองได้ว่าเป็นการค่อยๆ ประดิษฐานและแผ่ขยายจักรวรรดิ และเป็นการนำเอาอารยธรรมไปให้แก่ชนชาติที่ด้อยความเจริญ แต่

จากมุมมองของนิเวศวิทยา ดูเหมือนว่ามันจะเป็นคลื่น
แห่งการทำลายที่แผ่กระจายไปทั่วโลกเสียมากกว่า”
(idem, 397)

“ข้อพิพาทของบอตเลอร์เกี่ยวกับวัฒนธรรมตะวันตก
นั้นพุ่งเป้าเน้นลงไปอย่างแทบจะสิ้นเชิงในเรื่อง
วัฒนธรรมตะวันตก ในฐานะที่เป็นแหล่งสะสมอำนาจ
ครอบงำเหนือธรรมชาติแหล่งใหญ่เยี่ยมของมนุษยชาติ
(และ) เป็นเรื่องราวของอิสรภาพที่ได้มาด้วยการใช้อำนาจ
ครอบงำ (freedom through domination)
ถ้อยวาตะของเขาจัดเรียงให้เป็นเรื่องราวสราญใจ
ว่าด้วยความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์” (Aronowitz, 192)

“เพราะคติแห่งความก้าวหน้า (conception of
progress) ที่ล้าสมัยไปแล้ว คนจำนวนมากในประเทศ
ตะวันตกจึงคิดคาดหมายเอาเองว่า อุดมการณ์ที่เชิดชู
ความซิงซังอย่างคลั่งไคล้ไร้เหตุผลทั้งหลายจะอันตรธาน
ไปจากโลกนี้ ในเมื่อสังคมทั้งหลายต่างก็ศรีวิไลมากขึ้น”
(Toffler, 248)

“ผลลัพธ์ทางปรัชญาที่เด่นที่สุดของความคิยุคหลัง
สมัยใหม่ (postmodern thought) หลายกลุ่มหลาย
เกลียวที่มาบรรจบกัน ก็คือ การวิจารณ์โจมตีอย่าง
มากมาย หลายแง่หลายด้าน ต่อสายความคิดหลักของ
ปรัชญาตะวันตก นับแต่ลัทธินิยมเพลโต เป็นต้นมา...

สายความคิดตะวันตกทั้งหมดทั้งปวงนั้น...ในที่สุดก็ได้ นำมาสู่การใช้อำนาจของเทคโนโลยีเข้าข่มขีครอบงำ ธรรมชาติ และการข่มขีครอบงำมนุษย์อื่นๆ โดยทาง สังคมและการเมือง การที่จิตปัญญาของตะวันตกใช้อำนาจเหิมเกริมบีบบังคับเพื่อยัดเยียดเหตุผลเบ็ดเสร็จ บางชนิด ไม่ว่าจะในทางเทววิทยาก็ตาม ทาง วิทยาศาสตร์ก็ตาม ทางเศรษฐกิจก็ตาม ลงไปในชีวิต มนุษย์ทั่วทุกด้านนั้น (มาบัดนี้) ได้ถูกกล่าวหาว่ามีใจจะเป็นเพียงการหลอกลวงตัวเองเท่านั้น แต่ยังเป็นตัวการ ก่อความพินาศด้วย”

“...บาปกรรมมากมายเหลือเกินได้ถูกกระทำภายใต้ เปลือกหุ้มแห่งค่านิยมของตะวันตก บัดนี้สายตาที่สว่าง แล้วได้ทอดลงดูประวัติศาสตร์อันยาวนานแห่งลัทธิเผ่า อำนาจและกดขี่เอาเปรียบ (เพื่อนมนุษย์) อย่างโหดร้าย ของตะวันตก กล่าวคือ...การทำลายล้างโลกนี้อย่างหมด ลิ้นด้วยความมืดบอด” (Tamas, 400)

“...ค่านิยมอเมริกันก่อรูปขึ้นจากประสบการณ์ใน การพิชิตพรรมแดน (frontier) และเข้าตั้งถิ่นฐานใน พรรมแดนใหม่นั้น...คนอเมริกันมีจิตสำนึกในการนำอารย ธรรมไปให้แก่บ้านป่าเมืองเถื่อน...ความโน้มเอียงโดย ธรรมชาติของอเมริกาที่จะมองเห็นตัวเอง เป็นสังคมที่ดี ยอดเยี่ยมที่สุดกว่าสังคมทั้งปวง...กระหายที่จะแผ่ขยาย ภูมิปัญญาอเมริกันไปสู่ดินแดนที่กว้างไกลออกไป เรื่อยๆ” (Garten, 80)

“ภาพลักษณ์ของตัวเองอีกด้านหนึ่งของพวกเรา (ชาวอเมริกัน) ที่หมดสมัยใช้ไม่ได้แล้ว ก็คือการเอาความเป็นอเมริกันไปผูกกับความคิดฝ่าพรมแดน (frontier) และลัทธิปัจเจกนิยม (individualism) ที่โยงกันอยู่ ซึ่งยุ่งเหยิงไปเสียแล้ว” (idem, 224)

“แหล่งใหญ่ที่สุดแห่งความเข้มแข็งของอเมริกาที่เป็นมาตลอดทุกเวลา ก็คือฝันอเมริกัน (American Dream) อันได้แก่ ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ความมีโอกาستهاเทียบกัน และการเลื่อนสถานะสูงยิ่งขึ้นไป...

“...คนอเมริกันเปี่ยมด้วยจิตสำนึกว่า ความก้าวหน้า (progress) เป็นสิ่งที่ต้องเป็นไปอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้...(แต่) ความยึดถือเหล่านี้ไม่มีข้อใดจะใช้ได้อีกต่อไปแล้ว ความก้าวหน้า (progress) มิใช่เป็นสิทธิโดยกำเนิดสำหรับคนอเมริกันอีกต่อไปแล้ว” (idem, 223)

“จะเอาอย่างไรกัน ถ้าฝันอเมริกันไม่เป็นจริงอีกต่อไปแล้ว?” (idem, 28)

“พวกเรามีความคลางแคลงใจต่อเทคโนโลยี คู่ขนานไปด้วยกันกับการรู้ตัวมากขึ้นๆ ว่า ความเจริญทางเศรษฐกิจที่เติบโตขยายยิ่งขึ้นไปๆ อย่างไม่มีขีดจำกัด ก็เป็นภาวะที่เราไม่อาจจะหวังพึ่งได้อีกต่อไป ในช่วงศตวรรษนี้ ความฝันอย่างอื่นทั้งหลายก็ได้หลุดลอยหาย

จากเราไปแล้ว รวมทั้งความหวังที่ว่า เราจะสามารถสร้างสังคมที่เสมอภาคและมีความเป็นธรรมขึ้นได้... มาถึงบัดนี้ เรื่องราวความเป็นไปของมนุษย์ทั่วทุกด้าน ทุกแดนถูกเปิดเผยให้ปรากฏหมดความลึกลับ (และกลายเป็นเรื่องเล็กน้อยธรรมดา) แต่ผลที่ได้รับแทนที่แทนที่จะเป็นความอิสระหลุดพ้น กลับกลายเป็นความลึบสนุนงั่งเสียดมากกว่า...แทบไม่เคยมีเลยในยุคสมัยใดที่ผู้คนจะเกิดความหวังกังวลต่ออนาคตของอารยธรรมและชะตากรรมของมนุษยชาติดังเช่นยุคสมัยนี้...” (Hughes, II, 180)

“โดยนัยฉะนี้ มนุษย์ชาวตะวันตก...ก็ย้ายสถานะจากการที่เคยมีความเชื่อมั่นอย่างแทบจะไม่มีขีดจำกัด ในพลังอำนาจของตน ในศักยภาพทางจิตวิญญาณ ในความสามารถเชิงความรู้ ในความมีชัยเหนือธรรมชาติ และในอนาคตที่มีแต่ความก้าวหน้า มาสู่สภาพที่ปรากฏบ่อยครั้งว่าเป็นไปในทางตรงข้ามเลยทีเดียว กล่าวคือ เกิดความรู้สึกโหยหวนเปลี่ยวเพรียใจ มองเห็นโลกไร้ความหมาย ชีวิตเปล่าประโยชน์ รู้สึกว่าจิตวิญญาณได้สูญสิ้นศรัทธาไปเสียแล้ว เกิดความไม่แน่ใจ ในความรู้สำนึกถึงความสัมพันธ์กับธรรมชาติแบบทำลายล้างซึ่งกันและกัน และเกิดความรู้สึกขาดความมั่นคงต่ออนาคตของมนุษยชาติอย่างรุนแรง...

“...เมื่อถึงศตวรรษที่ ๒๐ ข้างปลาย วิถีความเจริญที่เป็นมา ก็ได้ละลายรากฐานของโลกทัศน์สมัยใหม่ให้

สลายไปแล้วโดยส่วนใหญ่ ทิ้งให้จิตปัญญา(ของ
ตะวันตก)ยุคปัจจุบันเรดิร่างหมดหลักที่แน่นอนมั่นใจไป
เรื่อยๆ แต่พร้อมกันนั้น ก็ทำให้กลายเป็นจิตปัญญาที่
เปิดตัวออกไปเต็มที่ยังไม่เคยเป็นมาก่อน...เกิดเป็น
จิตปัญญายุคหลังสมัยใหม่ (postmodern mind)"
(Tamas, 393-394)

มนุษย์ชนะ แต่โลกหายนะ

กระแสอารยธรรมที่พัฒนามาไม่สมบูรณ์ จะว่าเพราะไม่
บูรณาการ หรือผิดทางก็ตาม จึงมีความขัดแย้งในตัว และใน
ที่สุดก็แสดงผลในทางเสื่อมโทรมออกมา สภาพความสับสน
ปรากฏให้เห็นแทบทุกด้าน

ปัญหาการพัฒนานั้น ไม่ใช่เฉพาะด้านสิ่งแวดล้อมเท่านั้น
แต่ปรากฏทางด้านความคิด ชีวิตทั้งกายใจ และสังคมด้วย

สังคมอเมริกันนั้นถือได้ว่าเป็นตัวแทนของอารยธรรม
ตะวันตก และเป็นผู้นำของอารยธรรมปัจจุบันทั้งหมด จึงควร
สำรวจดูว่า อเมริกาประสบปัญหาการพัฒนาที่ผิดพลาดโดยมี
สภาพชีวิตและสังคมเป็นอย่างไร จึงขอยอมเสียเวลามาดูสังคม
อเมริกาสักหน่อย

แต่แทนที่เราจะมองเขา เรามาดูกันว่า คนอเมริกันปัจจุบัน
มองเห็นสังคมของเขาเองว่าเป็นอย่างไร แล้วเราก็จะเห็นว่า
สังคมที่พัฒนาแล้วสูงสุด ในกระแสอารยธรรมที่เรากำลังพูดถึง
อยู่นี้ หรือสังคมที่ก้าวหน้าไปได้ไกลที่สุด ในการพิชิตและจัดการ
กับธรรมชาติตามแนวคิดของอารยธรรมนั้น มีสภาพเป็นอย่างไร

ผู้ที่แก้ปัญหาก็จะ ต้องเข้าใจสภาพปัญหาต่างๆ เหล่านี้ อย่างทั่วถึงเพียงพอด้วย

คนอเมริกันที่กล่าวถึงสังคมของตนเหล่านี้ มิใช่จะมีความเห็นเหมือนกัน บางคนไม่พอใจกับวัฒนธรรมที่เป็นมาของชาติของตน และติเตียนบรรพบุรุษ บางคนเสียดายคตินิยมและวัฒนธรรมเดิมที่กำลังจะล่มสลายไป อยากจะฟื้นฟูให้กลับมีชีวิตชีวาขึ้นใหม่ บางคนรู้สึกผิดหวังต่อความเป็นมาแห่งอารยธรรมทั้งหมด คิดหาทางออกและทางเลือกใหม่

แต่ทุกคนมองเห็นเหมือนกันว่า สภาพชีวิตและสังคมอเมริกันปัจจุบันตกต่ำเสื่อมโทรมไม่น่าพอใจ ดังจะยกข้อความที่เขาเขียนไว้มาดูเป็นตัวอย่าง ดังนี้

“ประชาชาติ (อเมริกัน) กำลังเคว้งคว้างอยู่ระหว่างการเป็นเบ้าหลอม (melting pot) กับการที่จะเป็นหม้อต้ม” (Garten, 14)

“ในที่สุดเราก็เลิกคิดเบ้าหลอม (melting pot) ไปแล้ว และทุกคนก็เป็นอิสระที่จะเป็นสิ่งที่เขาเป็นอย่างแท้จริง” (Naisbitt, 1984, 273)

“การมองภาพอเมริกาว่า หลอมเข้าด้วยกันเป็นชนชาติหนึ่งเดียวนั้น ได้มีปรากฏอยู่ทั่วไปตลอดเวลาส่วนใหญ่ของสองศตวรรษแห่งประวัติศาสตร์ของสหรัฐฯ แต่ศตวรรษที่ ๒๐ ได้ก่อกำเนิดภาพใหม่ที่ขัดแย้งตรงกันข้าม...ลัทธิถือเผ่าพันธุ์ได้เกิดขึ้นทั้งในหมู่คนขาวที่ไม่ใช่

เชื้อสายอังกฤษ และในหมู่คนกลุ่มน้อยที่ไม่ใช่คนผิวขาว
แล้วก็ประณามคติเข้าหลอม...” (Schlesinger, Jr., 14-15)

“มีการกล่าวว่า เข้าหลอมทำร้ายประชาชนด้วยการ
ขุดโค่นความเคารพตนเอง...บัดนี้ เขาหันไปยกย่องคน
ต่างเผ่าที่หลอมไม่ได้” (idem, 42)

“นักวิจารณ์จำนวนมากในปัจจุบันอยากเห็นอเมริกา
เป็นโมเสก หรือแม้แต่เป็นต้มยำ มากกว่าจะให้เป็นเข้า
หลอม เข้าหลอมนั้นอย่างดีที่สุดก็ยังมีชิ้นส่วนที่ยังไม่
หลอมตัวอยู่อีกมาก เพราะฉะนั้นเขาจึงหันมาพิน
จุดเน้นในเรื่อง ‘ความดำรงอยู่ตามเผ่าพันธุ์’ โดยมุ่งถึง
การที่ประเทศมีความหลากหลายในทางเชื้อชาติ
สัญชาติ และศาสนา” (Hacker, 8)

“อุดมคติเข้าหลอม...กำลังถูกแทนที่ด้วยอุดมคติขาม
สลัด คือภาวะที่เครื่องปรุงหลากหลายยังคงลักษณะ
ของตัวอยู่อย่างเดิม” (Toffler, 244)

“คนอเมริกันผิวดำเป็นชาวอเมริกัน แต่กระนั้นเขาก็
ยังมีชีวิตอยู่อย่างคนต่างด้าวในผืนแผ่นดินเดียวที่เขา
รู้จักนั้น...ดังนั้น อเมริกาจึงถูกมองได้ว่าเป็นคน ๒ ชน
ชาติต่างหากกัน...การแบ่งแยกนั้นแผ่คลุมไปทั่วและซ้ำ
แรงแกล็ก...”

“ความตึงเครียดระหว่างผิวพันธุ์ แผ่ความหมองมัว
ปกคลุมประเทศนี้ไว้ เป็นสภาพอันยากจะปฏิเสธได้”

เวลานี้ ผู้คนพากันระบายความรู้สึกชิงชังคั่งแค้นที่เขาเคยเก็บกดไว้ในอดีตออกมา เรื่องผิวเรื่องเผ่า กลายเป็นเรื่องหลักของชาติ ที่คนเอามาสนทนากันส่วนตัว และโต้แย้งกันในที่สาธารณะ...” (Hacker, 3-4)

“รอยแยกที่มีระหว่างเชื้อชาติยังคงอยู่ และมีนิมิตหมายน้อยเหลือเกินว่า จะเห็นรอยแยกนั้นประสานติดกันได้ในศตวรรษที่กำลังจะมาถึง...” (idem, 219)

“อาจเป็นไปได้ว่าอเมริกา อาจจะเป็นได้ว่าทั้งโลกนี้ ยังอยู่ในวัยแรกรุ่น อาจเป็นไปได้ว่าเรากำลังขับรถกลับบ้านหลังจากเสร็จงานเร่งระบ่ำ อยู่ในอาการมึนเมา และไม่มีใครรู้ว่าเราจะไปรอดหรือไม่...แต่ข้าพเจ้าไม่สามารถพูดด้วยความสัจย์ว่า ‘แน่นอน อะไรๆ จะดีขึ้น’” (Terkel, 18, 403)

“ความรู้สึกของคนขาวที่ต่อต้านความก้าวหน้าของคนดำนั้นฝังลึกมาก...เกือบทุกวันสื่อมวลชนมีรายงานข่าวเรื่องใหม่ que แสดงถึงความตึงเครียดทางเชื้อชาติเผ่าผิวในอเมริกา...งานระดับจัดการชั้นสูงยังคงเล็งข้ามคนดำเหมือนเมื่อ ๑๐ ปีก่อน...ถ้าไม่มีความเพียรพยายามอย่างมหาศาล...ปัญหาแบ่งแยกผิวในปัจจุบันจะเลวร้ายหนักลงไปอีกในศตวรรษที่ ๒๑” (Wolfe, 206-207)

“นโยบายรับคนต่างด้าวเข้าเมือง (ของอเมริกา) ในปัจจุบัน มองในแง่หนึ่งก็คือ การที่ฟิอิตเลอร์มาตามล้างแค้นอเมริกา...”

“พวกผู้นำทางการเมืองอเมริกา พวกกันตาบอด
หลงใหลอยู่กับพวกอพยพที่เป็นดั่งชนใหม่ พวกนี้ยังมอง
ไม่เห็นว่าคุณค่าคือชาติอเมริกกัน อาจจะตาย

“ทำไมจะต้องเสี่ยงอย่างนั้น” (Brimelow, xv, 275)

“อะไรเกิดขึ้นแก่อุตสาหกรรมและพลังการผลิต ที่ได้
ทำให้ประเทศนี้กลายเป็นดินแดนอัศจรรย์แห่งโลก
อุตสาหกรรม?

“นับแต่ก่อตั้งประเทศของเรา ชาวอเมริกันรู้
ตระหนักประจักษ์แก่ใจของตนเป็นอย่างดีในความจริง
แท้ที่ว่า ความรู้จักประหยัด ความอุตสาหกรรม ความ
ขยันหมั่นเพียร และความสุ่ยากบากบั่น เป็นคุณสมบัติ
ที่จะต้องปลูกฝังและเชิดชูในสังคม อันเรียกว่า
จริยธรรมในการทำงาน (work ethic) คุณสมบัติเหล่านี้
แหละเป็นอุดมคติของชาวอเมริกัน ที่ทำให้ชาติของเรา
เด่นขึ้นมาได้เป็นศตวรรษๆ

“เมื่ออย่างขึ้นไปเหยียบยืนอยู่บนขอบศตวรรษที่ 21
เราทอดสายตาออกไปมองเห็นผืนแผ่นดิน(อเมริกา)ที่มี
แต่ครอบครัวซึ่งกำลังแตกสลาย ถนนหนทางที่กลายเป็น
เป็นเขตต่อสู้อสังครามยาเสพติด โรงเรียนที่ผลิตเด็กหนุ่ม
สาวมากมายออกมาโดยไม่รู้หนังสือและห่างเหินจาก
ศีลธรรม ภาวะเศรษฐกิจที่เหมือนดังอยู่บนรถผจญภัยใน
สวนสนุก รัฐบาลที่เหมือนดังตั้งอกตั้งใจส่งเสริมคนเป็น
ล้านๆ ให้เกียจคร้านเฉื่อยชา และแรงงานที่ผลิตสินค้า
ได้คุณภาพชั้นสอง แต่เรียกร้องผลประโยชน์ชั้นหนึ่ง

“ที่ในอเมริกาเนี่ย อะไรๆ ก็ไม่เป็นไปด้วยดีเลย มี
ประจักษ์พยานอยู่รอบตัวเราไปหมด จำเจๆ เหลือเกิน
ลองไปซื้อหรือเอาของที่ผลิตในอเมริกามาใช้สิ...”

“เวลานี้ แน่ใจได้เลยว่า ผู้ผลิตไม่ว่ารายไหน ไปๆ ก็มี
ของที่ผลิตบกพร่องออกมา หรือไม่ก็เจอข้อบกพร่องที่
ต้องแก้ไขในแม่แบบสินค้า แต่ปัญหาจุกจิกแบบนี้ได้
กลายเป็นเรื่องชินชาไปเสียแล้วในประเทศของเรา มี
อะไรบางอย่างเกิดขึ้นกับเกียรติภูมิและฝีมือแรงงาน ซึ่ง
เป็นเหตุให้เรากลายเป็นผู้แพ้หลุดลุ่ยบ่อยๆ ในการค้า
ระดับโลก...”

“ผลการสำรวจทั้งหลายเปิดเผยว่า คนอเมริกันที่
ต้องการทำงานหนักหรือมีความภูมิใจในสิ่งที่ตนทำ มี
จำนวนน้อยลงๆ พลเมืองหลายล้านคนไม่ทำงาน
หรือไม่ยอมทำงาน...อัตราอาชญากรรมของเราสูงสุดใน
โลกเสรี...”

“สิ่งที่ทำให้อเมริกายิ่งใหญ่ มาบัดนี้ตกอยู่ในภาวะ
ย่ำแย่ จักรกลทางเศรษฐกิจของเรากำลังจะไม่ทำงาน
เรากำลังสูญเสียจริยธรรมในการทำงาน” (Colson, 26, 3-5)

“อเมริกากำลังหล่นร่วงไปอยู่ข้างหลัง ผมพูดนี้มิใช่มี
ความหมายเพียงแค่ว่า เรากำลังจะสู้ยุโรปและญี่ปุ่น
ไม่ได้เท่านั้น แต่ผมหมายความว่า เรากำลังแพ้แย่งใน
แง่ความสามารถของตัวเอง เราไม่ใช่ประเทศที่เราเคย
เป็น หรือประเทศที่เราสามารถจะเป็น” (Skolnick, 608)

“ดูเหมือนว่า เราไม่เป็นสังคมที่เราเคยได้เป็นอีกต่อไปแล้ว อีกทั้งเราก็มิใช่เป็นสังคมที่เราเคยหวังไว้ว่าจะได้เป็นด้วย...

“ปัจจุบันนี้มีใช้ช่วงเวลาที่สวยงามใจอะไรสักสำหรับชาวอเมริกัน ผู้กำลังมองไปข้างหน้าสู่ศตวรรษที่ 21 ด้วยวิสัยทัศน์ที่มีดมัวดงมีเมฆบดบัง...ในบางยุคบางสมัย สิ่งที่เป็นจริงกับความคาดหวังทางวัฒนธรรมของเราผิดกันห่างไกลมาก เวลานี้ก็คือยุคสมัยหนึ่งที่เป็นอย่างนั้น

“ความจริงที่น่าเศร้าก็คือ ในอุตสาหกรรมที่กำลังวิกฤตนี้ ทั้งระดับแรงงาน และระดับจัดการ ล้วนขาดความพร้อมที่จะเผชิญกับอนาคต

“เป็นอันว่า ในอเมริกาช่วงปลายศตวรรษที่ 20 การเมืองแบบทำหน้าที่พลเมือง (civic politics) กำลังหลีกเลี่ยงให้แก่การเมืองแบบนักเรียกร้องสิทธิประโยชน์ (claimant politics)...การเปลี่ยนไปเป็นการเมืองแบบนักเรียกร้อง ย่อมหมายถึงการตีจากออกไปจากปัจจัยที่จำเป็นของประชาธิปไตยที่แท้...

“ชาวอเมริกันบางคน ก็อยากถอยกลับไปสู่กาลสมัยที่เขาเชื่อว่าเป็นยุคทอง ทั้งๆ ที่รู้ดีว่าเป็นไปไม่ได้ บางคนก็ระเริงใจในอิสรภาพที่ได้หลุดพ้นจากเครื่องกีดกันกำกับที่มีมาแต่เก่าก่อน ได้ชื่นชมกับวิถีใช้ชีวิตแบบใหม่ๆ แต่ขณะเดียวกันก็มีความหวาดระแวง...ไม่ว่าพวกซ้ายหรือพวกขวา ไม่ว่าพวกหัวเก่าหรือหัวใหม่ ไม่

ว่าพวกหัวบ้านหรือหัววัด คนอเมริกันจำนวนมากมายมี จูคร่วมรวมใจอย่างเดียวกับผู้กมัดเขาไว้ด้วยกัน คือต่างก็ ยึดเอาความว้าวุ่นหวนใจเป็นที่พึ่ง...” (Wolfe, 9, 130, 151, 458-9, 469)

“ยามที่ในบ้านของตัวผู้คนมีความเคลือบแคลงขาด ความมั่นใจในตนเองอย่างหนัก ผลิตรกณฑ์บันเทิงของ อเมริกา กำลังฉายภาพความมั่นใจในความเป็นเจ้าจักร วรรดิของตัวไปทั่วโลก สิ่งบันเทิงเป็นสินค้าออกใหญ่ที่สุด อันดับสองของอเมริกา (ต่อจากด้านการบินอวกาศ)...

“อย่างไรก็ตาม สำนักเศรษฐศาสตร์สายเก่าทั้งหลาย พากันไม่สบายใจว่า การหลงระเริงกับธุรกิจบันเทิง พร้อมทั้งความสำเร็จที่แพรวพราวผิวเผินด้านนั้น จะ เป็นสภาพแสดงถึงอาการของสังคมที่ลุ่มหลงหมกมุ่น พึ่งเพื่อ ซึ่งตกอยู่ในภาวะหลอกตัวเองอย่างหนัก แอลเลน เลนซ์เตือนว่า ‘ความเด่นสะพรั่งของการ บันเทิงนั้น เป็นความสำเร็จที่ลวงตา’...

“...สำหรับเมืองนิวยอร์กที่ตกต่ำลงไปเพราะการล่ม สลายของเศรษฐกิจวอลล์สตรีต อันเคยรุ่งโรจน์ในช่วง ทศวรรษ 1980-1989 นั้น ความหวังมีอยู่เพียงอย่าง เดียว คือการผันตัวไปเป็นจุดดึงดูดนักท่องเที่ยวโดยเอา การบันเทิงเป็นไม้เด็ด...มุ่งไปหาลูกค้ำชาวยุโรปและ เอเชียเป็นแหล่งใหญ่ของรายได้...ในอเมริกาเอง แรมโบ ๓ ทำรายได้ ๕๕ ล้านดอลลาร์ แต่ได้จากต่างประเทศถึง ๑๐๕ ล้านดอลลาร์...”

“...มีความเพี้ยนห่างกันมากขึ้นๆ ระหว่างสภาพที่อเมริกาเป็นจริง กับภาพที่อเมริกาฉายตัวออกมาทางภาพยนตร์และดนตรี...”

“...การพัฒนาเศรษฐกิจที่มุ่งการบันเทิงนั้น คือการที่รูปแบบมีชัยชนะเด็ดขาดเหนือเนื้อหาสาระในสหรัฐฯ...”

“สไตรอนกล่าวว่า ‘...การส่งสิ่งหยาบทรามเป็นสินค้าออกนั้น เป็นยี่ห้อแห่งความยิ่งใหญ่ของเรา’... ชูซาน ซอนแทค แทนที่จะมองอเมริกันว่าเป็นเจ้าจักรวรรดิทางวัฒนธรรม กลับให้ข้อสังเกตแบบเหน็บแนมว่า ‘...บางที ในที่สุด คนยุโรปจะมองพวกเราว่าเป็นประเทศในโลกที่สามที่ก้าวหน้าดีเหลือเกิน คึกคัก กระหึ่มมาก เป็นประเทศเจ้าสำราญแบบหนึ่ง...”

“...ศาสตราจารย์รับเชิญสอนวิชาประวัติศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยบอสตันท่านหนึ่งกล่าวว่า ‘ผมคิดว่า เรา กำลังมีชีวิตอยู่ในยุคละม้ายกรีก...’ กรุงเอเธนส์ (เมืองหลวงของกรีก) ลึนอำนาจในปี 413 ก่อน ค.ศ. แต่วัฒนธรรมกรีกคือวัฒนธรรมเอเธนส์ได้กลายเป็นวัฒนธรรมของโลกต่อมาอีก ๓๐๐ ปี” (Bernstein, 56-59)

“สำหรับเวลาเฉพาะหน้าขณะนี้ชาติอภิมหาอำนาจยังเหลืออยู่ชาติเดียวคือสหรัฐฯ ประเทศประชาธิปไตยใจดี ที่ถึงแม้จะมีข้อผิดพลาดบกพร่องอย่างไรก็ตาม ก็เป็นชาติที่อุทิศตัวให้แก่ประชาธิปไตยและเสรีภาพของปัจเจกชนอย่างหนักแน่น กระนั้นก็ตาม ถ้าสหรัฐฯ จัดการไม่ได้กับความเปลี่ยนแปลงอย่างหนักในการบริหาร

สังคมที่หลากหลายซับซ้อนของตน ภายใน ค.ศ. 2020 (พ.ศ. ๒๕๖๓) ยุคสมัยที่สหรัฐฯ เป็นอภิมหาอำนาจผู้เดียว ก็ถึงวาระที่จะจบสิ้นลง” (McRae, 276)

“...อเมริกา ประชาชาติที่อุทิศตัวอย่างเด็ดเดี่ยวต่อ อิสรภาพ เสรีภาพ และตลาดเสรี แต่กระนั้นก็เป็นประชาชาติที่กำลังประสบภาวะมาตรฐานการครองชีพตกต่ำลง ระดับความเป็นเจ้าใหญ่ทางอุตสาหกรรมถูกคุกคามโดยการแข่งขันของต่างชาติ ระบบการเมืองฟอนเฟะด้วยความคับแคบ (และเรื่องเงินๆทองๆ) เนื่องจากมัวยุ่งอยู่กับผลประโยชน์พิเศษ มีระบบการศึกษาของรัฐที่โหมงด้วยผลสัมฤทธิ์อันต่ำ มีครอบครัวและเด็กเยาวชนที่จิตใจถูกตีตราบাপแห่งการมีพ่อแม่คนเดียวหรือไม่ก็หย่าร้างกัน มีสังคมที่แหลกสลายเพราะสิ่งเลวติด มีระบบการป้องกันประเทศที่อ่อนแอลงเพราะการทุจริตและการจัดการที่ผิดพลาด และมีสถานะแห่งความเป็นผู้นำโลกที่ถูกท้าทายมากขึ้นๆ ทุกวัน ทั้งหมดนี้เกิดขึ้นภายในเวลาไม่ถึงหนึ่งชั่วอายุคน

“...มองในแง่หนึ่ง บัดนี้ ปัญหาภายในของอเมริกามาถึงจุดหนักหนาที่สุดแล้ว มันจะเลวร้ายมากไปกว่านี้ไม่ได้...

“ถึงเวลาที่ต้องมาถกกันว่า สหรัฐฯ พร้อมหรือไม่ที่จะเผชิญอนาคตในฐานะเป็นประเทศที่มีอำนาจชั้นสอง ในทัศนะของข้าพเจ้าว่าไม่ เพื่อให้ทันเวลา อเมริกาจะต้องหาทางจุดไฟจิตสำนึกของชาติขึ้นมา...อเมริกาจะได้สามารถเป็นผู้นำในศตวรรษหน้า...เหมือนครั้งอดีต

“แต่ถ้าอเมริกาไม่ทำอย่างนั้น ก็จะต้องเป็นอย่างที่พวกทำนายความเสื่อมว่าไว้แล้ว อเมริกาก็จะเลื่อนลະ ลีวลงสู่ความเสื่อม เหมือนดังชาติมหาอำนาจทั้งหลาย ทั้งปวงรายก่อนๆ...” (Schlossstein, ix, 479-480)

“สหรัฐฯ จะกลายเป็นประเทศในกลุ่มโลกที่ ๓ เมื่อใด? คำตอบหนึ่งคาดไว้ใกล้แค่ ค.ศ. 2020 ส่วนการคาดหมายที่มองในแง่ดีกว่านั้นเพิ่มให้อีก ๑๐ หรือ ๑๕ ปี แต่ไม่ว่าจะเอาแบบไหนก็ตาม ถ้าแนวโน้มปัจจุบันยังดำเนินต่อไป คนอเมริกันทั้งหมด ยกเว้นจำนวนน้อยนิด จะจนลงอย่างรวดเร็ว จนเหลืออยู่แต่ความหวนละห้อยอย่างสิ้นหวัง ถึงยุคทองแห่งความรุ่งเรืองของอเมริกาที่หมดสิ้นไปแล้ว” (Luttwak, 15)

“อเมริกากำลังอยู่ท่ามกลางการปฏิวัติทางสังคม ความสำเร็จหรือความล้มเหลวของการปฏิวัติครั้งนี้ จะเป็นเครื่องตัดสินไม่เฉพาะแต่วิถีแห่งอนาคตของอเมริกาเท่านั้น แต่จะตัดสินด้วยว่า อเมริกาอย่างที่เรารู้จักนี้ จะมีอยู่ในศตวรรษที่ 21 หรือไม่

“ทุกหนทุกแห่งที่คุุณมองไป จะเห็นแต่สภาพที่ไม่ น่าดู เรื่องอัปยศทั้งหลาย และความแหลกเหลวละเซเทะต่างๆ โดยมีเสียงของโบทแมค (รัฐบาลอเมริกัน) เปล่งไปรยปรายจากมหานครแห่งความสำราญฟอนเฟะ ออกมาปลุกปลอบให้ความมั่นใจ แต่เป็นเสียงที่แหบ

เครือข่ายกล่าวว่า ‘ทุกอย่างเรียบร้อยเป็นไปด้วยดี’ ทั้งที่คนอเมริกันส่วนใหญ่ตระหนักรู้โดยสัญชาตญาณว่า ในอเมริกานี้ ‘ทุกอย่างแย่มาก ไม่ดีเลย’ แต่คนส่วนมากก็ไม่เข้าใจว่าทำไมประเทศของเราจึงตกอยู่ในภาวะสับสนระส่ำระสาย...

“ตื่นเถิดอเมริกา จงตื่นขึ้นมาก่อนที่จะสายเกินไป และอเมริกาได้กลายเป็นรัสเซียแห่งต่อไปเสียแล้ว...

“หนทางเดียวที่เราจะเอาอเมริกากลับคืนมา และกู้อิสรภาพคืนให้อเมริกาได้ คือสู้กับพลังแห่งความชั่วร้ายที่เหมือนกับมุงเข้ามาทำลายเรา...” (Haga, 1, 255, 296)

ท่ามกลางสภาพที่เสื่อมโทรมและสับสนเหล่านี้ สิ่งที่น่าสนใจเป็นพิเศษ ก็คือวิกฤตการณ์ทางภูมิธรรมภูมิปัญญา ซึ่งซ่อนอยู่เบื้องหลังสภาพที่มองเห็น อันมีทั้งความรู้สึกลึกซึ้ง ความขัดแย้ง และการขาดความมั่นใจ สภาพวิกฤตขั้นนี้ได้ยกตัวอย่างมาดูกันแล้วในหัวข้อก่อน

กระแสความรู้สึกลึกและการเคลื่อนไหวที่เป็นความขัดแย้งหรือการผกผันในระดับภูมิธรรมภูมิปัญญา หรือในชั้นรากฐานของอารยธรรมนี้ เป็นไปอย่างแรงเข้มไม่น้อย ถึงกับทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในทางการศึกษาชั้นสูง ดังตัวอย่างกรณีที่ William J. Bennett อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการสหรัฐฯ สมัยประธานาธิบดีเรแกน เขียนไว้ว่า

“ในฤดูใบไม้ผลิปี 1986 (พ.ศ. ๒๕๒๙) นักศึกษากลุ่มเล็กๆ แต่มีเสียงดังมากกลุ่มหนึ่ง ได้เรียกร้องให้มหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ด ยกเลิกรายวิชาหนึ่งในหลักสูตรชั้นปีที่ ๑ ที่ชื่อว่า Western Culture (วัฒนธรรมตะวันตก) ซึ่งไม่ว่าจะพูดในแง่ไหน ก็เป็นวิชาหนึ่งในบรรดาวิชาที่เป็นยอดนิยมเท่าที่จัดสอนในมหาวิทยาลัยนั้น พวกนักศึกษากลุ่มนี้ได้เสนอให้นำเอาวิชาที่เน้น ‘ส่วนร่วมสร้างสรรค์’ ของวัฒนธรรมทั้งหลายที่ถูกโครงการศึกษาที่มีอยู่ขณะนั้น ละเลยและ/หรือบิดเบือนเสีย’ เข้ามาจัดสอนแทน เหตุการณ์นี้เป็นจุดสังเกตการเริ่มต้นของกระแสที่ต่อเนื่อง แห่งการกล่าวหาต่อโครงการศึกษาวัฒนธรรมตะวันตก...ว่าเป็นลัทธิแบ่งแยกชาติพันธุ์ เป็นลัทธิแบ่งแยกเพศ เป็นลัทธิจักรวรรดินิยม เป็นลัทธินิยมของกลุ่มชนชั้นสูง และเป็นลัทธิใจแคบเอาแต่พงศ์เผ่าของตัวเอง

“สองปีต่อมา สภาคณาจารย์มหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ด ได้ประชุมอภิปรายเรื่องการนำเอารายวิชาใหม่ชื่อว่า “Cultures, Ideas and Values” (CIV) เข้ามาแทนที่โครงการศึกษาวัฒนธรรมตะวันตก รายการหนังสืออ่านสำคัญที่เป็นแกนวิชาซึ่งเป็นที่คุ้นกันดี ๑๕ เรื่อง ในปรัชญาและวรรณคดีตะวันตก จะต้องถูกโยนทิ้ง...สแตนฟอร์ดตัดสินใจเปลี่ยนโครงการศึกษาวัฒนธรรมตะวันตกไปเสีย ในปี 1988 (พ.ศ. ๒๕๓๑)...

สแตนฟอร์ดซึ่งบางครั้งก็เรียกกันว่าเป็น “ฮาร์วาร์ดแห่ง
 ประจิมทิศ” (*Harvard of the West*) นับว่าเป็น
 มหาวิทยาลัยชั้นเรื่อธง สิ่งทีสแตนฟอร์ดกระทำจึงมี
 ความสำคัญ” (*Bennett, 169-170*)

เป็นธรรมดาว่า สถานการณ์ในทางเปลี่ยนแปลงอย่างนี้
 ย่อมต้องมีฝ่ายที่ไม่เห็นด้วย โดยเฉพาะพวกที่อาจจะถูกเรียกว่า
 หัวเก่า ซึ่งรวมทั้งตัว Mr. Bennett เองด้วย ดังนั้นจึงกลายเป็น
 การต่อสู้อย่างหนึ่ง ซึ่ง Mr. Bennett เองก็ได้กล่าวถึงสภาพนี้ใน
 สังคมอเมริกันว่า

“เรากำลังอยู่ในท่ามกลางการต่อสู้กันว่า ค่านิยม
 แบบของใครจะแผ่ไปครองอเมริกา...แล้วอเมริกาก็เข้าสู่
 สงครามทางวัฒนธรรม ที่กำลังเดินหน้าไป และเข้มข้น
 ยิ่งขึ้น” (*idem, 11-13*)

และเขาจบหนังสือของเขาด้วยประโยคสุดท้ายว่า

“แต่การต่อสู้เพื่อค่านิยมของเรา เพิ่งจะเริ่มต้นขึ้น
 เท่านั้น” (*idem, 258*)

เขาจะต่อสู้กันอย่างไร ในที่นี้คงมิใช่หน้าที่ที่จะนำมา
 บรรยาย แต่เมื่อมองกว้างออกไปให้เห็นภาพสังคมอเมริกัน
 ทั้งหมด ซึ่งถือได้ว่าเป็นตัวแทนอารยธรรมตะวันตกและอารย
 ธรรมปัจจุบันของโลก ก็คือสภาพวิกฤตของสังคมอเมริกัน คล้าย
 กับที่ Garten เขียนไว้ในหน้าสุดท้ายของหนังสือของเขาว่า

“...สภาพวิกฤตในสังคมของเรา บัดนี้แบ่งบานเต็มที
 แล้ว...” (*Garten, 245*)

เรื่องราวฐานทางความคิดและปัจจัยต่างๆ ทางภูมิธรรม ภูมิปัญญา ที่อยู่เบื้องหลังความเป็นมาของอารยธรรมปัจจุบันนี้ มีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับการที่จะเข้าใจและการปรับปรุงแก้ไขพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขแก่สังคมมนุษย์ ถ้ามีโอกาสจึงควรเขียนไว้เป็นเรื่องใหญ่โดยเฉพาะทีเดียว

จุดสำคัญของคติต่างๆ ที่กล่าวมานี้ อยู่ที่ว่า อารยธรรม ตะวันตก หรืออารยธรรมปัจจุบันของโลกทั้งหมดที่มีตะวันตก เป็นผู้นำ ตั้งอยู่บนรากฐานของความคิดจิตใจ โดยเฉพาะทฤษฎีที่ก้าวร้าวรุกราน ใฝ่อำนาจ มุ่งจะพิชิตเอาชนะ ทั้งต่อธรรมชาติ และต่อมนุษย์ด้วยกัน

ในเรื่องนี้ยังมีข้อที่น่าวิเคราะห์อีกมาก เช่นว่า การที่ ตะวันตกจะเกิดแนวความคิดอย่างนี้ขึ้นมา ปัจจัยอย่างหนึ่งที่มี ส่วนกระตุ้นก็คือ การถูกบีบคั้นคุกคามจากธรรมชาติแวดล้อม นั่นเอง เช่น สภาพธรรมชาติที่ไม่สุขสบาย ความแร้นแค้นขาดแคลน และความยากลำบากในการดำเนินชีวิต

นอกจากนั้น การดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอดท่ามกลาง ธรรมชาติที่บีบคั้นอยู่ได้ยาก เมื่อไม่มีการนำทางที่ถูกต้อง ก็ ผลักดันให้มนุษย์ต่างกลุ่มต่างพวกต้องพยายามต่อสู้เอาชนะกัน ด้วย แต่ในที่นี้ยังมีโอกาสที่จะพูดเรื่องนี้ จึงผ่านไปก่อน

อย่างไรก็ตาม มีข้อที่ควรกล่าวไว้ว่า ในที่นี้ อย่างหนึ่งว่า ถึงแม้วัฒนธรรมตะวันตกดังที่พูดกันมานั้นจะมีข้อบกพร่องเสียหายอย่างไรก็ตาม แต่ก็มีผลพลอยได้ที่เป็ประโยชน์ ซึ่งเกิดจากการดิ้นรนต่อสู้เพื่อให้พ้นจากสิ่งบีบคั้นและความขาดแคลน อย่างน้อย ๒ ประการ คือ

๑. ตามวิสัยของปुरुชนผู้ดำเนินชีวิตไปตามแรงจูงของกิเลส จะมีลักษณะที่ว่า เมื่อถูกทุกข์บีบคั้น มีภัยคุกคาม จึงจะลุกขึ้น दिनรณขวนขวาย แต่ถ้าอยู่สุขสะดวกสบาย ก็มักนอนเสวยความสุข ชอบผัดเพี้ยน ปล่อยปละละเลย ลุ่มหลงมัวเมา หรือเฉื่อยชา ชีวิตแห่งการ दिनรณต่อสู้พยายามแข่งขันเอาชนะ ทำให้ชาวตะวันตกต้องกระตือรือร้น เข้มแข็ง เร่งรัดตัวให้ลุกขึ้นหาทางแก้ไขและทำการต่างๆ อยู่เสมอ ไม่หยุดนิ่งเฉื่อยชา พูดสั้นๆ ว่า *ทำให้ดีอย่างไม่ประมาท*

๒. ประสบการณ์ในการต่อสู้และเบียดเบียนบีบบังคับข่มเหงแย่งชิงเอาเปรียบทำร้ายกันอย่างรุนแรง และชีวิตแบบตัวใครตัวมัน เป็นเครื่องฝึกในด้านบุคคลให้พัฒนาความรับผิดชอบอย่างสูง และในด้านการอยู่ร่วมกัน ทำให้พัฒนากฎเกณฑ์กติกาทางสังคมขึ้น โดยต้องเอาจริงเอาจังในการที่จะรักษาตัวรักษาหมู่ไว้ด้วยการจัดตั้งกฎเกณฑ์กติกาเหล่านั้นขึ้นเป็นรูปธรรม เพื่อเป็นหลักประกันไม่ให้เกิดการละเมิดต่อกัน ดังจะเห็นได้ว่าเรื่องสิทธิมนุษยชนเป็นต้น เกิดขึ้นในสังคมตะวันตก

ในแง่นี้ มนุษย์ที่อยู่ในสภาพแวดล้อมที่สุขสบาย มีธรรมชาติที่เอื้ออำนวยอุดมสมบูรณ์ ถ้าไม่พัฒนาตนเองให้ดี จะกลับเสียเปรียบ เพราะจะเกิดความโง่เขลาที่จะนอนเสวยความสุข ผัดเพี้ยน เฉื่อยชา และอยู่กันไปเรื่อยๆ เกิดมีปัญหาจึงแก้ไขกันพอเสร็จไปคราวหนึ่งๆ คือ *ตกอยู่ในความประมาท*

สภาพเช่นนี้ เป็นเครื่องวัดผลการศึกษาที่สำคัญอย่างหนึ่ง คือวัดว่าการศึกษานั้น สามารถพัฒนาคนให้พ้นจากวงจรร้ายแห่งความเจริญและความเสื่อมแบบปुरुชนได้หรือไม่

วงจรแห่งความเจริญและความเสื่อมของปวงชนคือ เมื่อถูกทุกข์บีบคั้นมีภัยคุกคาม ก็ลุกขึ้นดิ้นรนขวนขวาย จึงเจริญขึ้น แต่พอเจริญขึ้นมีความสุขสบาย ก็นอนเสวยผล เพลิดเพลิน มัวเมา หรือผิดเพี้ยนเฉื่อยชา แล้วก็กลับเสื่อมลง พอเสื่อมลงทุกข์ยากลำบาก จึงดิ้นรนขวนขวายใหม่ ทำให้กลับเจริญขึ้นได้อีก แล้วก็มัวเมาเสื่อมลงใหม่ หมุนเวียนเรื่อยไป

การศึกษาที่ถูกต้อง จะทำให้คนพัฒนาขึ้น จนมีความไม่ประมาทได้ด้วยสติปัญญา ไม่ต้องหม่นไปตามแรงชักจูงของกิเลส ไม่ต้องรอให้ถูกทุกข์บีบคั้นและภัยคุกคามก่อนจึงจะดิ้นรนขวนขวาย และเมื่อสุขสบายแล้ว ก็ไม่เกียจคร้านเฉื่อยชา นั่นคือมีความไม่ประมาทแท้จริง ที่เป็นอยู่ด้วยสติปัญญา

ที่ว่านั้นเป็นอีกด้านหนึ่งของวัฒนธรรม แต่ในที่นี้ เรื่องที่ต้องการพูดก็คือ สภาพจิตและแนวคิดที่มุ่งพิชิต เอาชนะ และเข้าครอบครองนั้น ไม่ว่าจะมุ่งจัดการกับธรรมชาติโดยตรง หรือมุ่งเอาชนะคนก็ตาม ในที่สุดก็จะมีผลเป็นการทำลายธรรมชาติทั้งนั้น

ในด้านการพิชิตธรรมชาติโดยตรงนั้นชัดอยู่แล้ว ส่วนในด้านการเอาชนะคนด้วยกัน การส่งผลให้เกิดการทำลายธรรมชาติเป็นไปได้หลายทาง เช่น ในโลกแห่งการแข่งขันนี้ การที่ประเทศมหาอำนาจจะรักษาความยิ่งใหญ่ของตนไว้ได้ ก็ต้องมีพลังทางเศรษฐกิจเหนือกว่า และเพื่อจะรักษาและเพิ่มพูนพลังเศรษฐกิจของตน มหาอำนาจนั้นก็ต้องทำลายทรัพยากรธรรมชาติเองบ้าง ต้องเอาประเทศที่ด้อยกว่าเป็นแหล่งป้อนทรัพยากรบ้าง เป็นที่ลงทุนตั้งโรงงานผลิตบ้าง เป็นตลาดระบายสินค้าบ้าง สนับสนุนการผลิตและการบริโภคให้เพิ่มมากที่สุดทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

ทั้งนี้ ไม่ต้องพูดถึงประเทศเล็กๆ น้อยๆ ทั้งหลาย ที่เมื่อแข่งขันเอาชนะกันเองก็ตาม ถูกครอบงำถูกบีบคั้นถูกกดดันถูกเรียกร้องเร่งรัดจากประเทศมหาอำนาจ ก็ตาม ก็ต้องเอาจากธรรมชาติและกระทำต่อธรรมชาติ

จนกระทั่งถึงท้ายปลายแถว แม้แต่คนที่แพ้ผู้มนุษย์ด้วยกันไม่ได้ ก็เท่ากับถูกผลักดันให้ไปกระทำต่อธรรมชาติแวดล้อมที่อ่อนแอกว่า เช่น บุกป่าหาอาหาร หาปัจจัยสี่ หาของป่าไปขายหาที่ดินอยู่อาศัย และบุกเบิกที่ทำมาหากินเป็นต้น

ในที่สุด ไม่ว่าจะจับที่เส้นทางไหน เมื่อมนุษย์ยังขาดปัญญาที่พัฒนาอย่างถูกต้อง กรรมของพวกเขาก็นำพาไปสู่ผลรวมคือการที่ธรรมชาติถูกทำลาย ทั้งด้วยการผลาญทรัพยากรธรรมชาติเพื่อเอาไปผลิตเอาไปบริโภค และด้วยการระบายของเสียเช่นมลพิษลงไปในธรรมชาติแวดล้อมจากการผลิตและการบริโภคของมนุษย์ ซึ่งในที่สุดก็นำไปสู่ความเสื่อมความพินาศของโลก ที่มนุษย์เองเป็นผู้รับผล

โดยนัยฉะนั้น ชัยชนะของมนุษย์ ไม่ว่าจะต่อธรรมชาติก็ตาม ต่อมนุษย์เองด้วยกันก็ตาม จึงเป็นความหายนะและความพินาศของโลก รวมทั้งตัวมนุษย์ด้วยนั่นเอง

แต่ที่แท้ จนบัดนี้ มนุษย์ก็ยังไม่ชนะจริงไม่ ฉะนั้นจะให้ถูก ต้องพูดว่า มนุษย์ยังไม่ทันชนะ โลกก็จะหายนะ และตัวมนุษย์เองก็จะมรณะเสียก่อน

จะปฏิวัติโลกได้

ต้องปฏิวัติภายใน เพื่อสร้างฐานความคิดใหม่ขึ้นก่อน

ได้พูดมาถึงแนวทางที่ตะวันตกก้าวมาจนถึงจุดที่เขาเป็นอยู่แล้ว ตอนนี้ก็คิดว่าควรจะข้ามมาถึงแนวความคิดของพระพุทธศาสนาเสียที

ในที่นี้จะพูดถึงแนวความคิดของพระพุทธศาสนาพอให้เห็นแนวเป็นพื้นฐานไว้เท่านั้น

พระพุทธศาสนาก็เห็นด้วยกับอะไรหลายอย่างที่ตะวันตกได้คิดมาเรื่อยๆ จนถึงปัจจุบัน แต่เห็นว่ายังไม่ครบ

อาตมาได้พูดทิ้งไว้ว่า ตะวันตกปัจจุบันได้สำนึกผิดใน ๒ ชั้น คือ

- สำนึกผิดในระดับปฏิบัติการ ที่ทำให้หาทางเปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนาใหม่ และ
- สำนึกผิดในระดับภูมิปัญญาหรือรากฐานทางความคิด ที่ทำให้เห็นว่าจะต้องเปลี่ยนทฤษฎี หรือหาภูมิปัญญาใหม่

และถือว่าการปฏิวัติครั้งนี้ เป็นการปฏิวัติอย่างพลิกหน้ามือเป็นหลังมือครั้งสำคัญ ที่เป็น third revolution คือปฏิวัติครั้งที่ ๓ และได้บอกไว้แล้วว่า ถึงแม้ตะวันตกจะเปลี่ยนความคิดไปว่า ให้เลิกมองธรรมชาติแยกต่างหากจากมนุษย์ ให้มองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แต่ก็ยังมองออกไปข้างนอก คือมองว่าจะเอาอย่างไรกับธรรมชาติ ไม่ได้มองว่าจะเอาอย่างไรกับตนเอง

ที่นี้หันมามองดูแนวคิดของพระพุทธศาสนาบ้าง ในที่นี้จะขอพูดถึงความคิดพื้นฐานทางพระพุทธศาสนาหลัก ๔ อย่าง คือ

๑. สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นธรรมชาติที่มีอยู่ และเป็นไปตามธรรมดา ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย (เรียกคำเดียวว่า “ธัมมะ” หรือ “ธรรม”) และมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาตินั้น

เมื่อธรรมชาติเป็นระบบความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย มนุษย์ซึ่งเป็นธรรมชาติส่วนหนึ่งด้วย ก็จึงเป็นส่วนหนึ่งอยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยที่เป็นองค์รวมอันนี้

การที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยนี้ เรียกว่าความเป็นไปตามกระบวนการของเหตุปัจจัย โลกทั้งโลก จักรวาลทั้งจักรวาล เป็นระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยทั้งสิ้น เมื่อมนุษย์มาเป็นพวกหนึ่งหรือประเภทหนึ่งอยู่ในระบบนี้ มันก็อยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยนี้ด้วย ก็เท่านั้นเอง จะเรียกว่าเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติหรือไม่เป็น ก็เป็นไปโดยอัตโนมัติเท่านั้น

๒. ในเมื่อมนุษย์อยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ ชีวิตและการกระทำของมนุษย์ ก็ย่อมเป็นไปตามและมีผลส่งผลตามระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยนั้น

เพราะฉะนั้น มนุษย์ทำอะไรขึ้นมา ก็มีผลในระบบเหตุปัจจัยนี้ กระทบต่อสิ่งภายนอกบ้าง กระทบตัวเองบ้าง และในทำนองเดียวกัน สิ่งที่เกิดขึ้นภายนอก ก็มีผลกระทบต่อตัวมนุษย์ด้วย คือทั้งในมุมนกิริยาและปฏิกิริยา ตัวเองทำไปก็กระทบสิ่งอื่น สิ่งอื่นเป็นอย่างไรก็มากกระทบตัวเอง

ข้อสำคัญคือมองไปให้ครบถ้วนตลอดระบบความสัมพันธ์นี้ ว่าชีวิตและกิจกรรมการกระทำของตนเอง ทั้งเป็นไปตามระบบ เหตุปัจจัย แล้วก็ทำให้เกิดผลตามระบบเหตุปัจจัยนั้นด้วยทั้ง ๒ ประการ

๓. มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และต้องฝึก (เรียกว่าเป็น “ทัมมะ”) พุทธด้วยภาษาสมัยนี้ว่าเป็นสัตว์ที่พัฒนาได้ ข้อนี้ถือว่าเป็นความคิดรากฐานที่สำคัญที่สุด

การเกิดระบบจริยธรรมในพระพุทธศาสนาขึ้นมา ก็เพราะถือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้และต้องฝึก หลักนี้เป็นแกนสำคัญของจริยธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งทำให้จริยธรรมมีความหมายเท่ากับการศึกษา

และเพราะเหตุที่มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้ จริยธรรมจึงเป็นระบบที่มีความประสานกลมกลืน เช่น ทำให้จริยธรรมกับความสุข เป็นสภาพที่พัฒนาไปด้วยกันได้ หรือเป็นจริยธรรมแห่งความสุข

หลักการนี้ถือว่า ความประเสริฐของมนุษย์อยู่ที่การฝึกฝนพัฒนา ถ้าไม่ศึกษาไม่พัฒนา มนุษย์ก็ไม่ประเสริฐ และมนุษย์นั้นเมื่อศึกษาพัฒนาแล้ว สามารถเข้าถึงอิสรภาพและความสุขได้จริง อันนี้เป็นข้อยืนยันของพระพุทธศาสนาว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่พัฒนาได้จนประเสริฐสุดเข้าถึงอิสรภาพและความสุขได้จริง

๔. ความสามารถของมนุษย์ที่พัฒนาแล้วอย่างหนึ่ง คือ การทำให้ความแตกต่าง กลายเป็นความประสานเสริมเติมเต็มกลมกลืนซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดความสมบูรณ์และดุลยภาพ

เมื่อมนุษย์ยังไม่พัฒนา มักทำให้ความแตกต่างเป็นความขัดแย้ง หรือเกิดความสับสนแล้วความแตกต่างก็กลายเป็นความขัดแย้ง ศักยภาพของการพัฒนาคือการทำให้คนสามารถทำให้ความขัดแย้งมีความหมายเป็นความประสานเสริม

การพัฒนามนุษย์อย่างนี้ จะต้องมาประยุกต์เข้ากับการแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมทั้งหมด

เมื่อนำเอาหลักการหรือความคิดพื้นฐานของพระพุทธศาสนาเหล่านี้ไปเทียบกับกับแนวความคิดเดิมของตะวันตกที่มองคนต่างหากจากธรรมชาติ แล้วจะครอบงำธรรมชาติ จะเห็นว่าแนวความคิดสองสายนี้แสดงผลต่างกันอย่างออกไปทั้งหมด

ในที่นี้จะวัดการแสดงผลด้วยหลักแค่ ๕ ข้อก็พอ ลองมาลองดูว่ามันต่างกันอย่างไร เมื่อเทียบแนวคิด ๒ อย่างนี้ แนวความคิดของตะวันตกเมื่อแสดงออกมา จะมีผลต่อไปนี้

๑. ใบแฉ่ศักยภาพ มนุษย์ได้อิทธิพลความคิดของตะวันตกมีความเข้าใจในแง่ว่า ศักยภาพคือการทำที่มนุษย์สามารถพัฒนาเทคโนโลยีมาพิชิตและจัดการกับธรรมชาติได้ การที่คิดเห็นอย่างนี้ก็เพราะมองออกไปข้างนอกด้านเดียว บนฐานความคิดที่จะครอบงำ

๒. ความหมายของอิสราภาพ เมื่อมองตามฐานความคิดของตะวันตก อิสราภาพมีความหมายเป็นความสามารถที่จะจัดการกับธรรมชาติได้ตามประสงค์ จนเป็นใหญ่เหนือธรรมชาติ เพราะฉะนั้นอิสราภาพของมนุษย์ ก็คือความเป็นใหญ่เหนือธรรมชาติ เพราะถ้าไม่เป็นใหญ่เหนือธรรมชาติ ก็จะถูกเป็นทาสของธรรมชาติ

๓. **ความสุข** เมื่อมองจากฐานความคิดของตะวันตก ความหมายของความสุขก็ต่างออกไป ความสุขจะมีได้ด้วยการเอาธรรมชาติมาจัดสรรรับใช้สนองความต้องการบำเรอตนเองของมนุษย์ มนุษย์จึงต้องไปจัดการเอาธรรมชาติมาปรุงแต่งเป็นอย่างโน้นอย่างนี้ เพื่อมาบำเรอบำเรอเป็นวัตถุอำนวยความสะดวกสบาย ให้เกิดความสุขแก่มนุษย์

ดังนั้น ความสุขของมนุษย์ก็คือการมีวัตถุบำเรอบำเรอพร้อม อย่างที่ว่ายิ่งเสพมาก ก็ยิ่งสุขมาก และได้เสพมากที่สุด จึงจะสุขมากที่สุด

ความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของความสุขของตะวันตกแบบนี้ แสดงให้เห็นชัดถึงลักษณะความคิดจิตใจที่หนักไปทางวัตถุนิยม และมองออกไปนอกตัว คือการที่จะเสพเสวยสิ่งภายนอกที่สนองความต้องการ

ดังที่ลักษณะเช่นนี้ปรากฏชัดในสภาพจิตบุกฝ่าพรมแดน (frontier mentality) ที่ได้พูดมาแล้ว และในความหวังเกี่ยวกับจุดหมายของชีวิตและสังคมที่เรียกว่าฝันอเมริกัน (American dream) ที่เขาให้ความหมายไว้ว่า คือ “ความมั่งคั่งพร้อมทางวัตถุ ที่สหรัฐอเมริกา มีให้แก่พลเมืองของตนสืบมา” (Reader's Digest Great Ill. Dict., 1984, I.63) บ้างก็ว่าได้แก่ “ชีวิตที่มีความสุขและความสะดวกสบายของตัว อย่างที่คนในสหรัฐอเมริกา แสวงหาสืบๆ กันมา” (Random House Webster's Unabridged Dict., 1996) (แต่ Dict. ของ Random House นั้น ก็ให้อีกความหมายหนึ่งด้วยว่าได้แก่ “อุดมคติแห่งเสรีภาพ ความเสมอภาค และโอกาส ที่ถือสืบกันมาว่ามีให้แก่อเมริกันทุกคน” แต่ความหมายนี้มักเห็นในหลักอุดมคติมากกว่า)

American dream/ฝันอเมริกัน เป็นถ้อยคำแสดงสภาพจิตใจที่สืบสลายมาในวัฒนธรรม จึงไม่มีคำจำกัดความแน่ชัดลงไป แต่ตามที่หลายคนหลายแหล่งพยายามให้ความหมายกัน ก็จับแนวจับลักษณะในเชิงวัตถุนิยมได้ตั้งที่ไว้แล้ว และขอให้ดูเพิ่มอีกนิดหน่อย ดังที่บางตำราว่าคือ “อุดมคติอเมริกันอันมุ่งหมายชีวิตที่มีความสุขความสำเร็จซึ่งทุกคนจะพึงใฝ่ปรารถนา” (*The American Heritage Dictionary of the English Language, 1992*) หรืออีกตำราหนึ่งว่าคือ “ความคิดหมายเข้าใจว่าทุกคนในสหรัฐฯ มีโอกาสเข้าถึงความสำเร็จและความรุ่งเรือง” (*Encarta Dictionaries, 2009*) อีกบางคนว่าได้แก่ “เศรษฐกิจเจริญ มีโอกาสเท่าเทียมกัน และได้เลื่อนสถานภาพในสังคม” (*Garten, 222*) หรือว่า “ฝันอเมริกันนั้น มุ่งถึงการมีวิถีใช้ชีวิตที่ดียิ่งขึ้นไปอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา และบุคคลได้รับความพึงพอใจเพิ่มขยายมากขึ้นสูงขึ้นอย่างไม่รู้สิ้นสุด” (*idem, 28*)

มองกว้างออกไป ฝันอเมริกันนี้เป็นเพียงอาการแสดงออกอย่างหนึ่งของภูมิปัญญาตะวันตก ซึ่งเขาถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งที่ทำให้ตะวันตกเจริญเฟื่องฟูอยู่ในปัจจุบัน คือคติแห่งความก้าวหน้า (idea of progress) ซึ่งก็กำลังกลับถูกวิจารณ์ว่าเป็นแนวคิดที่ทำให้โลกเผชิญกับปัญหาร้ายแรงต่างๆ เช่น การทำลายธรรมชาติ และการครอบงำกดขี่กันทางสังคม อย่างที่ประสบอยู่ในปัจจุบัน (เช่น *Tamas, 321, 400*) ดังได้กล่าวมาแล้ว

๔. กวาะของมนุษย์ แนวความคิดแบบตะวันตกนี้จะทำให้มองคนเป็นแบบเดียวกันหมด เช่นมองว่าคนก็ต้องการความสุขแบบเดียวกันนี้แหละ คือความสุขแบบที่ว่าต้องมีวัตถุบำรุงบำเรอตน คนจึงจะมีความสุข ยิ่งเสพมาก ก็ยิ่งสุขมาก เมื่อมีวัตถุบำรุงบำเรอเต็มที่ จึงจะมีความสุขจริง

ถ้าเป็นนักเศรษฐศาสตร์ก็บอกว่า ความต้องการของคนไม่มีที่สิ้นสุด มนุษย์เห็นแก่ตัว แก้ไขไม่ได้

แม้ว่าในทางการศึกษา แนวคิดของตะวันตกจะให้ความสำคัญเกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างบุคคล ก็เป็นเพียงความแตกต่างปลีกย่อย โดยเน้นความแตกต่างในแนวนอน เช่น ความถนัด แนวโน้ม ความสนใจ ไม่ค่อยใส่ใจและไม่มีควมชัดเจนในการมองความแตกต่างในแนวตั้ง คือความแตกต่างในระดับแห่งการพัฒนาของความเป็นมนุษย์

๕. ความสัมพันธ์หรือฐานะเชิงปฏิบัติการ มนุษย์มีฐานะเป็นผู้กระทำต่อสิ่งแวดล้อม หรือต่อธรรมชาติ โดยการครอบงำ ครอบครอง พิชิต จัดสรร และจัดการให้เป็นไปตามความประสงค์ ในอันที่จะสนองความต้องการของมนุษย์

ที่ว่ามานี้คือความคิดแบบตะวันตกซึ่งเมื่อเอา ๕ ข้อนี้วัด ก็เห็นความแตกต่างกันแล้ว แม้ว่าเวลานี้ตะวันตกได้เริ่มจะปรับเปลี่ยนความคิดอย่างที่ว่าแล้ว เช่นบอกให้มองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แต่ก็ไม่ครอบงำอยู่นั่นเอง อย่างที่บอกเมื่อีกว่า ถึงแม้เราจะมองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แต่ตัวมนุษย์เองก็ยังตันนิ่งอยู่อย่างเดิม ไม่เชื่อมโยงต่อกันมา เมื่อไม่เชื่อมโยงออกมา ก็เปลี่ยน ๕ ข้อนี้ไม่ได้ตลอดทั้งหมด

ยิ่งกว่านั้น เมื่อเปลี่ยนได้บางข้อไม่โยงกันตลอด ก็กลายเป็นการทำให้เกิดความขัดแย้ง เป็นปัญหาใหม่อีก คือ เมื่อเขาเปลี่ยนแนวความคิดไม่ครบทั้ง ๕ ข้อที่แสดงออกมานั้น พอบางข้อเปลี่ยนไป แต่บางข้อไม่เปลี่ยน ก็เกิดการขัดแย้งกันเองใน ๕ ข้อนั้น กลายเป็นปัญหาใหม่อีก จึงอยู่แค่การประนีประนอม

นี่แหละคือลัทธิประนีประนอม (compromise)

จุดยุติของแนวความคิดของตะวันตกก็มาติดตันอยู่ที่การประนีประนอม (compromise) ที่ว่ามาแล้ว ซึ่งแสดงออกที่คำจำกัดความของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ที่ยังไม่ตอบคำถามว่าจะก้าวข้ามขั้นประนีประนอมไปได้อย่างไร ทำให้ความขัดแย้งทยอยกันมาว่า ถ้าต้องไม่ให้คนอื่นประนีประนอม ก็ต้องประนีประนอมที่ตัวเอง เมื่อตัวเองต้องประนีประนอมตัวเองก็ไม่ใช่ความสุขจริง จะเกิดความอึดอัดขัดขืน (frustration) และไปไม่รอด ไม่ใช่ความอยู่ตลอดไปได้ยั่งยืน (sustainability)

ความหวังในการแก้ปัญหา

อยู่ที่การพัฒนามนุษย์ให้เป็นอิสระแท้จริงได้

ที่นี้หันมามองดูในแง่ของพระพุทธศาสนา พอเรามองว่ามนุษย์อยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ ชีวิตและการกระทำของมนุษย์เป็นไปตาม และมีผลส่งผลตามระบบเหตุปัจจัยนั้นเป็นต้นแล้ว เราก็จะเห็นหลักการของพระพุทธศาสนาแสดงออกใน ๕ ข้อเมื่อที่ต่างออกไปจากของตะวันตก ดังนี้

๑. ใบง่ต้กยภพ มนุษย์สามารถพัฒนาตนในระบบเหตุปัจจัยของธรรมชาติ ให้ประโยชน์ของทั้งสองฝ่ายประสานกลมกลืนกันได้ นี่เป็นศักยภาพของมนุษย์ คือ ความสามารถพัฒนาตนเองได้ ให้สามารถอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมได้ดีขึ้น และสามารถจัดความสัมพันธ์ได้ดียิ่งขึ้นด้วย

ศักยภาพนี้แสดงออกเป็นอัตราสัมพัทธ์ที่ว่า ยิ่งมนุษย์พัฒนาเท่าใด เขาก็ยิ่งมีความสามารถที่จะประสานกลมกลืนมากเท่านั้น และการจัดความสัมพันธ์ก็ได้ผลดียิ่งขึ้น

แม้ว่าที่จุดเริ่มต้นจะเป็นเหมือนของฝรั่ง คือมนุษย์จะจัดการกับธรรมชาติ หรือถ้าตรงข้าม ก็เป็นทาสของธรรมชาติไปเลย แต่เนื่องจากหลักการนี้เป็นแนวความคิดแบบที่เรียกได้ว่ามีพลังคืบเคลื่อน (dynamic) คือเป็นความคิดที่ไม่หยุดนิ่ง แต่มีการปรับเปลี่ยนก้าวหน้าดียิ่งขึ้นไปได้เรื่อยตามอัตราสัมพัทธ์กับการพัฒนามนุษย์ เพราะฉะนั้น ศักยภาพในการพัฒนาตนของมนุษย์ ก็จะทำให้สามารถจัดความสัมพันธ์กับธรรมชาติให้ประโยชน์ของ ๒ ฝ่ายกลมกลืนกันได้

๒. ใบง่ออิสรภาพ อิสรภาพก็มีความหมายเปลี่ยนแปลงไป เป็นว่า อิสรภาพ คือการมีความสามารถอยู่ดีมีสุขด้วยตนเองโดยขึ้นกับธรรมชาติแวดล้อมน้อยลงตามลำดับ

ตอนนี้กลับตรงข้ามกันเลยกับแนวคิดตะวันตก คือ พอมนุษย์มีอิสรภาพมากขึ้น มนุษย์ก็อยู่ดีมีสุขได้โดยขึ้นต่อธรรมชาติน้อยลง ดำรงอยู่ดีได้ด้วยตนเอง เป็นการมองกลับกันกับฝรั่งที่มองว่า ยิ่งเราไปจัดการกับธรรมชาติเอามันมารับใช้ได้มากเท่าใด เราก็ยิ่งมีอิสรภาพยิ่งใหญ่มากเท่านั้น แต่มองอีกทีพลิกกลับ กลายเป็นว่ามนุษย์ยิ่งหมดอิสรภาพ เพราะความอยู่ดีมีสุขและความยิ่งใหญ่ของตนต้องไปขึ้นกับวัตถุเหล่านั้น ถ้าไม่มีวัตถุเหล่านั้น ก็อยู่ดีไม่ได้ มีความสุขไม่ได้ ตลอดจนถึงกับอยู่ไม่ได้เลย

มนุษย์ยุคนี้บอกว่า แหม ฉันที้เก่ง อันนี้ก็มี้ อันนั้นก็มี้ แต่กลายเป็นว่ามนุษย์เอาชีวิตและความสุขไปฝากไว้กับสิ่งเหล่านั้น พอไม่มีสิ่งเหล่านั้น ชีวิตก็อยู่ไม่ได้ ความสุขก็ไม่มี ความสามารถอยู่ได้ด้วยตัวเองเหลือน้อยที่สุด หรือน้อยลงไปทุกที

ถ้าขึ้นพัฒนาแบบนี้ต่อไป มนุษย์จะต้องแก้ทุกข์ด้วยการคิดยา หรือกินสารเคมี คือ ต่อไปมนุษย์นี้จะเจริญมาก บอกว่าตัวเองพัฒนาสำเร็จ สามารถจัดการกับธรรมชาติได้ตามชอบใจ แก้ปัญหาของมนุษย์ได้ทุกอย่าง โดยใช้วัตถุที่จัดสรรจากธรรมชาติภายนอก หรือสังเคราะห์ขึ้น แม้แต่ปัญหาทางจิตใจก็แก้ได้ด้วยวัตถุ เช่น ดูว่า ในสมองเวลาปิติ อิมใจ มีสารอะไรหลั่งออกมา ก็บันทึกไว้ ต่อไปมีความโกรธ มีสารอะไรออกมา ก็บันทึกไว้ ต่อไปจิตใจสงบสบายเป็นสมาธิ มีสารอะไรหลั่งออกมา ก็บันทึกไว้ แล้วก็ผลิตสารนั้นขึ้นมา ใครกลุ่มออกกลุ่มใจอยากจะแก้ให้มีปิตีอิมใจ ก็คิดสารนี้เข้าไป

คนนี้อาจจะมีความสุขอย่างนั้นอย่างนี้แบบนี้แบบนั้น ก็เลือกได้ มีหลายประเภท อยากมีความสุขแบบนี้ ก็ใช้ยาหรือสารตัวนี้ อยู่ในขบวนนี้ เอาเข็มฉีดยามาดูดแล้วฉีดเข้าไป อยากจะเป็นอย่างไร ก็เอายาหรือสารที่ต้องการฉีดได้ตามชอบใจ

อย่างที่ว่านี้เรียกว่ามนุษย์มีอิสรภาพในความหมายของอารยธรรมตะวันตก คือ เป็นผู้ยิ่งใหญ่ สามารถจัดการกับธรรมชาติได้ตามชอบใจ แม้อยากจะมีสุขอย่างใด ก็มีสุขได้อย่างนั้น ด้วยการเอาธรรมชาติมารับใช้ โดยผลิตเป็นสารแล้วเอามาฉีดเข้าไปในตัว

แต่มองอีกด้านหนึ่งก็คือ มนุษย์หมดอิสรภาพเลย เพราะชีวิตและความสุขต้องขึ้นต่อวัตถุหรือสิ่งภายนอกโดยสิ้นเชิง ตัวเองอยู่ดีมีสุขโดยลำพัง ด้วยตนเอง ไม่ได้

๓. ใบแ่งความสุข ตามความหมายของการพัฒนามนุษย์ ซึ่งโยงจากข้อก่อน จะมองว่า ตอนแรก มนุษย์ขึ้นต่อธรรมชาติภายนอกในการมีความสุข ก็จริงอยู่ แต่เมื่อมนุษย์พัฒนามากขึ้น มนุษย์ก็สามารถมีความสุขได้ด้วยตนเองมากขึ้น โดยขึ้นต่อธรรมชาติหรือสิ่งภายนอกน้อยลง

วิธีการฝึกของพระพุทธศาสนาจะเห็นได้เป็นขั้นตอนในแนวทางแบบนี้ คือให้ชีวิตและความสุขของมนุษย์ขึ้นต่อสิ่งภายนอกน้อยลงไป และทำให้มนุษย์มีความสุขสูงขึ้นเป็นระดับขึ้นไป ถ้าเป็นความสุขในระดับต้น ก็เป็นสามีสสุข ต้องพึ่งอาศัยสามี และมนุษย์ที่อยู่กับความสุขในระดับนี้ ก็จะต้องมีกรอบความประพฤติ จากฐานของความสุขแบบนี้ เมื่อพัฒนาขึ้นไปอีก ก็จะมีความสุขภายในที่ประณีตขึ้นไปอีก การขึ้นต่อวัตถุจะน้อยลงไปๆ โดยมีวิธีการฝึก เช่น ก้าวจากศีล ๕ ขึ้นไปเป็นศีล ๘

ถ้ายังต้องการความสุขแบบสามีส ซึ่งอาศัยวัตถุ หากไม่มีเครื่องเหนี่ยวรั้งหรือยับยั้ง เดี่ยวก็จะแย่งชิงกันมากไป สังคมจะเดือดร้อน แต่ละคนก็จะไม่ได้ความสุขเลย เพื่อจะให้ทุกคนได้ความสุขด้วยกัน ก็ต้องอยู่ในระบบประนีประนอม พระพุทธศาสนายอมรับว่า การแสวงหาสามีสสุข อยู่ในระดับของระบบประนีประนอม (compromise) คือทุกคนจะต้องประนีประนอมยอมลดความต้องการของตนบ้าง โดยตั้งกติกาสังคมเช่นศีล ๕ และกฎหมายต่างๆ ตามแนวศีล ๕ นั้น เพื่อตีกรอบกันได้

ตีกรอบกันไว้อย่างไร คือให้คนไม่แย่งชิงเบียดเบียนกัน ซึ่งจะทำให้แต่ละคนพอได้บ้าง แต่จะไม่มีใครได้เต็มตามปรารถนา เพราะความต้องการไม่มีสิ้นสุด ไม่อึด ดังนั้นในขั้นพื้นฐานนี้ ได้คิด ๕ ก็เป็นระบบประนีประนอมให้พออยู่กันได้ แล้วก็พัฒนาต่อไป

เมื่อพัฒนาในทางจิตใจมากขึ้น มนุษย์เริ่มมีความสุขภายในด้วยตนเอง ซึ่งไม่ขึ้นต่อวัตถุ รู้จักความสุขที่ประณีตลึกซึ้ง และเป็นอิสระมากขึ้นๆ แม้แต่ในระหว่างฝึกตน ตอนแรกก็อาศัยวัตถุน้อยลงๆ เคยกินทั้งวัน อยากกินอะไรเมื่อไร อยากออร์อัยลินเมื่อไร ก็กินเมื่อนั้น ต่อมา สมาทานศีล ๘ ข้อ ๖ คือ วิกาลโภชนา ไม่กินหลังเที่ยง ก็ฝึกตัวเอง ลองดูซิว่าเราไม่ใช้ชีวิตและความสุขขึ้นต่อการกินมากเกินไป เอาแค่พอเป็นปัจจัยยังชีพอยู่ได้ด้วย การกินเพื่อสุขภาพ ไม่ใช่กินเพื่อมุงออร์อัย จะมีความสุขอยู่ดีได้ไหม ก็เริ่มฝึกตัวเองให้เป็นอิสระจากวัตถุ ให้ชีวิตขึ้นต่อวัตถุน้อยลง แล้วพัฒนาจิตใจมากขึ้น

ถึงตอนนี้ความหมายของอิสรภาพก็เปลี่ยนไป อิสรภาพกลายเป็นการมีความสามารถที่จะอยู่ดีมีสุขได้โดยขึ้นต่อธรรมชาติแวดล้อมน้อยลง อยู่ได้ดีด้วยตนเองมากขึ้น พร้อมกันนี้ความหมายของความสุขก็เปลี่ยนไปด้วย ความสุขก็มีได้หลายแบบตามระดับการพัฒนาตนของมนุษย์ ไม่ใช่มีความสุขอยู่แบบเดียวตามแนวความคิดวัตถุนิยมของตะวันตก

ความสุขมีหลายระดับ ตั้งแต่สามีสสุข ที่อิงอาศัยวัตถุ บำรุงบำเรอภายนอก จนกระทั่งถึงนิรามิสสุข คือความสุขที่ไม่ต้องขึ้นต่อามิส ซึ่งเป็นความสุขที่ทำให้เกิดขึ้นได้ภายในด้วยวิธีการทางจิตทางปัญญา

แล้วนิรามิสสุขนั้น ก็ยังแบ่งเป็นนิรามิสสุขชั่วคราว กับ นิรามิสสุขถาวร ยิ่งพัฒนามาก มนุษย์ก็ยังสามารถมีความสุข เป็นอิสระในตนมากขึ้น โดยเป็นความสุขที่ไม่ต้องหา ไม่ขึ้นต่อ วัตถุ และไม่ต้องอาศัยการเสพ เพราะความสุขกลายเป็น คุณสมบัติประจำอยู่ในตัวตลอดเวลา

๔. ภาวะของมนุษย์ คนแตกต่างกันได้หลากหลาย ทั้ง แนวตั้ง และแนวนอน แนวตั้งคืออยู่ในระดับการพัฒนาไม่เท่ากัน และแนวนอนคือมีความถนัดอัธยาศัยไม่เหมือนกัน

พุทธศาสนามองมนุษย์สัตว์ทั้งหลายแตกต่างกันหมด และ ยอมรับความแตกต่างหลากหลายนั้น

สำหรับ ความแตกต่างในแนวนอน โดยทั่วไป พระพุทธศาสนาจะยอมรับเขา ตามที่เขาเป็น แต่สำหรับความแตกต่างในแนวตั้ง ซึ่งเป็นความแตกต่างในระดับการพัฒนา จะยอมรับเพียงในแง่ที่จะรู้เข้าใจเขาตามที่เขาเป็น แต่ไม่ยอมปล่อยให้เขาเป็นอยู่อย่างนั้น คือไม่ยอมรับแบบหยุดนิ่ง แต่ให้ก้าวหน้าต่อไป เพราะถือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้ จะต้องมีการ ฝึกฝนพัฒนาเป็นแกนอยู่ท่ามกลางสภาพของความแตกต่าง หลากหลายนั้น

แล้วการฝึกฝนพัฒนานี้แหละ ที่เป็นตัวโยนให้ความแตกต่างเป็นเพียงความหลากหลาย ในความเป็นอันหนึ่งอัน เดียวกัน และทำให้สามารถประสานให้ความแตกต่าง แทนที่จะ เป็นความขัดแย้ง ก็กลายเป็นความเกื้อกูลกลมกลืนและเติมเต็ม แก่กัน

เรามีวิธีที่จะโยงคนเข้าด้วยกันตามหลักการแห่งการพัฒนา ไม่ว่าจะใครจะอยู่ในระดับไหน ก็ต้องพัฒนาตนทั้งสิ้น แต่เราไม่มองว่าคนจะต้องมีชีวิตแบบเดียวกัน

เรายอมรับมนุษย์ตามที่เขาเป็น แต่ต้องให้เขาพัฒนาตน นี่คือเงื่อนไข เพราะฉะนั้น เราไม่ได้บอกว่า ทุกคนในสังคมจะต้องเป็นอยู่หรือมีชีวิตตลอดจนหาความสุขแบบเดียวกันทั้งหมด

แนวคิดนี้มีแกนสำคัญคือหลักการแห่งการพัฒนามนุษย์ ถือว่าการพัฒนามนุษย์เป็นหลักการแกนกลางที่สำคัญ และถือความสุขอิสระเป็นตัวตัดสินในขั้นสุดท้ายของการพัฒนามนุษย์ และการมีอิสระภาพนั้น เพราะฉะนั้น การพัฒนามนุษย์จึงเริ่มต้นด้วยการยอมรับว่า มนุษย์สามารถมีความสุขที่เป็นอิสระได้

๕. ความสัมพันธ์หรือฐานะเชิงปฏิบัติการ มนุษย์มีฐานะเป็นผู้อยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะต้องใช้สติปัญญาความสามารถที่ตนพัฒนาขึ้นมาได้ด้วยศักยภาพที่ตนมีอยู่เป็นพิเศษนั้น มาใช้เป็นเครื่องดำรงรักษาส่งเสริมความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมให้เกื้อกูล ส่งผลดียิ่งขึ้น ทั้งต่อตนเอง และต่อสิ่งแวดล้อม อย่างประสานกลมกลืน ถึงจุดพอดีอยู่เสมอ คือแทนที่จะตั้งตัวเป็นใหญ่ แล้วจัดการกับธรรมชาติตามชอบใจของตน ก็เปลี่ยนเป็นว่า มาจัดความสัมพันธ์ที่ดีงาม เกื้อกูลกับธรรมชาติ

หลักความสัมพันธ์ที่ว่ามานี้ หมายความว่า ไม่ใช่ทั้งการเข้าพิชิตครอบงำจัดการอย่างรุกรานต่อธรรมชาติ และไม่ใช่ว่าปล่อยให้ตัวเองให้ตกอยู่ใต้ครอบงำของกระแสความเป็นไปของธรรมชาติอย่างไร้สติปัญญา

ที่ว่านั่นก็คือ ใช้ศักยภาพที่ตนมีในฐานะเป็นสัตว์ที่พัฒนาได้นั้น มาใช้แก้ไขปรับปรุงให้ความสัมพันธ์ระหว่างตนกับธรรมชาติแวดล้อม เป็นไปด้วยดี โดยเกื้อกูลทั้งแก่ตนและแก่ธรรมชาติแวดล้อม คือแก่ระบบความสัมพันธ์ในธรรมชาติทั้งหมด ให้ก้าวหน้าไปในภาวะพอดีอยู่ตลอดเวลา

พูดง่าย ๆ ว่า แทนที่จะจัดการธรรมชาติเพื่อตัว ก็เปลี่ยนเป็นจัดความสัมพันธ์กับธรรมชาติเพื่อผลดีด้วยกันทั้งระบบ หรือพูดอีกสำนวนหนึ่งว่า พัฒนาให้ระบบความสัมพันธ์ของธรรมชาตินั้น มีดุลยภาพที่เกื้อกูลอยู่เสมอ

ข้างในมีสุขเป็นอิสระ ข้างนอกอยู่อย่างพึ่งพาอาศัย เกื้อกูลกันไป กับคนอื่น และกับธรรมชาติ

การฝึกฝนพัฒนาตนเองของมนุษย์ เป็นหลักการแกนกลางที่สำคัญที่สุดในด้านธรรมชาติของมนุษย์ คู่กันกับ หรือซ้อนอยู่ภายในหลักความจริงกลางที่เป็นสากลต่อธรรมชาติทั้งปวงว่า สิ่งทั้งปวงเป็นไปตามเหตุปัจจัย ภายในระบบความสัมพันธ์อิงอาศัยซึ่งกันและกัน

อิสรภาพที่มีความหมายดังกล่าวมาตามปรัชญาแห่งการพัฒนามนุษย์นี้ ทำให้มีความยึดหยุ่นในเรื่องต่างๆ มากมาย คือ จะทำให้มีปัจจัยตัวที่ ๓ เข้ามาร่วมในกระบวนการพัฒนาด้วย

เมื่อก็มีเศรษฐกิจ กับ นิเวศวิทยา ตอนนี้จะเพิ่มปัจจัยที่ ๓ ซึ่งเป็นฝ่ายมนุษย์ เป็นตัวกลางเข้ามาแทรกระหว่างเศรษฐกิจ กับ นิเวศวิทยา (economy กับ ecology) หรือแม้แต่ระหว่างการพัฒนา กับ สภาวะแวดล้อม (development กับ environment)

การเพิ่มปัจจัยที่ ๓ ซึ่งเป็นฝ่ายมนุษย์ เข้ามาเป็นตัวกลางนี้ ก็เพื่อแก้ปัญหาจากการที่ปัจจัย ๒ อย่างนั้นขัดกันอยู่ในตัว ซึ่งฝรั่งยอมรับอยู่แล้ว ดังที่เขาบอกว่าความต้องการของมนุษย์ (human demands) กับทรัพยากรธรรมชาติ (natural resources) ขัดกันอยู่ตลอดเวลา เพราะความต้องการของมนุษย์ (human demands) เรียกร่องจากธรรมชาติมาก จนกระทั่งทรัพยากรธรรมชาติ (natural resources) มีไม่พอที่จะให้ การขัดกันนี้ เป็นจุดตันที่ทำให้ไปไม่รอด แล้วจะทำอย่างไร ก็ต้องมีปัจจัยตัวที่ ๓ เข้ามา ถ้าไม่เอาปัจจัยตัวที่ ๓ เข้ามาร่วมแล้ว ก็แก้ปัญหาไม่ได้

เมื่อเอาปัจจัยที่ ๓ ซึ่งเป็นปัจจัยฝ่ายตัวมนุษย์ คือการพัฒนาคนตามลักษณะของมนุษย์ที่เป็นสัตว์พัฒนาได้นั้นเข้ามา ก็จะทำให้เกิดการปรับความต้องการ (demands) กับทรัพยากร (resources) ให้พอเหมาะพอดีกลมกลืนกันได้ และปรับได้ชนิดที่ไม่ต้องประนีประนอม (compromise) ด้วย แต่ปรับชนิดที่มนุษย์ก็มีความสุข

ที่ว่ากลมกลืนกัน ไม่ต้องประนีประนอม และมนุษย์ก็มีความสุขด้วยนั้น คืออย่างไร ตอบว่า เพราะยิ่งมนุษย์พัฒนาขึ้นไป ก็ยิ่งมีความสุขที่เป็นอิสระ ไม่ต้องขึ้นต่อวัตถุมากขึ้น โดยตัวการพัฒนาเองก็ทำให้มนุษย์ไม่ต้องไปล้างผลาญทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากอัตราสัมพัทธ์ในความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัย ๓ อย่างนั้นจะเป็นตัวปรับ และทำให้มีการปรับอยู่ในตัวเองตลอดเวลา เพราะฉะนั้น การที่มนุษย์ไม่ต้องไปทำลายรังแกธรรมชาติก็เลยเป็นไปในตัวโดยอัตโนมัติเอง แล้วมนุษย์ก็อยู่ร่วมกับธรรมชาติด้วยดี อย่างพึ่งพาอาศัยกันและเกื้อกูลกัน โดยมีความสุขด้วย ไม่ใช่มีความสุขทุกข์หรือฝืนใจทำ

เป็นอันว่า ปัจจัยที่ ๓ ที่แทรกเข้ามานี้ เป็นตัวปรับความ
เรียกร้องต้องการของคน (human demands) กับทรัพยากร
ธรรมชาติ (natural resources) ให้กลมกลืนพอเหมาะพอดี โดย
ตัวมนุษย์เองก็มีความสุข

แต่ปรัชญาหรือหลักความคิดของตะวันตก จะยึดถือโดยไม่
รู้ตัว ให้คนเป็นแบบเดียว และเหมือนกับว่าพัฒนาไม่ได้ ซึ่งขัดกับ
แนวความคิดแบบพัฒนา

ที่จริงนั้น มนุษย์นี้ฝึกได้พัฒนาได้ และเราไม่อาจบังคับคน
ให้เป็นแบบเดียวกัน มนุษย์ไม่สามารถอยู่ในระดับเดียวกันได้
ทั้งหมดในเวลาหนึ่งเวลาเดียว มันเป็นไปได้ไม่ได้ เราจะต้องยอมรับ
เขาตามที่เขาเป็น และยอมรับความต้องการที่ต่างกัน

ถ้าเข้าใจตามหลักการนี้ การพัฒนาของโลกจะเกิดเป็น
ระบบขึ้นมาอีกแบบหนึ่งเลย ซึ่งต่างจากที่ทำมาทั้งหมด เป็น
ระบบของการพัฒนา ที่การพัฒนาธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อม
หรือพัฒนาอะไรก็แล้วแต่ มีการพัฒนามนุษย์ประสานกลมกลืน
สัมพันธ์และสัมพันธ์กันไปโดยตลอด

การปฏิบัติตามหลักการนี้มีลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งคือ
เป็นทางสายกลาง เพราะมีการปรับตัวให้พอเหมาะพอดีอยู่
ตลอดเวลา แต่ผู้ไม่เข้าใจชัดเจนอาจนำไปปฏิบัติผิดพลาด จึง
ต้องย้ำข้อต้องระวังคือ จะต้องไม่ไปสุดโต่ง เพราะบางที บางคน
มาเรียนพุทธศาสนา มองไม่ทั่วตลอด หรือเอาความรู้สึกเดิมของ
ตัวมาจับ ก็จะไม่เอาแต่ด้านจิตใจ โดยไม่ยอมรับความต้องการของ
มนุษย์ที่อยู่ในระดับการพัฒนาต่างๆ กัน

ที่จริงนั้น พระพุทธศาสนายอมรับหมด พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไปตามสภาวะความจริงว่าความสุขมีกี่ประเภท แยกไปหลายอย่าง กามสุขก็มี ฌานสุขก็มี กามสุขมีข้อดีอย่างไร พระองค์ก็บอก กามสุขมีโทษอย่างไรพระองค์ก็บอก

กามสุขมีดีอย่างนี้ แต่มีจุดอ่อนอย่างนั้น เมื่อมันมีจุดอ่อนคุณก็ควรที่จะพัฒนาต่อไป แล้วคุณจะได้ความสุขที่สูงขึ้นไป ซึ่งเป็นอย่างนี้ แต่ความสุขระดับนี้ก็ยังมีข้อบกพร่องอีก จึงควรพัฒนาต่อไปอีกๆ จึงเป็นปรัชญาแห่งการพัฒนาที่ไม่มีการบังคับคนให้เป็นอย่างเดียวกัน แต่ยอมรับเขาตามที่เขาเป็น โดยมีเงื่อนไขว่า เขาจะต้องฝึกฝนตนอยู่เสมอ ต้องพัฒนายิ่งๆ ขึ้นต่อไป

เป็นอันว่า แนวความคิดในการพัฒนาแบบนี้มีลักษณะเป็นทางสายกลาง ซึ่งมีข้อสังเกตว่า ควรระวังอย่าให้เขวพลาดไปกลายเป็นสุดโต่ง เช่น

ก) การพัฒนาแบบนี้ไม่สำเร็จด้วยการบังคับ และไม่บังคับให้คนทุกคนจะต้องมีชีวิตเป็นอยู่และแสวงหาความสุขแบบเดียวกัน แต่สำเร็จด้วยการฝึกฝนพัฒนาบุคคล ซึ่งเป็นไปโดยลำดับตามระดับ

ข) การพัฒนาแบบนี้ไม่ใช่ไม่มีการประนีประนอมเลยทีเดียว แต่ถือว่าการประนีประนอมเป็นระบบการดำเนินชีวิตขั้นเริ่มต้นของการพัฒนา สำหรับมนุษย์ที่ยังต้องการกามสุขหรือต้องการความสุขจากวัตถุอย่างเต็มที่ ยังไม่รู้จักความสุขที่เหนือกว่านั้นขึ้นไป จึงยังต้องตั้งกติกาสังคมขึ้นมาเป็นกรอบเพื่อให้เขารู้จักยับยั้งไม่สามารถที่จะสนองความต้องการของตนเองอย่างไม่มีขอบเขต จนถึงกับเบียดเบียนซึ่งกันและกัน

สำหรับชีวิตระดับนี้ก็มีกติกาสังคม เช่นกฎหมาย หรือ
ต่อจากกฎหมาย ก็มีกฎหมายศีลธรรมเป็นต้นไว้ควบคุม

กติกาสังคม เช่นกฎหมายเป็นต้นนี้ จะมีความหมาย
เปลี่ยนไปตามระดับการพัฒนาของคนด้วย สำหรับคนที่ยังไม่
พัฒนาเลย มันจะมีความหมายเป็นกรอบกั้นหรือข้อบังคับ แต่
เมื่อเขามีการฝึกฝนพัฒนาตนเอง เช่นรู้จักใช้ปัญญามองเหตุผล
กติกานี้จะมีความหมายเป็นเครื่องมือในการฝึกฝนพัฒนา
ตน และต่อไป เมื่อมนุษย์พัฒนาขึ้นไปอีกจนได้ที่แล้ว กฎเกณฑ์
เหล่านี้ก็เป็นเพียงเครื่องมือรู้ หรือสิ่งหมายรู้ร่วมกัน ให้กำหนด
ได้ว่า เราอยู่ในสังคมนี้ จะอยู่ร่วมกันอย่างไร ชีวิตชุมชนจึงจะ
ดำเนินไปด้วยดี ไม่ยุ่งยาก ไม่ติดขัด และเป็นสภาพแวดล้อมที่
เกื้อกูลต่อชีวิตของแต่ละคนเท่านั้นเอง

ที่ว่ามานี้ พูดด้วยคำสั้นๆ ว่าเป็นลักษณะที่เรียกว่า
มัชฌิมาปฏิปทา คือทางสายกลาง ชีวิตที่พอเหมาะพอดี หรือแนว
ปฏิบัติที่พอดี

Mr. Schumacher ได้เขียนหนังสือเล่มหนึ่งขึ้นมาให้ชื่อว่า
Small Is Beautiful ในหนังสือนั้นมีบทหนึ่งชื่อว่า "Buddhist
Economics" (เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ) โดยที่ผู้เขียนแสดง
เหตุผลว่า เมื่อพุทธศาสนามีหลักสัมมาอาชีวะอยู่ในมรรคคือ
มัชฌิมาปฏิปทา ก็แสดงว่าต้องมีเศรษฐศาสตร์แบบพุทธ
(Buddhist economics) เราก็พูดต่อไปว่า เมื่อมีเศรษฐศาสตร์
แบบพุทธ (Buddhist economics) ก็ต้องมีการพัฒนาแบบพุทธ
(Buddhist development) การพัฒนาแบบพุทธนั้นก็ดำเนินตาม
แนวความคิดที่ว่ามานี้

ก่อนจะผ่านไป ขอสรุปนิดเดียวว่า แนวความคิดในการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่องค์การสหประชาชาติประกาศไว้ มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ เศรษฐกิจ กับ นิเวศวิทยา (economy กับ ecology) ซึ่งจะต้องเข้าคู่ประสานเกื้อกูลกัน และให้บูรณาการ (integrate) กันเข้าเป็นองค์รวมที่สมดุล

แล้วทีนี้ของเราก็เพิ่มองค์ที่ ๓ เข้ามาให้ครบ เพื่อให้มีตัวกลางที่จะมาปรับให้องค์ประกอบสองอย่างนั้นประสานกลมกลืนกันได้จริง เพื่อให้เศรษฐกิจ กับ นิเวศวิทยา (economy กับ ecology) ไม่ต้องขัดแย้งกัน และไม่ต้องใช้วิธีประนีประนอม (compromise) คือเติมองค์ประกอบฝ่ายมนุษย์เข้าไปอย่างที่ว่าแล้ว

องค์ประกอบฝ่ายมนุษย์ที่ว่านี้ ยังไม่รู้ว่าจะใช้ศัพท์อะไรดี อยากจะหาศัพท์ที่เข้าชุดกัน ให้ออกเสียงสอดคล้องกัน ใกล้เคียง กับ economy และ ecology แต่ยังไม่หาศัพท์เหมาะสมไม่ได้ ขอความกรุณาช่วยกันคิดด้วย อาจมาลองหามาศัพท์หนึ่งว่า evolvability ซึ่งแปลว่า ความสามารถที่จะวิวัฒน์ เป็นคำที่แสดงลักษณะของมนุษย์ ในด้านศักยภาพที่จะพัฒนาตัวเอง

ที่จริงคำว่า evolution นี้ ตามปกติใช้ในความหมายว่า วิวัฒนาการ ซึ่งแยกต่างจาก development ที่แปลกันว่าการพัฒนา หรือพัฒนาการ แต่ในที่นี้เอามาปรุงเป็นศัพท์ใหม่ตามทิวายากรณีให้โอกาส โดยที่เราจะต้องมาจำกัดความเอาเอง ถ้ายังไม่ได้ศัพท์อื่น ก็ขอใช้ไปก่อนว่า evolvability จึงเป็นชุดว่า economy กับ ecology มี evolvability มาแทรกกลาง เป็น ๓ ตัว economy คือเศรษฐกิจ ecology คือนิเวศวิทยา หรือสภาพแวดล้อม แล้วก็ evolvability คือศักยภาพของมนุษย์ที่จะมีการพัฒนา หรือความโน้มเอียงในการที่จะพัฒนาตนขึ้นไป

ถ้าอย่างนี้ ความต้องการทางเศรษฐกิจ (economic demands) ก็จะไปสมดุลงกลมกลืนกันได้กับนิเวศวิทยา (ecology) ไม่รังแกนิเวศวิทยานั้น ต่างจากการพัฒนาแบบเก่าที่ ความต้องการทางเศรษฐกิจ (economic demands) ไม่เต็มสัทที่ จนนิเวศวิทยา (ecology) ไม่สามารถป้อนทรัพยากรให้พอได้ แต่พอเราเปลี่ยนมนุษย์ได้ด้วยศักยภาพในการวิวัฒน์ (evolvability) ของมนุษย์นั่นเอง เศรษฐกิจ (economy) กับนิเวศวิทยา (ecology) ก็ประสานกันได้

ตามหลักเศรษฐศาสตร์ปัจจุบัน ซึ่งเป็นแนวคิดสมัยใหม่ ถือว่าความต้องการของมนุษย์ไม่รู้จักพอ ตรงกับที่พระพุทธศาสนาสอนว่า “นตฺถิ ตณฺหาสมานํ” แต่น้ำเสมอด้วยตันทาไม่มี หมายความว่า ความต้องการของมนุษย์นั้นไม่รู้จักเต็ม

แต่ “ความต้องการ” ตามความหมายของเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ กับของพระพุทธศาสนา มีความแตกต่างกันอย่างสำคัญ ๒ ประการ คือ

๑) เศรษฐศาสตร์มองความต้องการที่**ไม่รู้จักพอ**นั้น เหมือนคงตัวอยู่อย่างเดียว ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ทั้งในแง่ที่ว่าทุกคนเป็นอย่างเดียวกัน และแต่ละบุคคลคงเป็นอย่างเดี่ยวตลอดไป หรืออย่างน้อยก็ไม่ใส่ใจพิจารณานำเรื่องนี้มาใช้ประโยชน์ แต่พระพุทธศาสนาถือว่า ความรุนแรงและขอบเขตของความต้องการ เป็นสภาพสัมพันธ์ ต่างออกไปตามอัตราการพัฒนาของบุคคล ซึ่งต่างคนก็ไม่เหมือนกัน และในบุคคลเดียวกันก็เปลี่ยนแปลงได้ตามอัตราการพัฒนานั้น และถือเรื่องนี้เป็นปัจจัยสำคัญ ในการพิจารณาเกี่ยวกับเรื่องราวและการแก้ปัญหาของมนุษย์ทุกอย่าง

พูดสั้นๆ เศรษฐศาสตร์ถือว่า ตัณหาแก้ไขไม่ได้ แต่พุทธศาสนาถือว่า ตัณหานั้นแก้ไข ลด ตลอดจนลงได้ มนุษย์สามารถพัฒนาจากการเป็นอยู่ด้วยตัณหา ไปสู่การเป็นอยู่ด้วยปัญญา

๒) เศรษฐศาสตร์รู้จักความต้องการแบบเดียว แม้เขาจะพูดถึงความต้องการ (want) และอุปสงค์ (demand) ว่าต่างกันอย่างไร ตลอดจนอาจจะโยงไปถึงเรื่องความต้องการที่จำเป็น (need) และความอยาก (desire) ก็ตาม แต่ก็ยังเป็นเพียงความแตกต่างโดยเงื่อนไข หรือโดยขีดระดับ ไม่ใช่ความแตกต่างโดยประเภท และแนวความคิดนั้นก็ยังเป็นแบบชำนาญพิเศษ แยกส่วนมองด้านเดียว มุ่งไปที่วัตถุและการสนองความต้องการ โดยไม่ได้ศึกษาธรรมชาติของความต้องการต่อไปอีกให้ชัดเจนและให้เพียงพอ ทั้งที่มันเป็นแกนเป็นฐานของเศรษฐศาสตร์ จึงไม่สามารถใช้แก้ปัญหาแบบองค์รวมที่ต้องมีการพัฒนามนุษย์

ส่วนพุทธศาสนาแยกชัดว่า ความต้องการมี ๒ แบบ ความต้องการอย่างหนึ่งเรียกว่า **ตัณหา** ความต้องการอีกอย่างหนึ่งเรียกว่า **ฉันทะ** และให้ความสำคัญแก่การแก้ปัญหาของมนุษย์ด้วยการปรับเปลี่ยนลดละความต้องการแบบตัณหา และส่งเสริมความต้องการแบบฉันทะขึ้นไป และฉันทะนี้แหละทำให้พัฒนามนุษย์ได้

เมื่อพัฒนามนุษย์ให้มีความต้องการแบบฉันทะแล้ว มนุษย์ก็กลับเป็นองค์ประกอบ ในการกลับมาปรับอัตราความสัมพันธ์ระหว่างความต้องการทางเศรษฐกิจ กับการอำนวยความสะดวกธรรมชาติของระบบนิเวศได้ ซึ่งจะแก้ปัญหาให้จบลงไปในช่วงหนึ่ง

นี่เป็นการพูดในแง่ของคู่ניเวศวิทย์ กับ เศรษฐกิจ (ecology กับ economy)

ประวัติแห่งอารยธรรมให้ถูกทาง บนฐานแห่งระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติที่ถูกต้อง

ถ้าพูดในแง่ของอีกคู่หนึ่ง คือ สิ่งแวดล้อม กับการพัฒนา (environment กับ development) คู่นี้ก็ต้องเติมปัจจัยที่ ๓ เหมือนกัน

ในระบบการพัฒนาแบบเดิมนั้น การพัฒนา (development) มีความหมายเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจ (economic development) เราก็เพิ่มเข้ามาว่าต้องมีการพัฒนา (development) อีกอย่างหนึ่งด้วย คือการพัฒนาคน (human development) ก็เลยเป็นการพัฒนา (development) ๒ อย่าง ได้แก่ การพัฒนาเศรษฐกิจ (economic development) ซึ่งใช้ศัพท์พระว่า “พัฒนา” กับ การพัฒนาคน (human development) ซึ่งภาษาพระเรียกว่า “ภาวนา”

การพัฒนา (economic development) นั้น เราอาศัย วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (science and technology) เพราะ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นเครื่องมือของการพัฒนา (development) เพื่อความมุ่งหมายทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ วิทยาศาสตร์ที่มาในฐานความคิดเดิมนั้น เป็นวิทยาศาสตร์เพื่อพิชิตธรรมชาติ มุ่งหาความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติเพื่อจะจัดการกับธรรมชาติ เอาธรรมชาติมารับใช้สนองความต้องการทางเศรษฐกิจของมนุษย์ เทคโนโลยีที่ผลิตขึ้นมาและใช้งานก็เพื่อเป็นเครื่องมือที่จะจัดการกับธรรมชาติ โดยมีความมุ่งหมายเพื่อสนองความต้องการทางเศรษฐกิจ

แต่ในที่นี่ เมื่อรากฐานทางความคิดเปลี่ยนไปแล้ว วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็เปลี่ยนความหมายและความมุ่งหมายไปด้วย

เมื่อเราเปลี่ยนแปลงใหม่ ให้การพัฒนา (development) มีความหมาย ๒ อย่าง โดยมีการพัฒนามนุษย์ (human development) มาเข้าคู่ด้วย วิทยาศาสตร์ก็เปลี่ยนแนวทางมา ค้นหาความรู้ เพื่อให้มนุษย์ได้ความรู้ที่จะมาจัดความสัมพันธ์ให้มนุษย์อยู่กับธรรมชาติได้อย่างดี โดยเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และเทคโนโลยีก็ผลิตและใช้บนฐานความคิดใหม่นั้น ด้วยแรงจูงใจใหม่ที่ต่างไปอีกแบบหนึ่ง เราก็มีวิทยาศาสตร์ได้ มีเทคโนโลยีได้ แต่มีพื้นฐานความคิดที่ต่างออกไป

ดังนั้น วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี (science and technology) จึงมีความหมายและคุณค่าที่ขยายกว้างออกไป ซึ่งครอบคลุมการเป็นเครื่องมือของการพัฒนาเศรษฐกิจ (economic development) เพื่อสนองความมุ่งหมายหรือเป้าหมายในทางเศรษฐกิจด้วย แต่ดำเนินไปโดยอิงสัมพันธ์กับฝ่ายการพัฒนามนุษย์ (human development)

ฝ่ายการพัฒนามนุษย์ (human development) คือภาวนาก็เอาด้านปัญญา (wisdom) กับศีล (ethics) มาประสานกัน โดยมีจิตใจ (mental qualities) เป็นตัวเชื่อม รวม ๓ ด้านนี้จึงเป็นจริยธรรม นี่คือแดนของภาวนา

เราพัฒนาคนให้ครบ ๓ ด้านนี้ ไม่ใช่แค่ ethics อย่างเดียว ที่มักแปลกันว่า จริยธรรม แต่ที่จริงไม่ใช่ เพราะ ethics คือศีล เป็นเพียงส่วนหนึ่งของจริยธรรม

อีกทั้ง ethics นั้นก็ต้องเป็น ethics ในความหมายใหม่ ไม่ใช่ ethics ในความหมายของตะวันตก ที่ไม่เป็นธรรมชาติ ที่เคยถูกวิทยาศาสตร์ตีตกไปแล้ว และยังพยายามจะเป็นวิทยาศาสตร์อยู่ และที่เป็นจริยธรรมแบบจำใจ สำเร็จได้ด้วยวิธีการประนีประนอม

จริยธรรมที่ต้องการนี้ ต่างจาก ethics ของตะวันตกมาก แต่ไม่ใช่เรื่องจะพูดในที่นี้ จริยธรรมที่ว่านี้จะมาช่วยเป็นเครื่องมือ ในการพัฒนาคน (human development) เพื่อทำให้ความต้องการทางเศรษฐกิจ ก้ำกับการสนองความต้องการ ทรัพยากรธรรมชาติ ประสานกลมกลืนสมดุลไปกันได้

นี่เป็นแนวความคิดกว้างๆ ซึ่งเมื่อดำเนินการพัฒนาไปตามฐานความคิดใหม่นี้ จะไม่ใช่เป็นการมุ่งที่จะเอาชนะธรรมชาติ แต่เป็นการคิดในแนวทางว่าทำอย่างไรจะอยู่ร่วมกันได้ด้วยดี เกื้อกูลกันกับธรรมชาติ โดยมีการพัฒนาคนอยู่เสมอ เพื่อให้เข้าถึงความสุขและอิสรภาพที่สูงขึ้นไป

โดยเฉพาะในการพัฒนาเทคโนโลยี จะต้องมีความสังวรอยู่เสมอ อย่างที่กล่าวมาแล้วว่า เทคโนโลยีนั้นอาศัยความรู้จากวิทยาศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ก็ยังมีความรู้ที่ไม่สมบูรณ์ ไม่ทั่วตลอด ไม่ครอบคลุม ไม่แหงทะลุ ทำให้เกิดปัญหามากมาย ดังที่ได้ยกตัวอย่าง เรื่อง CFC ที่ว่า เมื่อปี 1930 ยอมรับกันว่าปลอดภัยดีที่สุดในปัญหา แต่พอถึงปี 1976 กลับประกาศใหม่ว่าแย่แล้ว มันทำลายสิ่งแวดล้อมจะทำโลกให้พิเนาศ เพราะฉะนั้น ในเรื่องเทคโนโลยี จะประมาทไม่ได้ตลอดเวลา

ว่าที่จริง การแก้ปัญหาทุกด้านที่ว่ามานี้ ในขั้นสุดท้ายก็มี ศูนย์กลางอยู่ที่การพัฒนาคน เมื่อพัฒนาคนดีแล้ว คนนั้นก็รักษา ธรรมชาติแวดล้อมได้ แสวงความรู้ทางวิทยาศาสตร์ด้วย แรงจูงใจที่ถูกต้อง ใช้เทคโนโลยีในทางสร้างสรรค์ พัฒนา เศรษฐกิจในทางที่ไม่ให้มีผลลบ เฉพาะอย่างยิ่งจะต้องพัฒนาคน ให้มีฐานความคิดในการสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างถูกต้อง

เมื่อมีการพัฒนาคนอย่างถูกต้อง คนก็พร้อมที่จะปฏิบัติ อย่างถูกต้องต่อทุกสิ่งทีตนเข้าไปเกี่ยวข้อง ให้เป็นประโยชน์ทั้ง แก่ตนเอง และแก่ผู้อื่นสิ่งอื่น มีพฤติกรรมที่ไม่เบียดเบียน เพียงแค่นี้ก็ครอบคลุมระบบความสัมพันธ์ที่ดีงามกับสิ่งแวดล้อม ทั้งหมดแล้ว

แต่เพื่อให้ให้เห็นจำเพาะลงไปในเรื่องนี้ อาจพูดให้เด่นชัด ขึ้นอีกว่า เมื่อคนมีการพัฒนาถูกต้อง เขาก็จะมีความรู้สึกนึก คิด และทัศนคติที่ดีงามต่อธรรมชาติแวดล้อม จะมองและ เกี่ยวข้องปฏิบัติต่อธรรมชาติแวดล้อมนั้นในทางที่เกื้อกูลซึ่งกัน และกัน พูดสั้นๆ ว่ามีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลซึ่งกันและกันกับ สิ่งแวดล้อม

จะต้องย้ำคำว่า มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมแบบเกื้อกูล ซึ่งกันและกัน เพราะเป็นความสัมพันธ์ที่แตกต่างจาก ความสัมพันธ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันถึงขั้นพื้นฐาน

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อมเวลานี้ พุดได้ด้วยคำสรุปสั้นๆ ว่า เป็นความสัมพันธ์แบบทำลายซึ่งกัน และกัน

ทำลายซึ่งกันและกันอย่างไร? กล่าวคือ เมื่อมนุษย์มุ่งมั่นในการพิชิต เอาชนะ จัดการหาประโยชน์จากธรรมชาติ มนุษย์ก็ทำลายธรรมชาติ เมื่อธรรมชาติเสื่อมโทรม ก็เกิดผลตกลับมามีการทำลายมนุษย์เอง แล้วทั้งมนุษย์และธรรมชาติก็พินาศไปด้วยกัน จนในที่สุดก็เหลือแต่ธรรมชาติในความหมายพื้นฐานที่เปลี่ยนแปลงสภาพไป แต่ก็ยังคงเป็นธรรมชาติอยู่นั่นเอง

ความสัมพันธ์แบบนี้ เป็นความสัมพันธ์แบบแยกตัวเป็นคนละฝ่าย และเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน แล้วก็มองด้วยท่าทีที่สองฝ่ายกระทำต่อกัน ซึ่งเป็นภาพที่ชัดเจนในระบบความสัมพันธ์ตามกระแสวัฒนธรรมตะวันตก ลงท้ายด้วยการทำลาย ทั้งโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัว

ส่วนในระบบความสัมพันธ์แบบใหม่ (ที่จริงไม่ใหม่ เพราะเคยมีมาก่อน แต่ถูกละเลยทอดทิ้งไป) ทั้งมนุษย์และสัตว์อื่นสิ่งอื่นในโลกนี้ (เพราะที่จริงไม่มีสิ่งแวดล้อมที่แยกต่างหากจากมนุษย์) เป็นส่วนร่วมอยู่ ทั้งในระบบความเป็นอยู่และระบบความสัมพันธ์อันเดียวกัน ต้องพึ่งพาอาศัยกันและกัน เหมือนสมาชิกในครอบครัวใหญ่เดียวกัน แต่ในการอยู่ร่วมกันนั้น ผู้มีส่วนร่วมเหล่านี้ก็มีการขัดแย้งทำร้ายกันบ้าง ช่วยเหลือเกื้อกูลกันบ้าง จึงเกิดมีสภาพดี ๆ ร้าย ๆ ที่จะต้องเผชิญและรับผลไปด้วยกัน แต่มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษที่ฝึกฝนพัฒนาตัวเองได้ มีความสามารถเหนือสัตว์และสิ่งอื่น ๆ

ในทางที่ถูกต้อง เมื่อมนุษย์พัฒนาตนขึ้นไป ก็จะสามารถที่มีเพิ่มขึ้นนั้น มาช่วยเหลือทั้งตัวเองและสัตว์อื่นสิ่งอื่นให้อยู่กันได้ดีมีความสุขยิ่งขึ้น เบียดเบียนกันน้อยลง เกื้อกูลกันมากขึ้น และทำให้โลกนี้มีสภาพที่เอื้ออำนวยยิ่งขึ้นต่อการเป็นอยู่ด้วยดีอย่างผาสุกแก่ผู้เป็นส่วนร่วมทั้งหมด

โดยวิธีนี้ ก็จะเป็นการแสดงออกถึงความเป็นสัตว์พิเศษและความสามารถพิเศษของมนุษย์อย่างแท้จริง เพราะเขาสามารถทำให้โลกและชีวิตดีขึ้นกว่าเดิม

อย่างไรก็ตาม น่าเสียดายว่า เท่าที่เป็นมาถึงบัดนี้ มนุษย์โดยส่วนใหญ่มิได้ปฏิบัติเช่นนั้น แต่เขากลับใช้ความสามารถพิเศษเหนือสัตว์และสิ่งอื่นนั้น ในการเอาเปรียบข่มเหงรังแกสัตว์สิ่งอื่น มุ่งแต่จะเอาสัตว์สิ่งอื่นมารับใช้ปรนเปรอเป็นเครื่องมือบำรุงบำเรอความสุขสำราญของตน ทำโลกนี้ให้มีสภาพที่ไม่เคื้อต่อความอยู่ผาสุกของผู้เป็นส่วนร่วมทั้งหลาย หน้าซ้ำยังลำพองแสดงความภูมิใจในความเก่งกาจของตนที่สามารถข่มขี่จัดการกับโลกและเพื่อนร่วมโลกอย่างนั้นได้ จนไปๆ มาๆ ลงท้ายมนุษย์ก็หมิ่นเหม่จะกลายเป็นผู้ทำลายโลก พร้อมทั้งทำลายตัวเอง

ถ้าเป็นอย่างนี้ มนุษย์ก็จะสู้สัตว์อื่นหลายชนิด แม้ที่เป็นอยู่ด้วยสัญชาตญาณไม่ได้ มนุษย์น่าจะเรียนรู้จากสัตว์อื่นที่อยู่ในโลกแห่งความมีส่วนร่วมอย่างพึ่งพาและเกื้อกูลกัน และพัฒนาตนขึ้นไป เพื่อใช้ความสามารถในแนวทางของการสร้างสรรค์เช่นนั้น

ในทางพระพุทธศาสนา บางครั้งพระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบชีวิตของพระภิกษุที่ฝึกฝนพัฒนาตนดี ว่าจะมีความสัมพันธ์กับประชาชน เหมือนดังผึ้งที่แสวงหาน้ำหวานจากเกสรดอกไม้ ดังพุทธพจน์ว่า

“เหมือนดังว่าแมลงผึ้ง (เที่ยวบินไปในหมู่ไม้) ไม่ทำ
ให้ดอกไม้ก็ดี สีและกลิ่นของดอกไม้ก็ดี ต้องชอกช้ำ
เสียหาย นำเอาแต่น้ำหวานบินไป ฉันทใด มุนีก็พึงจาริก
ไปในถิ่นชาวบ้าน ฉันทนั้น” (ธรรมบท คาถาที่ ๔๙)

นอกจากไม่ทำให้ดอกไม้พร้อมทั้งสีและกลิ่นชอกช้ำเสียหายแล้ว ยังช่วยให้ต้นไม้เจริญงอกงามแพร่ขยายพันธุ์ออกไปอีกด้วย

คติแห่งการสัมพันธ์อย่างได้ประโยชน์แก่ตน โดยไม่เบียดเบียนก่อความเสียหายแก่คู่สัมพันธ์ และยังก่อผลเกื้อกูลกันด้วยนี้ ควรจะเป็นหลักการพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม หรือพูดให้ถูกต้องว่า ระหว่างมนุษย์กับสัตว์สิ่งอื่นที่อยู่ร่วมกันในโลกนี้

นี่คือลักษณะที่แท้ของชีวิตมนุษย์ที่พัฒนาแล้ว

ต่อไป เครื่องวัดระดับการพัฒนาของมนุษย์ ต้องมิใช่เป็นเพียงการมีความสามารถมากขึ้นๆ ในการที่พิชิตเอาชนะครอบงำและจัดการกับสัตว์สิ่งอื่นทั้งหลายที่เป็นเพื่อนหรือเป็นส่วนร่วมในระบบของธรรมชาติ เพราะอันนั้นเป็นเพียงความสามารถของศัตรูคู่ปรปักษ์ที่จะข่มเหงทำร้ายหรือเอาเปรียบกัน

เครื่องวัดการพัฒนาของมนุษย์ที่แท้จริง คือ การมีความสามารถมากยิ่งขึ้นๆ ในการทำให้ความเป็นอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์และสัตว์สิ่งทั้งหลายเกื้อกูลเอื้อประโยชน์แก่กันมากขึ้น เบียดเบียนกันน้อยลง และทำให้โลกอุดมสมบูรณ์งดงามเหมาะแก่การอยู่อาศัยอย่างผาสุกมากยิ่งขึ้น

แน่นอนว่า อย่างหลังนี้ทำได้ยากกว่าอย่างแรก ยากกว่ามากทีเดียว นี่แหละจึงจะเป็นเครื่องแสดงถึงการพัฒนาและการมีความสามารถที่แท้จริง

ระบบความสัมพันธ์นี้จะต้องจดจำโดยตระหนักว่าเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง

ทั้งนี้เพราะว่า ระบบความสัมพันธ์นี้ เมื่อลงตัวแล้ว มันก็เป็นปฏิญญา และเป็นรากฐานที่กำหนดวิถีแห่งอารยธรรมของมนุษยชาติทั้งหมด เหมือนดังที่แนวความคิดที่มุ่งพิชิตธรรมชาติได้เป็นรากฐานของอารยธรรมมนุษย์ที่เป็นมาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะที่อยู่ภายใต้การนำหรืออิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตก

ฉะนั้น จึงจะต้องตราไว้เป็นจุดกำหนดแห่งการเริ่มต้นใหม่ เมื่อสำนึกรู้ว่าอารยธรรมได้ดำเนินมาผิดพลาด ก็ต้องปรับวิถีแห่งอารยธรรมนั้นใหม่ อารยธรรมนั้นดำเนินมาบนรากฐานแห่งแนวความคิดความเชื่อหรือทฤษฎีใด ก็ละเลิกเปลี่ยนแนวความคิดความเชื่อหรือทฤษฎีนั้น แล้ววางรากฐานกันใหม่

ระบบความสัมพันธ์เก่าที่จะต้องถูกยกเลิกไป คือ ความเชื่อถือและมุ่งมั่นว่า มนุษย์มีสถานะต่างหากเป็นคนละฝ่ายกับธรรมชาติ มนุษย์จะอยู่ดีบรรลุลุความสุขสมบูรณ์ได้ก็ต่อเมื่อสามารถเอาชนะ ครอบงำ และจัดการเอาธรรมชาติมารับใช้สนองความต้องการของตนได้ตามปรารถนา

ระบบความสัมพันธ์ที่ถูกต้องของมนุษย์ที่พัฒนาแล้วคือการยอมรับความจริงว่า มนุษย์เป็นส่วนร่วมอยู่ในระบบการดำรงอยู่และความสัมพันธ์ของธรรมชาติ มนุษย์พึงพัฒนาตนให้มีความสามารถมากยิ่งขึ้นไป ในการที่จะช่วยให้มนุษย์และสัตว์สิ่งอื่นทั้งหลายที่เป็นส่วนร่วมในธรรมชาตินั้น เอื้ออำนวยประโยชน์เกื้อกูลแก่กัน มีการเบียดเบียนกันน้อยลงๆ ภายในโลกที่มีสภาพอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การเป็นอยู่อย่างผาสุกยิ่งขึ้น

พูดด้วยสำนวนเก่าว่า พัฒนาให้มนุษย์สามารถได้รับประโยชน์จากธรรมชาติ โดยธรรมชาติแวดล้อมก็ดีขึ้นด้วย

อย่างน้อยก็ให้มนุษย์ได้ประโยชน์ โดยไม่ทำให้ธรรมชาติแวดล้อมเสียหาย

การศึกษาจะต้องพัฒนาคนเข้ามาสู่ระบบความสัมพันธ์นี้ ในฐานะเป็นปัจจัยสร้างสรรค์ตัวเอก วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และระบบการต่างๆ ของสังคม จะต้องตั้งอยู่บนฐานของระบบความสัมพันธ์นี้ และเป็นปัจจัยที่สนองความมุ่งหมายของระบบความสัมพันธ์นี้

กระแสการพัฒนาสองสายมาบรรจบประสาน เมื่อการพัฒนาคนเดินไปถูกทาง

เมื่อทำความเข้าใจกันอย่างนี้แล้ว ก็นำเอาแนวความคิดที่ปรับเปลี่ยนใหม่แล้ว มาใช้ปฏิบัติประสานกับองค์ประกอบในการพัฒนาที่เดิมปัจจัยให้ครบ ๓ อย่างแล้ว ก็จะมีกระบวนการพัฒนาที่สมบูรณ์ขึ้น ด้วยการปรับปรุงสิ่งที่มีมาจากระบบเก่านั่นเอง คือ

๑. *Environment/สิ่งแวดล้อม* ซึ่งมีปัญหาที่เกิดจากปัจจัยสำคัญ ได้แก่

- ๑) population คือ ประชากร
- ๒) depletion คือ ความร่อยหรอของทรัพยากร หรือการใช้ของดีของโลกให้หมดไป
- ๓) pollution คือ มลภาวะ หรือการระบายของเสียใส่ให้แก่โลก

สาม “-tion” นี้ เมื่อแก้ปัญหาด้วยฐานความคิดใหม่ วิธีจัดการเปลี่ยนแปลงไป ก็ช่วยให้บรรลุเป้าหมายในการแก้ปัญหาก็จริง

๒. Development/การพัฒนา ซึ่งหมายถึงการพัฒนาเศรษฐกิจ (economic development) ก็ตกลงว่ามีองค์ประกอบในการพัฒนา ๓ อย่างตามเดิม คือ

- ๑) วิทยาศาสตร์
- ๒) เทคโนโลยี
- ๓) พฤติกรรมเศรษฐกิจ ในการผลิต ในการบริโภค และในการแจกจ่ายกระจายรายได้ เป็นต้น

การพัฒนาในด้านนี้ เท่าที่ผ่านมา ได้เป็นตัวการที่ทำให้เกิดปัญหาแก๊ซที่ ๑. (คือ สิ่งแวดล้อม/environment) ซึ่งถ้าปล่อยให้ไปอย่างนั้น ก็จะนำไปให้เกิดความพินาศทั้งแก่โลกของธรรมชาติและโลกของมนุษย์เอง จึงจะต้องมีการปรับเปลี่ยนใหม่ให้การปฏิบัติในเรื่องเหล่านี้ ไม่ว่าจะเป็นการใช้ประโยชน์ก็ดี การแก้ปัญหาจากปัจจัยเหล่านั้นก็ดี และการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ก็ดี เช่นการดำเนินมาตรการในการอนุรักษ์ (conservation) เป็นไปตามรากฐานความคิดใหม่ ซึ่งจะสำเร็จได้ ก็ต้องมีปัจจัยตัวที่ ๓ ในข้อต่อไป เข้ามาร่วมในกระบวนการพัฒนานั้น

๓. Human development/การพัฒนามนุษย์ (ภาวนา) ซึ่งจะต้องมีการพัฒนาให้ครบทั้ง ๓ ด้าน คือ

- ๑) ด้านพฤติกรรมและวิถีใช้ชีวิต ตลอดจนการทำมาหาเลี้ยงชีพ เป็นระดับที่ปรากฏตัวของการแก้ปัญหา
- ๒) ด้านจิตใจ เช่น พัฒนาคุณธรรม ความเข้มแข็งมั่นคงของจิตใจ และสภาพจิตใจที่ดีงาม รวมทั้งความสุข
- ๓) ด้านปัญญา หรือปรีชาญาณ คือความรู้ความเข้าใจต่างๆ รวมทั้งแนวความคิด ทศนคติ และค่านิยม

ในการพัฒนาที่ผ่านมา ก็เห็นได้ชัดว่า เมื่อไม่พัฒนาคน ก็ทำให้เกิดปัญหาเพิ่มขึ้นมาโดยไม่เข้าเรื่อง เป็นปัญหาหยาบซ้อน ขึ้นมาบนปัญหาระยะยาวที่เกิดขึ้นอยู่แล้วจากการพัฒนาแบบเก่า ซึ่งมีรากฐานความคิดที่ผิดนั้น

ดังได้ยกตัวอย่างตอนที่ท่านจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เริ่มยุคพัฒนาสมัยใหม่ขึ้น แล้วมีความเข้าใจกันทั่วไป แม้แต่ตามวัดวาอารามทั้งหลายว่า จะเจริญพัฒนา ต้องตัดป่าโค่นต้นไม้ทิ้งไป และสร้างตึกสร้างถนนทำพื้นคอนกรีตขึ้นมาแทน ดังที่เคยพูดถึงวัดฝั่งธนบุรี ที่ท่านเจ้าอาวาสบอกว่าเราจะต้องพัฒนากัน วัดเรามีต้นไม้เป็นป่า ถ้าหลัง ไม่เจริญ ก็เลยตัดต้นไม้เป็นการใหญ่ อันนั้นก็เพราะว่า คนเราไม่ได้รับการศึกษาเพียงพอ เราพัฒนาคนไม่ทัน

การพัฒนาประเทศที่ผ่านมา นั้น เกิดปัญหาจากการไม่ได้พัฒนาคนมากมาย คนไม่รู้ไม่เข้าใจ ก็ทำไปเพียงด้วยความต้องการที่จะให้มีวัตถุเสพพร้งพร้อม เป็นต้น ก็วุ่นวายไปหมดอย่างที่ได้ปรากฏปัญหาผุดโผล่ตามกันมา

การพัฒนาของประเทศไทยในยุคพัฒนาที่ผ่านมา ไม่ใช่จะไม่มีผลดีเสียเลย แต่ถ้าเรามีความรู้ชัดเจนเข้าใจดี เราควรทำให้ดีถึงขั้นแก้ไขการพัฒนาที่ผิดพลาดของยุคสมัยในโลกได้ การพัฒนาของไทยในยุคที่ผ่านมา นั้น จึงเป็นบทเรียนที่ดี ที่ไม่ควรให้เกิดซ้ำ และควรเรียนรู้ให้ได้ประโยชน์มาใช้ในการพัฒนาต่อไปด้วย

ว่าโดยสรุป การพัฒนาดังกล่าวเกิดขึ้นบนฐานที่ผิดพลาด
๓ ระดับ คือ

๑) เป็นไปตามกระแสการพัฒนาแบบไม่ยั่งยืน ซึ่งมีรากฐานความคิดที่ผิดพลาด ตามอย่างประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลาย

๒) ดำเนินการพัฒนาด้วยการกระตุ้นแรงจูงใจที่ไม่ถูกต้อง เนื่องจากผู้นำหรือผู้บริหารประเทศไม่เข้าใจเพียงพอต่อปัจจัยที่ทำให้เกิดการพัฒนาในประเทศที่พัฒนานำหน้ามาก่อน จັบเหตุปัจจัยมาผิดพลาด (ประเทศพัฒนาตัวเอง ก็ไม่เข้าใจปัจจัยแห่งการพัฒนาในสังคมของตนเองชัดเจน ไม่รู้จักตัวเองแท้จริง)

๓) ประชาชนเข้าร่วมกระบวนการพัฒนา โดยไม่มีการศึกษา ที่จะเตรียมตัวให้พร้อมที่จะเป็นปัจจัยที่ดีในกระบวนการพัฒนานั้น คือไม่ได้พัฒนาคนให้พร้อม หรือสอดคล้อง

เมื่อพูดรวมๆ ปัญหาสำคัญอยู่ที่การพัฒนาคน ถ้ามีการศึกษาจริง และพัฒนาคนได้ถูกต้อง ก็แก้ความผิดพลาดได้ทั้ง ๓ ระดับ โดยเฉพาะในระบบประชาธิปไตยที่ประชาชนเป็นผู้ปกครองประเทศ นำชะตากรรมของสังคมเอง การพัฒนาคนย่อมเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่ง

การพัฒนาคนนั้นต้องทำ ๓ ด้าน คือ

ด้านที่ ๑ **พฤติกรรม** ได้แก่ วินัย การทำมาหาเลี้ยงชีพ และวิธีปฏิบัติในการผลิตเสพบริโภคแบ่งปันและอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อม

ด้านที่ ๒ **จิตใจ** ได้แก่ คุณธรรม ความรู้สึก แรงจูงใจ และสภาพจิตใจ เช่น ความสุข ความพอใจ ความสดชื่นเบิกบาน

ด้านที่ ๓ **ปัญญา** หรือปรีชาญาณ ความรู้เข้าใจเหตุผล การเข้าถึงความจริง รวมทั้งความเชื่อถือ ทศนคติ ค่านิยม และแนวคิดต่างๆ

เมื่อพูดถึงจุดนี้ วัฒนธรรม (culture) ก็เข้ามา และ ณ จุดนี้แหละ คือ ด้วยการศึกษานี้บูรณาการทั้ง ๓ ด้านอย่างนี้ ก็จะเกิดการพัฒนาคอนอย่างป็นองค์รวม ซึ่งจะทำให้การพัฒนาเชิงวัฒนธรรม (cultural development) เข้ามาบรรจบกับการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ประสานข้อเสนอ ๒ ฝ่าย ให้มาสอดคล้องเสริมเข้ากันได้ คือ การพัฒนาเชิงวัฒนธรรม (cultural development) ที่เป็นข้อเสนอของยูเนสโก (UNESCO) ซึ่งองค์การสหประชาชาติประกาศเป็นทศวรรษโลก เพื่อการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม (World Decade for Cultural Development) ที่เรากำลังอยู่ระหว่างนี้ (๒๕๓๑ ถึง ๒๕๔๐) กับการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ที่เป็นข้อเสนอของกรรมาธิการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (World Commission on Environment and Development)

ที่พูดนี้หมายความว่า เมื่อการจัดระบบความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาคอนด้วยการศึกษาอย่างถูกต้อง เข้ามาประสานกัน ก็จะทำให้การพัฒนาแนวใหม่ตามข้อเสนอของทั้งสองสายในสหประชาชาติมาบรรจบกันได้

ก่อนผ่านไป ขอย้ำอีกทีว่า แนวคิดในการพัฒนาแบบนี้

๑. ไม่ใช่เป็นปรัชญาแห่งการมัวเมาตามใจตนเอง ที่เน้นการเสพหรือบริโภคนิยม อย่างพวกที่เห็นว่ามนุษย์ต้องเห็นแก่ตัวแก่ไขไม่ได้ ซึ่งเป็นปรัชญาสุดโต่งไปข้างหนึ่ง

พวกตามใจตัวเอง ก็คือลัทธิเสรีนิยมสุดโต่งหรือเลยเถิด อย่างพวกทุนนิยมเสรีที่กำลังแผ่อิทธิพลไปครอบคลุมทั่วโลก ทำให้ประชาชนตกอยู่ภายใต้การครอบงำของระบบการแย่งชิงผลประโยชน์

๒. ไม่ใช่เป็นปรัชญาแห่งการบังคับคนให้เป็นอย่างเดียวกัน แต่ยอมรับความแตกต่างหลากหลายของมนุษย์ ในระดับต่างๆ ของการพัฒนา โดยมีจุดร่วมอันหนึ่งอันเดียวอยู่ที่หลักการสำคัญที่สุด คือการที่จะต้องพัฒนาตัวเองของมนุษย์อยู่เสมอ

สังคมนิยมอย่างคอมมิวนิสต์นี้ไม่ได้พัฒนาคน แต่จะบังคับคนให้เป็นอหังตปลอม คือจะบังคับปลุชนให้เป็นอยู่อย่างพระอหังต เช่นจะให้เอื่อง่ายๆ กินน้อยๆ ไม่ต้องแต่งตัวหรูหรา แต่งตัวเหมือนกันหมด ไม่มีของฟุ่มเฟือย แต่ตัวคนนั้นเป็นปลุชนไม่ได้พัฒนา ก็ต้องเป็นอยู่ด้วยความฝืนใจ เพราะฉะนั้นพอปล่อยก็เลยพลิกตีกลับสุดเหวี่ยง เมากันเต็มที นี่คือการไม่พัฒนามนุษย์

เมื่อว่าโดยหลักการพื้นฐาน สังคมนิยมคอมมิวนิสต์ต่างจากพระพุทธศาสนา ในข้อสำคัญ คือ

- ๑) ไม่ยอมรับความแตกต่างหลากหลายของมนุษย์ แต่จะให้เป็น และเป็นอยู่ อย่างเดียวกันหมด
- ๒) จะให้คนเป็น และเป็นอยู่ อย่างเดียวกันนั้น ด้วยวิธีบังคับ โดยใช้กรอบทางวัตถุและสังคม ไม่พัฒนาคน
- ๓) กำหนดวิธีชีวิตแบบหนึ่งแบบเดียว ไม่ให้ทางเลือก สำหรับมนุษย์ ที่ต่างกัน ทั้งโดยระดับการพัฒนา และโดยจิตอัธยาศัย

ส่วนพระพุทธานายอมรับความแตกต่างหลากหลายในหมู่มนุษย์ โดยสัมพันธ์กับการพัฒนามนุษย์ และให้มีทางเลือก ในวิถีชีวิตสำหรับบุคคล ที่แตกต่างหลากหลาย และอยู่ในระดับการพัฒนาต่างๆ กันนั้น โดยมีแกนกลางของระบบทั้งหมดอยู่ที่การพัฒนาคน ซึ่งใช้วิธีฝึก ไม่ใช่บังคับ แต่ก็มีให้ปล่อยอย่างไรก็ได้

สรุปว่า องค์ประกอบคือการพัฒนาคนนี่ ขาดไปในการพัฒนาแบบที่ผ่านมาแล้วทุกฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายทุนนิยม หรือสังคมนิยม ฝ่ายหนึ่งใช้สภาพทางวัตถุบังคับคนให้อยู่เรียบง่าย อีกฝ่ายหนึ่งกระตุ้นเร้าให้สนองความต้องการเสฟวัตถุให้เต็มที่

ที่แยกกันเป็น ๒ ลัทธิ ทั้งสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ และทุนนิยมเสรี ล้วนเป็นลัทธิที่ตั้งอยู่บนฐานความคิดอันเดียวกันอย่างที่ว่ามาแล้ว เช่นเป็นวัตถุนิยมด้วยกัน พระพุทธศาสนาไม่ใช่วัตถุนิยมทั้งสองแบบนี้ และก็ไม่ใช่ปรัชญาแห่งความสุดโต่งทางจิตเรื่องนี้ชาวพุทธเองก็ต้องระวังให้มาก บางทีก็ไปประณามหยามหยันคนที่เขาอาศัยสามีสสุข โดยที่ตัวเองไม่รู้หลักการพัฒนา

๓. ไม่ใช่ลัทธิเฮแสร์ริง หรือหลอกตัวเอง คนบางพวกไม่อยู่กับความเป็นจริง แต่ปฏิบัติหรือแสดงตัวให้อยู่ในสภาพชีวิตที่เกินเลยกว่าระดับการพัฒนาของตน คือเกินกว่าความเป็นจริงที่ได้ที่ถึง โดยทำไปเพียงด้วยความยึดถือ ก็เลยกลายเป็นความผิดพลาด หรือเป็นการหลอกตัวเอง เช่นชาวพุทธที่ปฏิบัติหรือดำเนินชีวิตด้วยความยึดมั่นในความไม่ยึดมั่น ซึ่งกลายเป็นความไม่ยึดมั่นที่ไม่เป็นจริง

ในการปฏิบัติที่ถูกต้อง จะต้องยอมรับความจริงแห่งการดำเนินชีวิตตามระดับแห่งการพัฒนาของตน พร้อมกับพยายามปฏิบัติก้าวหน้าสู่สภาพชีวิตในระดับการพัฒนาที่สูงขึ้นไป โดยมีความสำนึกหรือรู้ตระหนักรู้ว่า ตนทำเช่นนั้น เพื่อเป็นการฝึกฝนพัฒนาตน

เมื่อไม่ใช่ทั้งสามอย่างนี้ทั้งหมด จึงจะเป็นทางสายกลาง ซึ่งมนุษย์ที่แตกต่างกันหลากหลาย สามารถเลือกวิถีชีวิตที่เหมาะสมกับตนได้โดยเสรี ระหว่างที่พัฒนาตนเองอยู่ในระดับต่างๆ กัน โดยมีจิตสำนึกที่จะพัฒนาตนสู่สภาพชีวิตที่ดีงามยิ่งขึ้นไปตลอดเวลา

เมื่อมนุษย์ได้พัฒนาตนเองอย่างนี้แล้ว มองอีกแง่หนึ่งในด้านความสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมโลก เขาก็จะเป็นมิตรกับสรรพสัตว์ เริ่มแต่มนุษย์ด้วยกัน

มนุษย์กับสัตว์อื่นทั้งหลายนั้น ทางพระพุทธศาสนาถือว่ามีฐานะเท่าเทียมกันในแง่ว่าร่วมกฎธรรมชาติแห่งไตรลักษณ์ มีการเกิดแก่เจ็บตาย ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ดังนั้น เมื่อว่าตามความจริงพื้นฐาน สัตว์ทั้งปวงจึงเป็นมิตรกันในแก่นนั้นอยู่แล้ว คือร่วมกฎธรรมชาติอันเดียวกัน แต่เมื่อมนุษย์พัฒนาตนขึ้นมา จนมีปัญหาที่มีคุณธรรมเป็นต้นแล้ว มนุษย์จึงจะเป็นผู้สมควร หรือพร้อมที่จะปกป้องพิทักษ์สัตว์ทั้งหลายได้

ปัญหาของมนุษย์ปัจจุบันนี้ก็คือ ทำอย่างไรจะให้เราหันกลับจากการทำลายธรรมชาติ มาปกป้องพิทักษ์ธรรมชาติ มนุษย์ที่จะสามารถปกป้องคุ้มครองธรรมชาตินั้น ต้องเป็นมนุษย์ที่ได้รับการพัฒนา มิฉะนั้น เขาก็ไม่สามารถไปปกป้องคุ้มครองธรรมชาติได้ ข้อที่ว่าเป็นแนวความคิดอย่างหนึ่งที่จะต้องถือเป็นสำคัญ

แม้แต่ในหมู่มนุษย์ด้วยกัน คนไหนได้พัฒนาตนแล้ว มีคุณธรรม มีเมตตากรุณา มีปัญญา จึงจะสามารถคุ้มครองเพื่อนมนุษย์ด้วยกันได้ และเขาก็จะสามารถคุ้มครองเพื่อนสัตว์พืชทั้งหลายได้ด้วย

ที่ว่ามาทั้งหมดนี้ เป็นการพูดเกี่ยวกับรากฐานทางความคิด ต่อไปนี้จะพูดถึงขั้นปฏิบัติในการแก้ปัญหา และในการที่จะทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

วิธีแก้ปัญหาเบื้องต้น ที่เข้าสู่แนวทาง

การแก้ปัญหาคงต้องเป็นระบบและเป็นกระบวนการ และเป็นการแก้ปัญหาแบบที่สมัยใหม่เขาเรียกว่าบูรณาการ (integrated) และเป็นองค์รวม (holistic) โดยมีองค์ประกอบที่ประสานกันครบถ้วนเป็นบูรณาการ และสัมพันธ์กันถูกต้องพอดี ทั่วตลอดทั้งองค์รวม จึงจะทำให้เกิดภาวะสมดุลหรือดุลยภาพได้

การแก้ปัญหาแบบองค์รวมหรือบูรณาการให้มีดุลยภาพนี้ ที่จริงไม่ใช่อะไรหรอก ก็คือความพรั่งพร้อมแห่งเหตุปัจจัยหรือองค์ประกอบเท่านั้นเอง ตามหลักพุทธศาสนา ถ้าไม่พูดถึงคำว่า บูรณาการหรืออะไรต่ออะไรให้ยุ่งไป ก็พูดเพียงง่ายๆ ว่า เมื่อปัจจัยหรือองค์ประกอบพรั่งพร้อมแล้ว ผลที่ต้องการก็เกิดขึ้น

เพราะฉะนั้น หน้าที่ของมนุษย์ คือทำเหตุปัจจัยให้พร้อมพอองค์ประกอบและเหตุปัจจัยพร้อมถึงที่แล้ว ผลก็เกิดเองโดยมนุษย์ไม่ต้องเรียกร้อง ดังตัวอย่างที่ยกบ่อยๆ ว่า แม่ไก่จะฟักไข่ แต่ไปยืนอยู่ข้างนอก ไม่ขึ้นกกไข่ แม่จะเรียก แม่จะร้องอย่างไรก็ตาม ลูกไก่ก็ไม่ออกมา ถ้าจะทำให้ถูกต้อง แม่ไก่ก็ขึ้นไปนั่งกกไข่ พอถึงเวลา ลูกไก่เป็นตัวแล้ว ก็เอาจะงอยปากจิกเปลือกไข่ออกมาเอง เพราะฉะนั้น เมื่อแม่ไก่ทำเหตุปัจจัยพรั่งพร้อมแล้ว แม้ไม่เรียกร้องผล ผลก็เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยนั่นเอง

อันนี้เป็นหลักพระพุทธศาสนา อุปมาเรื่องแม่ไก่กกไข่นั้น เป็นคำตรัสของพระพุทธเจ้า (อ. สดตก. ๒๓/๖๘/๑๒๖) อาตมายกมาอ้าง

อย่างไรก็ตาม ระบบการแก้ปัญหานี้เป็นระบบใหญ่ และดังได้กล่าวไว้แล้วว่า ปาฐกถาครั้งนี้ไม่มีเวลาพอที่จะพูดให้ลึกลงไปในเรื่องของพระพุทธศาสนา เพราะต้องใช้เวลาอย่างมากมาทำความเข้าใจกับสิ่งที่เข้ามาแล้วก่อน เพราะฉะนั้น การพูดถึงเรื่องของพระพุทธศาสนาในที่นี้ จึงเหมือนเป็นเพียงบทนำเท่านั้น

เมื่อยังไม่เข้าสู่กระบวนการแก้ปัญหาแบบพุทธโดยตรง ที่เป็นการพัฒนาแบบบูรณาการเต็มระบบ ก็ขอพูดในเชิงแทรกเป็นวิธีแก้ปัญหาในระหว่างไปพลางก่อน

วิธีแก้ปัญหาแบบไม่เต็มทั้งระบบนี้ ไม่ซับซ้อน เป็นการแก้ปัญหาทั่วไป ในวงกว้าง หรือในชั้นพื้นฐาน ซึ่งยังเป็นการพัฒนาแบบแยกส่วน ในขอบเขตของ

๑. ท่าที่ต่อธรรมชาติ
๒. พฤติกรรมทางเศรษฐกิจ
๓. การสร้างสรรค์ใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

๑) ท่าที่ต่อธรรมชาติ

ถ้าเรามีท่าที่ต่อธรรมชาติถูกต้อง เป็นไปในทางที่ดี ก็จะมีพลักดันพฤติกรรมให้เปลี่ยนไป ท่าที่ต่อธรรมชาติที่ถูกต้องเป็นอย่างไร พระพุทธศาสนามองธรรมชาติอย่างไร ว่าโดยสาระสำคัญ

๑. พระพุทธศาสนามองธรรมชาติเป็นที่รื่นรมย์ สอนให้มองเห็นและชื่นชมในความงามของธรรมชาติ ให้อยู่ร่วมด้วยดีกับธรรมชาติโดยมีความสุข ให้มีให้จัดสรรถิ่นอาศัยให้เป็นรมณีย์

จะเห็นได้ว่า ในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาเต็มไปด้วยคำบอกเล่าและบรรยายแบบนี้ ในเรื่องเวสสันดรชาดกก็บรรยายความงามของป่าไว้ ในเถรคาถาก็มีคำกล่าวร้อยกรองของพระอรหันต์ที่ท่านไปอยู่ป่าและมองธรรมชาติด้วยความชื่นชม แล้วบรรยายความงามและความรู้สึกสดชื่นผ่องใสเป็นสุขเอาไว้ มีมากมาย อาตมาเคยเอามาอ่านให้ที่ประชุมบางแห่งฟัง แต่วันนี้ถ้าจะเอามาอ่าน ก็จะกินเวลามาก จะยกตัวอย่างมาให้ฟังเพียง ๒-๓ คาถา โปรดลองฟังดังนี้

“นกยูงทั้งหลาย มีขนเขียว ขนคองาม หงอนงาม พวกมันร่าเริงอยู่ในป่าการวี นกยูงเหล่านั้นระเริงร้องท่ามกลางลมหนาว อันเจือด้วยฝน ย่อมปลุกบุคคผลผู้เจริญ ฌานที่หลับอยู่ให้ตื่นจากการพักผ่อน” (ฐ.เถร.๒๖/๑๕๙/๒๖๕)

อีกแห่งหนึ่งว่า

“เมื่อใด กลองคือเมฆอันฉ่ำด้วยสายฝน คำรณร้องอยู่โดยรอบในท้องนภา อันเป็นมรรคาสัญจรแห่งฝูงนก ภิคุไปเพ่งพิจารณาธรรมอยู่ที่เงื้อมเขา (เมื่อนั้นคือสุขสันต์เยี่ยมยอด) จะหาความยินดีใดเกินกว่านั้นเป็นไม่มี” (ฐ.เถร.๒๖/๓๖๙/๓๔๕)

ลองฟังอีกสัก ๑ คาถา

“ภูเขาสูงตระหง่านเทียมเมฆ เขียวทะมึน มองเหมือนดั่งปราสาท มีเสียงข้างร้องก้องกัมปนาท นำรื่นรมย์ยิ่งนัก ทำใจเราให้อินดี” (ฐ.เถร.๒๖/๓๙๘/๔๑๐)

ขอยกมาเป็นตัวอย่างเพียงเท่านี้ สาระในเรื่องนี้ ขอพูดเพียงสั้นๆ ว่า ข้อหนึ่งคือ มองธรรมชาติด้วยความรู้สึกที่ نرمยขึ้น ชมความงาม และมีความสุขในการอยู่กับธรรมชาติ ถ้าคนทั่วไปมีท่าทีได้เพียงข้อที่ ๑ เท่านั้นก็แก้ไขปัญหาก็ได้เยอะแล้ว

ตอนนี้ขอแทรกนิดหนึ่ง เราบอกว่าเราจะอนุรักษ์ธรรมชาติ เราจะอนุรักษ์ธรรมชาติได้อย่างไร ก็บอกว่าต้องรักธรรมชาติ แล้วจะรักธรรมชาติได้อย่างไร ลองพิจารณาตามระบบเหตุปัจจัย จะรักธรรมชาติได้อย่างไร ตอนนี้แหละต้นแล้ว

เวลานี้มีการโฆษณาอันใหญ่ จะให้รักธรรมชาติอย่างนั้น อย่างนี้ แต่ไม่มีความชัดเจนว่าจะรักธรรมชาติได้อย่างไร คำตอบอยู่ที่นี้ คำตอบคือ ต้องให้มนุษย์มีความสุขในการอยู่กับธรรมชาติ พอมนุษย์มีความสุขในการอยู่กับธรรมชาติปั๊บ เขาก็รักธรรมชาติเองเลยทันที ไม่ต้องไปบอก ไม่ต้องไปบังคับ ไม่ต้องไปชักชวน ไม่ต้องไปชักจูงให้เสียเวลา ไม่ต้องไปแนะนำหรือคนไหนมีความสุขในการอยู่กับธรรมชาติ เขาก็รักธรรมชาติเอง

ธรรมะในพระพุทธศาสนา เป็นระบบเหตุปัจจัยทั้งนั้น ท่านบอกว่า ถ้าอันนี้มีแล้ว อันนั้นก็ตามมาเอง ไม่ต้องไปเรียกร้อง เพราะฉะนั้น เราต้องทำตามระบบเหตุปัจจัย ถ้าจะอนุรักษ์ธรรมชาติ ก็ต้องรักธรรมชาติ จะรักธรรมชาติ ก็ต้องมีความสุขในการอยู่กับธรรมชาติ เพราะฉะนั้น จะต้องให้การศึกษาคู่มือให้มนุษย์อยู่เป็นสุขกับธรรมชาติ ต้องมีวิธีการเบื้องต้นที่หัดกัน ตั้งแต่เด็ก ให้รู้จักเป็นสุขในการอยู่กับธรรมชาติ แล้วเด็กก็จะเติบโตขึ้นพร้อมกับความรักธรรมชาติเอง อันนี้เป็นท่าทีที่ ๑

๒. มองสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติ ว่าเป็นเพื่อนร่วมกฎธรรมชาติอันเดียวกัน เหมือนอย่างคำที่ชาวพุทธกล่าวอยู่เสมอว่า สัพเพ สตฺตา สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงที่เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายด้วยกันหมดทั้งสิ้น คือเป็นเพื่อนร่วมกฎธรรมชาติอันเดียวกัน จึงต้องมีเมตตาปรารภนาดี มีไมตรีต่อกัน ข้อนี้เป็นเหตุเป็นผลในตัว

เราต้องมีเมตตาเพราะอะไร ก็เพราะว่าเรา่วมกฎธรรมชาติเดียวกัน เกิดแก่เจ็บตายเหมือนกัน เป็นไปตามอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เหมือนกัน เรามองธรรมชาติอย่างนี้ ก็มองอย่างเป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ จึงมีเมตตาไมตรีต่อกัน

๓. มองธรรมชาติโดยสัมพันธ์กับการพัฒนาตนของมนุษย์ว่าธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่มีคุณค่า เอื้อต่อการพัฒนาตนของมนุษย์ เช่น สภาพรมณีย์ ถิ่นสถานที่สงัดวิเวก ช่วยให้นุ่มนวลจิตให้สงบ เป็นสมาธิ ภาพของสิ่งทั้งหลายที่ดำรงอยู่ตามธรรมชาติ เกื้อหนุนให้ปัญญามองเห็นความจริงของโลกและชีวิต ดังจะเห็นว่า ในการพัฒนาตนของพระภิกษุ ท่านสนับสนุนให้พระไปอยู่ป่า เอาธรรมชาติแวดล้อมเป็นปัจจัยเกื้อกูลในการพัฒนาตนของมนุษย์

เมื่อเราถือว่าธรรมชาติแวดล้อมเป็นปัจจัยเกื้อกูลในการพัฒนาตนของมนุษย์ มีส่วนอยู่ในระบบการพัฒนาตนของมนุษย์ มันก็มีความสำคัญและมีคุณค่าอย่างสูง

สามข้อนี้เป็นท่าที่ต่อธรรมชาติแบบพื้นๆ ยังไม่ลงถึงรากฐานทางความคิด แต่ก็ยังเป็นประโยชน์ไม่น้อยต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

ท่าที่ที่มนุษย์ควรจะมีต่อธรรมชาติ ๓ ประการ ตามหลัก พุทธศาสนานี้ ขอย้ำอีกทีหนึ่ง

๑. มองเห็นธรรมชาติที่รื่นรมย์ ชื่นชมความงาม มีความสุขกับธรรมชาติ มีและจัดถิ่นที่อาศัยให้เป็นรมณีย์
๒. เห็นพืชพันธุ์มนุษย์สัตว์ทั้งหลายในธรรมชาติเป็นเพื่อนร่วมกฎธรรมชาติอันเดียวกันกับตน จะต้องมีเมตตาไมตรีกัน
๓. มองธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่มีคุณค่า เกื้อกูลต่อการพัฒนาตนของมนุษย์

ท่าที่เหล่านี้จะทำให้พฤติกรรมต่อธรรมชาติแวดล้อมพลิกเปลี่ยนจากความเป็นปฏิปักษ์ ที่จะพิชิต ช่มเหง รังแก เอาเปรียบธรรมชาติ มาสู่ความเป็นมิตร ความเกื้อกูล และอยู่ร่วมกันด้วยดี

๒) พฤติกรรมเศรษฐกิจ

ข้อต่อไป คือพฤติกรรมเศรษฐกิจ พฤติกรรมเศรษฐกิจนี้เมื่อคนมีท่าที่ที่ถูกต้องต่อธรรมชาติ ก็แก้ปัญหาไปได้มากมายแล้ว แต่ก็ยังไม่หมด

พฤติกรรมเศรษฐกิจ เมื่อหลักพระพุทธานุชาเข้ามาสัมพันธ์แล้ว ไม่ว่าจะเป็นการผลิต การบริโภค หรือการวิภาคแบ่งปันกระจายรายได้ อะไรก็ตาม ก็จะเริ่มต้นจากจุดยืนที่ตัวมนุษย์ว่า จะต้องมีความรู้จักประมาณก่อน

ความรู้จักประมาณ หรือความรู้จักพอดีนี้ ทางพระเรียกว่า มัตตัญญูตา เช่น รู้จักพอดีในการบริโภคอาหาร ก็เป็นโภชนามัตตัญญูตา

หลักการฝึกหรือพัฒนาคนในพระพุทธศาสนา เบื้องต้นพอมีคนเข้ามาบวชพระ ก็ต้องเริ่มทันที ให้มีโภชนาเนตัตถัญจตุตา พระสมัยก่อนต้องท่อง ปฏิสังขา-โย ทุกองค์ แต่สมัยนี้ไม่ค่อยท่อง

ปฏิสังขา-โย นั้นแปลว่า ภิกษุพิจารณาโดยแยกคายแล้ว จึงฉันภัตตาหาร จึงครองจีวร จึงใช้ปัจจัยสี่แต่ละอย่าง สำหรับอาหารก็ให้พิจารณาว่า ที่เราบริโภคอาหารนี้ ไม่ใช่มุ่งเพื่อเห็นแก่เอร็ดอร่อย ไม่ใช่เพื่อแสดงฐานะอวดโก้กัน ไม่ใช่เพื่อจะสนุกสนานมัวเมา แต่เพื่อจะได้เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิต ให้ร่างกายมีสุขภาพดี เป็นอยู่ผาสุก เมื่อเรามีร่างกายดีอยู่ผาสุกแล้ว ก็จะได้ไปศึกษา ทำกิจกรรมที่ดีงาม ทำหน้าที่การงานของตนได้ด้วยดี

การพิจารณาอย่างนี้ เป็นการฝึกให้มีปัญญา รู้จักแยกแยะระหว่างคุณค่าแท้ กับคุณค่าเทียม เพราะเมื่อเราสัมผัสกับสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะสิ่งบริโภค เช่นปัจจัย ๔ ในลักษณะที่มองดูหรือมองหาคุณค่าแท้ โดยไม่หลงไปตามคุณค่าเทียมแล้ว พอเราจะบริโภคอะไร เราก็จะมองในแง่ที่จะหาหรือจับเอาคุณค่าแท้จากสิ่งนั้นๆทันที เริ่มด้วยตั้งคำถามแก่ตนเองว่า นี่เรากินมันเพื่ออะไร เราใช้สิ่งนี้เพื่ออะไร เรื่องนี้มนุษย์ไม่ค่อยได้มอง ถ้ามองก็เห็นทันที เพราะฉะนั้น พระจึงสอนเบื้องต้นแรกให้ ปฏิสังขา-โย แปลว่า ข้าพเจ้าพิจารณาแล้วจึงเสพปัจจัย... โดยมองให้เห็นคุณค่าที่แท้ของมันว่า เราเสพหรือบริโภคเพื่ออะไร

เมื่อเรากินอาหารเพื่อคุณค่าที่แท้ คือเพื่อหล่อเลี้ยงชีวิตเพื่อสุขภาพดี เพื่อเป็นอยู่ผาสุกแล้ว เราก็ไม่เห็นแก่เอร็ดอร่อย ไม่กินให้มากเกินไป ไม่กินอาหารที่เป็นพิษ หรือสิ่งที่ทำลายสุขภาพ แม้จะเอร็ดอร่อย เราก็จะกินแค่พอดี และรู้จักเลือกหาอาหารที่มีคุณค่า แม้บางทีจะไม่อร่อย ก็กินมันบ้าง อะไรทำนองนี้

“มัตตัญญูตา” หลักการบริโภคนิยมด้วยปัญญา โดยรู้จักประมาณ กินใช้พอดีนี้ นอกจากทำให้เป็นประโยชน์ต่อชีวิตของตนเองแล้ว พร้อมกันนั้น ก็ทำให้ลดการเบียดเบียนกันในสังคม และเลือกประโยชน์ต่อสภาพแวดล้อมไปในตัวด้วย หลักโภชนมัตตัญญูตา ที่ให้ปฏิสังขยา-โย มองหามองเห็นคุณค่าแท้ๆ จึงเป็นประโยชน์ ทั้งต่อการพัฒนาชีวิตของตน การอยู่ร่วมกันในสังคม และการรักษาสภาพแวดล้อมไปด้วย

๓) การสร้างสรรค์ใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ข้อที่ ๓ เมื่อมีความเกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เราก็ผลิต พัฒนา และใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไปในทิศทางใหม่ เพื่อสนองท่าทีต่อธรรมชาติและพฤติกรรมทางเศรษฐกิจอย่างที่กล่าวมานั้น ให้ทุกอย่างสอดคล้องไปด้วยกัน

ปัญหาสำคัญอย่างหนึ่งในการพัฒนา โดยเฉพาะที่สืบเนื่องจากวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี คือ เมื่อมีการค้นพบความรู้ใหม่ และมีการสร้างสรรค์ประดิษฐ์สิ่งใหม่ขึ้นมา มนุษย์ก็ได้เสวยผลที่น่าตื่นเต้นจากสิ่งใหม่นั้น แต่พอล่วงไปสู่ระยะหนึ่งก็ค่อยๆ ปรากฏว่า สิ่งสร้างสรรค์ประดิษฐ์สิ่งใหม่นั้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่มีผลเสียหายบางอย่างเกิดขึ้น เป็นผลกระทบข้างเคียงบ้าง เป็นอิทธิพลในทางทำลายที่ปรากฏกว้างไกลออกไปในระบบความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายบ้าง บางทีก็เป็นผลเสียหายที่ร้ายแรงมาก ไม่คุ้มกับประโยชน์ที่ได้ มนุษย์จึงรู้ตัวขึ้น และหาทางระงับยับยั้ง ซึ่งบางทีก็ทำได้ยาก กลายเป็นปัญหาใหม่เพิ่มขึ้นจากความเจริญ

ในเรื่องนี้ก็ต้องใช้ความไม่ประมาทที่เคยเน้นย้ำมาแล้ว ความไม่ประมาทในที่นี้ หมายถึงการสร้างสรรค้อย่างรอบคอบ คือการมีสายตาที่กว้างไกล ตรวจตราทั่วถึงเหตุปัจจัยในระบบ ความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลาย การศึกษาแสวงปัญญาให้รู้ทั่วทัน การ และความไวในการระแวงระวังสอดส่องรับรู้ความเป็นไปที่ โยงสัมพันธ์กันออกไปให้การป้องกันและแก้ไขได้ผลดีที่สุด

แต่พร้อมกันนั้น มนุษย์ก็ต้องรู้ตระหนักรู้ว่า ถึงอย่างไร ปัญหาที่เกิดจากความไม่รู้เท่าไม่ถึงการณ์ของมนุษย์ ก็จะต้องเล็ดลอดเกิดขึ้นบ้าง และในที่สุด ช่องทางที่มนุษยชาติจะต้องถึงความพินาศลงเพราะการกระทำด้วยความไม่รู้ทั่วตลอดระบบ ความสัมพันธ์ในธรรมชาตินี้ ก็ยังมีอยู่ ซึ่งมนุษย์จะต้องเพิ่มความไม่ประมาทให้มากยิ่งขึ้น

ในยุคที่ผ่านมา มนุษย์ใช้ความเพียรมากมายในการต่อสู้ เพื่อเอาชนะธรรมชาติ แต่ต่อไป ถ้าเรายังไม่สามารถพัฒนาคน ให้มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติบนฐานความคิดใหม่ได้สำเร็จ การต่อสู้ที่หนักหนาของมนุษย์ผู้เป็นนักพิชิตธรรมชาตินั้น จะย้ายมาสู่แดนใหม่ คือ มนุษย์จะต้องต่อสู้อย่างไม่ได้หยุดหย่อน กับความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ และการใช้ความรู้อย่างไม่ถูกต้องของ มนุษย์ด้วยกันเอง ซึ่งล้วนแต่จะทำให้ความไม่ประมาทมีความสำคัญยิ่งขึ้น ในฐานะเป็นคู่แข่งกับความพินาศของ มนุษยชาติ หมายความว่า เมื่อใดความไม่ประมาทก้าวไปไม่ทัน เมื่อนั้นความพินาศก็ถึงตัวมนุษย์โดยพลัน

ก้าวอย่างหนึ่ง ที่จะเข้าสู่ระบบการพัฒนา

สิ่งทั้งหลายเป็นหน่วยย่อยและเป็นปัจจัยอยู่ในระบบความสัมพันธ์ สัมพันธ์ ทั้งมนุษย์และสิ่งแวดล้อมก็อยู่ในระบบความสัมพันธ์นี้ เมื่อจะทำอะไรให้ได้ผลดี ก็ต้องทำให้ถูกต้องตามปัจจัยการแห่งระบบความสัมพันธ์ เพราะฉะนั้น การแก้ปัญหาต่างๆ จึงต้องคำนึงถึงระบบความสัมพันธ์นี้ และจึงเป็นการแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ แล้วก็เกิดเป็นระบบการแก้ปัญหาขึ้นมา

ในระบบใหญ่ของการแก้ปัญหานี้ ก็มีระบบย่อยๆ มาสัมพันธ์กัน และในบรรดาระบบทั้งหลายนั้น ระบบที่เป็นแกนกลางของการแก้ปัญหา ก็คือระบบการพัฒนาคน ซึ่งเป็นการพัฒนาระบบการดำเนินชีวิตทั้ง ๓ ด้าน ที่สัมพันธ์อิงอาศัย และส่งผลต่อกัน คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา

พฤติกรรมเป็นด้านที่แสดงออกในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม หรือเป็นที่แสดงอาการแห่งความสัมพันธ์ของมนุษย์ต่อสิ่งแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและทางสังคม พฤติกรรมจะเป็นอย่างไร เช่น จะดีหรือร้าย ทำลายหรือเกื้อกูล ย่อมเป็นไปตามเจตจำนงที่มีสภาพจิตใจหนุนอยู่เบื้องหลัง และขึ้นต่อปัญญาที่รู้เข้าใจคิดเห็นแค่ไหนและอย่างไร

ปัญญามีอิทธิพลที่จะปรับเปลี่ยนสภาพจิตใจให้เป็นไปตามความรู้ความเข้าใจของมัน เช่น ทำให้เกิดความพอใจใฝ่ปรารถนาหรือละเว้น และแม้แต่เปลี่ยนแปลงความต้องการไปตามเหตุผลและคุณค่าที่มองเห็น แล้วก็ส่งผลต่อมายังพฤติกรรมอีก

สภาพจิตใจ เช่น ความใฝ่รู้ ใฝ่ใจทำ ความสนใจ ความมุ่งมั่นอดทน ความมีจิตใจปลอดโปร่งผ่องใส เป็นสมาธิ ก็เกื้อหนุนและบางที่ถึงกับจำเป็นในการที่จะสร้างสรรคปัญญา

พฤติกรรมที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมได้ดี โดยสอดคล้องกลมกลืน ก็ส่งเสริมให้เกิดสภาพจิตที่ดีงาม ทั้งในเชิงคุณธรรมและความสุข พร้อมทั้งเอื้อต่อการที่จะได้รับข้อมูลความรู้ และการที่จะคิดสร้างสรรค ทำให้ปัญญาเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป

ในด้านบวกนี้ฉันใด ในด้านลบก็ฉันนั้น การพัฒนามนุษย์จึงต้องกระทำที่ด้านทั้ง ๓ แห่งการดำเนินชีวิตของเขาดังกล่าวมานี้ และจะได้ผลเมื่อทำได้ถูกต้องสอดคล้องตามปัจจัยการแห่งระบบความสัมพันธ์ของมัน

ก. พฤติกรรมเคยชินระดับบุคคล - วาสนา

เมื่อพูดในขั้นพื้นฐาน ในบรรดาพฤติกรรมทั้งหลายนั้น พฤติกรรมเคยชินต้องถือว่าสำคัญที่สุด และควรเอาใจใส่มากที่สุด ในการแก้ปัญหาเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน รวมทั้งการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมนี้ ไม่ควรมองข้ามเรื่องนี้ แม้ยังไม่ได้ดำเนินการแก้ปัญหาแบบตามระบบหรือเต็มระบบ ก็อาจจะเริ่มที่การสร้างพฤติกรรมเคยชินก่อน

พฤติกรรมเคยชิน มีความสำคัญอย่างยิ่ง ทั้งในแง่ที่ว่าชีวิตส่วนใหญ่ของแต่ละคนดำเนินไปตามความเคยชิน คนเราอยู่ด้วยพฤติกรรมเคยชินแทบทั้งสิ้น เขาจะแสดงออก กระทำหรือมีปฏิริยาต่อสิ่งใดๆ ไม่ว่าจะเป็สิ่งแวดลอมทางสังคม หรือทางวัตถุ ก็ทำไปตามความเคยชินของตน

แล้วอีกประการหนึ่ง พฤติกรรมเคยชินมีความสำคัญอย่างยิ่ง ในแง่ที่ว่า ถ้าเมื่อพฤติกรรมใดลงตัวกลายเป็นพฤติกรรมเคยชินแล้ว ก็จะอยู่ตัวอย่างนั้น จะแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้ยาก สำหรับบางคนจะถึงกับแก้ไขแทบไม่ได้เลย เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นต้องสร้างพฤติกรรมเคยชินที่ดี ที่เกื้อหนุนการพัฒนาอย่างยั่งยืนและเกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อมให้เกิดขึ้น ต้องเอาใจใส่เรื่องนี้ให้มาก

เมื่อพฤติกรรมใดกลายเป็นพฤติกรรมเคยชินแล้ว ทางด้านจิตใจก็มักเกิดความยึดติด พอใจ มีความโน้มเอียงที่จะเข้าข้างพฤติกรรมนั้น บางทีถึงกับรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่อพฤติกรรมแบบอื่น

แล้วสภาพจิตใจนี้ก็มีอิทธิพลต่อด้านปัญญาด้วย การที่ชีวิตของเขาอยู่กับพฤติกรรมอย่างนั้นตลอดเวลา และมีสภาพจิตใจที่ยึดติด ก็ทำให้เขารู้เข้าใจมองเห็นเหตุผลแต่ในด้านที่เป็นอย่างนั้นของตน จึงเสริมย้ำพฤติกรรมเคยชินให้แน่นหนายิ่งขึ้น

พฤติกรรมเคยชินนั้น นอกจากมีผลในทางติดแล้ว ก็ส่งผลในทางด้านด้วย กล่าวคือ เมื่อคนติดในพฤติกรรมเคยชินอย่างหนึ่งแล้ว ก็มีความโน้มเอียงที่จะต้านการเปลี่ยนแปลงต่อพฤติกรรมอย่างนั้น ด้วยเหตุนี้ ถ้าการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ดี ก็เท่ากับว่าเขาต่อต้านกีดกันการพัฒนาตัวของเขาเอง เพราะฉะนั้น สำหรับคนจำนวนมาก พฤติกรรมเคยชินจึงกลายเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาตน ทำให้เขาไม่ยอมรับความเปลี่ยนแปลงและการแก้ไขปรับปรุง กับทั้งขัดขวางตัวเขาเองให้ไม่สามารถเข้าถึงความดีงามและความเป็นเลิศที่พึงได้พึงถึง

ส่วนคนผู้พร้อมที่จะเรียนรู้ และทำการเปลี่ยนแปลงที่ดี ย่อมมีแต่จะพัฒนายิ่งขึ้นไป เรียกว่าเป็นคนฝึกง่าย แต่ก็หาได้ยาก

มนุษย์มีชีวิตอยู่ ก็ต้องมีการขยับเขยื้อนเคลื่อนไหว ต้องมีพฤติกรรม เมื่อเขาพบสถานการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เขาก็จะเคลื่อนไหวหรือมีพฤติกรรมตอบสนองอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อครั้งแรกเขามีพฤติกรรมอย่างไรแล้ว พอประสบสถานการณ์อย่างนั้นอีกในครั้งต่อไป เขาก็มีความโน้มเอียงที่จะมีพฤติกรรมซ้ำอย่างนั้น ถ้าเป็นอย่างนี้ ๓-๔-๕ ครั้ง ก็จะเริ่มกลายเป็นพฤติกรรมเคยชิน

ตัวอย่างเช่น ถ้าเด็กเจอดอกไม้ หรือเจอไก่ครั้งแรก เด็กเริ่มต้นด้วยท่าทีความรู้สึกอย่างไร และแสดงออกด้วยพฤติกรรมอย่างไร พอเจอดอกไม้หรือไก่อีกในครั้งต่อไป กระบวนการเกิดพฤติกรรมเคยชินก็จะดำเนินไปอย่างทีกล่าวนมาแล้ว

ฉะนั้น พ่อแม่ คนเลี้ยง ผู้ใหญ่ ครูอาจารย์ เป็นต้น จึงต้องเอาใจใส่ซึ่งให้เด็กเกิดพฤติกรรมเคยชินที่ดีในเรื่องหรือในสถานการณ์นั้นๆ โดยไม่เปิดช่องให้พฤติกรรมเคยชินที่ไม่ดี ที่ไม่เกื้อกูล เข้ามาครอบงำเอาเด็กไปเสียก่อน

เป็นอันว่า มนุษย์จะดำเนินชีวิตอย่างไร และเป็นอย่างไร ส่วนใหญ่จะขึ้นต่อพฤติกรรมเคยชิน การศึกษาจึงต้องให้ความสำคัญต่อพฤติกรรมเคยชินเป็นเบื้องต้น อะไรก็ตาม พอเป็นพฤติกรรมเคยชินแล้ว ก็อยู่ตัว

มนุษย์ทั้งหลายที่ดำเนินชีวิตกันอยู่ทุกวันนี้ อยู่ด้วยพฤติกรรมเคยชินเป็นส่วนใหญ่ แต่พฤติกรรมเคยชินทั้งหลายที่ไม่เกิดจากการพัฒนา จะทำให้มนุษย์เสียหายมาก และเมื่อเสียแล้วก็แก้ยากอย่างยิ่ง

ดังได้กล่าวแล้วว่าพฤติกรรมเคยชินเป็นสิ่งที่แก้ไขยากที่สุด เมื่อมันติดตัวไปแล้วคำพระเรียกว่า เป็น “วาสนา” ซึ่งจะส่งผลอย่างสำคัญ บันดาลความเป็นไปในชีวิตของเจ้าตัวบุคคลนั้นเอง พร้อมทั้งส่งผลกระทบต่อคนอื่นและสิ่งที่แวดล้อมทั่วไป

วาสนานี้แม้แต่เป็นพระอรหันต์ ก็ยังแก้ไขไม่ได้ไม่หมด มีแต่พระพุทธเจ้าเท่านั้นที่ละวาสนาได้หมด

น่าสังเกตว่า คนไทยเอา “วาสนา” มาใช้เป็นเรื่องดีไปเลย และเข้าใจผิดไปไกลถึงกับเห็นคล้ายกับเป็นสิ่งที่ลอยลงมาจากฟ้าผ่า เป็นอำนาจบันดาล คนไทยอยากจะมีวาสนา แต่ทางพระท่านให้ละวาสนา อย่างไรก็ตาม วาสนานั้นละยากแก้ยาก เพราะฉะนั้น จึงต้องฝึกกันไปแต่เล็ก ให้มีวาสนาที่ดี เพราะถ้ามีวาสนาเป็นพฤติกรรมเคยชินที่ไม่ดีติดไปแล้ว จะแก้ยาก

การที่จะพัฒนามนุษย์ในการรักษาสภาพแวดล้อมก็เหมือนกัน การศึกษาจะต้องช่วยสร้างพฤติกรรมเคยชินที่ดีให้เด็กตั้งแต่อยู่ในครอบครัว และเมื่อไปโรงเรียน ก็ให้มีพฤติกรรมเคยชินในการดำเนินชีวิตทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการกิน การอยู่ การเดิน การเล่น การใช้ของ หรือทำอะไรก็ตาม ในลักษณะที่ไม่ทำลายสภาพแวดล้อม แต่ให้เกื้อกูลต่อสภาพแวดล้อม ให้เป็นสุขในการอยู่กับต้นไม้ดอกไม้ในธรรมชาติ ให้มีอากาศเป็นมิตร เอ็นดูกรุณาต่อสัตว์ต่างๆ และรู้จักเรียนรู้จากธรรมชาติ

เมื่อทุกอย่างที่ดั่งามกลายเป็นพฤติกรรมเคยชินแล้ว เราสร้างตัวนี้เป็นวาสนาขึ้นมาได้แล้ว เราจะประสบความสำเร็จมาก

วินัยและกฎเกณฑ์ต่างๆ ตลอดจนกฎหมายของบ้านเมืองที่จะได้ผลดี ต้องเน้นในขั้นของการให้เกิดพฤติกรรมเคยชิน

เมื่อเน้นเรื่องพฤติกรรมเคยชิน ก็ต้องเอาใจใส่ที่เด็ก ต้องเริ่มแต่ยังเล็ก ต้องจัดให้ดีในเรื่องการอบรมเลี้ยงดู ซึ่งรวมไปถึงการสร้างสภาพแวดล้อมที่ป้องกันไม่ให้คนทำสิ่งเสียหาย แต่เป็นสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการทำความเคยชินที่ดีงาม อันนี้เป็นการพัฒนาคนในระดับต้น ที่พื้นๆ ที่สุด แต่หนักแน่นยั่งยืนงที่สุด

ขอเน้นว่า วิธีการสำคัญมากในการสร้างพฤติกรรมเคยชิน คือ วินัย เริ่มแต่กฎเกณฑ์กติกาในครอบครัว และในโรงเรียน เป็นต้นไป และพูดในทางย้อนกลับว่า การใช้วินัย ควรมุ่งไปที่การสร้างพฤติกรรมเคยชินนี้เอง ไม่ใช่มองไปที่การบังคับควบคุมหรือใช้อำนาจ ซึ่งจะทำให้เขว และเพราะเหตุนี้จึงต้องพูดต่อไปว่า วินัยต้องเริ่มฝึกตั้งแต่เด็กแต่เล็ก

ในแง่หนึ่งอาจพูดได้ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน รวมทั้งการอนุรักษ์ธรรมชาติ จะสำเร็จหรือไม่ ก็อยู่ที่ “วาสนาของคนไทย” แต่เป็นวาสนาในความหมายซึ่งอยู่ที่ตัวคน อันจะต้องพัฒนาดังกล่าวมานี้

ข. พฤติกรรมเคยชินระดับสังคม - วัฒนธรรม

ที่กล่าวมานั้นเป็นเรื่องพฤติกรรมเคยชินในระดับบุคคล หรือปัจเจกชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ “วาสนา” แต่ถ้าพฤติกรรมเคยชินนั้นกลายเป็นคุณสมบัติของคนทุกๆ ไป หรือคนส่วนใหญ่ในชุมชน ในสังคม หรือในประเทศชาติ ก็จะเป็นสิ่งที่เรียกว่า “วัฒนธรรม” คือเป็นวิถีชีวิตของชุมชนหรือของสังคมนั้น ซึ่งจะมีการประพฤติปฏิบัติทำตามๆ กันไปแม้โดยไม่รู้ตัว

พฤติกรรมเคยชินระดับสังคม หรือวัฒนธรรมนี้ ยิ่งหนักแน่นได้ผลมาก เพราะกลายเป็นว่าคนส่วนใหญ่เป็นอย่างนั้น และมีการถ่ายทอดต่อๆ กันไปยังคนรุ่นที่ตามมา สามารถหล่อหลอมให้คนรุ่นใหม่เกิดมีพฤติกรรมเคยชินอย่างนั้นๆ ไปด้วยโดยไม่รู้ตัว

ถ้าพฤติกรรมเคยชินในทางที่เกื้อหนุนการพัฒนาที่ยั่งยืน และเกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อม กลายเป็นวัฒนธรรมแล้ว ก็พูดได้ว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน ด้วยการอนุรักษ์ธรรมชาติเป็นต้นนั้น สำเร็จผลโดยแทบไม่ต้องลงทุนอะไรเลย

แต่ในทางตรงข้าม ถ้าประชาชนมีวัฒนธรรมที่ไม่เกื้อกูลการพัฒนาที่ยั่งยืนก็สำเร็จได้ยาก

วิถีใช้ชีวิตของคน ที่ฝรั่งเรียกว่า lifestyle ก็เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม วิถีใช้ชีวิตของคนอเมริกันเป็นเรื่องที่คนอเมริกันเองยกขึ้นมาซึ่งเป็นตัวอย่างให้เห็นชัดถึงวัฒนธรรมที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน และนำมาต่อว่ากันเองอยู่เสมอ เพื่อให้แก้ไข เพราะเป็นวิถีใช้ชีวิตแบบนักเสพนักบริโภคที่ฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย ล้างผลาญทรัพยากร และพร้อมกันนั้นก็เป็นอย่างที่แสดงให้เห็นว่า ปัญหาระดับวัฒนธรรมนี้แก้ไขได้ยากเพียงไร

วัฒนธรรมจัดเป็นวินัยอย่างหนึ่ง เพราะเป็นแบบแผนของสังคม และเป็นเครื่องฝึกพฤติกรรมของคน ทำให้เป็นไปในรูปแบบอย่างใดอย่างหนึ่งเฉพาะตัว ตลอดจนเป็นเอกลักษณ์ของสังคมนั้นๆ แต่เป็นวินัยที่ไม่ต้องประกาศหรือบังคับใช้ และได้ผลกว่าวินัยแบบอื่น

จริยธรรม ตามความหมายของตะวันตก (ethics) ที่เราเรียกว่าศีลนั้น จะได้ผลดีหรือเป็นจริงเป็นจัง ถ้าลงตัวไปอยู่ในวัฒนธรรม การไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้าย พฤติกรรมที่มีเมตตา กรุณา การรักษาทรัพย์สินหรือสมบัติของส่วนรวม การใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด เป็นต้น ที่จะได้ผลดี มักต้องมีพื้นฐาน อยู่ในวัฒนธรรม

ถ้าจริยธรรมที่ต้องการไม่ลงไปอยู่ในวัฒนธรรม หรือ วัฒนธรรมที่มีจริยธรรมนั้นเสื่อมไป การจะให้คนประพฤติตาม จริยธรรม จะทำได้ยาก เพราะจะเป็นเรื่องจำใจฝืนใจ ต่อเมื่อใด ทำให้ลงตัวเป็นวัฒนธรรมได้ ก็เบาใจได้เลยว่าเป็นความสำเร็จ เพราะจริยธรรมนั้นกลายเป็นพฤติกรรมเคยชินของสังคม หรือคน ส่วนใหญ่ของสังคมนั้นไปแล้ว อีกทั้งจะอยู่ไปอีกยืนนานด้วย เพราะจะมีการถ่ายทอดส่งต่อไปโดยไม่ต้องรู้ตัว

ฉะนั้น จึงควรตั้งเป้าหมายให้พฤติกรรมที่เกื้อหนุนการพัฒนาที่ยั่งยืนและเกื้อกูลต่อธรรมชาติแวดล้อม ลงตัวเข้าไปอยู่ในวิถีชีวิตของผู้คนทั่วไป จนกลายเป็นวัฒนธรรมของสังคม หรือของมนุษยชาติทั้งหมด

ค. แนวทางแก้ปัญหาด้วยความเห็นแก่ตัว

นอกจากพฤติกรรมเคยชินแล้ว คนยังมีความเคยชินทางจิตใจและความคิดด้วย เมื่อสิ่งสมสภาพจิตใจและความคิดอย่างใดแล้ว ก็จะโน้มเอียงที่จะรู้สึกนึกคิดมองสิ่งต่างๆ อย่างนั้น

จะเห็นว่า บางคนเคยชินกับสภาพจิตใจแบบเห็นแก่ตัว จนยึดถือขึ้นมาว่า ความเห็นแก่ตัวเป็นธรรมชาติของมนุษย์ คนจะต้องเป็นอย่างนั้น แก้ไขไม่ได้

สำหรับคนที่มีความเชื่อถ้อยมั่นอย่างนี้ ก็อาจจะลองใช้วิธีเชื่อมโยงเขาเข้าสู่ระบบการพัฒนาคนได้จากฐานความคิดของเขาเอง

ถ้าเป็นห่วงบางท่านที่ยังเห็นว่าธรรมชาติของมนุษย์นี้เห็นแก่ตัว แก่ไม่ได้ ว่าจะทำตามแนวความคิดแบบพัฒนามนุษย์นี้ได้อย่างไร ก็ไม่เป็นไร เราก็เอาแนวความคิดแบบเห็นแก่ตัวมาใช้ก็ได้ อาจจะเรียกว่าแนวทางการแก้ปัญหาแบบเห็นแก่ตัว (self-interest approach) วิธีการแบบเอาความเห็นแก่ตัว หรือเห็นแก่ผลประโยชน์ส่วนตัวมาแก้ปัญหา ก็ใช้ได้เหมือนกัน ในที่นี้จะพูดไว้เป็นเรื่องเกร็ดหรือแถม

วิธีแก้ปัญหาแบบเห็นแก่ตัวนั้นทำอย่างไร ก็คือขยายความเห็นแก่ตัวออกไปๆ จนในที่สุดไม่รู้จะเรียกว่าเป็นความเห็นแก่ตัวได้อย่างไร คือเรียกไม่ได้ว่าเป็นความเห็นแก่ตัว หรือว่า จะเรียกว่าเห็นแก่ตัว หรือไม่เห็นแก่ตัว ก็มีค่าเท่ากัน เพราะความเห็นแก่ตัวมันขยายออกไปเสียหมดโลกหมดจักรวาล แต่จะต้องขยายความเห็นแก่ตัวนั้นให้กว้างใหญ่จริงๆ ให้มันครอบคลุมโลกตลอดทั่วจักรวาล

วิธีขยายก็คือ ขยายออกไปจากความเห็นแก่ตัวชนิดแคบตัวคนเดียวนี้ ออกไปกลมกลืนกับความเห็นแก่ผู้อื่น ขยายความเห็นแก่ผู้อื่นให้กลายเป็นความเห็นแก่ตัวชนิดหนึ่ง แล้วก็ขยายออกไปอีกจนกระทั่งแยกไม่ออกระหว่างความเห็นแก่ตัวกับความเห็นแก่คนอื่น เพราะไม่มีศัพท์จะเรียก มันก็เลยไม่มีความเห็นแก่ตัว

วิธีนี้ตอนแรกบอกว่า ทำให้การเห็นแก่ตัวกับการเห็นแก่ผู้อื่นกลมกลืนเป็นอันเดียวกัน อันนี้ทำได้หรือ ทางพระพุทธศาสนาบอกว่าทำได้ ก็ทำให้การเห็นแก่ผู้อื่นนั้นเป็นการสนองความเห็นแก่ตัวของเรา หมายความว่า เราทำให้แก่ผู้อื่นก็เพื่อสนองความอยากของเราที่จะให้เขามีความสุข

ตัวอย่างเช่น พ่อแม่รักลูก พ่อแม่ยึดถือลูกเป็นของตัวเอง อยากให้ลูกของตัวเองมีความสุข การทำให้ลูกมีความสุข ก็เป็นการเห็นแก่ตัวของพ่อแม่ พร้อมกับเป็นการเห็นแก่ลูกคือเห็นแก่ผู้อื่นด้วย พ่อแม่ต้องการให้ลูกมีความสุข เมื่อทำให้ลูกมีความสุขแล้วตัวเองจึงจะมีความสุขได้ ก็เป็นการทำให้ความสุขของตนกับความสุขของผู้อื่น เนื่องกัน อาศัยกัน

อันนี้เป็นวิธีการขั้นแรก คือการทำให้ความสุขของตน เป็นสิ่งที่มีเนื่องด้วยความสุขของคนอื่น หรือความสุขของผู้อื่น เป็นเงื่อนไขที่จะทำให้ตนเองมีความสุข ดังเช่นพ่อแม่เป็นต้นนี้ ถ้าลูกไม่มีความสุข พ่อแม่ก็ไม่มีความสุข การทำให้ลูกมีความสุขจึงเป็นการทำให้พ่อแม่มีความสุข เท่ากับว่าความสุขของตนเองขึ้นต่อความสุขของผู้อื่น

การพัฒนาคุณธรรม เช่นเมตตาเป็นต้น ในเบื้องต้นขณะที่ยังไม่หมดกิเลส ก็เป็นไปตามแนวความคิดนี้ด้วย คือการปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข ในเมื่อต้องการให้คนอื่นมีความสุข ความสุขของเรานี้ ก็เนื่องด้วยความสุขของผู้อื่น คือต้องอาศัยหรือขึ้นต่อความสุขของผู้อื่น และการเห็นแก่ผู้อื่นนั้นก็คือการเห็นแก่ตัวของเรา เพราะเรามีความต้องการที่อยากให้เขามีความสุข ความอยากให้เขามีความสุขนั้นเป็นความต้องการของเรา เราก็เลยทำให้เขามีความสุข เพื่อว่าเราจะได้สนองความต้องการของตัวเองที่จะทำให้เรามีความสุขได้

จากนี้จึงขยายความเห็นแก่ตัวหรือความต้องการนั้นออกไป จนกว้างขวางถึงขั้นที่พูดว่า ฉันจะเป็นสุขได้ ก็ต่อเมื่อได้เห็นหมู่บ้านนี้อยู่กันร่มเย็นปลอดภัย หรืออาจจะขยายออกไปอีกถึงกับว่า ฉันจะเป็นสุข ต่อเมื่อได้เห็นชุมชนนี้ สังคมนี้ ตลอดจนโลกนี้มีสันติสุข

วิธีการนี้เรียกได้ว่าเป็นวิธีพัฒนาความต้องการ คือขยายปรับเปลี่ยนความต้องการของคน แล้วพฤติกรรมและสภาพจิตอื่นๆ ก็เปลี่ยนไปตามเอง แต่ต้องเน้นที่ความต้องการ และถือว่าความต้องการของคนเป็นสิ่งที่ปรับเปลี่ยนได้ พัฒนาได้ ซึ่งก็เข้าหลักพระพุทธศาสนาอยู่นั่นเอง

โดยความหมายของการพัฒนาความต้องการแบบนี้ ในขั้นต่ำ เมื่อมนุษย์เห็นแก่ตัว ก็ขัดกับการเห็นแก่ผู้อื่น แต่พอพัฒนาขึ้นมา การเห็นแก่ผู้อื่น ก็เป็นความเห็นแก่ตัวชนิดหนึ่ง เมื่อขยายออกไปอีก การเห็นแก่ตัวและเห็นแก่ผู้อื่นก็ไม่มีแล้ว แยกไม่ออก กลายเป็นอันเดียวกันไปหมด อันนี้เป็นวิธีแก้ปัญหาแบบใช้ความเห็นแก่ตัวเป็นหลัก

อีกอย่างหนึ่ง (จะยกมาแค่ ๒ ตัวอย่าง) ความเห็นแก่ตัว แม้แต่ภายในตัวเราเอง ที่จริงมี ๒ แบบ คือ ความเห็นแก่ตัวที่เป็นตัวตนอย่างหนึ่ง ความเห็นแก่ตัวของชีวิตอย่างหนึ่ง หรืออาจจะพูดว่า ความเห็นแก่ตัวของตัวตนอย่างหนึ่ง กับความเห็นแก่ตัวของชีวิตอย่างหนึ่ง สองอย่างนี้ไม่เหมือนกัน และในหลายกรณีก็ขัดกันด้วย

ตัวอย่างเช่น หลายคนสูบบุหรี่ กินเหล้า กินอาหารอร่อยมีไขมันมาก เพื่อสนองความเห็นแก่ตัวของตัวตน เพราะตัวตนมันชอบอร่อย แต่ชีวิตมันไม่ชอบ เพราะสิ่งเสพและอาหารอร่อยที่ว่านั้นมันบั่นทอนสุขภาพตลอดจนทำลายชีวิต

ตอนนี้ ความเห็นแก่ตัวของชีวิตถูกขัดแล้ว เพราะชีวิตจะอยู่ดีไม่ได้ด้วยบุหรี่นี้ ด้วยเหล้านี้ ด้วยอาหารไขมันมากนี้ ที่ตัวตนมันชอบมาก พอเราสนองความเห็นแก่ตัวของตัวตน ก็ไปขัดกับความเห็นแก่ตัวของชีวิตของเรา หมายความว่า ชีวิตของเราต้องการอยู่ดีมีสุขภาพ มันไม่ต้องการอาหารที่มีไขมันมาก ไม่ต้องการบุหรี่เข้าไปทำลายตัวมันเอง ไม่ต้องการเหล้าเข้าไปทำลายสุขภาพ

พอทำให้คนเปลี่ยนความเห็นแก่ตัว จากการเห็นแก่ตัวของตัวตน ไปเป็นการเห็นแก่ตัวของชีวิต ก็ดีขึ้นทันที พอเรามีปัญญา รู้ว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นโทษแก่ชีวิต ทั้งๆ ที่มันสนองความเห็นแก่ตัวของตัวตน เราก็เลิก ไม่ทำมัน

จะเห็นว่า ความเห็นแก่ตัวของตัวตนนี้ เป็นของหยาบที่มักจะทำให้เกิดความผิดพลาด เมื่อทำให้คนมีความเข้าใจมากขึ้น เขาจะเห็นแก่ตัวของชีวิตของเขา ตอนนี้จะเรียกว่าเห็นแก่ตนหรือไม่เห็นแก่ตนก็ได้ เพราะมันไม่เป็นปัญหาแล้ว มันหมดภาวะของความเป็นการเห็นแก่ตนแล้ว และกลายเป็นภาวะหนึ่งเดียวหรือเป็นอันเดียวกัน ระหว่างความเห็นแก่ตัว กับความไม่เห็นแก่ตัว จนแยกไม่ออก อันนี้ก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่ง

เมื่อทำมาถึงขั้นนี้ มันก็คือการพัฒนาตนเอง เขาจะเข้าสู่ระบบการพัฒนาตนเอง และเริ่มแต่จุดนี้แหละ เขาจะเริ่มรู้จักความสุขแบบใหม่ที่เป็นอิสระ ที่ไม่ต้องขึ้นกับวัตถุมากนัก แต่ก่อนนี้ต้องสูบบุหรี่อย่างนั้น ต้องกินเหล้าอย่างนี้ ต้องกินอาหารมีไขมันมากที่ตนชอบ จึงจะมีความสุข แต่พอเห็นคุณค่าของชีวิต ก็สามารถมีความสุขได้โดยไม่ต้องกินสิ่งเหล่านั้น

ต่อไปเขาจะพัฒนาเลยไปกว่านั้นอีก และจะสามารถมีความสุขที่ยิ่งกว่านั้น โดยไม่ต้องอาศัยสิ่งเหล่านี้

พูดไปพูดมา ระบบการแก้ปัญหาด้วยความเห็นแก่ตัว ที่เรียกว่า selfishness approach หรือ self-interest approach ก็เลยกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบการพัฒนาตนเอง อันเดียวกัน ไม่ไปไหน ตกลงว่า เพียงแต่พูดเอาใจท่านที่ชอบระบบความเห็นแก่ตัว ที่จริงเป็นระบบการพัฒนาตนเอง

เมื่อถึงจุดนี้ ก็พอเห็นรูปเห็นร่างเห็นทิศเห็นทางของการพัฒนาขึ้นมาบ้าง แล้วเราก็พัฒนากันต่อไป

ตาเห็นข้างหน้าคือเหวใหญ่

แต่ใจยังคิดป้ายแดนสวรรค์

เท่าที่บรรยายมายี่ดยาวนั้น เป็นการปูพื้นฐานก่อนจะเข้าสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนตามทัศนะของพระพุทธศาสนา การที่ต้องปูพื้นฐานอย่างนั้น ก็เพราะการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้เป็นข้อเสนอในการแก้ปัญหาการพัฒนาของโลกที่ผ่านมา ซึ่งได้ปรากฏผลว่าเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน

ขอทวนความสำคัญในเรื่องนี้ว่า ข้อเสนออันนี้เกิดจาก คณะทำงานของสหประชาชาติที่ได้พิมพ์รายงานออกมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐ แต่จนบัดนี้การพัฒนาโดยทั่วไปในโลกก็ยังคงอยู่ใน สภาพที่ไม่ยั่งยืน ปัญหาต่างๆ อาจจะร้ายแรงกว่าเดิมด้วยซ้ำ เป้าหมายหลักที่ตั้งไว้ว่า จะให้เป็นการพัฒนาที่เศรษฐกิจก็เจริญ ได้ สิ่งแวดล้อมก็อยู่ดีนั้น ยังไม่มีทีท่าว่าจะสัมฤทธิ์ผล

แม้สหประชาชาติจะประกาศให้ พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๔๐ เป็น ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม ตามข้อเสนอของ ยูเนสโก โดยมีหลักการสำคัญให้เอาวัฒนธรรมเป็นแกนกลางของ การพัฒนา คือเป็นการพัฒนาที่ยึดคนเป็นศูนย์กลาง เน้นคุณค่า ของความเป็นมนุษย์ แต่ก็ยังไม่ปรากฏความก้าวหน้าที่ชัดเจน

ไม่ว่าอุปสรรคหรือข้อบกพร่องจะมีในระดับหลักการหรือ ปฏิบัติการ หรือทั้งสองอย่างก็ตาม ก็เป็นเรื่องที่ทุกคนควรจะ ช่วยกันคิดช่วยกันหาทางแก้ปัญหาและสร้างสรรค์ให้สำเร็จผล บรรลุจุดหมายที่ตั้งใจ รวมทั้งการที่จะเสนอแนวคิดและวิธีใหม่ๆ ในการพัฒนาที่จะทำให้เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง

การบรรยายนี้ เป็นการนำเสนอหลักการตามแนวคิดของ พระพุทธศาสนา ที่จะแก้ปัญหาการพัฒนา เพื่อทำให้เป็นการ พัฒนาที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง อย่างน้อยก็เป็นการปรับแก้และเสริม เติมเต็มแก้ไขวิธีการที่ได้คิดกำหนดกันไว้และนำมาใช้กันอยู่

แต่การที่จะทำอย่างนั้นได้และเข้าใจสิ่งที่จะทำ ก็ต้องรู้เข้าใจ ปัญหา มองเห็นสภาพที่เป็นอยู่ พร้อมทั้งเหตุปัจจัยของปัญหา สถานการณ์เป็นมาที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนสิ่งที่เขาทำกันอยู่ ให้ชัด เพียงพอ จึงได้เสียเวลาไปมากมายกับการปูพื้นฐานดังกล่าวแล้ว

อย่างไรก็ตาม เมื่อได้บรรยายมานาน เวลาและช่วงโอกาสที่จะพูดถึงข้อเสนอหลักการของพระพุทธศาสนาก็เหลือน้อย จึงจะพูดไว้แต่โดยย่อ พอให้เห็นระบบการแก้ปัญหา เป็นขั้นแสดงภาพรวม และอย่างที่กล่าวแล้วว่าเป็นเหมือนบทบาทเข้าสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวคิดของพระพุทธศาสนา

วิธีนำเสนออย่างง่าย ๆ ในที่นี้ คือ พูดเล่าเรื่องการพัฒนาที่ได้ปฏิบัติดำเนินกันมา โดยชี้เงื่อนไขของปัญหา พร้อมทั้งชี้แนะทางออกบอกร่องทางแก้ไข และชี้แจงหลักการสำคัญบางอย่างของพระพุทธศาสนา ตามโอกาส

ว่าโดยสรุป ในช่วงเวลาเพียง ๒๕๐ ปี ตั้งแต่มีการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป โลกได้เจริญก้าวหน้าอย่างมากมายและรวดเร็ว ความเจริญทั้งหมดในยุคนี้เป็นไปตามกระแสอารยธรรมของตะวันตก โดยมีประเทศอุตสาหกรรมที่พัฒนาแล้วเป็นผู้นำ และเรียกการสร้างความเจริญตามแนวทางนี้ว่าเป็นการพัฒนา

ครั้นมาบัดนี้ ประเทศตะวันตกที่พัฒนาแล้วนั้นแหละได้ประกาศขึ้นมาว่า การพัฒนาของตนและในโลกทั้งหมดที่ตามอย่างตนนั้น เป็นการพัฒนาที่ผิดพลาด กำลังนำโลกไปสู่หายนะและความพินาศ เพราะเป็นการพัฒนาที่เสียดุล ด้านเดียว และเอียงตั้งไป ทำให้โลกนี้มีสภาพไม่เหมาะแก่การอยู่อาศัย และอาจถึงกับอยู่อาศัยต่อไปไม่ได้ ทำให้สังคมมนุษย์ปั่นป่วนระส่ำระสายโถมทราลงไป และทำให้ชีวิตของมนุษย์สูญเสียคุณภาพ ทั้งทางร่างกายและทางจิตใจ เป็นการพัฒนาที่ผิดพลาด ไม่ยั่งยืน จะต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลงพลิกผันถึงขั้นเป็นการปฏิวัติครั้งใหญ่

ดังนั้นจึงได้เกิดมีความคิดในการพัฒนาที่ยั่งยืน และการพัฒนาโดยเอาคนเป็นศูนย์กลางขึ้น ซึ่งเป็นตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว และได้มีการพยายามปลุกชาวโลกให้ตื่นขึ้นมา ร่วมมือกันแก้ไขปัญหา และเดินทางใหม่แห่งการพัฒนาแบบนี้

เหตุการณ์สำคัญนี้นับว่าเป็นการสำนึกผิดทางอารยธรรม ครั้งใหญ่ยิ่งของตะวันตก ดังได้กล่าวแล้วว่า เป็นความสำนึกผิด ทั้งในระดับปฏิบัติการ และในระดับรากฐานทางความคิด

อย่างไรก็ตาม แม้จะสำนึกผิดแล้ว แต่การที่จะกลับตัวกลับใจทำการเปลี่ยนแปลงใหม่นั้น ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย แท้จริงมีความเสี่ยงอยู่ในตัวว่าอาจจะเปลี่ยนจากความผิดพลาดแบบหนึ่งไปสู่ความผิดพลาดอีกแบบหนึ่งก็ได้ อย่างน้อยช่องทางที่จะเกิดความผิดพลาดก็มีได้หลายทาง โดยเฉพาะ

๑) อารยธรรมเป็นกระแสใหญ่ ประกอบด้วยปัจจัยย่อยๆ มากมาย โดยเฉพาะทางด้านภูมิปัญญา แม้คนจะสำนึกผิดกลับตัวใหม่ แต่เขาก็ยังอยู่ในบรรยากาศแวดล้อมขององค์ประกอบมากมายที่เป็นของติดมาในอารยธรรมตามภูมิปัญญาเดิมอยู่ โดยส่วนใหญ่ องค์ประกอบบางอย่างเขารู้ทันและแก้ไข แต่หลายอย่างเช่นถ้อยคำที่สื่อความคิดเก่าๆ เขาอาจจะใช้เพลินๆ ไปตามความเคยชิน และแนวคิดเก่าอาจตามมาหลอก หรือชักนำเขาให้ผิดพลาดไปตามกระแสเก่าโดยไม่รู้ตัว

๒) นอกจากสภาพแวดล้อมและบรรยากาศทางนามธรรมแล้ว สภาพแวดล้อมและบรรยากาศทางรูปธรรม เช่นความสัมพันธ์กันระหว่างสังคม ตักดีศรีในการอยู่ร่วมกันระหว่างประเทศ สถานะและผลประโยชน์ของชาติของตนเป็นต้น ก็เป็นเรื่องเฉพาะหน้า ใกล้ตัวที่ทำให้แต่ละประเทศแต่ละสังคมถือว่าจะต้องเอาไว้ก่อน

ฉะนั้น ทั้งที่รู้ว่าผิด ก็ไม่อาจออกไปจากสถานการณ์ได้ ทั้งที่รู้ว่าควรจะไปทางใหม่ แต่ก็เว้นเฉยนิ่งอยู่ในที่เดิม จนไม่อาจก้าวไปเข้าสู่ทางใหม่นั้นได้

๓) แม้จะสำนึกผิด และคิดจะเปลี่ยนแปลง ก็รู้แต่ในด้านที่ว่า สิ่งที่ดีตนยึดถือและปฏิบัติมาผิด แต่ไม่เห็นชัดว่าสิ่งที่ถูกต้องที่ตนจะเปลี่ยนไปหานั้นเป็นอย่างไร จึงอาจจะเปลี่ยนแปลงไปเพียงชั้นสู่ภาวะหันรีหันขวางเท่านั้น

โดยนัยนี้ จึงมีข้อสังเกตเกี่ยวกับปัญหาและอุปสรรคต่างๆ หลายอย่าง ที่จะทำให้คนยุคปัจจุบัน ภายใต้อิทธิพลความคิดแบบตะวันตก ยากที่จะนำการพัฒนาที่ยั่งยืนไปได้สำเร็จ เช่น

๑) แนวคิดขั้นรากฐานกับแนวคิดขั้นปฏิบัติการไม่สอดคล้องกัน

การที่คนตะวันตกยุคปัจจุบันมองเห็นว่า แนวความคิดที่ถือสืบกันมาแต่ดั้งเดิมในวัฒนธรรมของตน คือการมองมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ และการมุ่งที่จะพิชิตธรรมชาติ เป็นทฤษฎีที่ผิดพลาด แล้วหันมาเน้นย้ำกันใหม่ให้มองว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มนุษย์จะต้องอนุรักษ์ธรรมชาติ หรือบางกลุ่มถือกระทั่งว่า มนุษย์จะต้องเป็นอยู่อย่างสอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติ นั้น นับว่าเป็นความสำนึกผิดครั้งยิ่งใหญ่ที่จะสร้างความพลิกผันลงลึกถึงรากฐานแห่งอารยธรรมของโลก ซึ่งหมายถึงอารยธรรมตะวันตกที่ครอบงำหรือนำโลกอยู่ในปัจจุบัน

ความตื่นตัวสำนึกผิดนี้ กระทบถึงแนวความคิดและคดีต่างๆ ที่แตกแขนงออกไปหรือที่อยู่ในเครือข่ายทุกอย่าง

แนวคิดทฤษฎีที่เคยเทิดทูนภูมิใจ ถูกปฏิเสธหรือระวางสงสัย เช่น สภาพจิตบุกฝ่าพรมแดน (frontier mentality) คติความก้าวหน้า (idea of progress) ตลอดจนการพัฒนา (development) ที่หมายถึงการขยายตัวเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอุตสาหกรรม และแม้กระทั่งฝันอเมริกัน (American dream)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าคนตะวันตก โดยเฉพาะพวกนักคิด จะมีความสำนึกผิดและต้องการเปลี่ยนแปลงพลิกผันแนวคิดระดับรากฐานของอารยธรรมอย่างนี้ แต่ปรากฏว่า ในขั้นแนวคิดระดับปฏิบัติการ คนตะวันตกก็ยังติดอยู่กับความเชื่อ ความมั่นหมาย และความเข้าใจเกี่ยวกับวิธีการที่ตั้งอยู่บนฐานความคิดแบบเดิม

ดังจะเห็นว่าชาวตะวันตกยังมีความคิดเชิงปฏิบัติที่สนองทฤษฎีเก่า เช่น ยังมุ่งหน้าไปในวัฒนธรรมแห่งความใฝ่สำเร็จ (success culture หรือ cult of success) ในความหมายเฉพาะของเขาคือความสำเร็จเชิงทรัพย์สินและอำนาจ ยังคิดแต่จะห้าหั่นกันในระบบแข่งขัน (competition) ที่มุ่งความสำเร็จด้วยการเอาชนะ ยังครุ่นคิดกันแต่ในการหาวิธีสนองค่านิยมเสปบริโภคตามลัทธิบริโภคนิยม (consumerism) ดังตัวอย่างที่เด่น เช่น ความคิดใหม่แห่งการรื้อปรับระบบ/reengineering ที่สรรค์ตั้งขึ้นมาเพียงเพื่อสนองรับใช้ความใฝ่สำเร็จในระบบแข่งขัน

พูดสั้นๆ ว่า แม้อารยธรรมจะต้องการความเปลี่ยนแปลงพลิกผัน แต่กระแสของมันที่หลังไหลท่วมท้นมานานยังเชี่ยวแรง

เมื่อเป็นเช่นนี้ แนวคิดระดับรากฐาน กับแนวคิดระดับปฏิบัติการ จึงขัดแย้งสวนทางกัน ซึ่งคนปัจจุบันยังหาทางออกไม่ได้ หรือบางพวกถึงกับไม่รู้ตัวว่าตนเองก็เป็นส่วนร่วมในการสร้างหรือดำรงกระแสแห่งความขัดแย้งนี้ด้วย

การที่เป็นเช่นนี้ เหตุหนึ่งน่าจะเป็นเพราะคนที่ล้ามักผิดเกี่ยวกับความคิดระดับรากฐานนั้น ยังไม่มีแนวคิดระดับปฏิบัติการอย่างใหม่ที่สอดคล้องมาสอดคล้องให้เป็นทางดำเนินชัดเจนออกไปได้ ความว่าวุ่นสับสนจึงเกิดขึ้น ภาวะนี้เป็นความขัดแย้งถึงขั้นภูมิปัญญา จึงเป็นความติดตันอย่างสำคัญของอารยธรรม

๒) ความสับสนติดขัดในการเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ

แม้ว่าคนยุคปัจจุบัน (ซึ่งก็คือคนที่อยู่ในกระแสอารยธรรมที่คิดอย่างตะวันตก) จะข้านักข้านหาว่าให้มองคนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ซึ่งหมายถึงว่าจะต้องมองอะไรให้ถึงความจริงของธรรมชาติด้วย แต่กระแสความเคยชิน ความยึดติด องค์กรประกอบ และปัจจัยแวดล้อม ตลอดจนบรรยากาศที่ติดมาแต่เดิม คงไม่ยอมง่าย ๆ เพราะฉะนั้น โดยไม่รู้บ้าง โดยไม่รู้ตัวบ้าง เมื่อคนปัจจุบันนึกถึงหรือพูดถึงความจริงของธรรมชาติ ก็มักไม่ใช่เป็นความจริงที่แท้ของธรรมชาติ

แม้แต่วิทยาศาสตร์ปัจจุบัน ซึ่งพยายามเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ และแสดงความจริงของธรรมชาติทางวัตถุไว้เป็นอันมาก ก็มักช่วยได้เพียงเตรียมข้อมูลความรู้ไว้ให้ แต่ช่วยได้น้อยอย่างยิ่งในทางภูมิปัญญา ที่จะให้คนโยงข้อมูลเข้าสู่การเห็นความจริง หรือที่จะทำให้คนมองเห็นความจริงโดยผ่านข้อมูล

นอกจากมองไม่ถึงความจริงของธรรมชาติ ทำความสับสนเอาความจริงของมนุษย์ไปเป็นความจริงแท้ของธรรมชาติ หรือยัดใส่ให้ธรรมชาติแล้ว บางทีก็เลยเถิดไปอีกด้านหนึ่งตรงกันข้ามคือเอาความจริงแท้ของธรรมชาติมาใช้ในเรื่องที่ควรจะทำไปตามความจริงของมนุษย์

ความคิดติดเก่าได้อิทธิพลแห่งบรรยากาศของปัจจัยแวดล้อมแบบเดิมอาจจะตามรั้งความหมุ่มนุษย์ไปอีกนาน ทำให้ความคิดสับสนแล้วนำสู่พฤติกรรมปฏิบัติการที่สับสนขัดแย้งในหมุ่มนุษย์เอง

อย่างน้อย เนื่องจากแยกไม่ออกระหว่างความจริงแท้ของธรรมชาติ กับความจริงของมนุษย์ที่เกิดจากการนำเอาความจริงของธรรมชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่พวกตน หรือระหว่างกฎธรรมชาติ กับกฎมนุษย์ที่จัดวางขึ้นให้ได้ผลดีแก่มนุษย์โดยสอดคล้องกับกฎธรรมชาติ หรือระหว่างระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยที่เป็นของจริงในธรรมชาติ กับระบบแห่งกิจการต่างๆ ของมนุษย์ที่จะต้องให้เป็นไปด้วยดีโดยตั้งอยู่บนฐานแห่งระบบปัจจัยสัมพันธ์ของธรรมชาติที่เอื้อต่อความเป็นไปอย่างสอดคล้อง บางทีหลงเลยเถิดไปไกลถึงกับจัดตั้งวางความจริงของมนุษย์ขึ้นอย่างขาดลอยต่างหากจากความจริงของธรรมชาติ

ตัวอย่างง่ายๆ คนทำสวนพรวนดินรดน้ำต้นไม้ เพื่อเป็นเหตุให้เกิดผลคือการได้เงินเดือน ๕,๐๐๐ บาท (กฎมนุษย์/สมมตินิยม) มีคุณค่าและความหมายจริงจั่งเมื่อตั้งอยู่บนฐานแห่งความจริงของธรรมชาติว่า คนทำสวนพรวนดินรดน้ำต้นไม้ เพื่อเป็นเหตุให้เกิดผลคือต้นไม้เจริญงอกงาม (กฎธรรมชาติ/ธรรมนิยม)

เพียงแค่นี้ ถ้ามนุษย์จับความสัมพันธ์ไม่ได้ มีความคิดความอยากมีแรงจูงใจและการปฏิบัติดำเนินชีวิตไม่สอดคล้องระหว่างกฎทั้งสอง มองไม่ทะลุสมมตินิยมถึงธรรมนิยม เชื่อมโยงไม่ถึงกัน เพียงเท่านั้น ความวิปริตวุ่นวายก็เกิดขึ้นแก่ชีวิตและสังคมของมนุษย์เอง

ไม่เพียงแค่นี้ ความเป็นเหตุเป็นผลของกฎมนุษยนั้นไม่เป็นความจริงแท้ แต่เป็นความจริงตามสมมติ (ถ้ = ร่วมกัน + มติ = การยอมรับ/ความรู้หรือตกลง) คือ เกิดจากการตกลงหรือยอมรับร่วมกัน ถ้าไม่ยอมรับกัน กฎและความเป็นเหตุเป็นผลก็หายไป ไร้ความหมาย ไม่มีเลย

เพื่อเป็นตัวอย่างระหว่างเหตุกับผลตามกฎสมมติของมนุษย์ โดยเป็นหลักประกันให้ผลเกิดขึ้นตามเหตุที่สมมติกันนั้น จึงมีบัญญัติซ้อน (secondary concept) ที่เรียกว่า “สิทธิ” (right) ขึ้น แล้วคนทำสวนเมื่อพรวนดินรดน้ำต้นไม้เป็นต้นตามตกลงแล้ว ก็มี “สิทธิ” ที่จะได้เงิน ๕,๐๐๐ บาท ที่เรียกว่าเงินเดือนนั้น

สิทธินั้น อาจมีหลายชั้น ตั้งแต่สิทธิขั้นพื้นฐานเป็นต้นไป คืออิงกฎธรรมชาติใกล้ชิด หรือห่างออกไป ดังนั้น

ชั้นที่ ๑ (พื้นฐาน) คนที่ปลูกต้นมะม่วงต้นใด ก็มีสิทธิจะเก็บจะกินผลมะม่วงของต้นที่ปลูกนั้น

ชั้นที่ ๒ คนที่รับจ้างปลูกมะม่วง ก็มีสิทธิได้รับเงินค่าจ้างปลูก

อย่างไรก็ตาม สิทธิขั้นที่ ๒ อาจตัดสิทธิขั้นพื้นฐานให้หมดไปได้ เช่น คนที่รับจ้างปลูกมะม่วง มีสิทธิได้รับเงินค่าปลูกต้นมะม่วงนั้น แต่ไม่มีสิทธิเก็บกินผลมะม่วงของต้นมะม่วงที่เขาปลูกด้วยมือของตนเอง

โดยนัยนี้ ก็เกิดมีบัญญัติเรื่องสิทธิเป็นต้นขึ้นมากมาย รวมทั้งสิ่งที่เรียกว่าสิทธิมนุษยชน อันถือกันว่าเป็นสิทธิขั้นพื้นฐาน ซึ่งใช้เป็นหลักประกันและเป็นข้ออ้างเพื่อดำรงหลักการแห่งความเป็นเหตุเป็นผลต่างๆ ที่สมมติกันในสังคมมนุษย์ ที่จะให้หมู่มนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยดีมีสันติสุข

จะต้องรู้ตระหนักรู้ว่า สิทธิเป็นต้นเหล่านั้น มีไว้ใช้อ้างกันระหว่างมนุษย์ กับมนุษย์ หรือต่อมนุษย์ ตามหลักการสมมติ (ยอมรับร่วมกัน) อย่างที่วามาท่านั้น แต่สิทธิอะไรๆ ใดๆ ก็ตาม ไม่มีอยู่จริง โดยธรรมชาติ ในธรรมชาติ และไม่อาจใช้อ้างกับธรรมชาติได้เลย

ในธรรมชาติมีแต่ระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน คนเอาเม็ดเงินมาปลูกรดน้ำพรวนดินบำรุงอย่างดี การกระทำของเขาก็เป็นเหตุให้เกิดผลคือต้นมะม่วงนั้นเจริญงอกงามมีผลตก ก็จบเท่านั้น ต้นมะม่วงที่เจริญงอกงามและผลที่ตกของมันจะเป็นอย่างไรต่อก็สุดแต่เหตุปัจจัยที่จะมีต่อมัน คนที่ปลูกจะเก็บผลหรือไม่และเก็บได้หรือไม่ ก็แล้วแต่เหตุปัจจัย ทั้งจากตัวเขาเองและปัจจัยอื่นๆ ไม่มีเรื่องของสิทธิใดๆ มาเกี่ยวข้องในเรื่องของธรรมชาติ

คนปลูกมะม่วงไม่มาเก็บผลมะม่วงภายในเวลาอันควร ผลก็สุกงอมหล่นเน่าไป คนปลูกมะม่วงจะมาทวงสิทธิว่าผลมะม่วงเป็นของฉัน เธอต้องรองกว่าฉันจะมาเก็บเอา ย่อมไม่สำเร็จ

คนผู้หนึ่งได้สิทธิครอบครองที่ดินแปลงหนึ่ง และใช้ที่ดินนั้นทำไร่ทำนา เขาใช้ปุ๋ยเคมีจนดินเสีย ต่อมาเขาปลูกผักปลูกข้าวไม่ได้ผล จะทวงสิทธิกับธรรมชาติว่า ที่ดินนี้เป็นของฉัน ฉันเป็นเจ้าของ จะต้องให้ผลตามที่ฉันต้องการ ย่อมไม่สำเร็จ

ในที่สุด แม้แต่ชีวิตร่างกายของตัวเอง มนุษย์ก็ไม่มีสิทธิที่จะอ้างแก่ธรรมชาติ ชีวิตร่างกายก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ถ้ามนุษย์ไม่ทำเหตุปัจจัยด้วยการบริหารบำรุงให้ดี มีอันเป็นไป มนุษย์จะอ้างสิทธิในชีวิตของตนต่อธรรมชาติอย่างไร ก็ไม่เป็นผล

นอกจากการบำรุงรักษาบริหารแล้ว เพื่อโรคและปัจจัยทาง
 อุตุดเป็นต้น ที่เกิดขึ้นหรือกระทบต่อร่างกาย ตลอดจนอวัยวะ
 ต่างๆ ในร่างกายของตัว การแพทย์ก็ต้องดูแลจัดการไปตาม
 ปัจจัยการของธรรมชาติ มนุษย์จะเอาสิทธิอะไรไปอ้าง มันก็ไม่ฟัง

การแพทย์เป็นเหตุ การที่คนหายจากโรคร้ายไข้เจ็บแข็งแรง
 มีสุขภาพดีเป็นผล นี่เป็นเหตุเป็นผลที่แท้จริงตามกฎธรรมชาติ

การแพทย์เป็นเหตุ การได้ค่าตอบแทนสูง มีรายได้ดีเป็นผล
 นี่เป็นเหตุเป็นผลตามสมมติของกฎหมาย

โรงพยาบาลแห่งหนึ่งตั้งขึ้นมาแล้ว ย่อมมีจุดมุ่งหมายที่จะ
 บรรลุผลสำเร็จ แน่แน่นอนว่าผลสำเร็จที่ตรงไปตรงมาตามความ
 เป็นเหตุเป็นผลในกฎธรรมชาติก็คือ การที่ผู้คนในสังคมอ่อนหาย
 คลายทุกข์จากโรคร้ายไข้เจ็บและมีสุขภาพดีขึ้น แต่พร้อมกันนั้นก็
 มีผลสำเร็จอีกอย่างหนึ่งตามกฎหมายมนุษย์ คือการทำผลกำไรได้สูง

อะไรเป็นเกณฑ์วัดความสำเร็จของโรงพยาบาล เป็นเรื่อง
 มนุษย์จะต้องเลือกเอา ระหว่างความสำเร็จที่วัดด้วยความอ่อน
 เบาความทุกข์จากโรคร้ายไข้เจ็บและการมีสุขภาพดีของ
 ประชาชน ที่เป็นผลสำเร็จตรงตามกฎธรรมชาติหรือผลสำเร็จ
 โดยธรรม (ไม่ใช่เพียงแค่จริยธรรมตามความหมายแบบ
 ตะวันตก) กับความสำเร็จที่วัดด้วยผลกำไรเป็นปริมาณเงินทอง
 ซึ่งเป็นผลสำเร็จตามกฎหมายมนุษย์ หรือผลสำเร็จเชิงพาณิชย์หรือเชิง
 ธุรกิจ ทั้งนี้ มนุษย์อาจไม่ต้องเลือกเพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่ง ถ้า
 เขามีภูมิธรรมภูมิปัญญาเพียงพอที่จะจัดการประสานผลสำเร็จ
 ๒ ด้านนั้น ให้กลมกลืน และเกื้อหนุนกันได้ โดยทำให้พอดี ด้วย
 ความรู้จักประมาณ

ในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๘-๒๕๑๓ (ค.ศ. 1965-1970) ระหว่างที่ กระแสการพัฒนาที่มุ่งความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ อุตสาหกรรมกำลังเป็นไปอย่างแรงเข้ม มนุษย์ได้ถูกมองว่าเป็น ทูตทางเศรษฐกิจ และเป็นทรัพยากรอย่างสำคัญที่จะใช้ในการ พัฒนาเศรษฐกิจ (ตลอดจนสังคม) เพราะคนที่มีคุณภาพ เช่น แข็งแรงมีสุขภาพดี มีคุณธรรม ขยันอดทน รับผิดชอบ มีฝีมือและมีสติปัญญาความสามารถ ย่อมเป็นปัจจัยที่ช่วยให้การพัฒนา สำเร็จผลอย่างดียิ่ง ถึงกับได้เกิดมีคำศัพท์ขึ้นใหม่คือ “ทรัพยากร มนุษย์” (human resources)

ครั้นมาบัดนี้ มนุษย์หันกลับไปติเตียนการพัฒนาที่เน้น ด้านเศรษฐกิจว่าเป็นตัวการทำลายโลก และบอกกันว่าต่อไปนี้ จะต้องเปลี่ยนใหม่ จะต้องหันมาเน้นการพัฒนาคน เขาคนเป็น ศูนย์กลางการพัฒนา เน้นคุณค่าความเป็นมนุษย์ แต่ปรากฏว่า คนทั่วไปก็ยังใช้คำว่า “ทรัพยากรมนุษย์” กันเพลินอยู่ ทั้งที่คำนั้น มีความหมายในแง่มองคนเป็นเพียงเครื่องมือหรือปัจจัยทาง เศรษฐกิจ

ถึงเวลาที่มนุษย์จะต้องมองให้ชัด จะต้องแยกได้ระหว่าง มนุษย์ที่อยู่ในกระบวนการของกฎธรรมชาติ กับทรัพยากรมนุษย์ ที่อยู่ในกระบวนการของกฎมนุษย์ มิฉะนั้นจะทำให้เกิดความ สับสนขัดแย้งและความคลุมเครือในทางภูมิปัญญา และจะเป็น ความสับสนขัดแย้งคลุมเครือถึงแก่นกลางของการพัฒนา ทำให้ การพัฒนาที่ยั่งยืนไม่บรรลุผลที่หมาย

ที่จริงนั้น สมมติเป็นความสามารถพิเศษของมนุษย์ อารย ธรรมของมนุษย์และโลกมนุษย์ก็เป็นผลผลิตแห่งสมมติของมนุษย์

มนุษย์ที่ฉลาด เอาความรู้ในความจริงของกฎธรรมชาติมาเป็นฐานในการจัดตั้งวางระบบแบบแผนกฎเกณฑ์กติกาขึ้นในสังคมมนุษย์ พุดง่ายๆ ว่าเอาความรู้ในกฎธรรมชาติมาจัดวางกฎมนุษย์ขึ้น เพื่อให้ผลดีเกิดขึ้นแก่หมู่มนุษย์ตามกฎธรรมชาติ หรือเพื่อความเป็นไปตามกฎธรรมชาติอันวางผลดีแก่หมู่มนุษย์ผลดีย่อมเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์รู้จักใช้สมมติอย่างถูกต้อง ที่เรียกว่าใช้สมมติด้วยความรู้เท่าทัน

แต่ในทางตรงข้าม ผลร้ายจะเกิดขึ้น ถ้ามนุษย์ติดอยู่แค่สมมติ มองไม่ทะลุถึงเหตุผลจริงแท้ในธรรมชาติที่อยู่เบื้องหลัง แล้วตกเป็นทาสของสมมติไปเสีย ที่เรียกสั้นๆ ว่าหลงสมมติ

ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า มนุษย์จะต้องยืนหลักแห่งการเข้าถึงความจริงแท้ของกฎธรรมชาติไว้ให้ได้ จะต้องแยกได้ระหว่างสมมติของมนุษย์ กับความจริงแท้ของธรรมชาติ หรือระหว่างสมมตินิยาม กับธรรมนิยาม และปฏิบัติให้ถูกต้องต่อกฎทั้งสองระดับนั้นอย่างพอดีกับความหมายและวัตถุประสงค์ของมัน โดยรู้จักประสานบรรจบระหว่างกฎทั้งสองระดับนั้น

ที่สำคัญที่สุดคือ มนุษย์ต้องมีภูมิธรรมภูมิปัญญาพอที่จะรู้จักจัดตั้งและจัดการสมมติให้เป็นสื่อนำกระบวนการของกฎธรรมชาติไปในทางที่จะอำนวยผลดีที่แท้แก่มนุษย์

จะเป็นอย่างนี้ได้ ก็ต้องมีการพัฒนามนุษย์อย่างถูกต้อง จะต้องพัฒนาคนให้ถึงเป้านี้ จึงจะมีการพัฒนาที่ยั่งยืน

เพื่อให้หมู่มนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยดี สามารถดำรงสันติภาพไว้ในสังคม มนุษย์จึงได้วางหลักสิทธิต่างๆ ขึ้น รวมทั้งสิทธิมนุษยชน เพื่อเป็นหลักประกันไม่ให้มนุษย์เบียดเบียนละเมิดกัน และเพื่อคุ้มครองให้มนุษย์มีสวัสดิภาพ

สิทธิเหล่านี้เป็นเครื่องรักษาสันติภาพระหว่างมนุษย์ แต่มันไม่เป็นหลักประกันที่จะรักษาสันติภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อม

มนุษย์ผู้หลงสมมติ ไม่รู้เท่าทันความจริงของกฎธรรมชาติ ที่กว้างขวางครอบคลุม อาจใช้สิทธิเหล่านี้เบียดเบียนรุกราน ทำลายธรรมชาติ หรือระหว่างที่เขานำเอาสิทธิสมมติเหล่านี้มา อ้างแก่กันและทะเลาะวิวาทกันนั้น เขาลืมไปว่าสิ่งที่เขากำลังทำ อยู่อย่างแท้จริงนั้น คือการทำลายธรรมชาติ โดยไม่รู้ตระหนักว่า เขากำลังทำลายตัวของพวกเขาเองด้วย และในที่สุด ผลที่จะ เกิดขึ้นก็คือพวกเขาทั้งหมดจะพินาศไปด้วยกัน

จึงจะต้องแยกให้ชัดระหว่างการใช้สมมติ โดยเฉพาะสิทธิ เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ กับการใช้สมมติ โดยเฉพาะ สิทธินั้น เพื่อความดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์

ตัวอย่างเช่น ในเรื่องของสิ่งแวดล้อมนี้ มนุษย์อาจบัญญัติ และใช้สิทธิเพื่อสนองความต้องการผลประโยชน์ของมนุษย์ โดย ไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมก็ได้ มนุษย์อาจบัญญัติสิทธิ อย่างใหม่ขึ้นมาเพื่อใช้ในหมู่มนุษย์ด้วยกัน โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อพิทักษ์รักษาสิ่งแวดล้อมก็ได้ โดยที่เมื่อมองในแง่ของมนุษย์ สิทธินั้นก็คือการจำกัดสิทธิของมนุษย์นั่นเอง ดังเช่นที่ได้มีการ กำหนด “สิทธิก่อมลพิษ” (pollution rights) ขึ้นมาใช้ในประเทศ ที่พัฒนาอุตสาหกรรมแล้วอย่างสูง

การจะสัมฤทธิ์ผลตามความมุ่งหมายหรือไม่ ย่อมขึ้นอยู่กับเจตนาและปัญญาของมนุษย์ ที่รวมอยู่ในภูมิธรรมภูมิปัญญา ของเขานั่นเอง

แต่สิ่งที่มนุษย์จะต้องตกลงใจให้ชัดเจนก่อน ก็คือ ความสำเร็จที่เขามุ่งไปให้ถึงนั้น มีความหมายอย่างไร ระหว่างความสำเร็จตามสมมติของกฎหมาย คือการสนองความต้องการของมนุษย์ได้เต็มตามปรารถนา กับความสำเร็จตามความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ คือการบรรลุถึงภาวะที่ดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์ในโลกที่เกื้อกูล ซึ่งหมายถึงความอยู่ดีของชีวิตสังคมและธรรมชาติในระบบความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลต่อกัน

ความสับสนและคลุมเครือ แยกไม่ออกระหว่างความจริงแท้ตามธรรมชาติ กับความจริงตามสมมติของมนุษย์นี้ ปรากฏเด่นในเรื่องจริยธรรม ที่ตะวันตกแยกไม่ได้ระหว่างจริยธรรม ๒ ระดับ และมองไม่เห็นที่ตัวจริยธรรมที่แท้เป็นสภาวะธรรมชาติอย่างไร

จนกระทั่งเมื่อมีปัญหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ก็มีการพัฒนาจริยธรรมสิ่งแวดล้อมขึ้นมา และในจริยธรรมสิ่งแวดล้อมนั้นก็สับสนเอาสิทธิเข้ามาเป็นจริยธรรมบ้าง ตกเถียงวุ่นวายว่ามนุษย์และสัตว์ต่างๆ มีสิทธิโดยธรรมชาติหรือไม่ แค่ไหนบ้าง เป็นต้น (ดูตัวอย่างปัญหาใน *Rolston, 47-62* เป็นต้น)

การพัฒนามนุษย์มิใช่เพียงเพื่อให้เขามาอยู่ร่วมด้วยดีกับสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่มนุษย์ที่พัฒนาดีแล้วนั้น จะเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ และสามารถนำเอาความรู้ในความจริงของธรรมชาติ มาจัดตั้งวางระบบในสังคม ให้หมู่มนุษย์เป็นอยู่อย่างประสานสอดคล้องกับกฎธรรมชาติในทางที่อำนวยผลดีมากที่สุดแก่มนุษย์ทั้งหลายด้วย

๓) ความไม่กระจ่างของการพัฒนาโดยเอาคนเป็นศูนย์กลาง

ความสำนึกผิดข้อสำคัญของคนปัจจุบันที่ทำให้เปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนาใหม่ และทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน และการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม ก็คือการมองเห็นว่าการพัฒนาในยุคที่ผ่านมาที่มุ่งสร้างสรรค์ความเจริญทางเศรษฐกิจ โดยเน้นบทบาทของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ได้ก่อผลร้ายทั้งแก่ชีวิต สังคม และธรรมชาติแวดล้อมอย่างร้ายแรง จนจะนำมนุษยชาติไปสู่ความพินาศ จากนั้นจึงได้เกิดแนวคิดใหม่ในการพัฒนา คือการพัฒนาโดยเอาคนเป็นศูนย์กลาง

ถ้าไม่ระวังให้ดีโดยทำความเข้าใจให้ชัด การพัฒนาที่เอาคนเป็นศูนย์กลางอาจจะกลายเป็นความผิดพลาดซ้ำรอยเดิม

อารยธรรมปัจจุบันแบบตะวันตกที่เจ้าตัวบอกว่าผิดพลาดก่อความพินาศนั้น ก็คืออารยธรรมที่ตั้งอยู่บนฐานความคิดที่เอาคนเป็นศูนย์กลางนั่นเอง ตะวันตกมองคนเป็นศูนย์กลางในความหมายที่สำคัญอย่างน้อย ๒ อย่าง คือ

ก) ถือว่า มนุษย์เป็นเจ้าใหญ่ เป็นศูนย์กลางของโลกและจักรวาล เป็นผู้ที่จะออกไปพิชิตครอบครองและจัดการกับธรรมชาติ กับโลก กับจักรวาลทั้งหมด และ

ข) หมายถึงว่า สิ่งทั้งหลายมีไว้เพื่อมนุษย์ ทุกอย่างที่ทำรวมทั้งการพัฒนานั้น ก็เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ หรือเพื่อผลประโยชน์ของมนุษย์

ความคิดแบบนี้ก้าวไปไกล จนถึงกับถือว่ามี "สิทธิ" ที่จะจัดการสิ่งทั้งหลายได้ตามความประสงค์ของตัวเอง

ถ้อยคำต่างๆ ที่เราใช้กันอยู่แม้ในบัดนี้ ก็เกิดมีขึ้นมาบนฐานความคิดแบบนี้ เช่น คำว่า “สิ่งแวดล้อม” (environment) แสดงถึงความคิดที่มองสิ่งอื่นๆ เป็นส่วนประกอบ แทนที่จะมองตัวเองเป็นส่วนร่วมอยู่ในส่วนรวมด้วยกัน คำว่า “การจัดการสิ่งแวดล้อม” (management of the environment) ก็แสดงทัศนคติทำนองเดียวกันนี้

คำศัพท์แบบนี้ล้วนมาจากภาษาของตะวันตก ไม่มีอยู่เดิมในภาษาและวัฒนธรรมไทย เราบัญญัติกันขึ้นใหม่และใช้ตามๆ เขาไป

แม้เมื่อเปลี่ยนแนวความคิดในการพัฒนาใหม่แล้ว มนุษย์ก็ยังไม่มียถ้อยคำที่จะสนองแนวความคิดใหม่ได้ทันและเพียงพอ จึงต้องใช้ถ้อยคำเก่าๆ ไปก่อน แต่ต้องระวังว่าถ้าใช้เพลลันๆ อาจจะหลงถูกหลอกให้เข้าไปอยู่ใต้ครอบงำของแนวคิดเก่านั้นโดยไม่รู้ตัว

การพัฒนาที่เอาคนเป็นศูนย์กลาง มีความหมายสำคัญที่พึงสังเกต ๓ อย่าง คือ

๑) การพัฒนานั้นให้ความสำคัญสูงสุดแก่การพัฒนาคน เป็นการพัฒนาซึ่งพุ่งเป้าไปที่ตัวคนเป็นหลัก หมายความว่า ในการพัฒนาที่มีหลายเรื่องหลายด้าน เช่น พัฒนาเศรษฐกิจ พัฒนาการเกษตร พัฒนาอุตสาหกรรม เป็นต้น จะต้องพัฒนาคนก่อนสิ่งใดอื่น หรือถือเอาการพัฒนาคนเป็นเรื่องสำคัญที่สุด เพราะว่า ถึงแม้จะพัฒนาอะไรไปอย่างไรก็ตาม ถ้าไม่ได้พัฒนาคน คนที่ไม่ได้พัฒนาก็จะทำให้ทุกอย่างเสียหายล้มเหลวหมด พุดง่ายๆ ว่าเป็นการพัฒนาที่เอาการพัฒนาคนเป็นหลัก เป็นแกนกลาง

๒) การพัฒนานั้นคำนึงถึงความสำคัญของคนว่า จะต้องเป็นคนที่ดี ที่พร้อม ที่มีคุณสมบัติเหมาะสม เป็นคนที่พัฒนาดีแล้ว มาเป็นองค์ประกอบสำคัญที่เป็นแกนกลาง ซึ่งจะทำให้กระบวนการพัฒนาทั้งหมดดำเนินไปถูกต้องทาง อำนวนโยบายที่สุขอย่างแท้จริง

๓) การพัฒนานั้นมุ่งให้เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขที่แท้แก่คน คือให้กระบวนการพัฒนาและองค์ประกอบอื่นๆ ทุกด้านของการพัฒนา เป็นปัจจัยส่งเสริมสนับสนุนช่วยให้คนพัฒนาตนขึ้นไปสู่ การเข้าถึงชีวิตที่ดีงาม คุณค่าสูงสุด และความเป็นมนุษย์ที่ สมบูรณ์ รวมทั้งการที่มนุษย์จะดำรงอยู่ได้ด้วยดีอย่างแท้จริงใน โลกที่มีสภาพอันเกื้อกูล

ถ้าไม่ระวังให้ดี ไม่ทำความเข้าใจกันให้ชัด การพัฒนาที่เอาคนเป็นศูนย์กลาง ก็จะกลายเป็นการพัฒนาที่ถือคนเป็นเจ้าใหญ่ ให้ทุกอย่างเป็นเครื่องสนองความต้องการของคน หรือเพื่อผลประโยชน์ของคน ซึ่งก็คือแนวความคิดเก่านั้นเอง

ถ้าเป็นอย่างนั้น ก็ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงอะไร และผลของการพัฒนาก็คือหายนะ เป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนเช่นเดิม

คำบางคำอาจสร้างความสับสนขึ้นถึง ๒ ชั้น เช่นคำว่า “ทรัพยากรมนุษย์” ที่เคยพูดถึงก่อนหน้านั้น คำดังกล่าวนี้เกิดขึ้นในยุคของแนวความคิดเก่า ที่มีการพัฒนาเพื่อสนองความต้องการผลประโยชน์ของคน การมองคนเป็นทรัพยากรมนุษย์ จึงเป็นความก้าวหน้าในการเอาคนมาใช้เป็นเครื่องมือหาผลประโยชน์ของคนให้ได้ผลยิ่งขึ้น

อย่างน้อยคนก็เป็นเพียงทุนหรือปัจจัยสำหรับใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เป็นการมองคนไม่เป็นคน

เพราะฉะนั้น ถ้ายังจะใช้คำนี้ ก็ต้องใช้คู่กับคำว่ามนุษย์ เป็น “มนุษย์” และ “ทรัพยากรมนุษย์” และแยกกันให้ชัดด้วยความตระหนักรู้ในความหมายที่ต่างกัน

๔) การพัฒนาแบบองค์รวมที่สมดุล จะเอาอะไรมาบูรณาการ

ความสำนึกผิดอีกแง่หนึ่ง ที่ทำให้มองเห็นว่าการพัฒนาที่ผ่านมาเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน ก็คือการรู้ตระหนักรู้ว่า การพัฒนานั้นผิดพลาดเพราะเป็นการพัฒนาที่ไม่สมดุล ไม่มีบูรณาการ ไม่เป็นองค์รวม ไม่เป็นระบบที่สมบูรณ์

แต่เมื่อจะแก้ไขให้เป็นการพัฒนาที่สมดุล โดยบูรณาการเป็นองค์รวมไปด้วยกันทั้งระบบ ก็เกิดความติดขัด เพราะยังมองไม่ชัด และยังไม่เห็นไม่ทั่วถึงว่ามีองค์ประกอบอะไรบ้างที่จะต้องนำมาบูรณาการให้เต็มระบบ

ถึงแม้จะรู้ว่าต้องบูรณาการเป็นองค์รวม แต่ตัวคนเองก็ยังติดอยู่กับความคิดแบบแยกส่วน จึงได้แต่เก็บเอาชิ้นส่วน หรือองค์ประกอบเท่าที่เกี่ยวข้องมองเห็นในเวลานั้นๆ มาบูรณาการกัน เช่นที่คณะกรรมการกิจการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาเสนอแนวคิดในการพัฒนาที่ยั่งยืน/sustainable development ให้นำเอาเศรษฐกิจ (economy) กับ นิเวศวิทยา (ecology) มาบูรณาการกัน ซึ่งบัดนี้อยู่ในช่วงเวลาที่กำลังพยายามทำกันอยู่ ส่วนยูเนสโกก็เสนอแนวคิด การพัฒนาเชิงวัฒนธรรม/cultural development ซึ่งให้นำเอาองค์ประกอบด้านวัฒนธรรม อันเน้นที่ตัวคน เข้ามาบูรณาการในกระบวนการพัฒนาด้วย

ความคิดเหล่านี้เป็นการพยายามแก้ปัญหา เมื่อเกิดความรู้ตระหนักว่าสิ่งที่ทำมาเดิมผิดพลาด เมื่อมองเห็นองค์ประกอบที่ขาดไป ก็ยกเอาขึ้นมาใส่ เป็นการแก้ปัญหาแบบก้าวไปทีละขั้น หยิบมาทีละอัน เมื่อรู้ตัวครั้งหนึ่งๆ ไม่ใช่เกิดจากการมองเห็นระบบที่เป็นองค์รวมครบทั้งหมด แล้วจัดให้พร้อมทีเดียว จึงยังเป็นที่น่าสงสัยว่าจะ เป็นเพียงการเสริมเติมบางส่วน ไม่ใช่บูรณาการที่แท้ ไม่ใช่องค์รวมจริง จะสำเร็จผลตามที่มุ่งหมายหรือไม่

องค์รวมที่กะพรวองกะแพรงอย่างนี้ คงจะมีในเรื่องต่างๆ ไปในยุคที่เพิ่งเริ่มความคิดที่จะบูรณาการ

จริยธรรมก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่ง จริยธรรมตามความหมายของตะวันตก เป็นเรื่องพิเศษเฉพาะอย่างหนึ่ง เหมือนเป็นของภายนอกต่างหากจากชีวิต ที่คนถูกกำหนดให้เอามาปฏิบัติ ต่อมาได้มีการคิดที่จะนำเอาจริยธรรมมาบูรณาการเข้าไปในชีวิต หรือบูรณาการเข้ากับวิชาการอื่นๆ ที่มนุษย์ศึกษาเล่าเรียน แต่ที่จริง จริยธรรมที่เอามานั้นก็ เป็นจริยธรรมแยกส่วน อยู่แค่ศีล เป็นเหมือนชิ้นส่วนที่แตกแยกออกไป จากองค์รวมในชุดของมันอยู่ก่อนแล้ว จึงบูรณาการไม่สำเร็จ ความคิดที่จะบูรณาการนั้นมีแล้ว แต่สิ่งที่จะนำมาบูรณาการยังไม่ชัดเจน

แท้จริง จริยธรรมเป็นระบบบูรณาการในตัวของมันเอง คือเป็นระบบความสัมพันธ์ของด้านต่างๆ แห่งการดำเนินชีวิต ซึ่งเมื่อเป็นไปอย่างถูกต้องประสานสอดคล้อง ก็จะมาหนุนเสริมกันเอง ทำให้คนพัฒนาตนขึ้นไป

เพราะฉะนั้น แทนที่จะเอาจริยธรรมมาบูรณาการเข้าในชีวิตของคน ที่จริงจะต้องให้คนนำชีวิตเข้าสู่ระบบบูรณาการของจริยธรรม คือดำเนินชีวิตให้เป็นระบบจริยธรรมนั่นเอง

ตามตัวอย่างนี้ จะเห็นว่า เรื่องระบบการพัฒนาแบบองค์รวมที่บูรณาการกันอย่างมีดุลยภาพที่จะให้เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น เป็นเรื่องคั่งค้างระหว่างทาง ยังไม่เข้ารูปเข้าร่าลงตัวที่จะเดินหน้าไปได้พร้อมจริง

ที่ว่ามานี้ มิใช่ว่าไทยจะดีกว่าตะวันตก ภาวะในบัดนี้อาจพูดด้วยคำสั้นๆ ว่า ฝรั่งก็เขออกนอกทางเตลิดไป ไทยก็มาไม่ถึง

๕) โลกกว้างไกลไร้พรมแดน แต่คนยังคับแคบและแบ่งแยก

เวลานี้ พูดกันว่าโลกไร้พรมแดน ดังที่เกิดมีคำใหม่ว่า “โลกาภิวัตน์” (globalization) อะไรเกิดขึ้นมีขึ้นที่ไหน ก็แผ่ขยายแพร่กระจายไปถึงกันหมดทั่วทั้งโลก โดยเฉพาะข้อมูลข่าวสารและการสัญจรคมนาคม ทำให้โลกทั้งหมดกลายเป็นชุมชนหรือเหมือนเป็นหมู่บ้านอันหนึ่งอันเดียว

ในสภาพเช่นนี้ มนุษย์จะต้องมีความพร้อมยิ่งขึ้นที่จะอยู่ร่วมกันด้วยดี โดยสงบเรียบร้อยมีสันติสุข แต่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วไปกลับปรากฏในทางตรงข้าม คนเหมือนกับยังมีจิตใจคับแคบและมีปัญญามองเห็นสั้นๆ ไกลๆ มีการแบ่งแยกแก่งแย่งกันมากขึ้น แต่ละฝ่ายมุ่งหาผลประโยชน์ให้แก่ตน มุ่งรักษาและเสริมอำนาจความยิ่งใหญ่ของตน ทั้งแย่งชิงผลประโยชน์กันเข้มข้น ทั้งหวาดระแวงเคียดแค้นเกลียดชังรังเกียจกันด้วยเรื่องเพศผิวพรรณเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ลัทธิศาสนา ทะเลาะวิวาทรุนแรงตลอดจนทำสงครามกัน ตั้งแต่ระหว่างบุคคล จนถึงระหว่างชาติ

โลกสากลแต่คนไม่สากลย์ หรือโลกสากลแต่คนยิ่งสาครรวจ์
สภาพแวดล้อมทางวัตถุแผ่กว้างถึงกัน ประสานรวมเป็น
อันเดียว แต่มนุษย์เหมือนเดินสวนทาง กลับมีสภาพจิตและ
ความรู้สึกนึกคิดที่จะจำกัดกีดกันเอาแต่ตัวแต่พวก และมุ่งร้าย
ลิดรอนคนอื่นพวกอื่น สภาพรูปธรรมพัฒนาสู่ความเป็นสากล
แต่คนไม่ได้พัฒนาตัวเองให้มีความเป็นสากลอย่างสอดคล้องกัน

หันไปมองอีกทีหนึ่ง สิ่งที่แผ่ขยายแพร่กระจายเป็นโลกาภิ
วัตน์นั้น มีทั้งที่ดีและร้าย แต่เมื่อวิเคราะห์ออกไปน่าจะสงสัยว่า
ส่วนที่ร้ายเป็นไปในทางทำลายไม่เกื้อกูลดูเหมือนจะปรากฏเด่น
เช่น การระบาดของสิ่งเสพติด ระบบแย่งชิงผลประโยชน์ ค่านิยม
บริโภค การค้ามนุษย์ตั้งแต่ในรูปแบบของโสเภณีข้ามถิ่นข้าม
ชาติ มลภาวะ ตลอดจนโรคเอดส์ แม้แต่เทคโนโลยีสารสนเทศ
หรือเครื่องมือสื่อสารทั้งหลาย ก็น่าจะสงสัยว่าถูกใช้เพื่อสนอง
เจตนาแอบแฝงในการแสวงหาผลประโยชน์ การหลอกลวง การ
กระตุ้นปลุกเร้าให้คนหลงติดมัวเมาในการเสพวัตถุกามามิส
การเอาเพื่อนมนุษย์เป็นเหยื่อ แพร่กระจายความหลงมกมายและ
ค่านิยมบริโภค มากกว่าจะเสริมการพัฒนาปัญญาและความ
เกื้อหนุนต่อคุณภาพชีวิต

ดัชนีชี้ชัดถึงความไม่พัฒนาของมนุษย์ ก็คือการที่มนุษย์ยัง
อยู่ใต้อิทธิพลครอบงำของกิเลสจอมบงการ ๓ ตัว อย่างหนักหนา
ไม่เบาบางลงเลย กล่าวคือ ความใฝ่เสพมุ่งแสวงหาผลประโยชน์
(ตัณหา) ความใฝ่อำนาจมุ่งความยิ่งใหญ่จะเอาชนะครอบงำผู้อื่น
พวกอื่น (มานะ) และความยึดติดถือมั่นครั้งไค้ในลัทธิความเชื่อ
แนวคิดอุดมการณ์ที่ส่งเสริมการถือตัวตนและการกีดกันแบ่งแยก
พวกพ้องผิวเผ่า เป็นต้น (ทิฏฐิ)

การพัฒนาทางวัตถุและทางสังคมหลายด้าน รวมทั้งระบบการต่างๆ ที่มีมนุษย์จัดตั้งวางขึ้น แทนที่จะช่วยขัดเกลาบรรเทาอิทธิพลของกิเลสจอมบงการเหล่านี้ กลับเป็นไปในทางที่เสริมซ้ำย้ำหนูนให้มนุษย์เห็นแก่ตัว และเอาแต่ข้างตน เร่งเร้าแรงกิเลสเหล่านี้มากยิ่งขึ้น

ในการพัฒนามนุษย์ยุคที่โลกไร้พรหมแดน อยู่ในสภาพโลกาภิวัตน์นี้ สิ่งสำคัญอย่างยิ่งที่จะต้องมุ่งเน้นก่อนอื่น ก็คือการทำให้นมนุษย์มีจิตใจและปัญญาเป็นสากล สอดคล้องกันกับความเป็นสากลของโลก และในบรรดาความเป็นสากลทั้งหลายนั้น อย่างน้อยความเป็นสากล ๓ ประการต่อไปนี้ เป็นหลักการที่จะต้องทำให้ได้ กล่าวคือ

๑. ความเป็นมนุษย์ที่สากล มนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะเป็นเพศ ผิวดำพันธุ์ชาติลัทธิศาสนาใด เกิดที่ไหนอยู่ที่ใด ก็มีความเป็นมนุษย์เสมอกัน มีธรรมชาติแห่งความรักสุขเกลียดทุกข์หวาดภัยกลัวตายทั้งนั้น การฆ่าฟันทำร้ายทำลายชีวิตมนุษย์ไม่ว่าคนใด ย่อมเป็นความชั่วร้ายเป็นบาปทั้งนั้น ไม่ใช่ถือแบ่งแยกว่า มนุษย์พวกนี้ฆ่าไม่ได้เป็นบาป มนุษย์พวกโน้นกลุ่มนั้นนับถืออย่างโน้น เป็นคนของภูตผีมาร ฆ่าได้ไม่บาป หรือกลับเป็นบุญ

๒. ความเป็นจริงที่สากล ความเป็นจริงแห่งความเป็นเหตุเป็นผล เป็นภาวะสากล มีอยู่โดยธรรมชาติ เรียกว่าเป็นกฎธรรมชาติ เป็นของกลาง ไม่ขึ้นต่อหรือเป็นไปเฉพาะคนกลุ่มไหนพวกใด หลักการนี้จะต้องถือและใช้ทั่วไป เช่น จะพูดว่าทุกศาสนาสอนให้คนทำดี เท่านั้นไม่พอ จะต้องให้ความเป็นเหตุเป็นผลในการทำดีนั้นเป็นสากลด้วย

ที่ว่าทำดีเป็นสากลนั้นคือ ถ้าสอนว่าการทำดี ทำให้ได้ผลดี หรือการทำดี เป็นเหตุให้คนไปสวรรค์ ก็จะต้องเป็นหลักการแห่งความจริงที่เสมอเหมือนกันเป็นสากลว่า คนที่ไหนผู้ใดก็ตามทำดี ก็ไปสวรรค์ ไม่ใช่เป็นหลักการที่เป็นจริงสำหรับคนกลุ่มนี้พวกนี้ที่นับถืออย่างนี้ ไม่เป็นจริงสำหรับคนพวกอื่นหรือพวกโน้นประเภทโน้น มิใช่ว่า คนกลุ่มนี้ทำดี ไปสวรรค์ได้ แต่คนที่ไม่ใช่พวกนี้ไม่ใช่อย่างนี้ ทำดีก็ไปสวรรค์ไม่ได้ ดังนี้ เป็นต้น ในทางชั่วหรือบาป ว่า คนทำชั่วไปนรก ก็ทำนองเดียวกัน

ในข้อนี้ที่แนวคิดตะวันตกบอกว่าจะให้เป็นจริยธรรมสากล นั้น ที่จริงมันก็คือความจริงตามธรรมชาติหรือกฎธรรมดานั่นเอง

๓. เมตตาที่เป็นสากล มนุษย์ทุกถิ่นทุกพวกที่อยู่รวมกันได้ เป็นกลุ่มเป็นหมู่เป็นชุมชนเป็นสังคม ย่อมจะมีการสั่งสอนอบรมกัน (จะเรียกว่าจริยธรรมหรืออะไรก็ตาม) ให้รักใคร่ช่วยเหลือกัน ไม่เบียดเบียนทำร้ายกัน พุดสั้นๆ ว่ามีเมตตา

แต่มนุษย์มักจะสอนเมตตานี้ให้มีจำกัดเฉพาะในกลุ่มในหมู่พวกของตน ครั้นไปสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับมนุษย์พวกอื่นกลุ่มอื่น มนุษย์ก็กลับมีท่าทีตลอดจนเลี่ยมสอนกันให้รังเกียจเดียดฉันท์ และแม้กระทั่งคิดร้ายมุ่งทำลาย การทะเลาะวิวาทเบียดเบียนตลอดจนสงครามจึงมีขึ้น

บัดนี้ เมื่อโลกไร้พรมแดน มนุษยชาติมีความเป็นอยู่อิงอาศัยทั่วถึงกันเป็นอันเดียว มนุษย์จะต้องปรับเปลี่ยนท่าที ความรู้สึกโดยพัฒนาตนขึ้นมาให้มีเมตตาเป็นสากล คือแผ่ขยายความรักใคร่ไมตรีไปยังหมู่มนุษย์ทั้งหมด โดยมีความปรารถนาดีต่อมนุษย์ทุกคนเสมอเหมือน ซึ่งก็สอดคล้องกับหลัก ๒ ข้อแรกนั่นเอง

นอกจากการพัฒนามนุษยให้พันธิทธิพลครอบงำของกิเลส จอมบงการ ๓ ตัว คือ ตัณหา มานะ ทิฐฐิ ข้างต้น ที่จะต้องทำกันไปโดยตลอด เพื่อความมีชัยชนะที่แท้จริงของมนุษย์แล้ว สิ่งที่จะต้องทำให้ได้เพื่อปูพื้นฐานแห่งสภาพโลกาภิวัดนี้ให้มีในมนุษย์ โดยสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ก็คือ ความเป็นสากล ๓ ประการนี้

ถ้ามนุษย์พัฒนาความเป็นสากล ๓ ประการนี้ขึ้นมาไม่ได้ ก็เป็นเครื่องบ่งชี้ว่าการพัฒนามนุษย์ไม่เดินหน้า ซึ่งจะส่งผลโยงต่อไปทำให้การพัฒนาที่ยั่งยืนไม่อาจบรรลุความสำเร็จที่มุ่งหมาย

พัฒนาคนขึ้นมาเป็นแกนบูรณาการ ในระบบการพัฒนาที่เป็นองค์รวม

การพัฒนาแบบองค์รวม โดยบูรณาการอย่างสมดุลแท้จริง ที่พ้นจากข้อบกพร่องดังกล่าวมานั้น จะต้องเป็นการพัฒนาที่เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ ซึ่งเป็นไปตามระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของสิ่งทั้งหลาย ในระบบความสัมพันธ์ของธรรมชาตินั้น เมื่อทำเหตุปัจจัยถูกต้องแล้ว กระบวนการก่อผลที่ต้องการ ก็จะเป็นไปเองตามธรรมชาติของมัน ไม่ต้องไปเรียกร้อง

ด้วยการคำนึงถึงองค์ประกอบทั้งหลายของระบบโดยครบถ้วน ด้วยความรู้เข้าใจทั่วถึงเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง และด้วยเจตจำนงที่เกื้อกูล ก็จะมีการปฏิบัติที่พอดี ซึ่งจะทำให้การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ในลักษณะที่เป็นการปรับตัวของส่วนต่างๆ อย่างประสานกลมกลืนและเกื้อกูลกัน มีผลดีตามที่มุ่งหมาย

ความดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์ หมายถึงการที่มนุษย์ เป็นอยู่อย่างมีอิสรภาพและสันติสุขในโลกที่เกื้อกูล การดำรงอยู่ ด้วยดีของมนุษย์นั้นจะต้องอาศัยความเป็นไปอย่างประสานและ เกื้อกูลกันของระบบความสัมพันธ์แห่งองค์ประกอบทั้ง ๓ คือ

๑. ตัวมนุษย์เอง
๒. สังคม
๓. ธรรมชาติแวดล้อม

คำว่า “มนุษย์” ที่เป็นปัจเจกชนนั้น มีความหมายพร้อมกัน ๒ อย่าง คือ ความหมายในฐานะบุคคล ที่เป็นส่วนร่วมในสังคม อย่างหนึ่ง และความหมายในฐานะชีวิต ที่เป็นสภาวะอันมีใน ธรรมชาติอย่างหนึ่ง

ส่วนคำว่า “ธรรมชาติแวดล้อม” เป็นคำเรียกไปตามนิยาม (ในแบบของพวกที่มองมนุษย์เป็นศูนย์กลาง) หมายถึงธรรมชาติ ส่วนอื่นๆ นอกจากมนุษย์ ซึ่งที่จริงก็เป็นธรรมชาติส่วนหนึ่งด้วย

เรื่องสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษ ด้วย ความมีเจตจำนงที่สามารถประดิษฐ์ปรุงแต่งสร้างสรรค์ นอกจาก คิดสร้างสรรค์ระบบการต่างๆ ทางสังคมขึ้นมาแล้ว ยังประดิษฐ์ สร้างสรรค์วัตถุที่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้อุปกรณ์ต่างๆ ขึ้น มากมาย สิ่งเหล่านี้รวมอยู่ในคำที่เรียกว่า “เทคโนโลยี”

เทคโนโลยีนี้ พร้อมทั้งระบบการต่างๆ ทางสังคม ได้ทำให้ เกิดมีโลกมนุษย์ซ้อนขึ้นมาในธรรมชาติ เหมือนเป็นโลกมนุษย์ที่ ต่างหากจากโลกของธรรมชาติ

เทคโนโลยีเป็นทั้งสิ่งแวดล้อมใหม่ เป็นทั้งเครื่องมือที่ มนุษย์ใช้กระทำต่อมนุษย์ด้วยกันเอง ต่อสังคม และต่อธรรมชาติ

ยิ่งถึงยุคปัจจุบัน เทคโนโลยียิ่งมีความสำคัญอย่างยวดยิ่ง จนจะครอบงำตัวมนุษย์เอง ความเปลี่ยนแปลงเป็นไปในโลกรวมทั้งการพัฒนาที่ยั่งยืน หรือไม่ยั่งยืน เกิดขึ้นผ่านทางเทคโนโลยีแทบทั้งสิ้น เพราะสำคัญอย่างนี้ จึงต้องเพิ่มองค์ประกอบเข้ามามากอย่างหนึ่ง คือ **เทคโนโลยี**

ดังนั้น จึงต้องเขียนใหม่ให้ชัดเจนอีก เป็น

๑. มนุษย์

ก) ในฐานะบุคคล

ข) ในฐานะชีวิต ทั้งกายและใจ

๒. สังคม

๓. ธรรมชาติ (ส่วนอื่น)

๔. เทคโนโลยี

ถ้าเรียกง่ายๆ ก็ว่า **มนุษย์ สังคม ธรรมชาติ และเทคโนโลยี**

ฐานะ ๒ อย่างของมนุษย์นั้น แต่ละอย่างมีความสำคัญมาก จนอาจจะแยกระบบความสัมพันธ์ใหญ่นี้ เป็นองค์ประกอบ ๕ คือ ชีวิตมนุษย์-ธรรมชาติ บุคคล-สังคม และเทคโนโลยี อย่างไรก็ตาม การมีฐานะ ๒ อย่างนั้นอยู่ในตัว ทำให้มนุษย์เป็นสื่อกลางที่เชื่อมโยงสังคมกับธรรมชาติแวดล้อมให้ถึงกัน เพราะฉะนั้น ในที่นี้จึงรวมองค์ประกอบไว้เป็น ๔

ภายในระบบสัมพันธ์องค์รวมนั้น องค์ประกอบทั้ง ๔ แต่ละอย่างก็เป็นระบบในตัวของมัน ซึ่งประกอบด้วยระบบย่อยๆ ลงไปอีก

ตัวมนุษย์ เป็นระบบพื้นฐานหนึ่ง (แยกย่อยออกไปอีก เป็นระบบชีวิตของคน ซึ่งชอยออกไปเป็นระบบของร่างกาย เช่นระบบหายใจ ระบบทางเดินอาหาร ระบบสูบฉีดโลหิต เป็นต้น และระบบของจิตใจ ที่ทำงานตามจิตนิยาม กับระบบการดำเนินชีวิตของบุคคลหรือระบบแห่งเจตจำนง ซึ่งชอยออกไปเป็นระบบพฤติกรรม ระบบจิตใจด้านกรรมนิยาม และระบบแห่งปัญญา)

ธรรมชาติแวดล้อม ก็เป็นระบบพื้นฐานหนึ่ง อย่างที่เรียกว่าระบบนิเวศ (แยกย่อยออกไปเป็นระบบชีวิต และระบบที่ไม่มีชีวิต อีกมากมาย)

สังคม เป็นระบบแห่งความสัมพันธ์โดยเจตจำนงของมนุษย์ (แยกย่อยออกไปอีก เป็นระบบการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ ระบบการวินิจฉัยคดี ระบบสวัสดิการ ระบบตรวจเก็บภาษี ฯลฯ)

เทคโนโลยี เป็นระบบสนองเจตจำนงของมนุษย์ (ความเป็นระบบขึ้นต่อการสนองเจตจำนงของมนุษย์ ไม่เป็นระบบรวมในตัวของมันเอง คือเป็นส่วนขยายตัวของมนุษย์ เทคโนโลยีที่ซับซ้อนจะเป็นระบบการทำงานบนฐานของกฎธรรมชาติในวิถีทางที่สนองเจตจำนงของมนุษย์) ในที่นี้มีไฮโอกาสที่จะพูดในรายละเอียดที่แยกย่อยลงไปอย่างนี้

ในระบบสัมพันธ์องค์รวมใหญ่นี้ องค์ประกอบทั้ง ๔ เป็นปัจจัยส่งผลกระทบทั้งต่อกันและต่อระบบทั้งหมดที่ดำเนินไป แต่มีข้อแตกต่างว่า มนุษย์เป็นปัจจัยที่มีเจตจำนง ส่วนสังคม ธรรมชาติแวดล้อม และเทคโนโลยี เป็นปัจจัยที่ไม่มีเจตจำนง ขอเรียกแยกง่าย ๆ ว่า “มนุษย์เป็นปัจจัยตัวกระทำ”

ได้กล่าวแล้วว่า มนุษย์มีฐานะ ๒ อย่าง คือ ฐานะเป็นชีวิต ที่มีสถานะอยู่ในธรรมชาติ และฐานะเป็นบุคคล ที่เป็นส่วนร่วมอยู่ในสังคม

สำหรับฐานะที่ ๒ นั้น ถ้าจะพูดให้ถูกต้อง ต้องว่า เป็นบุคคลผู้เป็นส่วนร่วมทำให้เกิดสังคม และนอกจากทำให้เกิดสังคมแล้ว ก็ทำให้เกิดเทคโนโลยีด้วย ฐานะที่ ๒ นี้แสดงถึงภาวะพิเศษของมนุษย์ คือการมีเจตจำนง

จากเจตจำนงนี้ ก็ทำให้เกิดการประดิษฐ์ปรุงแต่ง สร้างสรรค์ขึ้น และทำให้เกิดมีโลกของมนุษย์ซ้อนขึ้นมาเสมือนเป็นต่างหากจากโลกของธรรมชาติ

ฐานะ ๒ อย่างของมนุษย์นั้น จึงพูดอีกสำนวนหนึ่งว่า ได้แก่ ฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของโลกแห่งธรรมชาติ และฐานะที่เป็นผู้สร้างโลกแห่งเจตจำนง คือโลกของมนุษย์

สังคมและเทคโนโลยี แม้จะเป็นองค์ประกอบที่ไม่มีเจตจำนง แต่เกิดจากเจตจำนงของมนุษย์ จึงอยู่ในฝ่ายของมนุษย์ และกลายเป็นโลกที่มนุษย์สร้างขึ้น หรือโลกของมนุษย์

โดยนัยนี้ก็เกิดมีโลก ๒ อย่าง คือ โลกธรรมชาติ (ประกอบด้วยมนุษย์ในฐานะชีวิต และธรรมชาติส่วนอื่นๆ ที่เรียกตามนิยามว่าธรรมชาติแวดล้อม) กับโลกมนุษย์ (ประกอบด้วยมนุษย์ในฐานะบุคคล สังคม และเทคโนโลยี)

มนุษย์สร้างเทคโนโลยีขึ้นมาเพื่อใช้แก้ปัญหา และอำนวยความสะดวกสะดวกสบายแก่ตน แต่เมื่อมนุษย์ขาดสติหลงเพลินไปในการใช้เทคโนโลยีบำรุงบำเรอความสุขของตน เทคโนโลยีก็มีความหมาย ๒ อย่างในเวลาเดียวกัน คือ เป็นเครื่องมือหาความสุขของมนุษย์ แต่เป็นเครื่องมือทำลายธรรมชาติ

ทำไมเทคโนโลยีจึงเป็นเครื่องมือทำลายธรรมชาติ* ซึ่งหมายถึงทำลายตัวมนุษย์เองที่เป็นธรรมชาติส่วนหนึ่งด้วย ก็เพราะมนุษย์ต้องเอาสิ่งบำเรอความสุขมาจากวัตถุดิบในธรรมชาติ และระบายสิ่งที่ไม่ต้องการลงไปในธรรมชาติ เมื่อธรรมชาติเสื่อมสภาพ วิปริตผันแปร ก็หมายถึงความเสื่อมเสียหายแก่มนุษย์ในด้านพื้นฐานที่เป็นชีวิตอยู่ในธรรมชาติ

เทคโนโลยีที่มนุษย์สร้างขึ้น วิจิตรซับซ้อนยิ่งขึ้น มากมายยิ่งขึ้น ได้กลายเป็นสิ่งแวดล้อมใหม่สำหรับมนุษย์เอง เมื่อเทียบกับธรรมชาติแวดล้อม อาจเรียกธรรมชาติแวดล้อมว่าเป็น “สิ่งแวดล้อมแท้” และเทคโนโลยีว่า “สิ่งแวดล้อมเทียม” เมื่อมนุษย์ขาดสติสัมปชัญญะ สิ่งแวดล้อมเทียมก็เข้ามาขวางกั้นบังมนุษย์จากโลกธรรมชาติ ทำให้มนุษย์แปลกแยกจากธรรมชาติ โดยมัวเพลิดเพลินอยู่กับสิ่งแวดล้อมเทียมแห่งเทคโนโลยีอย่างเดียว

การที่มนุษย์แปลกแยกจากชาตินั้น หมายถึงความแปลกแยกจากชีวิตของตัวเองด้วย เพราะชีวิตของมนุษย์ก็เป็นธรรมชาติส่วนหนึ่งดังกล่าวแล้ว

โดยนัยนี้ เราสามารถบรรยายสถานการณ์ที่เกิดขึ้นได้ง่ายๆ โดยใช้คำว่า โลกมนุษย์ กับ โลกธรรมชาติ ว่า จากอารยธรรมของมนุษย์ที่ผ่านมา หรือการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์เท่าที่เป็นมา ได้ทำให้โลกมนุษย์กับโลกธรรมชาติแปลกแยกจากกัน

* ขอยกตัวอย่างง่ายๆ ไว้อีก แม้แต่พฤติกรรมที่ถือกันว่าอยู่ในขั้นดีของมนุษย์ ก็ทำลายธรรมชาติมากมาย เช่น หนังสือพิมพ์ฉบับวันอาทิตย์ในอเมริกา ที่พิมพ์ออกมา แต่ละสัปดาห์ ต้องใช้ต้นไม้มากกว่า ๕๐๐,๐๐๐ ต้น คือเท่ากับหมดป่าไปป่าหนึ่ง (*The Earthworks Group, 60*)

แล้วไม่ใช่เพียงแปลกแยกเท่านั้น ยังดำเนินไปในทางแห่งการทำลายซึ่งกันและกันด้วย โลกมนุษย์ได้เจริญขึ้นมากมาย แต่เป็นความเจริญพร้อมไปกับ หรือท่ามกลางความเสื่อมเสียหายของโลกธรรมชาติ

ความแปลกแยกและการทำลายกันระหว่างโลกมนุษย์กับโลกธรรมชาตินั้น เป็นไปในทุกระดับ ตั้งแต่ภายในตัวมนุษย์เอง กล่าวคือ มนุษย์ในฐานะบุคคล (ฝ่ายโลกมนุษย์) ได้แปลกแยกกับชีวิตของตนเอง (ฝ่ายโลกธรรมชาติ) และมีความเป็นอยู่ที่ทำลายหรือบั่นทอนชีวิตของตน เช่น มีพฤติกรรมการบริโภคที่ทำลายสุขภาพ มีวิถีใช้ชีวิต (lifestyle) ที่ก่อโรคร้ายไข้เจ็บและทำให้เสียสุขภาพจิตของตน ทั้งที่มาตรฐานการครองชีพ (standard of living – สถานะฝ่ายโลกมนุษย์) จะสูงขึ้น แต่คุณภาพชีวิต (quality of life – สภาพฝ่ายโลกธรรมชาติ) กลับเสื่อมทรามลง

ในที่สุด สภาพปัญหาก็ได้รุนแรงหนักหนาจนมนุษย์ในประเทศที่พัฒนาแล้ว ขวัญเสีย ตื่นตระหนกตกใจ และคิดค้นหาทางแก้ไข ดังที่เกิดมีแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน และการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม ที่พูดมานั้น

การแก้ปัญหาด้วยบูรณาการง่ายๆ ก็คือการเปลี่ยนแปลงที่จะทำให้โลกมนุษย์กับโลกธรรมชาติประสานประโยชน์กันได้ คือให้โลกมนุษย์กับโลกธรรมชาติไปด้วยกัน และดียิ่งขึ้นๆ ด้วยกัน โดยที่โลกมนุษย์อยู่ในโลกธรรมชาติอย่างกลมกลืนและเกื้อกูลกัน ความสำเร็จในการนี้ จึงจะเป็นชัยชนะที่แท้จริงของมนุษย์ ซึ่งต้องการความสามารถยิ่งกว่าการเอาชนะธรรมชาติอย่างมาก แต่จะสำเร็จหรือไม่ ก็อยู่ที่มนุษย์ที่เป็นปัจเจกตัวกระทำ

เนื่องจากเป็นปัจจัยตัวกระทำ เจตจำนงของมนุษย์ที่มีภูมิธรรมภูมิปัญญาหนุนชักร้าและเป็นขอบเขตอยู่เบื้องหลังพฤติกรรม จึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งจะทำให้เขาทำการเปลี่ยนแปลงขึ้นแก่ระบบสัมพันธ์ใหญ่ได้มากมายตามคุณภาพของเขา ทั้งในทางก่อและในทางแก้ปัญหา ทั้งในทางสร้างสรรค์และในทางทำลาย

เนื่องจากองค์ประกอบฝ่ายมนุษย์มีความสำคัญอย่างนี้ และเพื่อให้เป็นองค์ประกอบที่ดี ที่จะนำระบบใหญ่ทั้งหมดไปสู่ภาวะเกื้อกูลต่อความดำรงอยู่ด้วยดี จึงต้องมีการพัฒนามนุษย์ และในการพัฒนาจึงถือเอาการพัฒนาคนและเอามนุษย์ที่มีการพัฒนาเป็นศูนย์กลาง เพราะเป็นปัจจัยตัวกระทำดังกล่าวมาแล้ว

การพัฒนาคนก็เป็นระบบ ระบบการพัฒนาคนประกอบด้วย ๓ ด้านแห่งการดำเนินชีวิตของมนุษย์ คือ

๑. พฤติกรรม
๒. จิตใจ
๓. ปัญญา

องค์ประกอบทั้ง ๓ ด้านนี้ มีความสัมพันธ์อาศัยกันและส่งผลต่อกัน เป็นปัจจัยแก่กันในกระบวนการพัฒนา จึงต้องพัฒนาไปด้วยกันทั้ง ๓ ด้าน ให้เป็นการพัฒนาเต็มทั้งคน จึงจะเป็นการพัฒนาที่ได้ผล และคนที่มีการพัฒนาอย่างนี้ ก็จะเป็นปัจจัยตัวกระทำนำระบบสัมพันธ์ใหญ่ให้เป็นไปในทางที่ดีที่เกื้อกูลแก่การดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์ และด้วยดีด้วยกัน

กระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืน จึงเหมือนแยกได้เป็น ๒ ตอน คือ

๑) **การพัฒนาคน** โดยพัฒนาตัวคนที่เป็นปัจจัยตัวกระทำ ให้เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา ด้วยการพัฒนาตัวคนเต็มทั้งระบบ คือครบทั้ง พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา

๒) **การพัฒนาที่ยั่งยืน** โดยคนที่พัฒนาเต็มระบบนั้นเป็นตัวกลาง หรือเป็นแกนกลาง ด้วยการเป็นปัจจัยตัวกระทำที่ไปประสานปรับเปลี่ยนบูรณาการในระบบสัมพันธ์องค์รวมใหญ่ ให้เป็นระบบแห่งการดำรงอยู่ด้วยดีอย่างต่อเนื่องเรื่อยไป

๑) ระบบการพัฒนาคน

ได้กล่าวแล้วว่าต้องเป็นการพัฒนาคนเต็มทั้งคน ครบพร้อมกันทั้งระบบที่มี ๓ ด้าน คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา

ทั้ง ๓ ด้านแห่งการดำเนินชีวิตนั้นมีความสัมพันธ์อิงอาศัย เป็นปัจจัยส่งผลต่อกัน และต้องพัฒนาไปด้วยกันอย่างไร ได้เคยพูดมาก่อนแล้ว กล่าวคือเป็นระบบแห่งไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะจุดที่พึงพัฒนาในแต่ละด้านเป็นตัวอย่าง

๑. **พฤติกรรม** พฤติกรรมที่ดีเป็นช่องทางให้จิตใจพัฒนา และช่วยให้ปัญญาออกงาม อย่างน้อยพึงพัฒนาพฤติกรรมที่ไม่เบียดเบียน แต่เป็นพฤติกรรมที่สร้างสรรค์เกื้อกูล โดยเน้น

◇ พฤติกรรมทั่วไป ให้ความสำคัญพิเศษแก่พฤติกรรมเคยชินที่เคยพูดมามากแล้วข้างต้น โดยใช้แบบอย่างที่ดี วินัย และวัฒนธรรม

ถ้าพฤติกรรมเคยชินที่ไม่เกื้อกูลเกิดขึ้นแล้ว จะแก้ไขยากมาก เช่น ปัญหาการขาดวินัยในท้องถนนเป็นต้น เพราะฉะนั้นจึงให้การสร้างพฤติกรรมเคยชินเป็นจุดเน้นข้อแรก และจุดเน้นนี้ก็โยงไปหาเป้าแรก คือเด็ก สำหรับคนโตแล้ว ก็พยายามทำไป ได้เท่าไรก็เท่านั้น บางเรื่องอาจจะต้องยอมปล่อยทิ้งไปทั้งรุ่น แต่สำหรับเด็ก ต้องทำให้ได้ ทั้งในบ้านและในโรงเรียน

โดยเฉพาะในยุคที่ต้องเร่งแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม มีข้อปฏิบัติอะไรที่ควรกระทำเป็นกิจวัตร เป็นนิสัย ในการช่วยสิ่งแวดล้อม ก็ช่วยกันคิดเลือกสรรเอามา (ในเมืองฝรั่งที่รู้ปัญหากันมาก มีการตื่นตัวเอาจริงจังกัน มีการพิมพ์หนังสือแนะนำข้อปฏิบัติต่างๆ ออกเผยแพร่ เช่นหนังสือของ *The Earthworks Group* เป็นต้น) แล้วเอามาจัดเข้าในระบบวินัยแห่งชีวิตประจำวัน ในครอบครัวเป็นต้น ให้เป็นของติดตัวและเป็นพฤติกรรมประจำตัวต่อไประยะยาว ถ้าสำเร็จก็จะลงตัวยืนตัวเป็นวิถีชีวิตของสังคม จนกระทั่งเป็นวัฒนธรรม เมื่อจริยธรรมลงตัวกลายเป็นวัฒนธรรมแล้ว การพัฒนาที่ยั่งยืนก็สำเร็จได้

ข้อที่น่าย้ำเน้นไว้ คือ การตั้ง “กิจวัตร” ซึ่งเป็นการสร้างพฤติกรรมเคยชินอย่างยิ่ง ดังเช่นการจัดตั้งเวรเก็บกวาดเป็นต้น

◇ พฤติกรรมในการทำมาหาเลี้ยงชีพ เป็นส่วนใหญ่ของเวลาและชีวิตของแต่ละบุคคล จึงควรพุ่งเป้าการพัฒนาคนมาที่การทำมาหาเลี้ยงชีพ ให้เป็นสัมมาอาชีพะ โดยเป็นการหาเลี้ยงชีพที่สุจริต ไม่เบียดเบียนก่อเวรภัยทำลายผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม แต่ให้เป็นการหาเลี้ยงชีพที่ช่วยแก้ปัญหา สร้างสรรค์เกื้อกูลสังคมและธรรมชาติ

นอกจากพัฒนาความรู้ความสามารถ ความมีฝีมือชำนาญชำนาญในการอาชีพนั้นๆ แล้ว ข้อสำคัญต้องให้พฤติกรรมในการประกอบอาชีพเป็นไปในแนวทางที่มุ่งให้เกิดผลที่เป็นวัตถุประสงค์ของวิชาชีพนั้นๆ อย่างแท้จริง พร้อมทั้งใช้พฤติกรรมในการประกอบอาชีพนั้น เป็นโอกาสหรือเป็นปัจจัยเกื้อหนุนการพัฒนาชีวิตของตัวคนผู้นั้นเอง

✧ นอกจากการทำมาหาเลี้ยงชีพแล้ว พฤติกรรมเศรษฐกิจทั่วไป เช่น การกิน การใช้จ่ายซื้อหา การเตรียมอาหาร การกำจัดของเสียทิ้งขยะ ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตและสภาพแวดล้อมมาก จึงควรฝึกฝนพัฒนาให้มีพฤติกรรมเศรษฐกิจทุกอย่างในทางที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิตและเกื้อกูลสภาพแวดล้อม เช่น ความรู้จักประมาณในการบริโภค การซื้อหาปัจจัยสี่และสิ่งของเครื่องใช้โดยมุ่งเอาคุณค่าแท้ การไม่เสพสิ่งเสพติดมีนเมา เป็นต้น

✧ พฤติกรรมในการหาความสุขก็เป็นที่มาสำคัญของปัญหาการพัฒนา คนที่ไม่พัฒนามักหาความสุขด้วยการเบียดเบียนก่อทุกข์หรือให้ทุกข์แก่ผู้อื่นและทำลายสิ่งแวดล้อม จึงควรพัฒนาให้คนรู้จักหาความสุขด้วยพฤติกรรมที่เกื้อกูลความสุขที่อิงธรรมชาติ หาความสุขแบบประสาน และความสุขจากการให้ความสุข ซึ่งต้องอาศัยการพัฒนาด้านจิตใจสูงขึ้นไป

✧ ส่งเสริมพฤติกรรมที่เกื้อหนุนการพัฒนาคน หรือพัฒนาชีวิตของบุคคล โดยเฉพาะพฤติกรรมที่เป็นฐานของการพัฒนาจิตใจและปัญญา ซึ่งจะทำให้ชีวิตเห็นห่างจากการเบียดเบียนอย่างเป็นไปเอง เช่น การไปค้นคว้าหาความรู้ เป็นต้น

◇ ชีวิตของคนทั่วไป มีเป้าสัมพันธอยู่ที่วัดดูมาก และเป็นความสัมพันธในแง่การแสวงหาและการเสพ โดยมุ่งได้มุ่งเอาพฤติกรรมจึงโน้มเอียงไปในทางเปียดเบียนได้มาก

การพัฒนาคนขึ้นต้นมุ่งสร้างดุลยภาพ โดยฝึกคนให้มีการให้ คู่ไปด้วกับการได้และการเอา คือไม่ให้มุ่งจะได้จะเอาอย่างเดียว แต่ให้มีการให้ด้วย ดุลยภาพก็จะเกิดทั้งแก่ชีวิตและสังคม การเปียดเบียนก็จะลดน้อยลง โดยมีการเกื้อกูลขึ้นมาเคียงคู่

ในวัฒนธรรมไทยแต่เดิมมีการฝึกพฤติกรรมให้นี้มากโดยไม่รู้ตัว แม้แต่ในวันเกิด วันสำคัญ วันมงคลต่างๆ สิ่งที่เป็นวันเกิดหรือวันมงคลนั้นทำ จะเป็นเรื่องของการให้เป็นหลักสำคัญ ไม่ใช่เป็นการรอที่จะได้รับจากผู้อื่นอย่างในวัฒนธรรมสมัยใหม่

๒. จิตใจ จิตใจมีเจตจำนงเป็นตัวชี้้นำกำหนดพฤติกรรมและสภาพจิตที่พอใจมีความสุข ก็ทำให้พฤติกรรมมีความมั่นคง ปัญญาจะทำงานได้ผลและพัฒนาไปได้ ต้องอาศัยสภาพจิตใจที่เหมาะสม โดยเฉพาะในการพัฒนาคนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ควรจะทำให้ได้ในเรื่องปลื้กย่อยต่อไป

◇ พ่อแม่ ผู้ใหญ่ คนเลี้ยง ครูอาจารย์ เป็นต้น นำเสนอโลก (รวมทั้งธรรมชาติ หมู่สัตว์ พันธุ์นก พันธุ์ไม้ และเพื่อนมนุษย์) แก่เด็ก ในลักษณะที่สื่อ้นำความรู้สึกและทำที่แห่งความรักชื่นชมปรารภนาดี เป็นมิตร และสร้างความรู้ความเข้าใจตามเป็นจริงพร้อมทั้งเร้าจิตสำนึกที่จะก้าวเข้าไปร่วมสร้างสรรค์

◇ จิตที่คิดจะได้จะเอา ทำให้เกิดทำที่ความรู้สึกแบบหวาดระแวงเป็นปฏิปักษ์ โดยมองเพื่อนมนุษย์เป็นคู่แข่ง ตลอดจนมองเขาเป็นเหยื่อ

โดยเฉพาะสภาพแวดล้อมของสังคมปัจจุบันที่อยู่ภายใต้ระบบแข่งขันหาผลประโยชน์ จะหล่อหลอมสภาพจิตใจเช่นนี้มาก จึงต้องถ่วงดุลจิตใจที่คิดจะได้จะเอา ด้วยการตั้งจิตคิดจะให้ ซึ่งจะเป็นตัวนำจิตใจให้เกิดความสนใจต่อสุขทุกข์ของผู้อื่น เกิดความเข้าใจเห็นใจเพื่อนมนุษย์ พัฒนาเมตตากรุณามูทิตาขึ้นมา โดยวิถีธรรมชาติ และด้วยการพัฒนาพฤติกรรมในการให้เข้ามาควบคู่ ก็ทำให้การให้กลายเป็นความสุข

◇ มีชีวิตที่ใกล้ชิด หรือไม่ห่างเหินธรรมชาติเกินไป รู้จักมีความสุขในการอยู่กับธรรมชาติ ซึ่งจะนำไปสู่การรักธรรมชาติ และการอนุรักษ์ธรรมชาติ อย่างเป็นไปเองตามกระบวนการของเหตุปัจจัยตามธรรมชาติ โดยไม่ต้องรีบร้อน และเป็นผลดีทั้งแก่ชีวิตจิตใจของคนและต่อสิ่งแวดล้อม

◇ รู้จักสันโดษอย่างถูกต้อง อย่างฉลาด มีจุดหมาย ไม่ใช่สันโดษอย่างเลื่อนลอย โดยรู้จักพอใจเป็นสุขได้ง่ายด้วยวัตถุทรัพย์สินสิ่งเสพลสิ่งบริโภคเท่าที่ตนได้ตนมี ซึ่งหามาได้ด้วยความเพียรพยายามของตน โดยสุจริตชอบธรรม ไม่ต้องสูญเสียเวลาแรงงานและความคิดไปกับการมัวครุ่นและวุ่นวายตามหาสิ่งเสพลบ่าเรอตัว แล้วเอาเวลา แรงงาน และความคิดที่สงวนไว้ได้นั้นไปทุ่มเทให้กับการพัฒนาชีวิตของตน ทำสิ่งดีงาม ทำหน้าที่ที่ควรงาน ทำการสร้างสรรค์ บำเพ็ญประโยชน์ที่เป็นกุศลธรรมทั้งหลาย ซึ่งจะทำให้ได้ทั้งความสุขระดับเสพลวัตถุอย่างพอประมาณ ทั้งความสุขทางจิตใจที่ประณีตสูงขึ้นไปจากงานที่สัมฤทธิ์เป็นต้น ทั้งการไม่ทำลายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมด้วยการเสพลบริโภคมากเกินไป และทั้งการเกื้อกูลแก่สังคมไปพร้อมกัน

◇ รักษาศักยภาพในการที่จะมีความสุข และอิสรภาพของชีวิตไว้ โดยมีสติ ไม่ปล่อยตัวปล่อยใจให้ชีวิตและความสุขของตนต้องไปขึ้นต่อวัตถุสิ่งเสพลิงบริโภคมากเกินไป จนกลายเป็นว่า ถ้าไม่มีสิ่งเสพลิงหรือสิ่งฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือยนั้นแล้ว จะทรมานทรมายอยู่ไม่ได้ แต่สามารถรักษาอิสรภาพของชีวิตในทางความสุขไว้ได้

อย่างน้อยฝึกตัวให้มีท่าทีความรู้สึกต่อวัตถุสิ่งเสพลิงฟุ้งเฟ้อทั้งหลายว่า “มีก็ดี ไม่มีก็ได้” หรืออาจพัฒนาต่อไปถึงขั้นว่า “มีก็ได้ ไม่มีก็ดี” (การถือศีล ๘ หรือรักษาอุโบสถ ก็เป็นวิธีหนึ่งที่จะรักษาอิสรภาพของชีวิตนี้ไว้) ตลอดจนพัฒนาศักยภาพในการมีความสุขให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป โดยเป็นคนที่สูงส่งได้ง่ายยิ่งขึ้นๆ

จากนั้นก็ก้าวต่อไปในการพัฒนาความสุขประณีตเป็นอิสระ ที่ไม่ต้องอาศัยสุขจากสิ่งเสพลิง ที่เรียกว่า นิรามิสสุข สูงยิ่งขึ้นไป จนมีช่องทางที่จะมีความสุขได้มากมายหลายมิติ เลือกความสุขได้ตามใจปรารถนา โดยที่สูงส่งยิ่งขึ้นไป ก็ยังเป็นคุณแก่ตนเอง เกื้อกูลแก่ผู้อื่น และเอื้อต่อสิ่งแวดล้อมมากยิ่งขึ้นๆ ทั้งนี้จะต้องพัฒนาโดยอาศัยปัญญามาเป็นตัวปรับและนำสู่เป้า

◇ มีอุดมคติ มีปณิธานในหน้าที่กิจการงาน ในการสร้างสรรค์ ทำสิ่งที่ดีงาม และการเข้าถึงจุดหมายแห่งชีวิตที่ดีงามสมบูรณ์ ซึ่งจะให้ได้ฝึกความรักงาน ความเพียรพยายาม ขยันอดทน ความรับผิดชอบ ความมีสติ สมาธิ เป็นต้น ทำให้เกิดการพัฒนาวิตถของคนที่พร้อมไปด้วยกันกับการเป็นองค์ประกอบที่พัฒนาสร้างสรรค์สังคม มีชีวิตที่ห่างไกลจากการเบียดเบียนทั้งต่อเพื่อนมนุษย์และสิ่งแวดล้อม

๓. ปัญญา ปัญญาเป็นตัวแก้ปัญหา เป็นตัวจัดปรับทุกอย่าง ทั้งพฤติกรรมและจิตใจให้ลงตัวพอดี และเป็นตัวนำสู่จุดหมายแห่งอิสรภาพและสันติสุข จะต้องพัฒนาควบคู่ประสานกันไปและอิงอาศัยการพัฒนาทั้งพฤติกรรมและจิตใจ เช่น

◇ ชักนำเด็ก ตั้งแต่เล็กแต่น้อย ให้รู้จักคิดในแนวทางของโยนิโสมนสิการ ไม่ใช่ทับถมกดเด็กให้จมลงไป ในวังวนแห่งค้นหา หัดให้รู้จักคิดถามคิดตอบในเรื่องว่า คืออะไร เป็นอย่างไร เป็นมาอย่างไร เป็นเพราะอะไร เพื่ออะไร เป็นต้น แม้แต่เมื่อพาเด็กไปร้านค้า เด็กเห็นของเล่นสนใจจะได้จะเอา ก็ไม่หมกความคิดของเด็กไว้กับความน่าได้น่าเอาเพียงของรูปร่างสีสัมผัสชี้แนะเด็กในทางปัญญาด้วยโยนิโสมนสิการ เช่นถาม-ค้นว่า อันนี้ สิ่งนี้ คืออะไร ทำที่ไหน ใช้เพื่ออะไร ทำได้อย่างไร มีข้อดีข้อเสียอย่างไร เราจะปฏิบัติต่อมันอย่างไรจึงจะดี เป็นต้น

◇ พฤติกรรมต่างๆ ที่เด็กประพฤติปฏิบัติ หรือสอนให้ทำ ควรให้เป็นไปด้วยความรู้เข้าใจ รู้เหตุผลและคุณค่าหรือประโยชน์ ซึ่งนอกจากเป็นการพัฒนาปัญญาแล้ว จะทำให้เกิดความพอใจ เต็มใจ และตั้งใจทำ เกิดผลดีทางจิตใจ และทำให้พฤติกรรมนั้นยั่งยืนมั่นคงด้วย

◇ การเสพบริโภคสิ่งต่างๆ มี ๒ ประเภท คือ เสพบริโภคด้วยตัณหา กับเสพบริโภคด้วยปัญญา

ถ้าเสพบริโภคด้วยตัณหา เช่น กินอาหารเพื่ออร่อยลิ้น หรือ ใ้แก่อดทน (+มานะ) ก็จะไม่มีความสุขโดยปริมาณ และไม่ไ้ผลเชิงคุณภาพ แต่ตรงข้าม จะเกิดผลร้ายทำลายคุณภาพชีวิตด้วยปริมาณที่มากเกินไป หรือน้อยไป

ในเชิงปริมาณ (อร่อย ก็กินมากจนลูกไม่ไหว อาหารไม่ย่อยเฉพะหน้า และอ้วนเกินไปในระยะยาว; ไม่อร่อย ก็กินน้อยเกินไป ไม่พอแก่ความต้องการของร่างกาย สุขภาพทรุด) และในเชิงคุณภาพ (อร่อยลิ้น แต่อาหารไม่มีคุณค่าหรือเป็นพิษ กินมากแต่เป็นโรคขาดอาหาร หรือนำโรคภัยไข้เจ็บ เช่น ไขมันในเส้นเลือดสูง โรคหัวใจ ความดันโลหิตสูง, อาหารไม่สู้อร่อยแต่มีคุณค่า ก็เลยไม่ได้กิน)

นอกจากนั้นยังเป็นเหตุให้สิ้นเปลืองโดยไม่สมควร (อาหารที่ร้านหรูหรรราคาแพง จ่ายไปพันบาท ได้คุณค่าเท่าอาหาร ๒๐ บาท) เป็นเหตุให้เบียดเบียนกันในสังคม ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม (คนพวคน้อยพุ่มเฟือย คนพวกรวยยิ่งยากจน) อีกทั้งเป็นการล้างผลาญทรัพยากรธรรมชาติและทำลายสิ่งแวดล้อม (เอาจากธรรมชาติมาก และทิ้งขยะมาก)

การใช้โยนิโสมนสิการ ในกรณีนี้ เรียกว่าการบริโภคโดยพิจารณา หรือบริโภคด้วยปัญญา เมื่อถูกคิดพิจารณาว่าเรากินอาหารเพื่ออะไร และรู้ว่าความหมายคุณค่าประโยชน์ที่แท้ของอาหาร คือเพื่อซ่อมแซมเสริมสร้างร่างกายให้มีสุขภาพดี นี้เรียกว่า คุณค่าแท้ ส่วนการได้เสพรสชาติอร่อยลิ้น เป็นเพียงคุณค่าเสริมเติม หรือคุณค่าเทียมเพื่อชักจูงใจ คนที่ฉลาดจะต้องรู้จักเลือกเอาให้เข้าถึงคุณค่าแท้

พอรู้อย่างนี้ ปัญญาจะมาปรับพฤติกรรมในการกิน ให้เกิดความพอดี อย่างน้อยเมื่อกิน ต้องได้คุณค่าแท้ให้เหนือหรือไม่น้อยกว่าคุณค่าเทียม ก็เกิดดุลยภาพดีขึ้น การกินด้วยปัญญาจะช่วยปรับทั้งปริมาณให้พอดี และได้ผลเชิงคุณภาพ

ได้ปริมาณที่พอดี (กินพอแก่ความต้องการ ก็หยุด รู้ว่าถ้ากินมากเกินไปจะเสียสุขภาพ ก็หยุด) และได้ผลเชิงคุณภาพ (อาหารอร่อยไม่มีคุณค่า แต่เป็นพิษเป็นภัย ก็ไม่กิน อาหารไม่อร่อยแต่มีคุณค่าสูง เป็นประโยชน์มาก ก็กินได้)

พอปัญญาามา ก็กำราบความอยากแบบตัณหา (ทั้งที่อาหารอร่อย แต่รู้ว่าเป็นพิษหรือเป็นโทษ ก็ไม่กิน) และทำให้จิตใจเกิดความอยากแบบใหม่ที่เป็นกุศล เรียกว่าฉันทะ (ของไม่อร่อยแต่รู้ว่ามีคุณค่าสูงเป็นประโยชน์มาก ก็อยากกิน)

พอฉันทะเกิด คนก็เข้าสู่วิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงาม เป็นคุณค่าแก่ตนเอง โดยเสริมคุณภาพชีวิตทางกาย และเกิดความสุขความพอใจทางจิตใจที่ได้สนองความต้องการในการเสริมคุณภาพชีวิตทั้งแก่กุลผู้อื่น โดยไม่แย่งชิงเอาเปรียบมาก และทั้งช่วยเหลือสภาพแวดล้อม โดยไม่ล้างผลาญทรัพยากรและก่อมลภาวะมาก

การกินด้วยปัญญา โดยใช้โยนิโสมนสิการนี้ ทำให้เกิดการกินพอดี การบริโภคพอดี เรียกว่า โภชนะมัตตัญญูตา ที่เน้นย้ำมากในการพัฒนาคนตามหลักพระพุทธศาสนา โดยตั้งอยู่บนฐานของการพิจารณาถึงคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม

หลักการนี้พึงใช้กับการกินใช้เสพทุกอย่าง โดยเฉพาะเทคโนโลยีต่างๆ เช่นจะซื้อรถยนต์ โทรทัศน์ วิทยุ มาใช้ ก็พึงถามตัวเองว่า คุณค่าประโยชน์ที่แท้ของสิ่งเหล่านี้คืออะไร เราจะมีจะใช้เพื่อประโยชน์อะไร ใช้อย่างไรจะส่งเสริมคุณภาพชีวิต (เช่นได้ความรู้ข้อมูลข่าวสาร) อย่าให้ลุ่มหลงติดอยู่แค่คุณค่าเทียม (เอาแต่บันเทิงเริงรมย์มัวเมาเสียเวลาเสียสุขภาพหรือแค่อดใจแข่งกัน)

◇ ปัญญาเห็นว่า “เวลามีค่ากว่าเงินทอง” ไม่ใช่แค่ “เวลาเป็นเงินเป็นทอง” เพราะทุกขณะของเวลาคือชีวิตและคุณค่าของชีวิต ฉะนั้น จึงต้องใช้ปัญญาพิจารณาตรวจตราและตรวจสอบ อยู่เสมอโดยไม่ประมาทว่า พฤติกรรมของเรา การงานและกิจการของเรา ยังเป็นไปในทางส่งเสริมคุณภาพชีวิต ส่งเสริมการพัฒนาจิตใจและปัญญาดีอยู่หรือไม่ มีส่วนใดที่จะทำลายคุณภาพชีวิต ทำชีวิตจิตใจให้ตกต่ำลง เป็นไปเพื่อเบียดเบียนก่อความเสียหายแก่ผู้อื่น แก่สังคม แก่โลก อันรวมทั้งธรรมชาติที่แวดล้อม เมื่อรู้ ก็เร่งแก้ไขปรับปรุง และพัฒนาให้เป็นไปในทางที่ดีที่เกื้อกูลยิ่งขึ้นไป

ปัญญาที่ใช้เวลาด้วยความไม่ประมาทนี้ มองด้านตนเองแล้ว ก็มองออกไปข้างนอกด้วย โดยตามทันรู้ทันข่าวสารความเป็นไปต่างๆ ไม่ละเลยปล่อยผ่าน รู้จักพิจารณากลับกรองเลือกสรรนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ไม่หลงตามเสียงชักจูงและค่านิยมที่เป็นโทษ อะไรเกิดขึ้นเป็นไปจะส่งผลกระทบต่อทางร้ายเสียหาย ก็เร่งแก้ไข อันใดจะเกิดคุณค่าประโยชน์ ก็ชวนชวนยัดจัดทำดำเนินการให้สำเร็จ โดยมุ่งทั้งคุณภาพชีวิตของตนและคนใกล้ชิด ประโยชน์สุขของสังคม และความดำรงอยู่ด้วยดีของโลก

◇ ช่วยกันปิดเป่าความเชื่อถือและค่านิยม ตลอดจนจนแนวคิดผิดๆ ที่เป็นไปในทางส่งเสริมโลภะ โทสะ และโมหะ เช่นที่มุ่งหาผลประโยชน์ เป็นไปในทางเบียดเบียนทำลาย หรือมงายหลอกลวง และศึกษาหาความรู้เพื่อส่งเสริมค่านิยม หลักการและแนวความคิดที่ต้งาม ซึ่งเป็นสัมมาทิฐิ ทำให้เกิดการช่วยเหลือร่วมมือ และส่งเสริมปัญญา ที่จะป็นปัจจัยผลักดันและเป็นฐานของการพัฒนาที่ถูกต้อง เป็นผลดีแก่ชีวิต สังคม และธรรมชาติ

ที่ว่ำนั้นเช่น แนวความคิดที่มองตามเหตุปัจจัย มองมนุษย์ อยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติทั้งหมด ที่จะต้องอยู่ร่วมกันอย่างประสานเกื้อกูล ไม่ใช่มองคนแยกต่างหากจากธรรมชาติ และมุ่งแต่จะพิชิตจัดการกับธรรมชาติ ตลอดจนแนวคิดเกี่ยวกับอิสรภาพและสันติสุขของมนุษย์ ที่เื้ออต่อสังคมและธรรมชาติไปพร้อมด้วยกัน

◇ พัฒนาปัญญาที่รู้เข้าใจโลกและชีวิตตามเป็นจริง เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ จนผ่านพ้นความยึดติดในคุณค่าที่ไม่เป็นจริง ซึ่งเนืองอยู่กับสิ่งปรุงแต่งอันไร้แก่นสารที่แท้ทั้งหลาย ทำจิตใจให้เป็นอิสระ มีความสุขเต็มอ้อมในตัว โดยไม่ต้องอาศัยสิ่งภายนอก เป็นผู้ไม่มีอะไรที่จะต้องทำเพื่อตัวเองอีกต่อไป จึงใช้พลังงานของชีวิตทั้งหมดที่เหลืออยู่เพื่อสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่โลก เป็นผู้บรรลุจุดหมายของการพัฒนามนุษย์ และเป็นผู้มีชีวิตที่เื้ออที่สุดต่อการใช้โลกทั้งหมด ทั้งโลกคือสังคมมนุษย์ และโลกแห่งธรรมชาติ จะบรรลุจุดหมายแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน

๒) ระบบการพัฒนาที่ยั่งยืน

เมื่อมีการพัฒนาคน และคนได้รับการพัฒนา ในฐานะที่คนนั้นเป็นปัจจัยตัวกระทำ ก็นำเอาการพัฒนาคนและคนที่มีการพัฒนาขึ้นมาเป็นแกนกลางของระบบการพัฒนาให้เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืนจะเกิดขึ้น เมื่อระบบความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทั้ง ๔ ดำเนินไปด้วยดี โดยที่ทุกส่วนเป็นปัจจัยส่งผลในทางเกื้อกูลแก่กัน ทำให้ดำรงอยู่ ด้วยดี ด้วยกัน

ในระบบนี้ มนุษย์ในฐานะเป็นปัจเจกตัวกระทำ มีความสำคัญที่สุดที่จะให้ภาวะที่พึงประสงค์นี้เกิดขึ้นได้หรือไม่

ในที่นี้จะกล่าวถึงข้อคิดเกี่ยวกับการพัฒนาและการปฏิบัติ ต่อองค์ประกอบทั้ง ๔ เฉพาะที่เป็นแนวทางพื้นฐานบางประการ

๑. มนุษย์

⊗ มนุษย์ในฐานะเป็นมนุษย์ เป็นหลักการที่ควรให้ความสำคัญสูงสุด โดยมุ่งให้การศึกษาและจัดสรรปัจจัยเกื้อหนุนอื่น เพื่อช่วยให้มนุษย์แต่ละชีวิตเจริญงอกงามเข้าถึงความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และมีชีวิตที่ดีงาม มีความสุขที่แท้จริง สมบูรณ์ มนุษย์ที่ได้มีการพัฒนาในฐานะนี้ จะเป็นปัจเจกตัวกระทำที่ดีที่สุด ที่จะช่วยให้ระบบสัมพันธ์องค์รวมใหญ่บรรลุจุดหมายแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน

⊗ มนุษย์ในฐานะทรัพยากรมนุษย์ คือเป็นทุนหรือเป็นปัจจัยในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ก็พึงมีการพัฒนาให้เป็นทรัพยากรที่มีคุณภาพ โดยมีสุขภาพดี ขยันอดทน รับผิดชอบ มีฝีมือ มีความรู้ความสามารถ เชี่ยวชาญ ฯลฯ พร้อมทั้งจะเป็นกำลังในระบบเศรษฐกิจและสังคมที่จัดสรรให้เกื้อหนุนและนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

๒. สังคม

⊗ ระบบการต่างๆ ทางสังคมนั้น ว่าโดยพื้นฐาน เป็นการจัดตั้งวางรูปแบบขึ้น เพื่อให้เป็นเครื่องมือและเป็นสื่อที่ช่วยให้กระบวนการแห่งเหตุปัจจัยในกฎธรรมชาติทำงานหรือดำเนินไปในทางที่จะอำนวยผลดีแก่หมู่มนุษย์

การจำแนกเป็นระบบย่อยต่างๆ เช่นระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ระบบการบริหาร ตลอดจนกิจการต่างๆ ก็เพื่อให้กระบวนการแห่งเหตุปัจจัยนั้นเกิดมีกำลังและประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ในการที่จะนำไปสู่ผลสำเร็จ เพราะฉะนั้น ระบบเหล่านั้นทั้งหมด จะต้องประสานกลมกลืนสอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน บนฐานแห่งความรู้ในความเป็นจริงแห่งกฎธรรมดาดังเดียวกัน

การที่ระบบเหล่านั้นตั้งอยู่บนทฤษฎีที่ไม่เข้าถึงความจริงแท้ และอยู่บนฐานของทฤษฎีที่แบ่งแยกแตกต่างกัน ก็คือเครื่องบ่งบอกให้ทราบว่า ระบบการเหล่านั้นจะไม่นำไปสู่ผลที่มุ่งหมาย และจะไม่เป็นระบบที่ยั่งยืน และอาจจะเป็นตัวการที่ทำให้สังคมวิปริตเรรวนระส่ำระสายด้วยซ้ำ

⊗ ผลสำเร็จที่เกิดจากระบบการต่างๆ ทางสังคม เช่น เศรษฐกิจเจริญเติบโต จากการพัฒนาเศรษฐกิจที่สำเร็จผลสภาพบ้านเมืองสงบเรียบร้อย จากการเมืองการปกครองที่ได้ผลเป็นต้น ไม่ใช่เป็นจุดหมายในตัว แต่เป็นสภาพแวดล้อม เป็นบรรยากาศและเป็นปัจจัยเกื้อหนุน เพื่อเอื้อโอกาสให้มนุษย์สามารถพัฒนาตนเข้าถึงชีวิตที่ดีงาม ความมีอิสรภาพและสันติสุขที่แท้จริง

⊗ จุดเน้นสำคัญของมาตรการต่างๆ ทางสังคม ก็คือการสร้างบรรยากาศแห่งการไม่เบียดเบียน ตลอดจนบรรยากาศแห่งการช่วยเหลือเกื้อกูล สังคมจึงจะต้องให้มีมาตรการพิทักษ์และป้องกันคนที่อยู่ในสถานะต่างๆ ซึ่งมีโอกาส มีกำลัง ความสามารถมากน้อยต่างกัน ไม่ให้เบียดเบียน ช่มเหง เอารัดเอาเปรียบกัน และเอื้อโอกาสที่แต่ละบุคคลจะพัฒนายิ่งขึ้นไปทั้งในฐานะมนุษย์ และในฐานะทรัพยากรมนุษย์

ในระดับสังคมชั้นใด ในระดับต่างสังคมก็ชั้นนั้น ประชาชาติที่เปิดถึงทั่วกันแล้ว จะต้องวางมาตรการร่วมกันปกป้อง มิให้มีการกดขี่บีบบังคับเอารัดเอาเปรียบกันระหว่างประเทศ ไม่ว่าจะน้อยใหญ่

พร้อมกันนั้น สังคมก็พึงมีมาตรการพิทักษ์ป้องกันไม่ให้คนเบียดเบียนทำลายธรรมชาติแวดล้อม แต่มีมาตรการส่งเสริมสนับสนุนการกระทำและกิจกรรมที่เกื้อกูลแก่ธรรมชาติ

๓. ธรรมชาติ

☸ ทศนคติที่ดีของมนุษย์ต่อธรรมชาตินั้น ไม่ควรจะหยุดเพียงแค่อุบัติของตนเองแยกต่างหากจากธรรมชาติ และเลิกคิดจะพิชิตจัดการกับธรรมชาติตามชอบใจ แล้วมองตัวเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ และจะต้องมีชีวิตที่สอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติเท่านั้น เพราะนั่นยังเป็นทศนคติที่ถึงเชิงลบและเฉื่อยชา แต่ควรจะไปก้าวต่อไปถึงขั้นแสดงศักยภาพของมนุษย์ในทางที่ตรงข้ามจากเดิม กล่าวคือ

ก่อนหน้านี้นั้น มนุษย์วัดความสามารถของตนด้วยการที่เอาชนะธรรมชาติ และจัดการกับธรรมชาติได้ตามปรารถนาต่อไปนี้ มนุษย์มองเห็นแล้วว่า การทำได้อย่างนั้นไม่ใช่เป็นความสามารถที่แท้จริงอันน่าภูมิใจ แต่อย่างใดเลย ความสามารถที่แท้จริงของมนุษย์ ก็คือ การทำให้โลก ซึ่งเคยมีการเบียดเบียนกันมาก เบียดเบียนกันน้อยลง ทำให้โลกที่มนุษย์และสรรพชีพเคยพ้ออยู่กันได้ สามารถอยู่กันได้ดียิ่งขึ้น อย่างเกื้อกูลกันมากขึ้น

☸ ในสังคมมนุษย์ มีการจัดตั้งวางสมมติต่างๆ ขึ้น เพื่อเป็นหลักประกันความสัมพันธ์ที่จะช่วยให้มนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยดี และคุ้มครองสังคมให้อยู่ในสันติสุขและความชอบธรรม

สมมติทั้งหลาย เช่นสิทธิต่างๆ เหล่านั้น มนุษย์พึงใช้อ้างต่อกันกับมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น จะใช้อ้างในการปฏิบัติต่อธรรมชาติไม่ได้

ในการปฏิบัติต่อธรรมชาติ พึ่งดูที่ผลกระทบอันจะเกิดขึ้นตามความเป็นจริง ที่มันจะเป็นไปตามเหตุปัจจัยในกฎธรรมชาติเท่านั้น ว่าจะเป็นการก่อความเสียหาย หรือสร้างสรรค์เกื้อกูล และผลดีผลร้ายตามกฎธรรมชาติที่แท้ก็ส่งต่อมาถึงตัวมนุษย์และสังคมของตนในที่สุดด้วย

การใช้สมมติเช่นสิทธิเป็นต้นนั้น จะไม่มีผลใดๆ ในธรรมชาติเลย นอกจากผลระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ด้วยกัน

☸ มนุษย์ในยุคพัฒนาที่ผ่านมา ยิ่งเจริญก็ยิ่งแปลกแยกจากโลกที่แท้ของตนเอง คือโลกธรรมชาติ ไกลออกไปมากขึ้น

แท้จริงนั้น ธรรมชาตินอกจากเป็นพื้นฐานและเป็นแหล่งหล่อเลี้ยงแห่งชีวิตด้านกายของมนุษย์แล้ว ถ้ามนุษย์วางท่าทีให้ถูกต้อง ธรรมชาติก็จะเป็นแหล่งอำนวยความสะดวกแห่งความงาม ความรื่นรมย์และให้ความสุขหล่อเลี้ยงแม้แต่ชีวิตด้านนามธรรมของมนุษย์ด้วย

ยิ่งกว่านั้น มนุษย์ที่เข้าสู่วิถีแห่งการพัฒนา จะได้รับประโยชน์จากธรรมชาติ โดยใช้เป็นที่พัฒนาชีวิตของตนทุกด้าน จนบรรลุความสมบูรณ์แห่งจิตใจและปัญญา

ถ้ามนุษย์ไม่ลืมนี่จะรับเอาคุณค่าเหล่านี้ของธรรมชาติ มนุษย์ก็จะไม่แปลกแยกจากโลกและชีวิตของตน และความ ประสานเกื้อกูลกันก็จะเกิดตามมา

⊗ ในขณะที่มนุษย์ประกาศขึ้นมาว่า ต่อไปนี้เราจะอยู่ ร่วมกันกับธรรมชาติอย่างสันติ โดยไม่เบียดเบียนทำร้ายเอา เปรียบกันนั้น แท้ที่จริงธรรมชาติได้ตกอยู่ในภาวะเสียเปรียบแล้ว เป็นอย่างยิ่ง เพราะก่อนที่มนุษย์จะประกาศเช่นนั้น มนุษย์ได้ รุกรานเอาจากธรรมชาติไปเกือบจะหมดอยู่แล้ว เป็นเหมือนคนที่จะเอาแต่ได้อย่างเดียว

ถ้ามองให้ถูกต้องอย่างนี้ มนุษย์ไม่ควรจะอยู่เพียงแค่ภาวะ สบตากับธรรมชาติเท่านั้น แต่มนุษย์ควรจะให้แก่ธรรมชาติให้มาก ด้วยการเสริมสร้างเป็นการใหญ่ โดยยอมเสียสละให้มาก อาจ จะถือว่าเป็นการที่มนุษย์สำนึกผิด แล้วทำความดีชดใช้ หรือจะถือ ว่ากอบโกยจากเขามามากแล้ว จะคืนให้แก่ธรรมชาติบ้าง ก็ได้

๔. เทคโนโลยี

⊗ การประดิษฐ์ การผลิต การใช้เทคโนโลยี เพื่อแก้ปัญหา และอนุรักษ์ธรรมชาติโดยตรง มีมากมายหลายอย่าง เพิ่มขึ้นๆ เช่น การพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่เกื้อกูล ไม่ทำลายธรรมชาติ เทคโนโลยีที่ประหยัดพลังงาน หรือใช้พลังงานอย่างมี ประสิทธิภาพ เทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพในการผลิตสูงโดยมี ของเสียน้อย เทคโนโลยีเพื่อกำจัดของเสียเช่นเครื่องกำจัดน้ำเสีย เครื่องกำจัดขยะ เทคโนโลยีที่เอาของเสียมาผลิตเวียมน้ำใช้ ประโยชน์ใหม่ เป็นต้น ตลอดจนการวางมาตรการบังคับควบคุม และมาตรการทางภาษี เป็นต้น

ข้อนี้เป็นเรื่องใหญ่ที่ผู้รู้เฉพาะจะต้องบรรยายเป็นพิเศษต่างหาก ปฏิบัติการในเรื่องนี้มีความซับซ้อน ในบางสังคมก็ได้ผลน้อย ซึ่งนอกจากเป็นเพราะปัญหาด้านเทคโนโลยีเองแล้วยังโยงไปถึงความบกพร่องในการพัฒนาคน และความย่อหย่อนความรู้ประสิทธิภาพหรือความเลื่อมโทรมในระบบการต่างๆ ของสังคม พูดสั้นๆ ว่า เรื่องนี้ยังจะต้องเร่งรัดแก้ไขปรับปรุงอีกมาก

⊗ สังคมบางสังคม เช่นสังคมไทยเราเอง ชาติภูมิหลังในการสร้างสรรค์ผลิตเทคโนโลยี และแม้จนกระทั่งปัจจุบันก็ยังไม่ก้าวสู่ความเป็นผู้ผลิต

การที่เริ่มต้น โดยพบกับเทคโนโลยีสำเร็จรูป และเป็นเทคโนโลยีประเภทบริโภค กับทั้งตนเองสัมพันธ์กับเทคโนโลยีในฐานะผู้บริโภค เทคโนโลยีจึงมีความหมายหนักไปด้านเดียวในแง่เป็นเครื่องเสริมความสะดวกสบายบำรุงบำเรอ ความสัมพันธ์แบบนี้ไม่เอื้อต่อการพัฒนาคน แต่จะสร้างความโน้มเอียงที่เป็นปัญหาอย่างน้อย ๒ ประการ คือ ส่งเสริมค่านิยมบริโภค ชอบฟุ้งเพื่อฟุ่มเฟือย และเสริมซ้ำนิสัยเห็นแก่ความสะดวกสบายชอบแต่การที่ง่าย อ่อนแอ ไม่สู้สิ่งยาก แม้แต่สังคมที่มีภูมิหลังในการผลิตและพัฒนาเทคโนโลยีเองก็ยังมีประสพปัญหานี้ จึงเป็นเรื่องที่ควรจะไม่ประมาท และเร่งรัดพัฒนาคนให้ทวนกระแสนี้ได้

⊗ เนื่องจากเทคโนโลยีเป็นเครื่องขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ของมนุษย์ ทำงานแทนมนุษย์ได้มากมาย และอีกประการหนึ่งเป็นเครื่องบำรุงบำเรออำนวยความสะดวกสบาย ถ้ามนุษย์ใช้มันด้วยสติ และมีโยนิโสมนสิการ โดยปฏิบัติต่อมันถูกต้อง มันก็จะเป็นปัจจัยที่เกื้อกูลยิ่ง ทั้งในการพัฒนาตัวมนุษย์เอง และในการนำการพัฒนาที่ยั่งยืนไปสู่จุดหมาย

แต่ถ้ามนุษย์ล้มตัวเพลิดเพลิดไป โดยใช้แต่เทคโนโลยีทำงานให้ และเสพสุขโดยใช้เทคโนโลยีบำรุงบำเรอ มนุษย์จะโน้มเอียงไปในทางที่จะพึ่งพาและตกเป็นทาสของเทคโนโลยี ทั้งในแง่อินทรีย์ที่ทำงานการ และในด้านความสุข คือขาดเทคโนโลยีแล้วทำงานไม่ได้ ดำเนินชีวิตให้ได้ผลดีไม่ได้ และมีความสุขไม่ได้ ผลก็จะกลายเป็นว่าเทคโนโลยีนำมาซึ่งความเสื่อมแก่มนุษย์

มนุษย์จึงจะต้องไม่ประมาท และให้ความเจริญของเทคโนโลยี เคียงคู่กันไปกับการพัฒนาตนเอง ไม่ใช่เทคโนโลยีเจริญ แต่มนุษย์เสื่อมลง และมนุษย์เป็นทาสของเทคโนโลยี แทนที่จะเป็นเจ้านายใช้เทคโนโลยี

⊗ เทคโนโลยีเป็นส่วนประดิษฐ์เสกสรรของมนุษย์แท้ๆ ที่มนุษย์ดึงหลุดออกมาจากธรรมชาติให้ปรากฏตัวในรูปลักษณะใหม่สิ้นเชิง จึงเป็นสิ่งแวดล้อมใหม่ หรือสิ่งแวดล้อมเทียม และเกิดเป็นโลกมนุษย์ที่ต่างหากและซ้อนบังโลกแท้ของธรรมชาติ

ถ้ามนุษย์ไม่ระวังตัวให้ดี เทคโนโลยีจะเป็นตัวการทำให้มนุษย์แปลกแยกจากโลกแท้ของธรรมชาติ แล้วปัญหามากมายก็จะเกิดแก่มนุษย์และโลกทั้งหมด อันนี้ก็เป็นข้อเตือนมนุษย์อีกเช่นเดียวกัน ที่จะให้ต้องไม่ประมาท โดยไม่ละเลยหลงลืมที่จะให้องค์ประกอบทุกอย่างของระบบการพัฒนาคำเดินไปด้วยกันในทางที่ส่งผลเกื้อกูลต่อกัน และต่อระบบทั้งหมด

⊗ การใช้การเสพการบริโภคเทคโนโลยีมี ๒ แบบ คือ เสพด้วยตัณหา โดยหลงติดในคุณค่าเทียมหรือคุณค่าฉาบทา กับการใช้ด้วยปัญญาเพื่อคุณค่าแท้ของมัน

เมื่อใดมนุษยย์หลงจมอยู่ในวิถีของตัณหา การพัฒนามนุษย์ และกระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืนทั้งหมดก็จะล้มเหลว

เนื่องจากทางเลือกแห่งท่าทีต่อเทคโนโลยีในข้อนี้ ประกอบกับอิทธิพลของเทคโนโลยีที่ล่อเร้าให้มนุษย์ปฏิบัติผิดต่อมันในข้อก่อนๆ มนุษย์ในยุคปัจจุบันจึงถูกทำลายเป็นอย่างยิ่งว่าจะสามารถใช้สิ่งทีตนสร้างสรรค์ขึ้นมาเป็นเครื่องมือเกื้อหนุนในการพัฒนาตนไปสู่จุดหมายแห่งชีวิตดีงามสมบูรณ์ ที่มีอิสรภาพและสันติสุขได้หรือไม่ หรือจะถูกสิ่งทีตนเองสร้างขึ้นมาแน่นหนาและชักจูงออกไปจากโลกและชีวิตแห่งความเป็นจริง และถูกมันชักนำไปสู่ความพินาศในที่สุด

เรื่องนี้การพัฒนามนุษย์จะเป็นเครื่องตัดสิน

เมื่อพูดถึงข้อปฏิบัติต่อองค์ประกอบแต่ละอย่างพอเป็นแนวทางแล้ว ต่อจากนั้นก็ถึงขั้นที่จะบูรณาการองค์ทั้ง ๔ เข้าด้วยกันเป็นระบบสัมพันธ์อันเดียว โดยเอาระบบการพัฒนาตัวคนมาเป็นองค์แกนกลาง ที่จะทำหน้าที่เป็นปัจจัยตัวกระทำดังกล่าวมาแล้ว ให้สำเร็จเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน แต่บัดนี้ถึงวาระทีจะต้องจบเรื่อง จึงต้องค้างไว้แค่นี้ก่อน

อย่างไรก็ตาม ขออย่าไว้ก่อนจบว่า เกณฑ์มาตรฐานขั้นพื้นฐานทีพระพุทธศาสนาใช้วัดการพัฒนา คือการไม่เบียดเบียนทั้งตนเอง และไม่เบียดเบียนผู้อื่น

คนทีมีการพัฒนาไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น ระบบทั้งหมดทีพัฒนาถูกทาง ทีไม่ก่อความเบียดเบียน

เกณฑ์มาตรฐานนี้ มิใช่เป็นเพียงเครื่องวัดความถูกต้องชอบธรรมเท่านั้น แต่เป็นเครื่องวัดความสามารถด้วย

คนที่ได้รับการพัฒนาย่อมมีความสามารถมากยิ่งขึ้นๆ ใน การที่จะสร้างผลดีหรือทำประโยชน์ให้แก่ตน โดยไม่ต้อง เบียดเบียนก่อโทษแก่ผู้อื่น คือคนยิ่งพัฒนา ยิ่งมีความสามารถ ยิ่งเก่ง ก็ยิ่งทำให้โลกเบียดเบียนกันน้อยลง

การบรรลุผลสำเร็จของตน โดยที่ให้ผู้อื่นเดือดร้อนเสียหาย เป็นเรื่องสามัญ ไม่ใช่ความสามารถพิเศษอะไร และไม่แสดงถึง ความเป็นผู้ที่ได้พัฒนาแล้ว

มนุษย์พยายามเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ การเข้าถึงความ จริงนี้ ทุกระดับเป็นความสำเร็จที่สำคัญ คือเป็นการได้ปัญญา เมื่อ ได้ปัญญาคือความรู้ ก็เอาปัญญาความรู้นั้นไปทำความสำเร็จขั้น ต่อไป คือใช้ปัญญาความรู้นั้นแก้ปัญหาเข้าถึงประโยชน์ที่มุ่งหมาย

แต่ในขั้นนี้ มนุษย์จะใช้ความรู้อย่างไร ย่อมขึ้นต่อ เจตจำนงของเขาที่จะสนองแนวความคิดความต้องการอย่างไร

มนุษย์ในกระแสอารยธรรมปัจจุบัน ได้นำความรู้ไปใช้ในการ ที่จะเอาชนะและจัดการกับธรรมชาติตามปรารถนาของตน และถือว่าอย่างนี้คือความสำเร็จ แต่ตามเกณฑ์มาตรฐานข้างต้น นี้ก็คือการสร้างโลกแห่งการเบียดเบียน ซึ่งปรากฏผลออกมาแล้ว ว่า จะนำมาซึ่งความวิบัติและพินาศแก่โลกทั้งหมด โดยเฉพาะ อย่างยิ่งแก่มนุษย์เอง เรียกได้ว่าเป็นการใช้ความรู้ไม่เป็น ทำให้ เป็นการเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่นในที่สุด

ฉะนั้น มนุษย์จึงควรเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ พร้อม ทั้งพัฒนาความสามารถที่จะใช้ความรู้นั้นด้วย แล้วนำปัญญา ความรู้นั้นไปใช้ ด้วยเจตจำนงที่จะสนองความคิดหมายที่จะทำ โลกให้ดีขึ้น

แทนที่จะใช้ความรู้นั้นเอาชนะธรรมชาติ ก็คิดสูงไปกว่านั้นว่าจะใช้ความรู้นั้นจัดปรับระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ให้ธรรมชาติอำนวยความสะดวกหรือผลดีแก่ตน โดยไม่เกิดผลเสียหายนี่แก่ธรรมชาติและตนเอง แทนที่จะเกิดผลในทางเบียดเบียนกันก็จะเกิดผลในทางเกื้อกูลกัน อันถือได้ว่าเป็นความสำเร็จที่แท้จริง และนี่จึงจะเป็นชัยชนะที่แท้ของมนุษย์

ไม่ใช่เป็นเพียงชัยชนะในการเอาชนะธรรมชาติได้ แต่เป็นชัยชนะถึงขั้นสามารถทำให้ธรรมชาติเกื้อกูลแก่มนุษย์ได้ยั่งยืนเรื่อยไป

มนุษย์ที่เข้าถึงความจริงของธรรมชาติอย่างแท้จริง จะเกิดปัญญาที่มองเห็นครอบคลุมทั่วตลอดระบบความสัมพันธ์ทั้งหมด ซึ่งจะทำให้เขารู้ผลกระทบต่อกันที่จะมาถึงทุกส่วนทุกฝ่ายจากการเบียดเบียนที่เรียกว่าเอาชนะนั้น และรู้เข้าใจว่าจะทำอะไรจึงจะเป็นประโยชน์ที่แท้จริง แม้แก่ตนเอง ในระบบสัมพันธ์ที่ความเป็นไปของทุกอย่างทุกด้านส่งผลถึงกัน จึงทำให้เขาใช้ความรู้อย่างถูกต้อง ทำให้ข้ามพ้นการเบียดเบียนไปสู่ความเกื้อกูล การพัฒนามนุษย์อย่างถูกต้อง จะนำผลนี้มาให้ ดังพุทธพจน์ว่า

“คนที่เป็นบัณฑิต มีปัญญามาก ย่อมคิดการ มิใช่เพื่อเบียดเบียนตน มิใช่เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น มิใช่เพื่อเบียดเบียนทั้งสองฝ่าย เมื่อจะคิด ย่อมคิดการที่เกื้อกูลแก่ตน ที่เกื้อกูลแก่ผู้อื่น ที่เกื้อกูลแก่ทั้งสองฝ่าย ที่เกื้อกูลแก่ทั้งโลกเลยทีเดียว” (ธจ.จตุกก.๒๑/๑๘๖/๒๔๒)

ย้อนกลับมาที่ต้นเรื่อง การพัฒนาที่ยั่งยืน อาจสำเร็จได้
ง่ายๆ เพียงแค่ปฏิบัติตามหลักการสั้นๆ แห่งพุทธพจน์ที่ว่า

“บัณฑิตชนพัฒนาธรรมเหล่านี้ คือ การให้ การ
ปฏิบัติต่อกันโดยชอบธรรม และจิตใจที่เมตตาแล้ว...ก็
จะเข้าถึงโลกที่เป็นสุข ไร้การเบียดเบียน”

(ช.ชิตี.๒๕/๒๐๐/๒๕๑)

ขออนุโมทนาทุกท่านในที่ประชุมนี้ ที่ฟังปาฐกถานี้มาจน
ตลอด ขอถือว่าทุกท่านฟังด้วยความตั้งใจ เพราะได้ให้โอกาสไว้
แล้วว่า ขอให้ท่านผู้ฟัง ฟังตามใจ เมื่อท่านอยู่ ก็ถือว่าท่านทำ
ตามใจของท่าน

เมื่อเรามีความคิดจิตใจอย่างนี้ ก็ถือว่ามีสมานฉันท์ะ คือ
ความพอใจเสมอกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว ความพอใจเป็นอันหนึ่ง
อันเดียว ก็เพราะเห็นคุณค่าในสิ่งเดียวกัน ในแนวความคิด
เดียวกัน หรือจุดมุ่งหมายอันเดียวกัน แล้วก็จะนำไปสู่การปฏิบัติ
ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้

ถ้าสิ่งที่เราเกิดความพอใจ หรือมีฉันท์ะมองเห็นคุณค่านั้น
เป็นประโยชน์แท้จริง ก็จะไปสู่การแก้ปัญหา และการ
สร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้า ที่เรียกว่าการพัฒนาอย่าง
ถูกต้องที่ยั่งยืน

ก็หวังว่าปาฐกถาครั้งนี้ จะเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยฝากข้อคิด
ความเห็นแก่ท่านผู้ฟัง ถ้ามีอะไรบกพร่อง ก็ขอประทานอภัยด้วย

อนึ่ง ในฐานะที่มาแสดงปาฐกถาครั้งนี้ ในโอกาสคล้ายวันเกิดของอาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ครบ ๕ รอบ ๖๐ ปี จึงขอยกบุญกุศลนี้ให้อาจารย์สุลักษณ์ด้วย และอย่างที่กล่าวแล้วว่า พระมาในวันนี้ก็เพื่ออวยพร จึงขออวยพรทั้งท่านเจ้าของวันเกิดและท่านที่มาร่วมในที่ประชุมทุกท่าน

ขออานุภาพคุณพระรัตนตรัยอวยชัยให้พรให้ อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ พร้อมด้วยญาติมิตรทุกท่านในที่ประชุมนี้ ตลอดจนหมู่มนุษย์กว้างขวางออกไปด้วยทั่วโลก จงประสบจตุรพิธพรโดยทั่วกัน และเนื่องด้วยพรที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนา คือ ความเจริญในไตรสิกขา เพราะฉะนั้น ก็ขอให้อาจารย์สุลักษณ์ พร้อมทั้งทุกท่านเจริญในไตรสิกขา คือ ศีลสมาธิ ปัญญา ยิ่งๆ ขึ้นไป เป็นการสืบต่อออกจากพรที่เป็นความปรารถนาดีนี้ไปแล้ว กลายเป็นพรที่เกิดจากการสร้างสรรค์ที่กระทำด้วยตนเอง อันเป็นพรแท้จริงที่สำเร็จตามหลักแห่งความเป็นเหตุปัจจัย ที่เรียกว่าหลักกรรม คือ เป็นกุศลกรรมที่จะอำนวยผลดีเป็นประโยชน์สุขตลอดกาลนาน

ในโอกาสนี้ พระสงฆ์หลายท่านก็ได้มาร่วมฟังในที่ประชุมนี้ด้วย และท่านก็มีในโอกาสวันเกิดของอาจารย์สุลักษณ์ แต่ท่านไม่มีโอกาสมาอวยพรอย่างอาตมานี้ ก็เลยจะขอถวายโอกาสให้ท่านอวยชัยให้พรอาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ด้วย โดยอวยพรเป็นคาถาภาษาบาลี พร้อมกันสืบต่อไป ดังที่อาตมาจะกล่าวนำไปบัดนี้

เมื่อจบการอวยชัยให้พรเป็นภาษาบาลีของพระสงฆ์นี้แล้ว ก็ถือว่าจบการปาฐกถาพิเศษครั้งนี้

บทต่อท้าย ก่อนตั้งต้น

การพัฒนาที่ยั่งยืน ของโลก

มากับ

การพัฒนาความสุขที่ยั่งยืน ของคน

ในเรื่อง “พระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน” ที่พูดมายาว ได้ย้ำว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นจะสำเร็จได้ ต้องมีการพัฒนาคนไปพร้อมด้วย การพัฒนาคนจึงเป็นเรื่องสำคัญที่ควรพูดกันให้เด่นให้ชัด ในที่นี้ เมื่อยังมีโอกาสที่จะพูดลงไปในรายละเอียด จึงขอพูดถึงแกนงานของการพัฒนาคนนั้นไว้เป็นบทแถม

ที่ว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น ถ้าพูดตามคำสามัญ ก็คือพัฒนาโลก และที่พัฒนาโลก ก็เพื่อให้โลกนั้นอยู่ดี เป็นที่คนอยู่เป็นสุขได้อย่างยั่งยืน

ความสุขเป็นจุดหมาย เป็นเกณฑ์ตัดสิน เป็นจุดพอดีเข้าถึงตัวสำหรับมนุษย์ การพัฒนาจะยั่งยืนได้ ต่อเมื่อทำให้คนมีความสุขในภาวะที่พัฒนานั้น ถ้าคนไม่สุข การพัฒนาก็คงทนอยู่ไม่ได้ แต่ถ้าคนมีความสุขที่ไม่พัฒนา ก็ไม่สามารถมีการพัฒนาที่ยั่งยืน ความสุขเป็นภาวะของคน การที่จะพัฒนาความสุข ก็คือพัฒนาคน จะว่าการพัฒนาคน คือการพัฒนาความสุข ก็ได้

ปัญหาหรือความติดขัดแต่ต้นอยู่ที่ตัวคนคือมนุษย์นี่เอง ที่ไม่ชัดเจนว่ารู้จักความสุข และไม่มองเห็นความสุขนั้นว่าพัฒนาได้ที่จะให้สิ่งที่พัฒนาความสุข

ว่าโดยทั่วไป คนมองความสุขเห็นเป็นอย่างเดียว เหมือนเป็นเป้าหนึ่งที่เขาใฝ่จะหาจะไปให้ถึง โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันได้อิทธิพลแนวคิดของอารยธรรมตะวันตก อย่างที่ Thomas Jefferson ได้ความคิดจาก John Locke (นักปรัชญาชาวอังกฤษ) มาเขียนความนำในคำประกาศอิสรภาพของประเทศสหรัฐอเมริกา (Declaration of Independence, July 4, 1776) ว่าทุกคนถูกสร้างมาให้เสมอภาคกัน พระผู้สร้างโปรดประทานให้ทุกคนมีสิทธิบางประการอันไม่มีผู้ใดจะพรากไปจากตัวเขาได้ รวมทั้งชีวิต เสรีภาพ และการแสวงหาความสุข (Life, Liberty, and the Pursuit of Happiness)

ความคิดหมายมองเห็นความสุขเป็นอะไรอย่างหนึ่ง ซึ่งคนใฝ่ปรารถนา เหมือนเป็นของที่อยู่ข้างนอกตัว ที่คนต้องเที่ยวแสวงหานั้น ตื่นและไม่ชัด ไปๆ มาๆ การแสวงหาความสุข ก็กลายเป็นแค่การหาความสนุกสนานสำเร็จสำราญ เหมือนอย่างที่ฝรั่งเองผู้มีชื่อเสียงคนหนึ่งบอกว่า “ไม่ว่ารายไหน ไม่ช้าการแสวงหาความสุขก็กลายเป็นการหาความสนุกสนานบันเทิง” (“The pursuit of happiness in any case soon resolved itself into the pursuit of pleasure...”, *Malcolm Muggeridge, 5 Oct. 1965*)

ถ้าความสุขเป็นอย่างที่ว่านี้ ความสุขอย่างเดียวนั้น ก็คือกามสุข (สุขจากการเสพรูป เสียง กลิ่น รส และกายสัมผัส ที่น่าใคร่) หรือสรมีสสุข/ชามีสสุข (สุขอาศัยเหยื่อ, สุขพึ่งพาขึ้นต่อวัตถุเสพ)

ถ้าความสุขคืออย่างนี้ *หาสุข ก็คือหาเสพ* และก็เห็นชัดตามเรื่องราวที่ว่ากันมายืดยาวตั้งแต่ต้นว่า การแสวงหาความสุขอย่างที่ว่านี้แหละ ที่ได้เป็นเหตุของการทำลายธรรมชาติ ก่อความเสื่อมโทรมแก่สิ่งแวดล้อม เป็นตัวปัญหาของการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน

แต่ความสุขมิใช่มีแค่นี้ และความสุขนั้นพัฒนาได้ โดยอยู่ในการพัฒนาคน

พระพุทธศาสนาเป็นเรื่องของการพัฒนาคน และการพัฒนาคนนั้น พุดโดยสำนวนความหนึ่งก็คือการพัฒนาความสุขนั่นเอง คือให้คนพัฒนาตัวเขาให้มีความสุขที่ประณีตเยี่ยมดีเยี่ยมยิ่งขึ้นไปจนมีความสุขที่สมบูรณ์ปราศจากทุกข์สิ้นเชิง

เพื่อรวบรัด ขอให้ดู *วิธีปฏิบัติต่อความสุข* ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ๔ ประการ (ม.ศ.๑๔/๑๒/๑๓) คือ

๑. ไม่เอาทุกข์ทับถมตน ที่ไม่เป็นทุกข์
๒. ไม่ละทิ้งสุขที่ชอบธรรม
๓. แม้ในสุขที่ชอบธรรมนั้น ก็ไม่หมกมุ่นสยบ
๔. เพียรทำเหตุแห่งทุกข์ให้หมดสิ้นไป
(= เพียรปฏิบัติพัฒนาให้เข้าถึงสุขสมบูรณ์ที่ไร้ทุกข์สิ้นเชิง)

วิธีปฏิบัตินี้บอกอยู่ในตัวว่า ความสุขมีต่างระดับ ต่างมิติ หลายอย่าง หลายประเภท ตั้งแต่สุขที่ชอบธรรม กับสุขที่ไม่ชอบธรรม สุขที่ขึ้นต่อสิ่งเสพ กับสุขที่ไม่ขึ้นต่ออามิส เป็นต้น การเข้าถึงความสุขที่ดีที่สูงขึ้นไปเรียกร่องการพัฒนาตนเองของมนุษย์

ในที่นี้ มิใช่โอกาสที่จะพูดได้มากในเรื่องการพัฒนาความสุข แต่จะยกตัวอย่างบ้าง บอกเค้าความหมายบ้าง พอเห็นเป็นแนว

ความสุขพื้นฐานที่เป็นบรรยากาศของชีวิตและชุมชน คือ การเที่ยวไปและได้อยู่ในภูมิสถานและถิ่นอาศัยที่เลือกสรรและจัดสรรให้เป็นรมณีย์ มีร่มไม้ สายน้ำ บริเวณสะอาด น่าชื่นชม รื่นรมย์ สงบ สบายตา เิบอิมใจ สดใส เบิกบาน อันเป็นสภาพที่เอื้อต่อการศึกษา การพัฒนาชีวิต และการทำกิจทั้งหลาย

คติรมณีย์นี้ถือกันมาเป็นสำคัญตั้งแต่เริ่มพุทธกาล ซึ่งเห็นได้ชัดว่าจะช่วยรักษาธรรมชาติแวดล้อมไว้ได้เป็นอย่างดี แต่น่าแปลกใจว่า คตินิยมในสภาพรมณีย์ที่เด่นในพุทธประเพณีนี้ เลื่อนรางจางหายไปจากชุมชนและสังคมของชาวพุทธไทยได้อย่างไร*

ถัดจากความสุขพื้นฐานพื้นฐานขึ้นบานรมณีย์นี้ ก็คือความสุขจากการเสพบริโภควัตถุ เริ่มแต่ปัจจัยสี่ และบรรดากามวัตถุโลกามิส รวมทั้งเทคโนโลยีล้ำง่าเรือต่างๆ

ในขั้นนี้ เมื่อถือตามคตินิยมปัจจุบันอย่างแนวคิดตะวันตก ที่ให้แสวงหาความสุข ก็จะทำให้คนพยายามพัฒนาความสามารถในการหาความสุขจากการเสพบริโภคนั้น แม้แต่การศึกษา ก็จะมุ่งจะเน้นการพัฒนาความสามารถเชิงธุรกิจ ในการแข่งขันเพื่อแสวงหาและแย่งชิงผลประโยชน์ ซึ่งเป็นตัวการใหญ่แห่งปัญหาของอารยธรรมปัจจุบัน ตั้งแต่ปัญหาสิ่งแวดล้อม ทั้งการรุกรานทำลายธรรมชาติ การแย่งชิงเบียดเบียนข่มเหงรังแกกันในสังคม จนกระทั่งเมื่ออับจนหมดทางไป ถึงกับยอมรับที่จะซูจริยธรรมขึ้นมาใหม่ ก็ไปได้แค่จริยธรรมแห่งความจำใจและการประนีประนอม

* เพื่อให้เห็นความสำคัญของคติรมณีย์นี้ ได้นำเรื่อง "ถิ่นรมณีย์ คือที่ตั้งต้นของพระพุทธศาสนา" มาลงพิมพ์ไว้เป็นภาคผนวก

มีใช้เพียงปัญหาด้านธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และสังคมเท่านั้น การมุ่งหน้าแสวงหาความสุขจากการเสพ และแข่งขันให้เก่งกาจในการทำได้ ให้เหนือกว่ากันนี้ ก่อปัญหารุนแรงเด่นชัดเข้ามาถึงจิตใจ ดังที่คนในสังคมธุรกิจปัจจุบันนี้ มีความเครียดความหวั่นหวาด ความร้อนร่นกระวนกระวาย และโดยไม่รู้ตัวก็เหมือนเกิดมีความสุข เชื้อขึ้นมาว่า ยิ่งเสพมาก ก็ยิ่งสุขมาก ซึ่งก่อบัญหาในการทำ ให้เป็นคนที่มีความสุขได้ยากขึ้นๆ และทุกข์ง่ายขึ้นๆ เคยได้เสพเท่านี้ก็สุข ต่อมา ที่เคยได้เคยเสพเท่านั้นสุข กลายเป็นแค่นั้นไม่พอ เป็นทุกข์ ต้องได้ต้องเสพมากขึ้นไปอีก จึงจะสุข กลายเป็น ทาสของวัตถุ ตามมาด้วยปัญหาความทุกข์จากความเบื่อหน่าย ความสุขแบบอึดเพื่อ พ่วงด้วยปัญหาสุขภาพ การมีโรคภัยไข้เจ็บ ที่มาจากการเสพคุณค่าเทียมและบริโภคเกินประมาณ ที่เรียกว่า เป็นโรคของอารยธรรม พร้อมกับที่กระบวนการหาเสพสุขแบบนี้ ก็ปิดกั้นโอกาสของการมีความสุขทางจิตใจให้เสียไปด้วย

ในพระพุทธศาสนา แทนที่จะให้พัฒนาความสามารถในการหาความสุข ท่านให้พัฒนาความสามารถในการมีความสุข โดยที่ทั้งที่มีช่องทางมากขึ้นที่จะมีความสุข มีทางเลือกมากขึ้น ในการที่จะมีความสุข เริ่มด้วยเป็นคนที่มีความสุขได้ง่ายขึ้น เป็นทุกข์ได้ยากขึ้น สามารถมีความสุขชนิดที่เป็นอิสระ ไม่ขึ้นต่อบัจฉัยอื่น ตั้งแต่ความสุขที่ไม่ต้องอาศัย ไม่ขึ้นต่อสิ่งเสพ

ในการพัฒนาคน โดยฝึกให้รู้จักมีความสุขที่ไม่พึ่งพาสยบ ต่อวัตถุอารมณ์ ไม่ขึ้นต่อการเสพรูป เสียง กลิ่น รส กายสัมผัสมาก เกินไป ท่านจัดวางวิธีปฏิบัติในการฝึกตัวเพื่อพัฒนาความสุขขึ้นไว้ ดังเช่นหลักซึ่งรู้จักกันดี ที่ว่าให้ชาวบ้านรู้จักรักษาอุโบสถ

ที่วาระสุขภาพโบสถ์คือ ชาวบ้านหรือคนทั่วไปนี้ที่ทำงานการหาเลี้ยงชีพกินอยู่เสพบริโภคสนุกสนานบันเทิงไปตามปกติของพลเมืองดีที่มีศีล ๕ เมื่อจะฝึกตัวให้ประณีตมีความสุขที่ยั่งยืนมากขึ้น ก็จัดเวลายกให้กับการพัฒนาฝึกตัวนี้ เดือนละ ๔ วัน คือ วัน ๘ ค่ำ วันกลางเดือน และวันสิ้นเดือน เรียกว่าวันอุโบสถ หรือจำศีล ๘ โดยถือศีล ๕ เคร่งครัดยิ่งขึ้น และเพิ่มอีก ๓ ข้อ คือ คุมอาหารกินแค่ไม่เกินเที่ยงวัน งดการบันเทิงเร่ร่อนรำซำบ้องดนตรี งดแต่งตัวประดับประดา งดที่นั่งนอนสูงใหญ่โอ้อ่าหรูหราเกินความต้องการของสุขภาพ ไม่เอาความสุขที่พึ่งพาวัตถุมากเกินไป อยู่อย่างเรียบง่าย แล้วหันไปใช้เวลา ๔ วันนี้ ในการฝึกศึกษาพัฒนาชีวิต ไปฟังธรรม เจริญจิตภาวนา ปัญญาภาวนา ไปค้นคว้าหาความรู้ที่เกื้อกูลแก่จิตแก่ปัญญา หรือไปทำกิจกรรมกุศลบำเพ็ญประโยชน์ ไปดูแลผู้เฒ่าชรา ไปเลี้ยงเด็กอนาถาคนพิการ เป็นต้น

การถืออุโบสถนี้ เป็นการฝึกตนให้พัฒนา ทั้งในด้านการมีความสุขที่เป็นอิสระ ไม่ต้องพึ่งพาขึ้นต่อวัตถุสิ่งเสพเกินควรเกินประมาณ พัฒนาในด้านการมีความสุขจากการให้ จากการทำให้คนอื่นเป็นสุข แล้วมีความสุขด้วยกันร่วมกัน ซึ่งตรงข้ามกับความสุขแบบแย่งกันที่เป็นการเบียดเบียน และพัฒนาในด้านความสุขภายในตนเอง คือความสุขทางจิตใจ และความสุขทางปัญญา

ในแง่หนึ่ง การฝึกตัวพัฒนาความสุขด้วยการถืออุโบสถนี้ เป็นการพัฒนาชีวิตที่ชดเชยหรือทันกันหรือถึงขั้นมีชัยชนะต่อการก้าวขึ้นสู่วัยชรา ทำให้พร้อมที่จะเป็นผู้สูงอายุที่อยู่ดีมีสุขทรงคุณค่าสืบต่อไป โดยที่ว่า ในขณะที่ด้านกายด้านวัตถุและความสุขด้านภายนอกลดลงเสื่อมหาย แต่ด้านในทางจิตใจทางปัญญา และความเป็นอิสระ ได้พัฒนาขึ้นไปทันหรือถึงกับเหนือกว่าแล้ว

แม้แต่ในระดับของความสุขจากการเสพบริโภค ท่านให้
 เรียนรู้ศึกษาที่จะพัฒนาความสุขในการเสพบริโภคนั้น โดย
 แทนที่จะมีความสุขจากการได้เสพสรรอ้อยให้มากที่สุด ก็ให้มี
 ความสุขจากการบริโภคด้วยปัญญาที่พิจารณาเห็นคุณค่าแท้
 แล้วจึงเสพอย่างรู้ประมาณ เช่นจะกินอาหาร ก็บริโภคประเภท
 และปริมาณอาหารแค่พอดีแก่ความต้องการของร่างกายที่จะให้
 ร่างกายแข็งแรงมีสุขภาพดี พร้อมทั้งจะให้ร่างกายนั้นรับใช้สนอง
 งานที่เป็นประโยชน์ เช่นการศึกษาเล่าเรียนหรือปฏิบัติกิจหน้าที่
 ต่างๆ และเมื่อรู้ด้วยปัญญาที่พิจารณาเห็นคุณค่าของอาหาร
 นั้นๆ ที่จะสนองประโยชน์ที่ต้องการ ก็มีความสุขในการบริโภค
 อาหารนั้นได้ โดยไม่ต้องขึ้นต่อรสอร่อยของสิ่งเสพนั้นๆ ซึ่งเป็น
 การพัฒนาความสุขขึ้นไปในขั้นของความสุขทางปัญญา ไม่ติด
 หมกจมอยู่กับความสุขในการเสพรส ที่เกิดโทษพิษภัยจาก
 อวิชาตัตถหาโดยไม่เข้าใจไม่รู้ทัน

ควรเน้นการพัฒนาความสุขทางสังคมไว้ให้ชัดสักหน่อยว่า
 การหาความสุขในการเสพวัตถุ ถ้าไม่รู้จักประมาณ และไม่พัฒนา
 ความสุขด้านอื่นขึ้นมาคู่ล เมื่อมีการแข่งขันแย่งชิงข่มเหงครอบงำ
 เบียดเบียนกัน ก็กลายเป็นการหาความสุขด้วยการก่อทุกข์แก่ผู้อื่น
 นี่ก็คือการแย่งความสุขกัน แล้วก็เป็นความสุขแบบแย่งกัน ซึ่ง
 กลายเป็นความทุกข์ด้านสังคม เป็นความสุขที่ไม่ยั่งยืน ท่านจึง
 ให้พัฒนาความสุขทางสังคมขึ้นมา ซึ่งเป็นความสุขแบบสุข
 ด้วยกัน โดยทำาโดยช่วยให้คนอื่นเป็นสุข แล้วตัวเองก็มีความสุข
 ที่ได้เห็นเขาหายทุกข์เป็นสุขสมใจสมความต้องการของตน

ความสุขทางสังคม ที่คนเป็นสุขด้วยกัน โดยช่วยทำให้คนอื่นหายทุกข์มีความสุขขึ้นมา นี้ เป็นการพัฒนาความสุขโดยมีความต้องการให้คนอื่นมีความสุข ซึ่งเป็นคุณธรรมอย่างของพ่อแม่ ที่อยากเห็นอยากให้คุณมีความสุขแล้วพยายามทำให้ลูกเป็นสุข แล้วตัวเองจึงมีความสุขด้วย การพัฒนาโลกจะยั่งยืน ก็ต้องพัฒนาคนให้พัฒนาความสุขแบบสุขด้วยกันนี้ขึ้นมามากๆ

อย่างไรก็ดี ในเรื่องความสุขนี้ มีปมที่ต้องระวังโดยรู้ทันไว้ด้วยว่า สำหรับมนุษย์ทั่วไปนั้น เหมือนเป็นธรรมชาติที่เดียวว่า เมื่อถูกทุกข์บีบคั้น มีภัยคุกคาม จึงจะลุกขึ้นดิ้นรนขวนขวาย แต่เมื่อได้อยู่สุขสบาย ก็ค่อนข้างจะสงบกับสุขและเรื่อยเปื่อยเฉื่อยชา เรียกว่าเป็นภัยธรรมชาติของมนุษย์ปุถุชนที่มีสุขแล้วจะประมาท

แม้แต่ผู้ที่ปฏิบัติพัฒนาจิตใจ ท่านก็เตือนว่าเมื่อพัฒนาก้าวไปจนได้สมาธิแล้ว จะโน้มเอียงที่จะติดในสมาธิสุข แล้วก็ไม่เร่งเร้าก้าวต่อไปในการพัฒนา อาจกลายเป็นเกียจคร้านตกอยู่ในความประมาท

พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสเตือนพระที่ศึกษาพัฒนาในธรรมวินัยไว้ว่า

ไม่ว่าจะด้วยการมีแค่ศีลแค่พรต หรือด้วยความเป็นพหูสูต จะด้วยการได้สมาธิ หรือด้วยการได้มีโสภัสสนอันวิเวก หรือด้วยรู้ถึงว่าเราได้สัมผัสเนกขัมมสุขที่พวกปุถุชนไม่ได้เสพ (ตราบไค) ยังไม่ถึงความสิ้นอาสวะ (กิเลสต้องสิ้นแดน) ภิกษุอย่าได้ถึงความพอใจ (ขุ.ธ.๒๕/๒๙/๕๑)

จะนับว่าเป็นข้อดีหรือความได้เปรียบก็ได้ว่า มนุษย์ชาวตะวันตกได้มีประวัติศาสตร์แห่งการผจญทุกข์ภัยที่โหดร้ายรุนแรงอย่างยิ่งมาตลอดเวลายาวนานอย่างยิ่ง ทั้งภัยธรรมชาติและภัยจากมนุษย์ต่างพวกต่างเผ่าต่างนิกายต่างศาสนา

ไม่ต้องดูยาวไกล เอาแค่ประเทศอเมริกา ที่คนจากยุโรปหนีภัยทำหนีบท่าทางศาสนาและการเมือง (religious and political persecution) มาผจญความทุกข์ยากและต่อสู้ศึกสงครามบุกฝ้ายายพรหมแดน (Frontier Expansion) ยาวนาน ๓๐๐ ปี จนสร้างชาติอเมริกันเสร็จ เขาภูมิใจนักว่าการผจญทุกข์ภัยที่ทำให้ต้องดิ้นรนต่อสู้สุดกำลังอย่างยาวนานนั้น ได้สร้างลักษณะนิสัยจิตใจให้ชนชาติของเขา เป็นคนขยันหมั่นเพียร กระตือรือร้นตื่นตัว และสู้ยากบากบั่น มุ่งมั่นก้าวหน้า บุกฝ้ายาผจญภัย

แต่หลังจากอเมริการ่ำรวยรุ่งเรืองตั้งแต่สิ้นสงครามโลกครั้งที่ ๒ เป็นต้นมา คนอเมริกันมั่งคั่งพร้อมอยู่สุขสบายฟุ้งเฟ้อมานาน ผ่านมาแค่ ๔ ทศวรรษ ถึงช่วงใกล้ๆ นี้ ตั้งแต่ราวปี ๒๕๓๐ (1987) คนอเมริกันรุ่นผู้ใหญ่ก็เริ่มโอดครวญว่าคนรุ่นใหม่ของเขาเกียจคร้าน ทำท่าจะสูญเสียจริยธรรมแห่งการทำงาน (work ethic) ที่บรรพบุรุษได้สะสมสืบๆ กันมา

สำหรับเหล่าชนที่อยู่สุขสบาย ในถิ่นที่อุดมสมบูรณ์ ทุกข์ภัยน้อย ทั้งธรรมชาติก็อุดมสมบูรณ์ การเบียดเบียนต่อสู้กันระหว่างมนุษย์ก็น้อย ย่อมเสี่ยงต่อการที่จะสะสมนิสัยเรื่อยเปื่อยเฉื่อยชา เอาแต่สนุก ใ้ใจ ฝัดวันประกันพรุ่ง

ในการพัฒนาความสุขที่ว่ามา เมื่อคนก้าวไปในการมีความสุข พอว่ามีความสุขขึ้นมาที่ว่าดี แต่คนนั้นก็ยังมีเลสที่จะเหนียววัง เมื่อขาดตัวเร่งเร้า จึงมีความโน้มเอียงที่จะติดจะหยุดอยู่กับความสุขนั้น แล้วก็จะอืดจะเฉื่อย จึงจะต้องให้มีระบบวิธีในการที่จะเร่งเร้าให้ก้าวหน้าในการพัฒนาต่อไป คือให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาททุกเมื่อทุกเวลา

มองต่อขึ้นไปในขั้นสุดท้ายที่จุดหมายสูงสุด ตามความคิดทั่วไปอย่างของอเมริกันที่มีอุดมคติแห่งเสรีภาพ (freedom) แต่ความเป็นอิสระเสรีของเขาหมายถึงความสามารถและมีสิทธิอำนาจที่จะทำการใดๆ ได้ตามที่ตนปรารถนา และเมื่อเขาถือสิทธิที่จะแสวงหาความสุข โดยที่ความสุขนั้นหมายถึงความสุขจากการเสพวัตถุ การมีเสรีภาพของมนุษย์ ก็ย่อมหมายถึงความเสื่อมสลายของธรรมชาติเป็นธรรมดา

แต่ในการพัฒนาความสุขที่ได้พูดมานี้ จุดหมายสูงสุดคือการมีความสุขที่เป็นอิสระ ซึ่งสมบูรณ์ในตัวของมัน อันไม่ต้องพึ่งพาขึ้นต่อบัจจัยอื่นภายนอก การเสพบริโภควัตถุเป็นไปแค่พอดีแก่เหตุผลทางกายภาพ โดยที่ในด้านความสุข คนยิ่งพัฒนา ก็ยิ่งเป็นอิสระที่จะพึ่งพาการเสพวัตถุขึ้นต่อบัจจัยภายนอกน้อยลงๆ ดังนั้น การพัฒนาคน กับการพัฒนาโลก จึงประสานเสริมซึ่งกันและกัน ให้เกิดมีการพัฒนาที่ยั่งยืนได้จริงอย่างที่มุ่งหมาย

เรื่องการพัฒนาคนด้วยการพัฒนาความสุข ตามหลักพระพุทธศาสนา ที่ว่าจะพูดไว้เป็นแนวเป็นเค้า ก็ได้กล่าวมายาวแล้ว อย่างน้อยน่าจะศึกษาบางข้อซึ่งเห็นทางว่าชัดที่จะพัฒนากันได้ เช่น

- พัฒนาความสุขพื้นฐานในการอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ และถิ่นอาศัยสิ่งแวดล้อม ที่ดูแลจัดสรรให้เป็นนรมณีย์
- พัฒนาความสามารถที่จะมีความสุขขึ้นมา เริ่มตั้งแต่ให้เป็นคนที่สุขได้ง่าย ทุกข์ได้ยาก (แทนหรือดูแลการพัฒนาความสามารถในการหาความสุข)
- พัฒนาความสุขที่เป็นอิสระมากขึ้น (เคียงและคานความสุขที่พึ่งพามากขึ้นต่ออามิสวัตถุ)

- พัฒนาความสุขในการบริโภคด้วยปัญญา ที่มองเห็นคุณค่า
แท้ของสิ่งเหล่านั้นๆ แล้วกินเสพพอดีอย่างรู้ประมาณ
- พัฒนาความสุขแบบสุขด้วยกันหรือร่วมกันสุข ด้วยการ
ทำให้คนอื่นเป็นสุข เช่นด้วยการให้ (แทนความสุขแบบ
แย่งกัน หรือสุขด้วยการก่อทุกข์แก่ผู้อื่น)
- พัฒนาความสุขขึ้นไปทุกด้าน ทั้งความสุขทางวัตถุสิ่ง
เสพ สุขทางพฤติกรรม สุขทางจิตใจ และ
ความสุขทางปัญญา

ถ้าคนหาสุข คือหาเสพ คนยิ่งสุข ธรรมชาติก็ยิ่งสลาย

ถ้าคนพัฒนาความสุข คนยิ่งสุข ธรรมชาติก็ยิ่งอยู่ได้

ในระบบแห่งดุลยภาพนั้น เมื่อมีการพัฒนาคน ในเวลา
ขณะใดขณะหนึ่ง คนทั้งหลายย่อมอยู่ในระดับการพัฒนาที่ไม่
เท่ากัน ดังนั้น การฟื้นฟูกับการทำลายที่เป็นสัมพัทธ์ ก็จะถูกกัน
ให้การพัฒนาพอจะยั่งยืนอยู่ไปได้

ความสุขนั้นเป็นการสนองความต้องการ สอนของความอยาก
ความปรารถนา (desire) จะพัฒนาความสุขได้ ต้องปรับแปร
จากความอยากชนิด **ตัณหา** (ซึ่งมากับอวิชชา) ไปเป็นความ
อยากชนิด **ฉันทะ** (ที่มากับปัญญา) และพัฒนาความอยากชนิด
ฉันทะนั้นให้แรงเข้มยิ่งขึ้น

จึงจะต้องรู้เข้าใจแยกต่างความอยากความต้องการที่เป็น
ตัณหา (unwholesome desire) กับความอยากความต้องการที่
เป็นฉันทะ (wholesome or skillful desire) นั้น ให้ชัดเจน

ภาคผนวก

ถิ่นรมณีย์

คือที่ตั้งต้นของพระพุทธศาสนา

ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา พระพุทธศาสนาเริ่มต้น

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบรรพชา หลังจากได้ทรงเรียนรู้วิถีชีวิตของฤๅษีดาบสและทดลองปฏิบัติจนจบความรู้ของสำนักนั้นๆ แล้ว ทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางที่แท้ จึงเสด็จออกมา และได้ตกลงพระทัยที่จะดำเนินในวิถีแห่งการค้นคว้าของพระองค์เอง แล้วเสด็จดำเนินไปจนถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม จึงทรงพบถิ่นดีอันเหมาะที่จะทรงบำเพ็ญเพียรในภาวนาที่จะพัฒนาไปในไตรสิกขา ดังที่ได้ตรัสเล่าไว้เองว่า (ม.ญ.๑๒๐/๓๑๘/๓๒๓)

ภูมิสถานถิ่นนี้ เป็นที่รมณีย์หนอ (“รมณียะ วต ภูมิภาโค”) มีไพร่สวนที่ร่วมรีน น้ำขึ้นบาน ทั้งมีแม่น้ำไหลผ่าน น้ำใสเย็นชื่นใจ ชายฝั่งทำน้ำก็ราบเรียบ เป็นรมณีย์ ทั้งโคจรคามก็มีอยู่โดยรอบ เป็นสถานที่เหมาะจริงหนอที่จะบำเพ็ญเพียร สำหรับกฤตบุตรผู้ต้องการทำความเพียร

ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นแล ได้นั่งลงแล้ว ณ ที่นั้น โดยตกลงใจว่า ‘ที่นี่ละ เหมาะที่จะบำเพ็ญเพียร’

ที่อุรุเวลา ฌ ถิ่นอันเป็นรมณีย์นี้ ในที่สุด พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสรู้ ซึ่งถือว่าเป็นจุดตั้งต้นของพระพุทธศาสนา ดังความที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎก เล่ม ๔ (วินย.๔/๑/๑)ว่า

โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า แรกตรัสรู้ประทับอยู่ที่อุรุเวลา ฌ โพธิรุกขมุต ไกลฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา. ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคประทับนั่งคู้บัลลังก์เดี่ยว ฌ โพธิรุกขมุต เสวยวิมุตติสุข ตลกดลสัปดาห์

นี่คือเหตุการณ์สำคัญที่พระโพธิสัตว์ประทับในร่มโพธิพฤกษา ฌ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา อันมีบรรยากาศเป็นรมณีย์ ในถิ่นนิคมอุรุเวลา ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และหลังเสวยวิมุตติสุข ฌ ที่นั่นแล้ว การประกาศพระพุทธศาสนาก็เริ่มต้น จึงได้บอกว่าเป็นที่กำเนิดของพระพุทธศาสนา

จากวาระแห่งการตรัสรู้ที่เริ่มต้นพระพุทธศาสนา ขอผ่านรวดเร็วไปถึงก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานเพียง ๓ เดือน คือคราวที่ทรงปลงพระชนมายุสังขาร ที่พระพุทธเจ้าแม้จะประชวรหนักแล้วก็ได้ตรัสให้โอกาสแก่พระอานนทที่จะทูลอาราธนาให้ดำรงพระชนม์ต่อไป เมื่อตรัสแล้ว พระอานนทก็เจีบอบอยู่ จึงได้ตรัสว่าทรงปลงพระทัยแล้วว่าจากนั้นอีก ๓ เดือน จะปรินิพพาน

พระดำรัสประทานโอกาสนั้น เริ่มด้วยตรัสถึงเมือง ภูเข่า ถ้ำ ถ้ำจอมผา ป่า วัด เจตียสถาน (นับได้ ๑๘ แห่ง) ว่าเป็นที่รมณีย์ เช่น เขาคิชฌกูฏ วัดที่บ่อน้ำร้อนตโปทาราม เวฬุวัน วัดอัมพวันของหมอชีวก แล้วตรัสว่า บุคคลผู้หนึ่งผู้ใดเจริญอิทธิบาท ๔ เป็นอย่างดีแล้ว หากประสงค์ จะอยู่ตลอดกัป (อายุกัป) หรือเกินกว่านั้น ก็ได้

การที่ตรัสโดยทรงยกกรณียสถานทั้งหลายเป็นข้อปรารภ ก็แสดงอยู่ในตัวถึงความสำคัญของความเป็นกรณีย ถึงแม้พระอานนท์จะไม่ทันนึกที่จะอาราธนา ก็เป็นการย้ำเตือนพระโยมบรรดาผู้ดำเนินในวิถีพุทธให้คำนึงใส่ใจในสภาพกรณียนี้

ต่อจากพระพุทธเจ้า ขอกล่าวถึงพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร อัครสวาก เป็นกรณีอื่นให้เห็นว่า ในชีวิตของพระสงฆ์สมัยพุทธกาล บรรยากาศกรณียมีความหมายและความสำคัญอย่างไร

เรื่องที่จะเล่าเป็นตัวอย่างนี้มีว่า สมัยหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าประทับที่ป่าไม้สาละชื่อว่าโคสิงคะ พร้อมด้วยพระสาวกผู้ใหญ่ที่สำคัญ ตั้งแต่พระสารีบุตรเป็นต้นไป

วันหนึ่ง ยามสายัณห์ พระสาวกผู้ใหญ่ คือ พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ และพระอนุรุทธ ออกจากที่พักแล้วชวนกันไปหาพระสารีบุตรเพื่อฟังธรรม ครั้งนั้น พระอานนท์ได้เห็นพระสาวกผู้ใหญ่ทั้งสามไปหาพระสารีบุตร ก็ชวนพระอีกรูปหนึ่งชื่อพระเรวัตให้ไปหาพระสารีบุตรเพื่อฟังธรรมด้วย

พระสารีบุตรเห็นพระอานนท์มาแต่ไกล ได้กล่าวทักทายว่า

มาเถิด ท่านอานนท์...ท่านมาดีแล้ว ป่าสาละชื่อว่าโคสิงคะนี้ เป็นกรณีย ราตรีแจ่มกระจ่าง ต้นสาละผลิดอกบานสะพรั่งเต็มต้นทั่วทั้งป่า ส่งกลิ่นหอมฟุ้งไปทั่ว ดุจดั่งกลิ่นทิพย์ก็ปานฉะนั้น ท่านอานนท์เอ๋ย ป่าโคสิงคาลัยวันจะฟังงามด้วยภิกษุเห็นปานไร?...

ได้เป็นธรรมเนียมอย่างหนึ่งสืบมาแต่พุทธกาล ในหมู่พระสงฆ์เมื่อเดินทางไปมาหาสู่กัน พระเจ้าถิ่นจะปฏิสันถาร โดยถามถึงความเป็นอยู่ และกล่าวต้อนรับโดยบอกว่าถิ่นที่นั้นเป็นธรรมเนียม เหมาะที่ท่านผู้มาเยือนจะเข้าพักอาศัย

คำต้อนรับนี้ นอกจากแสดงถึงความสำคัญของสภาพธรรมเนียมต่อชีวิตแห่งการศึกษาภาวนาของพระแล้ว ก็เหมือนเป็นการเตือนตัวเองให้พระต้องเอาใจใส่ดูแลรักษาวัดและถิ่นอาศัยให้เป็นธรรมเนียมที่จะกล่าวต้อนรับอาคันตุกะได้

ต่อจากพระสารีบุตร ขอยกเรื่องราวถ้อยคำของพระมหากัสสปะมาบอกเล่าเป็นอีกตัวอย่างหนึ่ง

พระมหากัสสปะนี้ก็เป็นที่ยู้งานดีว่าสำคัญแค่ไหน นอกจากเป็นประธานการสังคายนาครั้งที่ ๑ แล้ว ท่านเป็นแบบอย่างของพระผู้เคร่งครัดถืออุตุงค์อยู่ป่าเป็นต้น ตลอดชีวิต

พระมหากัสสปะอยู่ในป่า บณฺฑูเขา ยามเช้าเดินลงไปบิณฑบาต ครั้นกลับมา เดินขึ้นเขา ก็ชื่นชมธรรมเนียมทั้งบนทั้งข้างริมทางไปตลอด ดังมีบันทึกคาถาของท่านไว้ในพระไตรปิฎก เช่นว่า

พระมหากัสสปะ ผู้บาราศอุปาทาน ไร่อาสาวิเลส ทำกิจเสร็จแล้ว กลับจากบิณฑบาต ขึ้นสู่ภูเข เขาจิตพิณิจจรวม

ภาคพื้นภูผา เป็นที่ร่าเริงใจ ต้นกุ่มมากมายเรียงราย เป็นทิวแถว มีเสียงข้างร้องก้องกังวาน เป็นรมยสถาน ถิ่นขุนเขาทำใจเราให้รื่นรมย์

ขุนเขาสีเขียวมึนตึ๋นเขียว งามเด่น มีธารน้ำเย็นใส
สะอาด ตารดาษด้วยผืนหญ้าแผ่คลุม มีสีเขียวเหมือนแมลง
ค่อมทอง ถิ่นขุนเขาทำใจเราให้รื่นรมย์

ยอดภูผาสว่างตระหง่านเทียมเมฆ เชี่ยวทะมึน
มองเห็นเหมือนเป็นปราสาท กัมปนาทด้วยเสียงซำ
คำรน์ร้อง เป็นที่รำเริง ถิ่นขุนเขาทำใจเราให้รื่นรมย์...

แดนตอຍถิ่นไพร ไม่พลุกพล่านด้วยผู้คน มีแต่หมู่
เนื่อเสฟพาคัย ตื่นตาไปด้วยหมู่ขนานาหลากหลาย ถิ่น
ขุนเขาทำใจเราให้รื่นรมย์...

คำว่า “รมณีย์” (รื่นรมย์) “รมม” (นิยมใช้ในคาถา, =รมย์) และ
“อาราม” มีทั่วไปมากมายในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ทั้งหลาย

คิดว่ายากมาบอกเล่าเป็นตัวอย่างเท่านั้น น่าจะพอสมควร

วัด ชื่อเดิมว่าอาราม คืองามตาชื่นใจ เป็นที่รมณีย์

หลังตรัสรู้ไม่นาน พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปประกาศพระ
ศาสนาที่เมืองราชคฤห์ นครหลวงของแคว้นมคธ ซึ่งถือกันว่าเป็น
ที่ประดิษฐานพระพุทธศาสนา ณ ที่นั่น พระเจ้าพิมพิสารทรง
เลื่อมใส ได้ถวายราชอุทยานเวฬุวันให้เป็นที่ประทับของพระองค์
และเป็นที่อยู่อาศัยบำเพ็ญสมณธรรมของภิกษุสงฆ์

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “อนุชานามิ ภิกษเว อาราม” (ภิกษ
ทั้งหลาย เรานุญาตอาราม, วินย.๔/๖๓/๗๑) พระสงฆ์จึงเริ่มมีวัดอยู่

คำว่า “วัด” ที่ทรงอนุญาตคือ “อาราม” ตรงกับคำว่าสวน (มี
บุพผาราม – สวนดอกไม้ กับ ผลาราม – สวนผลไม้) ซึ่งเป็นที่ “รมณีย์”
(อาราม เป็นคำนาม รมณีย์ เป็นคุณศัพท์ มาจากรากศัพท์เดียวกัน)

ในคราวนั้น เวฬุวันอุทยาน คือสวนไม้ที่พระเจ้าพิมพิสาร ทรงถวาย ได้เป็นอาราม คือวัดแรกในพระพุทธศาสนา ดังที่ เรียกว่า เวฬุวันาราม

ต่อจากนั้นก็มึผู้สร้างวัดถวาย หรือถวายวณะ เป็นอาราม คือเป็นวัดเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ มากมาย ทุกวัดมีลักษณะสำคัญว่าเป็น รมณีย์ ที่สดชื่นรื่นรมย์

(“รมณีย์” เป็นคำที่ใช้บ่อยมาก เมื่อใช้ในบทร้อยกรอง กลายเป็นคำที่ยาว ไม่สะดวก ดังนั้นในคำร้อยกรอง จึงมักใช้ “รมุม” แทน ลดจาก ๔ เหลือ ๒ พยางค์, รัมม ก็คือ รมย์ เท่ากับ รมณีย์นั่นเอง)

พระพุทธเจ้าก็ตรัสไว้เอง เช่นในคราวที่อนาถบิณฑิก เศรษฐีถวายเชตวันเป็นอาราม ว่า “วิหาเร การเย รมเม” (วินย.๗/ ๒๗๑/๑๒๑; พึงสร้างที่พระอยู่อาศัย อันเป็นรมณีย์)

ที่จริงก็ถือกันมาแต่โบราณ จะว่าเป็นหลักก็ได้ว่า ต้องเลือก หา สวรรค์สร้าง และจัดสรรที่อยู่อาศัยให้เป็นรมณีย์ เช่นพวกฤาษี พวกดาบส อย่างพระเวสสันดร ก็สรรกัสร้างอาศรม และแม้แต่ บรรณศาลา ซึ่งเป็นที่อาศัยง่ายๆ อยู่กับธรรมชาติ ให้เป็น รมยสถาน เป็นที่รมณีย์

ความเป็นที่รมณีย์นี้ขยายความหมายออกไป จนถึงขั้น เทวดา พระราชา มหาเศรษฐี ความเป็นรมณีย์ที่รื่นรมย์ กลายเป็นว่า มีการตกแต่งด้วยวัตถุประดับประดา ใ่อ่า อลังการ

แต่แม้ถึงจะเป็นวิมานที่มีวัตถุอลังการมากมาย ก็ต้องให้มี ลักษณะสำคัญด้านธรรมชาติที่เป็นแกนของความเป็นรมณีย์

แต่ไหนแต่ไร ก็ได้ดูแลรักษาวัดกันมา ให้เป็นที่รมณีย์

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วไม่นาน วันหนึ่ง วัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์แห่งมคธ เดินทางมาในงานในนครราชคฤห์ และได้บังเอิญ ได้พบกับพระอานนท์ เมื่อสนทนาไถ่ถามกัน ตอนหนึ่ง วัสสการพราหมณ์ถามว่า (ม.พ.๑๕/๑๑๕/๙๗)

วัสสการ: เวลานี้ ท่านพระอานนท์พำนักอยู่ที่ไหน?

อานนท์: ตูกรพราหมณ์ เวลานี้ ข้าตมาอยู่ที่เวฬุวัน

วัสสการ: ท่านพระอานนท์ผู้เจริญ ก็เวฬุวัน ยังเป็นรมณีย์ สงัดเสียง ไม่อึกทึก ไม่พลุกพล่าน เป็นที่ควรแก่คนที่จะทำการส่วนตัว เหมาะแก่การปลีกเร้นอยู่หรือ?

อานนท์: ตูกรพราหมณ์ แน่ละ เวฬุวัน จะเป็นรมณีย์ สงัดเสียง ไม่อึกทึก ไม่พลุกพล่าน เป็นที่ควรแก่คนที่จะทำการส่วนตัว เหมาะแก่การปลีกเร้นอยู่ ก็ด้วยมีผู้รักษาคุ่มครองเช่นท่าน.

มหาเวสสันดรชาดก ที่เรียกสั้นๆ ว่า “มหาชาติ” มี ๑๓ กัณฑ์ ยกเนื้อที่ ๒ กัณฑ์ให้เป็นคำพรรณนาความงดงามน่ารื่นรมย์ของป่าเขาลำเนาไพร คือ จุลพน และ มหาพน

ในวินัยของพระสงฆ์ มีพุทธบัญญัติให้เป็นหน้าที่ของพระที่จะดูแลรักษาที่อยู่อาศัยให้สะอาด เรียบร้อย งดงาม คือให้เป็นที่รมณีย์ เรียกว่า “เสนาสนวัตร”

จึงเป็นธรรมดาที่ว่า ในวัด พระซึ่งมีชีวิตใกล้ชิดธรรมชาติ อยู่กับหมู่ไม่ร่่มไม่ จะต้องหมั่นกวาดใบไม้ที่ร่วงหล่น โดยถือสำคัญ จนกระทั่งเป็นธรรมเนียมในวัฒนธรรมประเพณีไทย

จะเห็นได้ในหนังสือสวดมนต์ ซึ่งระบุงการ “กวาดลานวัด” ไว้ในรายการกิจวัตรของพระ (การดูแลรักษาความสะอาดในวัด กวาดบริเวณวัด ถือว่าเป็นการดูแลอุปชฌาย์อาจารย์ไปด้วยในตัว)

หน้าที่หรือกิจของพระสงฆ์ที่ต้องดูแลรักษาความสะอาด เรียกร้อยร่มรินให้วัดเป็นที่รมณีย์ ตั้งแต่ปัดหญ้ากวาดลานวัด เป็นต้นไปนี้ น่าจะได้เป็นประเพณีปฏิบัติที่ชัดเจนจริงจังสืบกัน มาอย่างยั่งยืนในประเพณีไทย จนทำให้ภาพวัดที่เป็นรมณีย์นั้น ประทับใจประทับใจ และได้ประทับใจในกวีนิพนธ์ตามกาลสมัย

ดังเช่นใน *นิราศนรินทร์* ที่นรินทร์วิเศษร์ เขียนโคลงชื่นชม บรรยายภาคอันเป็นรมณีย์ของวัดวาอาราม ในยุคท้ายของกรุงศรีอยุธยา ต่อมายังรัตนโกสินทร์ ดังนี้ว่า

โบสถ์ระเบียงมรทพพื้น	ไพหาร
ธรรมาสน์ศาลาถาน	พระแผ้ว
หอไตรระฆังชาน	ภายค้ำ
ไชประทับโคมแก้ว	กำฟ้าเพือนจันทร์

เกณฑ์ต่ำสุดของถิ่นรมณีย์

คือ มีน้ำอุดม ร่มรินด้วยพสกษา

เป็นอันว่า ถิ่นอาศัยต้องมีคุณลักษณะสำคัญเป็นรมณีย์ โดยเฉพาะวัด ด้านหนึ่งมีองค์ประกอบของธรรมชาติ เป็นฐานเป็นแกน และอีกด้านหนึ่ง อยู่ในขอบเขตพระวินัย

พระสงฆ์ดูแลวัดให้สะอาด เรียกร้อย ร่มริน ปลอดภัย ได้ *ปัสสัททิสฺสุข* (ความสุขแบบสงบผ่อนคลาย) มีใช้อย่างชาวบ้านที่มักประดับตกแต่ง ให้เป็นเครื่องแสดงฐานะแห่งยศหรือทรัพย์ด้วย และอาจเลยรุ่มรมย์ไปเป็นเริงรมย์ ได้แก่ *อุตุสุสุข* หรือเอียงไปข้าง *กีฬาหรรษาสุช*

คุณลักษณะสำคัญของความเป็นธรรมณีย์ ที่ถือได้ว่าเป็นแก่น
ยื่นพื้น ซึ่งท่านพูดถึงก่อนอย่างอื่น อาจจะเป็นคุณสมบัติน้อย
หรือเป็นเกณฑ์จำเป็นต่ำสุดของความเป็นธรรมณีย์ คือ
ความพร้อมด้วยน้ำ และร่วมเงา (“ฉายา = ร่วมเงา + อุทก = น้ำ”
คำของท่านว่า ฉายาทกสมบัติ) พูดกันง่ายๆ ว่า ต้นไม้ และสายน้ำ

อย่างที่อุรุเวลาฯ ที่พระพุทธเจ้าตกลงพระทัยใช้เป็นทีทรง
บำเพ็ญเพียร พระองค์ทรงบรรยายไว้เองว่า “มีไพร่สนที่ร่มรื่น น้ำ
ขึ้นบาน ทั้งมีแม่น้ำไหลผ่าน น้ำใส เย็นชื่นใจ”

สถานธรรมณีย์ที่ท่านบรรยายไว้ มีความพร้อมมรดมด้วยน้ำ
และร่วมเงานี้ ต่างกันไปหลากหลาย เช่นบางแห่งว่า “สระโบกขรณี มีน้ำ
ใส น้ำมีรสอร่อย เย็นชื่น สะอาด สะท้อนแสงระยิบระยับตา มีทำน้ำเรียบ
งาม นำความรื่นรมย์ ตกต้นด้วยรุกขชาตินานาชนิดแผ่คลุมให้ร่มเงา”

แต่ไม่ว่าจะวิจิตรงดงามอย่างไร ก็ต้องมีน้ำอุดม มีร่มไม้ให้
พักพิง

ต่อจากน้ำ และร่วมเงาต้นไม้ ที่เป็นหลักเป็นแก่น ก็เพิ่มขึ้น
ไปอีก คือ ภูมิภาคสมบัติ ได้แก่ ทำเล พื้นที่ บริเวณ ผืนแผ่นดิน ที่
สะอาด สดใส ไร้ขยะ ไม่รกรุงรัง เรียบร้อย ราบรื่น เดินง่าย
ปลอดภัย สบายตา ควรทอดทัศนา น้ำชื่นชม อย่างอุรุเวลาฯ ที่มี
ชายน้ำราบเรียบ

บางแห่งท่านบรรยายไว้ว่า มีหาดหรือผืนทรายแผ่ไปเป็น
ลานกว้างไกล เหมือนปูด้วยแผ่นเงินหรือลาดด้วยแผ่นทอง ชื่อนี้
ขยายไปถึงปลายลม แสงแดด ท้องฟ้า รวมถึงว่า ยามราตรี
มีดวงจันทร์กระจ่างฟ้า นภาแจ่มใส ไร้ธุลีและหมอกควัน ว่า
มาถึงนี้แล้ว ก็ให้เป็นเรื่องของกวีที่จะเอื้อนบรรยายกันไป

ต่อจากนั้นอีก ก็ควรมี **คมนาคนสมบัติ** เช่นว่า ไม่ใกล้เกินไป ไม่ไกลเกินไป เดินทางไปถึงได้สะดวก

จากนั้นก็โยงต่อไปที่ **บุคคลสมบัติ** ปลอดภัย มีคนดี มีคนที่พึ่งพาอาศัยได้ ที่จะให้ความรู้ความเข้าใจ เฉพาะอย่างยิ่งสำหรับพระสงฆ์ ก็ต้องเป็นที่สงบสงัด ไม่แออัด ไม่พลุกพล่าน จอแจ ควรแก่การแสวงวิเวก

เพื่อให้จับเป็นหลักไว้ และให้จำง่าย สรุปอีกทีว่า **ความเป็นรรมณียมีคุณสมบัติ ๔ อย่าง คือ**

๑. ฉายาทกสมบัติ คือ พร้อมด้วยร่มไม้ และสายน้ำ เป็นคุณสมบัติข้อแรกยืนพื้น หรือเป็นเกณฑ์จำเป็นที่สุด **ร่มไม้** ก็คือ ต้นไม้ หมู่มไม้ ไพรสมณท์ **สายน้ำ** ก็คือ แม่น้ำ ลำธาร คลอง สระ บึง ทะเลสาบ

๒. ภูมิภาคสมบัติ พร้อมด้วยภูมิประเทศ คือ พื้นที่ พื้นดิน พื้นถนน บริเวณ สะอาด เรียบรื่น น่าเดิน ปลอดภัย สบายตา ควรทอดทัศน่าน่าชื่นชม ชวนเดินชวนดู

๓. คมนาคนสมบัติ พร้อมด้วยคมนาคน คือ เหมาะแก่การไปมา เช่นว่า ไม่ใกล้เกินไป ไม่ไกลเกินไป เดินทางสะดวก ปลอดภัย

๔. บุคคลสมบัติ พร้อมด้านบุคคล คือ ไม่มีบุคคลที่เป็นภัยอันตราย ปลอดภัย คนในถิ่นในนี้และผู้เกี่ยวข้อง เป็นคนดี มีบุคคลที่สบายใจ ที่เกื้อกูลหนุนกัน พร้อมทั้งจะช่วยเหลือ ชื่นจิตชื่นใจ เอื้อธรรมเอื้อปัญญา สำหรับพระสงฆ์ ก็ควรเป็นที่สงบสงัด ไม่พลุกพล่านจอแจ ควรแก่การแสวงวิเวก

ได้แค่นี้ก็คงไม่มีปัญหาสิ่งแวดล้อมให้ต้องแก้ และในที่สุดเรื่องก็มาลงที่คน ถึงถิ่นจะมีคุณสมบัติอื่นพร้อม แต่ถ้ามีคนร้าย ความเป็นรรมณีย์ก็เสื่อมเสีย และก็เป็นงานของการศึกษา ทั้งที่จะให้คนรู้จักสรรคส์สร้างสภาพรรมณีย์ และให้คนพัฒนาตนจนคนนั้นเป็นสภาพรรมณีย์ในตัวเอง อย่างที่ว่าในคาถาที่จะบอกต่อไป

คนศึกษา มีภาวนา ก็มั่นใจว่ายังได้พบรรมณีย์

เหตุใดการมาอยู่ในที่สงบสงัดอันเป็นรรมณีย์จึงเกื้อหนุน การศึกษาภาวนาพัฒนาคน ดูตามนัยที่ท่านอธิบายไว้ เมื่ออยู่ในที่ที่ทั่วๆ ไป สิ่งแวดล้อมหรือบรรยากาศ ถ้าไม่พาให้ใจฟุ้งซ่าน วุ่นวาย ก็เลือนราง ไม่มีกำลังที่จะดึงความสนใจ คนก็คิดเรื่องโน้น เรื่องนี้ ใจวุ่นหรือพว่ไปกับอารมณ์ต่างๆ แต่พอมาอยู่ในที่สงบ สงัดที่มีสิ่งแวดล้อมหรือบรรยากาศเป็นรรมณีย์ ชวนใจให้ชื่นชม ยินดี ก็ดึงหรือชักพาจิตให้ละให้ผละหรือถอนกลับออกมาจาก อารมณ์โน้นนี่นานา มาอยู่กับสภาพที่ปลอดโปร่งโล่งเบาสบาย ซึ่งเป็นอารมณ์ที่ไม่มีพิษภัย แต่เกื้อกูลแก่จิตใจ ทำให้สดชื่นเบิกบานแจ่มใส มีกำลังที่จะตั้งจะอยู่ตัวเป็นสมาธิ เหมาะแก่งานเช่น การศึกษาภาวนา

คนทั่วไปก็ชอบบรรยากาศรรมณีย์กันมาแต่ไหนแต่ไรนาน นึกหนา ชาวบ้านพากันไปเที่ยวในอุทยาน และที่หย่อนใจต่างๆ ให้ใจได้พักได้พ้นไปจากอารมณ์ที่สับสนวุ่นวายวอนใจ ดังที่แม่ใน พุทธกาลก็กล่าวถึงที่รรมณีย์ของชาวบ้านชาวเมือง แต่สภาพ รรมณีย์แบบชาวบ้านและคนเมืองนั้น มักต่างไปจากสภาพรรมณีย์ ของพระ

ที่สำคัญคือ ชาวบ้านชาวเมือง เมื่อได้ถึนรมณียดีแล้ว ก็มักนำเอาเรื่องสนุกสนานบันเทิงที่ตัวชอบ บางทีแม้แต่เรื่องอกุศล ไปแทรกเสริมเติมใส่หรือปนเปกกับสภาพรมณียที่บริสุทธิ์ของธรรมชาติ บางทีทำให้ ที่รึนรมย กลายเป็น ที่เรึงรมย และเมื่อเข้าไปที่นั่นแล้ว ใจพ้นไปจากอารมณ์รบกวนเก่าก่อนจริง แต่แทนที่ใจนั้นจะได้ชื่นชมยินดีกับสภาพรมณียจริงๆ กลับไปหมกมุ่นวุ่นวายกับอารมณ์อย่างอื่นที่เอาไปแทรกไปปนนั้นเสีย

อีกอย่างหนึ่งที่สำคัญ ในที่รมณียของชาวบ้าน มักมีการจัดแต่งต่างๆ โดยบางทีไม่ระวัง กลายเป็นการรุกรานเบียดเบียนธรรมชาติ และบางทีผลที่ได้กลายเป็นปฏิปักษ์ต่อจุดหมายของการมีรมณีย

หันไปดูรมณียของพระ ที่นับได้ว่าบริสุทธิ์หรือค่อนข้างบริสุทธิ์ ประการแรก ทางพระต้องการผลที่ตรงตามความมุ่งหมายของการมีรมณีย ที่ว่าจะให้มีใจชื่นชมยินดี แล้วใจนั้นก็ปลอดโปร่งโล่งเบาสงบสดชื่นผ่องใสห่างไกลอกุศล และเกื้อหนุนกุศล เช่นสมาธิ จึงต้องระวังที่จะไม่เอาอะไรๆ ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อจุดหมายนั้น เข้าไปเติมใส่แทรกแซงปะปน ถ้านำเข้าไป ก็ต้องให้เป็นของเป็นเรื่องทีกลมกลืนเข้ากันหรือเกื้อกูลหนุนกัน

แล้วในข้อสำคัญ พระมีวินัยตามพุทธบัญญัติ ที่ทำให้พระอยู่กับธรรมชาติ โดยไม่รุกรานเบียดเบียนธรรมชาติ แต่ให้เอื้อให้เกื้อกูลกัน จะจัดสรรดูแล ก็ให้เป็นไปโดยชอบธรรม ไม่ให้ผิดวินัย โดยเฉพาะการทำให้สะอาดเรียบร้อยร่มรื่น เช่นที่มีการกวาดลานวัดเป็นกิจวัตรสืบกันมา และรู้จักพึ่งพาอาศัยร่วมมือกับชาวบ้านญาติโยมในการจัดการต่างๆ ให้ได้เรียนรู้อศึกษาไปด้วยกัน

รมณีย์เป็นศัพท์สำคัญมาก แต่เราทำไมลืมไป วัดต้องเป็นตัวอย่างของถิ่นรมณีย์ มีน้ำอุดม มีร่มไม้งาม แล้วก็มีพื้นที่นบบริเวณที่สะอาด เรียบร้อย ชวนใจให้สดชื่น แจ่มใส ไน้มีใจสู่ความสงบ ความเบิกบานชื่นใจ พาให้เกิดปีติปราโมทย์ได้ง่าย

ที่เป็นรมณีย์นี้ไม่ใช่เฉพาะสำหรับที่อยู่พระ แต่สำหรับประชาชนด้วย ประชาชนต้องมาวัดอยู่แล้ว เขาก็จะได้สัมผัสสธรรมชาติที่สะอาดงามสดใส มีจิตใจไน้ไปสู่กุศล สงบว่าเริงเบิกบาน แล้วฟังธรรม ก็รู้เรื่อง เข้าใจง่ายขึ้น

รวมความว่า พระพุทธศาสนาเน้นความสำคัญของถิ่นและที่อยู่อาศัยมาก การสรร (เลือกสรร-จัดสรร) และสรรค (สร้างสรรค) ถิ่น-ที่อาศัยให้เป็นรมณีย์ ที่สดชื่น รื่นรมย์ ชุบชูชีวิตขึ้นกายชูใจ เป็นหลักพื้นฐานรวมอยู่ในหลักการใหญ่ข้อแรก ของระบบการพัฒนามนุษย์ คือไน้ข้อ กายภาวนา (การพัฒนาด้านกายภาพ)

ถิ่นอาศัย ได้แก่ ที่อยู่ สถานที่ทำกิจกรรมการงาน ภาวะสิ่งแวดล้อม เป็นฐาน เป็นที่ตั้ง เป็นที่รองรับความเป็นอยู่ การพัฒนาชีวิต การเลี้ยงชีพ การประกอบกิจการงาน ตลอดจนการดูแลสุขภาพทุกข์ข์ของมนุษย์ รวมทั้งการที่ชีวิตจะเริ่มต้นและสิ้นสุด คือเกิดจนถึงตาย

ถิ่นอาศัยเป็นจุดเชื่อมต่อกโลกของมนุษย์ เข้ากับโลกของธรรมชาติที่รองรับโลกมนุษย์นั้น จึงเป็นความสำคัญอย่างยิ่ง ที่มนุษย์จะต้องอนุรักษ์สภาพรมณีย์นี้ไว้

จะเห็นได้ในตำนานและในประวัติศาสตร์ แค่ขาดส่วนพื้นฐานหรือแกนของสภาพมณีนีย์ ไม่มี “ฉาญทก” หรือ “ฉาโยทก” น้ำแล้งๆ ต้นไม้ล้มๆ ไม่นานนักเลย เหล่ามนุษย์ก็ต้องย้ายถิ่นฐาน ย้ายบ้านย้ายเมือง ดินแดนที่เคยรุ่งเรือง ก็กลายเป็นที่รกร้าง ถ้ำหนักหนา ก็สูญสิ้นความเป็นรัฐเป็นชาติ แม้กระทั่งอารยธรรมก็ล่ม

ตัวมนุษย์เอง ด้านที่เป็นบุคคล ซึ่งเป็นส่วนของ**สังคม** แม้ได้ความสุขจากลาภ ยศ สรรเสริญ ความสนุกสนานบันเทิง ก็เป็นของห่อหุ้มอยู่เปลือกผิว เป็นของประกอบประดับไว้ ไม่แท้จริงยั่งยืน

แต่ตัวมนุษย์ ด้านที่เป็นชีวิต ซึ่งเป็นส่วนของ**ธรรมชาติ** เป็นเนื้อตัวที่แท้ เป็นที่พิสุจน์ความสุขที่เป็นของจริงอยู่ในตัว มนุษย์จึงต้องมีความสุขที่เป็นของชีวิต ซึ่งอยู่ในธรรมชาติ และถึงกับกับธรรมชาติ ให้ความสุขของชีวิตที่ลึกเข้าไปถึงในจิตใจจริงๆ นี้ มีอยู่เป็นพื้นเป็นแกน

ตามที่ว่านี้ ในขั้นพื้นฐาน จึงควรให้มนุษย์มีความสุขอยู่ที่ธรรมชาติในสภาพมณีนีย์ โดยมีดิน ที่ปรากฏตัวของป่า ภูเขา ต้นไม้ เขียวขจี มีดอกหลากสี นานาพันธุ์ มีน้ำ ในแม่น้ำ และบรรดาซาลาลัย ที่ใส สะอาด งดงาม ชื่นกายชื่นใจ และมีแสงแดด สายลม อากาศ สดชื่น แจ่มใส ได้ทำงฟ้าที่เจิดจ้าอำไพ

อีกอย่างหนึ่งที่ควรสังเกตและรู้เข้าใจ คือลักษณะอาการ และภาวะจิตใจในการชื่นชมมณีนีย์ ซึ่งเป็นเรื่องลึกซึ้งลงไปข้างใน ควรบอกไว้ เพื่อประโยชน์ทางการศึกษา ในการพัฒนาของคน

ขอให้นึกถึงคำกล่าวที่ชื่นชมรมณีย์ของพระมหากัสสปะ ที่ยกมาให้ดูเมื่อก็ ขอให้สังเกตว่า พระอรหันต์ที่ชื่นชมความงามของต้นไม้ดอกไม้ เป็นต้น โดยมีใจยินดีด้วยกับสภาวะที่ดั่งงามเต็มอิมสมบูรณ์ของมัน โดยไม่ได้คิดอยากจะเด็ดจะตัดเอาไป หรือจะเอามาเป็นของตน แต่ปรารถนาดีที่จะให้มันงดงามสมบูรณ์อยู่อย่างดีของมัน

พูดในภาษาธรรมตามสภาวะว่า ในใจของพระอรหันต์มีฉันทะ คือความปรารถนาดีที่อยากให้ดอกไม้ต้นไม้นั้นอยู่ในภาวะหรือเข้าถึงภาวะที่ดั่งงามเต็มอิมสมบูรณ์ของมัน เมื่อเห็นมันงดงามอยู่ในภาวะที่ดีที่เต็มอิมสมบูรณ์อย่างนั้น ก็ชื่นชมยินดีด้วย อย่างที่พูดกันว่าอนุโมทนา เป็นภาวะจิตแบบมุทิตา คือเมื่อเห็นเขาเจริญงอกงาม ก็พลอยชื่นชมยินดีด้วย และในกรณีนี้ ก็อยากให้ดอกไม้ต้นไม้นั้นงดงามสมบูรณ์ต่อไป หรือยิ่งขึ้นไป

แต่จะเห็นว่า คนชาวบ้านบางคน เมื่อเห็นดอกไม้สวย ต้นไม้งามอย่างนั้น ก็ดีใจชอบใจแล้วก็อยากจะเด็ดอยากจะทำตัดอยากเอามาเป็นของตัวเอง และเพื่อจะให้ได้ดอกไม้งามนั้น อาจจะต้องหักกิ่งไม้ หรือถึงกับตัดต้นไม้ต้นนั้น ทำลายต้นไม้ทั้งต้นไปเลย

มองดูสภาวะในใจของชาวบ้านคนนี้ ก็คือเขามีต้นหาความอยากได้อยากเอาเพื่อตัวตน ไม่ใช่มีฉันทะที่ปรารถนาเพื่อความดั่งงามเต็มอิมสมบูรณ์ของดอกไม้ต้นไม้นั้นเอง

คนทั่วไป แม้ยังไม่เป็นพระอรหันต์ แต่ก็เดินตามรอยพระอรหันต์ได้ ในกรณีนี้ก็คือฝึกใจให้มีฉันทะที่ปรารถนาดีที่ชื่นชมยินดีกับสิ่งทั้งหลายที่ดั่งงาม อยุ่ให้คนและสิ่งและของทั้งหลายเจริญงอกงามอยู่ในภาวะที่เต็มอิมสมบูรณ์

ถึงจะยังมีต้นหาอยากได้ออยากเอาให้แก่ตัว แต่ก็ควรฝึกให้มีฉันทะขึ้นมาดูลดมาคนไว้ เมื่อต้นหาให้เอาดอกเอาผลเอาอะไรบนต้นไม้ ฉันทะก็จะทำให้รักษาต้นไม้ไว้ ไม่ต้องตัดต้นทิ้งทำลายต้นไม้ตามดอกตามผลไปด้วย

หลักมีอยู่ว่า ธรรมทั้งปวงมีฉันทะเป็นมูล การศึกษาเอาฉันทะพัฒนาคนขึ้นไปให้มีชีวิตแห่งฉันทะ ตัวบุคคลนั้นก็จะเป็นสภาพรมณีย์อยู่ในตัวเอง ซึ่งทำให้ที่นั่นถิ่นนั้นเป็นรมณีย์ไปด้วย

นี่คือจะได้ผลตามคาถาที่ว่า (พ.ป.๒๕/๑๘/๒๘)

ไม่ว่าบ้าน ไม่ว่าป่า ไม่ว่าที่ลุ่ม หรือที่ดอน ผู้ไกลไกล
อยู่ที่ไหน ที่นั่นไซ้ไรเป็นถิ่นสถานอันรื่นรมย์

.....
หมายเหตุ: กายภาวนา = การพัฒนาผัสสทวารกาย คือ พัฒนาร่างกาย ซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งช่องทางรับรู้ติดต่อสื่อสารกับโลกหรือสิ่งแวดล้อม อันได้แก่ระบบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกายสัมผัส ด้วยอินทรีย์สังวร โดยรับรู้ติดต่อสื่อสารอย่างมีสติ ให้ได้ผลดี มีการเรียนรู้ได้ปัญญา

- เรื่อง “ถิ่นรมณีย์ คือที่ตั้งต้นของพระพุทธศาสนา” ที่จัดเป็นภาคผนวก นี้ คัดมาจากหนังสือ *รู้แค่เล่มนี้ ก็พอที่จะพูดว่า รู้จักพระพุทธศาสนา* (พิมพ์ครั้งที่ ๑ – งานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงกระจางศรี รักตะกนิษฐ ๑๙ พ.ค. ๒๕๖๑, หน้า ๑ - ๑๒)

ប្រយោជន៍

- Adler, Mortimer J. *Reforming Education*. New York: Collier Books, 1988.
- Aronowitz, Stanley, and Giroux, Henry A. *Postmodern Education*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1991.
- Bennett, William J. *The De-valuing of America*. New York: Summit Books, 1992.
- Bernstein, Carl. "The Leisure Empire." *Time*, December 24, 1990.
- Brimelow, Peter. *Alien Nation*. New York: Random House, Inc., 1995.
- Brown, Lester, et al. *State of the World*. New York: W.W. Norton & Co., Inc., 1984-1992.
- Chiras, Daniel D. *Environmental Science*. Redwood City, CA: The Benjamin/Cummings Publishing Co., Inc., 1991.
- Colson, Chuck, and Eckerd, Jack. *Why America Doesn't Work*. Dallas: Word Publishing, 1991.
- Corson, Walter H., ed. *The Global Ecology Handbook*. Boston: Beacon Press, 1990.
- Durning, Alan. "Enough Is Enough." *Dollars & Sense*, June, 1991.
- Earthworks Group, The. *50 Simple Things You Can Do to Save the Earth*. Berkeley, CA: Earthworks Press, 1989.
- Encyclopaedia Britannica, The New*. 15th ed. 32 vols. Chicago: Encyclopaedia Britannica, Inc., 1988.
- Garten, Jeffrey E. *A Cold Peace*. New York: Times Books, 1992.

- Gore, Senator Al. *Earth in the Balance*. Boston: Houghton Mifflin Co., 1992.
- Gutfeld, Rose. “Shades of Green.” *The Wall Street Journal*, August 2, 1991.
- Hacker, Andrew. *Two Nations*. New York: Charles Scribner's Sons, 1992.
- Haga, Michael William. *Taking Back America*. USA: Acclaim Publishing Co., Inc., 1995.
- Hayward, Jeremy W. *Shifting Worlds, Changing Minds*. Boston: New Science Library, 1987.
- Howe, Neil, and Strauss, Bill. *13th Gen*. New York: Vintage Books, 1993.
- Hughes, William, ed. *Western Civilization*. 2 vols. Guilford, CT: The Dushkin Publishing Group, Inc., 1987.
- Inglehart, Ronald. *Culture Shift*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990.
- Lean, Geoffrey, and Hinrichsen, Don. *Atlas of the Environment*. Oxford, Great Britain: Helicon Publishing Ltd., 1992.
- Luttwak, Edward N. “Is America on the Way Down?” *Commentary*, March, 1992.
- McRae, Hamish. *The World in 2020*. Boston: Harvard Business School Press, 1994.
- May, William W., ed. *Ethics and Higher Education*. New York: American Council on Education and Macmillan Publishing Co., 1990.
- Naisbitt, John. *Megatrends*. New York: Warner Books, Inc., 1984.

- , and Aburdene, Patricia . *Megatrends 2000*. New York: William Morrow and Company, 1990.
- . *Global Paradox*. New York: Avon Books, 1994.
- Ponting, Clive. *A Green History of the World*. New York: St. Martin's Press, 1991.
- Reader's Digest Great Illustrated Dictionary*. 1st ed. 2 vols. London: The Reader's Digest Association Limited, 1984.
- Richardson, John E., ed. *Business Ethics 92/93*. Guilford, CT: The Dushkin Publishing Group, Inc., 1992.
- Rolston, Holmes. *Environmental Ethics*. Philadelphia: Temple University Press, 1988.
- Schlesinger, Jr., Arthur M. *The Disuniting of America*. New York: W.W. Norton & Company, 1992.
- Schlossstein, Steven. *The End of the American Century*. New York: Congdon & Weed, Inc., 1989.
- Skolnick, Jerome H., and Currie, Elliott. *Crisis in American Institutions*. New York: HarperCollins Publishers Inc., 1991.
- Tarnas, Richard. *The Passion of the Western Mind*. New York: Harmony Books, 1991.
- Terkel, Studs. *Race*. New York: The New Press, 1992.
- Toffler, Alvin. *Power Shift*. New York: Bantam Books, 1991.
- Wolfe, Alan, ed. *America at Century's End*. Berkeley, CA: University of California Press, Ltd., 1991.
- World Commission on Environment and Development. *Our Common Future*. Oxford, Great Britain: Oxford University Press, 1987.

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. *แถลงการณ์คณะสงฆ์* เล่ม
ที่ ๔๘ ภาค ๗, ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๐๓. กรุงเทพฯ: ร.พ.การ
ศาสนา, ๒๕๐๓.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติ. “สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจ
และสังคมแห่งชาติ: ความเป็นมา.” *วารสารเศรษฐกิจและ
สังคม* ปีที่ ๒๙ ฉบับที่ ๑ เดือนมกราคม - กุมภาพันธ์
๒๕๓๕.

สำนักนายกรัฐมนตรียุค, คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย.
ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์. ๓ เล่มชุด. กรุงเทพฯ: กอง
จดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๕.

สุวิทย์ ยิงวรพันธุ์. *พัฒนาชนบทในประเทศไทย*. ธนบุรี:
สหประชา-พาณิชย์, ๒๕๐๙.

เสนาะ อุณาภูล, “การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจของไทย” ใน
ทฤษฎีและแนวความคิดในการพัฒนาประเทศ (อมร รักษา
สัตย์ และ ชัตติยา กรรณสูต, บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ:
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๑๕.

หมายเหตุ: ยังมีเอกสารอื่นๆ ของหน่วยราชการและองค์กรต่างๆ เช่น
สำนักงานธนาคารโลก สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการ
เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นต้น ซึ่งเป็นที่มาของข้อมูล
ปลีกย่อย ไม่ได้อ้างแหล่งไว้ จึงไม่นำมารวมไว้ในที่นี้